N. CARTOJAN

ISTORIA LITERATURII ROMÂNE VECHI

VOL. III

FUNDAȚIA REGELE MIHAI I

N. CARTOJAN
Profesor la Facultatea de Litere din București
Membru al Academiei Române

ISTORIA LITERATURII ROMÂNE VECHI

III

CRONICARII MOLDOVENI
EPOCA LUI ȘERBAN CANTACUZINO
ȘI A LUI CONST. BRÂNCOVEANU

FUNDAȚIA REGELE MIHAI I
39, B-dul Lascăr Catargi, 39
BUCUREȘTI, 1945

CONTINUATORII LUI MIRON COSTIN

Problema, pe care o ridică felul cum s'a transmis cronica lui Grigore Ureche în compilaţia lui Simion Dascălul şi a celorlalţi interpolatori, nu este singura enigmă a istoriografiei moldovene.

In tomul al II-lea din colecţia sa de cronici, Mihail Kogălniceanu publică o compilaţie cu titlul: « Letopiseţul ţerei Moldovei dela Ştefan sin Vasile Vodă, de unde este părăsit de Miron Costin Logofătul, de pre isvoadele lui Vasile Damian, ce au fost treti Logofăt, a lui Tudosie Dubău Logofătul şi altora », pe care-l atribuia lui Nicolae Costin « carele au fost Logofăt mare în Moldova ».

Acest letopiseţ duce povestirea evenimentelor petrecute în Moldova, dela urcarea în domnie a lui Eustratie Dabija Vodă, în anul 1662, adică de unde se încheia cronica lui Miron Costin, până la urcarea în domnie a lui Ioan Mavrocordat, adică până la anul 1711. Regretatul C. Giurescu, supunând unei critici atente acest letopiseţ, a dovedit, într'un memoriu prezentat Academiei Române, că el este o compilaţie alcătuită din două letopiseţe deosebite. Din aceste două letopiseţe, numai ultimul, care cuprinde doar trei ani din istoria Moldovei şi anume: domniile lui Nicolae Mavrocordat şi Dimitrie Cantemir dela 1709–1711, este într'adevăr opera lui Nicolae Costin. Prima parte şi cea mai întinsă, cuprinzând evenimentele petrecute în 47 de ani, în răstimpul dela Dabija Vodă până la Nicolae Mavrocordat, este un alt letopiseţ, de o factură cu totul deosebită. Autorul acestei compilaţii nu se poate identifica. Este deci o cronică anonimă.

In titlul ei se spune însă că a fost alcătuită « din isvodul lui Vasile Dămian, ce-au fost treti logofăt » şi de pre isvodul lui « Tudosie Dubău logofătul şi altora ». Din aceste indicaţii, ar rezulta că primii cronicari după Miron Costin, primii boieri cari au reluat firul povestirii, rupt prin moartea tragică a lui Miron Costin, şi înnodându-l l-au tors mai departe, au fost *Vasile Damian* treti logofătul şi *Tudosie Dubău*, logofătul.

Cine au fost aceştia şi care este partea lor de muncă în istoriografia moldovenească?

VASILE DAMIAN

Biografia lui Vasile Damian a fost reconstituită, în linii mari, de regretatul C. Giurescu. După datele pe care ni le dă Giurescu, Vasile Damian era fiul lui Damian, vornic de Dorohoiu, şi al Anghelinei, fata lui Dănăilă, care avea părţi de moşie în satul Turbăteşti, din ţinutul Cârligăturii, unde îşi avea cea mai mare parte din moşiile sale şi cronicarul Grigore Ureche. O mătuşe a mamei sale Anghelina, Anisia, era căsătorită cu Vasile Corlat, uricarul lui Vasile Lupu şi a avut un fiu, pe Pascal Corlat, care a îndeplinit şi el sarcina de uricar pe lângă curţile Domnilor moldoveni.

Vasile Damian avea deci în familia sa cărturari, care trăiseră în intimitatea curţilor domneşti, şi era dar în măsură să cunoască evenimentele desfăşurate în Moldova.

El s'a născut probabil pe la jumătatea secolului al XVII-lea, căci la 1680 îl găsim căsătorit de curând cu Ilinca, fata lui Nacul Murguleţ, dintr'o familie veche şi bogată. Din aceeaşi familie făcea parte şi mama lui Tudosie Dubău, care ne este indicat în titlul compilaţiei ca un al doilea cronicar. Cei doi isvoditori de letopiseţe după Miron Costin erau deci înrudiţi între ei. Prin soţia sa, Ilinca Murguleţ, Vasile Damian intra în legături de rudenie şi cu familia domnitoare a Ghiculeştilor, deoarece soacra sa, mama Ilincăi, ţinuse în prima căsătorie pe fiul lui Gheorghe Ghica, Ionaşco Postelnicul.

La data când lua în căsătorie pe Ilinca Murguleţ, Vasile Damian era numai vătav; curând după aceasta, îl găsim semnând într'un act din Decemvrie 1681 ca logofăt al treilea. La 8 Februarie 1685, unchiul său despre mamă, uricarul Pascal Corlat, neavând copii, îi dăruieşte părţile lui din jumătatea de sus a ocinei strămoşeşti: Turbăteştii. Vasile Damian îşi păstrează dregătoria de treti logofăt până sub Constantin Cantemir, în 1688, când este înlocuit prin Nicolae Costin. De aci înainte nu i se poate urmări firul vieţii. Ultima ştire pe care o avem despre el este din 28 August 1689, când obţine dela Constantin Cantemir o carte, prin care i se dă împuternicirea de a-şi căuta vecinii fugiţi din moşia de zestre a soţiei sale, Lămăşenii.

La 1702, el era decedat de mult, după cum reese aceasta dintr'un proces ale fiicei sale Safta şi soţului ei, comisul Gheorghe Fratiţa.

Biografia lui Vasile Damian, astfel schiţată, are multe puncte obscure şi ea nu ne dă nicio lămurire despre ideile lui politice şi despre legăturile cu Domnii sub care şi-a îndeplinit dregătoria de treti logofăt. Ea nu ne ajută deci să descurcăm partea care-i aparţine din compilaţie. Delimitarea isvodului lui Damian, care se află la baza prelucrării atribuită de Kogălniceanu lui Nicolae Costin, este cu atât mai greu de făcut, cu cât izvodul lui Damian este amintit numai în titlul compilaţiei: « Letopiseţul ţerei Moldovei, dela Ştefan sin Vasile Voevod... de pre isvoadele lui *Vasile Damian* ce au fost treti logofăt, a lui Tudosie Dubău logofătul şi altora ». Nicăeri, în cuprinsul compilaţiei, isvodul lui Damian nu se mai găseşte citat; el a fost deci absorbit în compilaţie, fără să lase nicio urmă.

TUDOSIE DUBĂU

Vieaţa lui ne este mai bine cunoscută. Schiţa biografică, întocmită acum 15 ani de regretatul C. Giurescu, trebue completată prin materialul documentar publicat în anii din urmă.

Tudosie Dubău a fost unul din marii boieri latifundiari, care a avut în vieaţa politică a Moldovei un rol proeminent, ajungând până la înalta sarcină de caimacam — adică locţiitor de Domn. Era fiul lui Vasile Dubău şi al Nastasiei, fata lui Ieremia Murguleţ, dintr'o veche şi bogată familie. Tatăl, către amurgul vieţii, renunţase la bunurile sclipitoare ale lumii pământeşti şi îmbrăcase rasa de călugăr, pare-se în mănăstirea Dobrovăţul, cărcia, în 1673, copiii îi închinau ca danie partea cuvenită lor din moşia Răduceştii, în judeţul Vaslui. Tudosie se născuse probabil pe la 1630. Pentru întâia dată îl întâlnim în acte la 24 Septemvrie 1638, când naşul Toader Şoldan, dăruia finilor săi, «cuconilor lui Vasile Dubău», partea lui de moşie din satul Vartici. Unde şi cum şi-a făcut instrucţia, nu ştim, dar din numeroasele acte şi zapise scrise ordonat şi frumos de mâna lui, se pare că era un boier cărturar. A intrat în vieaţa publică sub Ştefăniţă Lupu, fiul lui Vasile Lupu şi prietenul intim al lui Nicolae Milescu, când îl găsim îndeplinind dregătoria de pârcălab în ţinutul Cârligăturii. La 1670 semnează ca biv spătar pe un act, alături de Ştefan Petriceicu — viitorul Domn — pe atunci vel pitar. In 1671, sub Duca Vodă, el ajunge logofăt al doilea; iar în 1673, sub Petriceicu Vodă, este înălţat în importanta dregătorie de mare vistiernic — am zice azi: ministru de finanţe. Nu ştim însă sigur dacă, în lupta deschisă atunci între Poloni şi Turci în jurul Hotinului, Dubău, marele vistiernic, a fost alături de boieri şi de Domnul care-l ridicase dintr'odată la o treaptă aşa de înaltă pe scara dregătoriilor şi care trecuse pe faţă de partea Polonilor. Fapt este că, dacă nu însoţeşte pe Petriceicu Vodă în exilul polon, în care plecase şi Mitropolitul Dosofteiu, totuşi, sub Domnii următori, Dumitraşcu Cantacuzino şi Antonie Ruset, el este ţinut fără nicio dregătorie, ceea ce înseamnă că era măcar bănuit, dacă nu compromis în trădarea lui Petriceicu faţă de Turci. Probabil că această înlăturare dela curte l-a îndemnat să se asocieze cu Bubuş Hatmanul şi cu Miron Costin şi, după întoarcerea Moldovenilor din campania în Polonia, să se plângă Vizirului împotriva Domnului Antonie Ruset. In urma acestor plângeri, Antonie Ruset a fost mazilit la Chişinău şi dus în lanţuri la Constantinopol. Complotul pus la cale cu ştirea lui Duca Vodă, Domnul Ţării Româneşti, se încheie cu strămutarea acestuia în Moldova.

Sub Duca Vodă, Dubău este mare spătar şi păstrează dregătoria doi ani. In primăvara anului 1679, atitudinea lui Duca Vodă se schimbă faţă de Dubău şi de ceilalţi boieri. In aceste timpuri, Domnul isbutise să obţie hatmania Ucrainei, cucerită de curând de Turci şi, în dorinţa de a o păstra, se apucase să-şi întemeieze acolo ferme cu gospodării înfloritoare, stupi de albine, velniţe de horilca (rachiu), de bere şi de mieduri. Năzuind să-şi refacă averea închisă în asemenea întreprinderi, a pus biruri grele pe ţară. «Strânsoare mare pentru bani făcea tuturor şi «boierilor şi neguţătorilor şi a toată ţara, muncindu-i şi căz«nindu-i pre toţi în toate chipurile, pre unii cu închisori podep«sindu-i, pre alţii cu muncă şi bătăi cu buzduganul până la «moarte ucigându-i. Nu cruţa nici boier, nici sărac, nici ţăran, «nici femei».

Boierii din divanul domnesc zăceau în temniţă luni de zile, legaţi în lanţuri şi bătuţi cu toiegile la tălpi; alţii erau legaţi de stâlp în pielea goală şi unşi cu miere de-i mâncau muştele şi albinele. Această urgie deslănţuită asupra boierilor, ca şi asupra ţăranilor, l-a atins şi pe Tudose Dubău, care a fost închis de scimeni şi pus în fiare; însă, într'o noapte, el isbuteşte să fugă din Iaşi, împreună cu câţiva tovarăşi şi, deşi urmăriţi de gonaşi lipcani, reuşesc să treacă în Polonia. In pribegie, Dubău stă până la 1683, când victoria lui Ioan Sobieski în lupta cu Turcii, sub zidurile Vienei, dădu curaj lui Petriceicu să se reîntoarcă cu oaste polonă în Moldova. Intre boierii refugiaţi, care veniră sub steagurile lui Petriceicu, a fost şi Dubău. Dar Dubău nu luă parte la expediţia moldovenească împotriva Tătarilor din Bugeac şi de aceea nu-l urmă pe Petriceicu în noul său exil. El rămase în Moldova şi Domnul adus de Turci, Dumitraşcu Cantacuzino, îl făcu mare logofăt în locul lui Miron Costin, care plecase cu Duca Vodă. Această însemnată dregătorie o îndeplineşte Dubău şi pe lângă Constantin Cantemir, chiar după întoarcerea lui Miron Costin în Moldova.

După moartea lui Constantin Cantemir, Dubău joacă un rol important sub Constantin Duca, destăinuindu-i intenţiile unui capigi-başa trimis să spioneze mişcările Domnului şi care pretindea că are la sine şi un firman de mazilire. Turcul, cerând informaţii dela Dubău, acesta îl dădu de gol Domnului. Măsurile stângace luate de Domn şi de cumnatul său Nicolae Costin, aduc înlocuirea lui Duca Vodă prin Antioh Cantemir.

Până la venirea în Iaşi a lui Antioh, Dubău este însărcinat cu caimăcămia, alături de Manolache Ruset. Sub Antioh Cantemir, nu mai ocupă nicio dregătorie. Poate că s'a retras singur. Intre 1698 şi 1700 a murit.

Neculce, care l-a cunoscut de aproape, fiind coleg de divan cu el, ne spune că «fiind om de treabă, era dvoreală după vel logofăt», ceea ce indică o minte aşezată şi cu tact.

Care este partea de contribuţie a lui Dubău în cronicele moldovene?

In compilaţia atribuită de Kogălniceanu lui Nicolae Costin, isvodul lui Tudosie logofătul mai este citat, după cum observă regretatul Giurescu, în afară de titlu, şi în cursul povestirii, la domnia lui Constantin Cantemir:

«Scrie la izvodul lui Tudosie Dubău, ce-au fost vel logofăt «la Cantemir Vodă, cum până la al patrulea an al domniei «lui Cantemir Vodă... cu multă nevoinţă au silit Şerban Vodă «de i-au scos domnia».

Izvodul lui Tudosie Dubău mai este citat şi în alte letopiseţe şi anume: într'o copie a compilaţiei lui Simion Dascălul, făcută de un copist interpolator. Amplificând compilaţia lui Simion Dascălul, copistul adăogă, într'un loc:

«Fără cât numai ce însemnează la un letopiseţ ce este izvodit «de Dubău logofătul...;

într'altul:

«Insă la un letopiseţ al lui Dubău logofătul însemnează».

Din locurile unde este menţionat (domnia lui Iuga Vodă şi a lui Alexandru cel Bun) se vede că letopiseţul lui Dubău cuprindea istoria Moldovei dela descălecat până la sfârşitul veacului al XVII-lea. Acest izvod al lui Dubău ni s'a păstrat şi el a fost descoperit prin cercetările minuţioase ale regretatului Giurescu, în două manuscrise din Biblioteca Academiei Române: unul (nr. 169), scris în Moldova la începutul sec. al XVIII-lea de un necunoscut; altul (nr. 2506), copiat în Ţara Românească de Radu Popescu, logofătul de divan sub Nicolae Mavrocordat. Ambele manuscrise, după o predoslovie, parte rimată, parte în proză, cuprind compilaţia lui Simion Dascălul într'o versiune interpolată; letopiseţul lui Miron Costin (1595—1661) şi o cronică sumară a Domnilor dela Istratie Dabija până la Constantin Cantemir.

In «predoslovia către toţi cititorii cei români», în care autorul, după câteva rânduri de slavă, încearcă să facă apologia Moldovei, «ţară mult desfătată» şi primitoare de străini, se găsesc şi următoarele rânduri revelatoare:

> Că al tău sânt, Doamne, cu totul
> Theodosie Dubău logofătul,
> Din pământul din Moldova
> Precum arată slova;
> Ţara cea mult desfătată
> Cumu-i de toţi lăudată
> Cheia ţărilor se zice,

Aceste versuri nu se potrivesc însă — cum a arătat regretatul C. Giurescu — cu un pasagiu din predoslovie, în care, pe lângă unele lucruri comune, spuse într'o formă confuză, se găsește și următoarea informație prețioasă:

« Intr' acest chip și noi cu vrerea lui Dumnezeu și cu *îndemnarea* « *dumisale* cinstit și al nostru de mult bine făcătoriu, *dumnealui* « *Theodosie Dubău*, ce-au fost logofăt mare, și aducând aminte « de toate câte mai sus scrisem, *ne-am apucat să scriem letopisețul* « țării moldovenești, întru carele sânt scrise viețile Domnilor « țării Moldovei. Și izvodul am luat de pre un letopiseț a lui « Simion Dascălul, carele și Simion l-au izvodit de pre un izvod « al lui Ureche Vornicul, ce și Ureche l-au scos de pre cronicariul « leșesc și ungurese, potrivind alăturea și cu acest scurt moldo- « venesc, și așea den toate au scos ș'au ales, arătând în carele « cât scrie, au pre larg, au mai pre scurt ».

Rezultă dar, din aceste rânduri, că Dubău nu este autorul, ci numai cel care a îndemnat să se facă letopisețul. De altfel și forma cu totul schematică și searbădă pe care o are cronica, nu cadrează nici cu trăsătura personalității sale, pe care ne-o desvăluie Neculce și nici cu strălucita lui carieră politică. Este o înșirare seacă a Domnilor, fără vieață, fără coloare; unii abia sunt amintiți cu anii de domnie și o scurtă apreciere. Ceva mai mult, se oprește asupra lui Duca, unde se povestește asediul Vienei și prinderea Domnului la Domnești, precum și asupra lui Constantin Cantemir, asupra vrajbei lui cu Șerban Vodă din cauza Cupăreștilor și asupra ocupării cetăților moldovenești de garnizoane polone.

Textul acesta, păstrat în cele două manuscrise din Biblioteca Academiei Române, prezintă, într'adevăr, unele pasagii identice cu părțile corespunzătoare din compilația atribuită de Kogălniceanu lui Nicolae Costin. In genere însă, compilația înfățișează o redacție mai desvoltată. Cine este însă prelucrătorul, nu putem ști, în actualul stadiu al cercetărilor.

Cronica aceasta anonimă a fost absorbită în cronica lui Neculce, dar câtă deosebire între izvodul searbăd și între cronica, plină de vieață și de coloare a timpului, a lui Neculce!

BIBLIOGRAFIE. C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene (Nicolae Costin, Tudosie Dubău, Vasile Damian)*, în An. Acad. Rom., XXX, Mem. Secț. Ist., s. 2, București, 1907. Dovedește că, compilația atribuită de Kogălniceanu lui Nicolae Costin, este alcătuită în realitate din două părți și că numai partea ultimă, cuprinzând povestirea evenimentelor dintre 1709—1711 (domnia lui N. Mavrocordat și D. Cantemir), este opera lui Nicolae Costin. Partea dela început, cuprinzând istoria Moldovei dela 1661 (Dabija-Vodă) până la 1709 (Nicolae Mavrocordat), este o cronică anonimă, alcătuită în 1712, după izvoade deosebite, pe care le citează sub numele de: « izvodul lui Vasile Damian; izvodul lui Tudosie Dubău logofătul; izvodul lui Miron logofătul ». C. Giurescu, *Izvoadele lui Tudosie Dubău, Miron logofătul și Vasile Demian*. Extras din *Buletinul Comisiunei Istorice a României*, I, București, 1914 (cu biografia lui Tudosie Dubău și Vasile Demian). Un izvod al lui Miron Costin, povestind evenimentele petrecute dela Dabija-Vodă înainte, n'a existat; este o confuzie a compilatorului. Pentru biografia lui Tudosie Dubău a se vedea și datele noui pe care le aduce hrisovul lui Gr. A. Ghica-Vodă pentru Zabariești ot Suceava, publicat de Ghibănescu în *Revista Arhivelor*, I, nr. 2, București, 1925, p. 275—284, în care se lămurește neamul lui Tudose Dubău, care se trage din Marica, fata lui Ion Hăra Vornicul și unde se pomenește și ginerele lui Tudosie Dubău: logofătul Gavril Miclescu.

Despre acești continuatori ai lui Miron Costin, a se vedea și N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, ed. II (1925), vol. I, p. 341—346.

NICOLAE COSTIN

Dintre cei trei fii ai lui Miron Costin, Ioniță, Nicolae și Pătrașcu, Nicolae a fost cel mai învățat și cel mai însemnat prin rolul pe care l-a jucat în vieața publică a Moldovei. Pătrașcu, fiul mai mic, menit a se căsători cu fiica lui Constantin Cantemir, a emigrat, la moartea tatălui său, în Muntenia și a murit, se pare, în pribegie; iar cel mai mare, Ioniță Costin, nu s'a putut ridica niciodată în rangul marilor boieri.

Nicolae, mijlociul, s'a născut probabil pe la 1660 și, după ce și-a început studiile la Iași, sub supravegherea tatălui, cu iezuitul Renzi — care a fost și profesorul viitorului Domn C. Duca — le-a continuat împreună cu frații săi în Polonia, după cum ne încredințează Dimitrie Cantemir. Astfel a dobândit o instrucție aleasă și o cunoștință așa de solidă a limbii latine, încât de copil ținea discursuri în limba latină, precum și la curtea domnească în zilele de sărbători [1]. Vorbea în același timp și limba polonă și probabil că știa și ceva grecește, căci a fost trimes în diferite rânduri în solii, la Constantinopol și purta corespondență cu Alexandru Mavrocordat Exaporitul [2].

Nicolae Costin trecuse de 20 de ani, când, în 1684, a însoțit pe tatăl său în exilul polon, dobândind găzduire în castelul regal de vânătoare din Daszow. Din pribegie s'au întors la începutul domniei lui Constantin Cantemir. Neculce ne spune că Miron logofătul venise « din țara leșească foarte scăpătat » și că « l-au avut Cantemir Vodă în milă și în cinste », boierindu-i copiii și logodind pe fiica sa, Domnița Safta, cu Pătrașcu. Nicolae Costin, ajuns în aceste împrejurări logofăt al treilea, urma să se logodească în curând cu fiica lui Constantin Duca, a cărui familie trăia atunci la Constantinopol.

Dar zilele bune nu durară mult, căci în curând se deslănțui asupra Costineștilor urgia domnească. Nicolae se afla la Bârlad, în drum spre Țarigrad, unde pornise să-și aducă logodnica în țară, când veni, pe negândite, tragedia familiei sale: mama muria la Barboși, iar capul tatălui cădea sub toporul călăului.

Din porunca lui Constantin Cantemir, Nicolae Costin, care nu bănuia nimic din toate acestea, este arestat pe drum, adus la Iași și închis în beciul din curtea domnească, împreună cu frații săi și cu alți boieri bănuiți a fi implicați în presupusul complot al lui Miron și Velișco Costin.

După ce s'a potolit însă zarva în Moldova, Cantemir a liberat pe feciorii lui Miron Costin, pe chezășia unor boieri de frunte. Dar dacă au scăpat din temniță cu vieață, n'au scăpat de năpăști. Vrăjmașul înverșunat al tatălui lor, Iordache Ruset, vistiernicul lui Cantemir, arunca necontenit asupra lor, sub felurite pretexte, biruri peste biruri, încât, spune Neculce: « nu mai puteau prididi ». Văzând că n'au altă scăpare, « că se tot învățase vistiernicul de le cumpăra odoarele și satele, fără preț, că-i tot îngreuna cu dăjdiile », se hotărăsc să fugă pe ascuns. Cantemir, care prinsese de veste, repede steaguri de slujitori ca să-i prindă. Dar era prea târziu; feciorii lui Miron Costin izbutiseră să ajungă la cetatea Neamțului, unde se aflau în siguranță, apărați de garnizoana polonă, care străjuia cetatea. De acolo plănuiau să se furișeze în Polonia, când, în acele zile de restriște pentru ei, se întâmplă moartea lui Constantin Cantemir.

După domnia scurtă, de o lună de zile, a lui Dimitrie Cantemir, fugarii se întorc la vetrele lor, fiindcă apucase scaunul Moldovei Constantin Duca, pe a cărui soră a ceruse în căsătorie Nicolae Costin. Duca era tânăr, « ca de șeasesprezece, șaptesprezece ani », ne spune Neculce, dar — adaogă cronica anonimă, « măcar că era om tânăr, iar foarte înțelept și prea învățat la carte elinească, negrabnic la mânie, nerăstitor ».

Constantin Duca primise domnia în primăvara anului 1692, (Martie 17) și, prins în preparativele logodnei sale cu Domnița Maria, fiica lui Brâncoveanu, zăbovește la Constantinopol mai bine de două luni. La începutul lui Iunie intră în Moldova și

[1] A se vedea discursurile reproduse la V. A. Urechiă, *Miron Costin*, vol. II, p. 157—159.

[2] Despre o scrisoare a lui Mavrocordat către el, v. în Νέος Ἑλληνομνήμων, III, 1906, p. 452.

îşi alcătuieşte un divan numai din boieri tineri. In acest divan, Nicolae Costin, care înainte de uciderea tatălui său pornise spre Constantinopol, ca să ia în căsătorie pe sora lui Constantin Duca, capătă dregătoria însemnată de hatman al Moldovei. Curând după aceasta, se aduce la îndeplinire şi proectul, zăbovit prin urgia lui Constantin Cantemir: căsătoria lui Nicolae Costin cu Domniţa Elena, sora Domnului. Neculce, care pe atunci era şi el tânăr postelnic şi a luat parte la căsătorie, ne spune că « a fost nuntă frumoasă domnească » şi că « a luat parte şi Doamna Anastasia, a răposatului Ducăi Vodă celui bătrân », mama Domnului, « cu alte fete mai mici ». In toamnă, se celebrează şi căsătoria tânărului Domn cu fiica lui Brâncoveanu la Iaşi, unde « boierimea a două ţări nuntiră trei săptămâni cu mari pohvăli şi podoabe şi cu feluri de feluri de muzice şi cu pehlivănii de mirare în târg, în Iaşi ». La această nuntă, a luat parte, din partea miresei, alături de mama ei, Doamna Marica, şi unchiul, învăţatul stolnic Constantin Cantacuzino.

Din pricina risipei necugetate, domnia lui Constantin Duca merge însă greu şi el este nevoit să arunce biruri noui peste ţară. Nemulţumirile răsună până la Poartă, unde se adaogă şi pâra boierilor pribegi. Deci Turcii trimiseră un capegi-başa, ca să strângă birurile, dar şi ca să culeagă informaţii. Trimisul, scăpă vorba în Iaşi, că are asupra lui şi «firman de mazilirea Domnului». Atunci, în ceas de cumpănă, Domnul, cuprins de spaimă, chemă în grabă pe cumnatu-său Nicolae Costin hatmanul şi, înţelegându-se amândoi, aleseră — ne spune Neculce — « sfat rău ». Şi într'adevăr, proverbul « unde nu este un bătrân la sfat, să-l cumperi », se adeveri şi de data aceasta. Cei doi tineri — Domnul şi hatmanul — trimiseră în taină ştafetă la cetatea Neamţului, unde se afla o garnizoană polonă, condusă de un moldovan, Moise Serdarul. Acesta, după îndemnul Domnului şi al hatmanului său, se repede într'o noapte la Iaşi, cu 400 de joimiri, ca din propriul său imbold; loveşte în faptul zilei pe neaşteptate pe capegi-başa; îi taie capul şi pradă carvasăria [1] turcească. Dar taina n'a putut fi păstrată, mai ales că în cetatea Neamţului se aflau, ca pribegi, doi duşmani înverşunaţi ai Domnului: Iordache Ruset vistiernicul şi Bogdan hatmanul, cumnatul lui Antioh Cantemir. Aceştia umplu lumea cu svonuri, povestind isprava lui Duca Vodă, şi vestea ajunge până la Poartă.

Duca Vodă, dându-şi atunci seama de greşeala făcută, se mânie pe cumnatul său, Nicolae Costin, şi-l scoase din hatmanie. In zadar încearcă apoi să dreagă lucrurile, prinzând un reimentar din oastea polonă de graniţă, pe moldoveanul Turculeţ, care ţinea drumul Cameniţei şi pe care Turcii îl urmăreau de multă vreme, căci tocmai când, de bucurie, poruncise să « zică surlele, să bată tobele şi să se sloboadă puştile », sosi un alt capegibaşa, care puse să se închidă porţile şi înfăţişă firmanul de mazilire.

Noul Domn, hotărît de Poartă, era Antioh Cantemir. Duca Vodă fu dus la Constantinopol, iar Nicolae Costin, care la vechea ură a Cantemireştilor mai adăoga acum şi faptul că era cumnatul Domnului mazil, nu mai putu rămâne în Moldova. El apucă drumul exilului şi se oploşi la curtea lui Constantin Brâncoveanu, socrul cumnatului său. Acolo a stat patru ani, (Dec. 1694—Sept. 1699) uneltind la Poartă, împreună cu Brâncoveanu şi cu ceilalţi pribegi moldoveni, răsturnarea lui Antioh Cantemir şi readucerea în domnie a lui Constantin Duca. Intrigile, ţesute cu dibăcie şi cu pungi de bani, izbutesc să aducă din nou la domnie, în toamna anului 1701, pe Constantin Duca. Nicolae Costin se întoarce atunci în Moldova şi îşi reia scaunul de hatman în divanul domnesc.

A doua domnie a lui Duca Vodă este însă şi mai puţin norocoasă decât întâia. Soţia sa, Doamna Maria, murise de ciumă la Constantinopol, şi Brâncoveanu cerea stăruitor ginerelui său să-şi achite datoriile. Dăjdii noui, impuse ţării, îl fac impopular şi Duca Vodă, minat de datorii, de uneltirile Cantemireştilor, ale boierilor fugari şi ale lui Brâncoveanu, este, pentru a doua oară, răsturnat din domnie, în 1703, şi înlocuit cu Mihail Racoviţă, vărul lui Iordache Ruset, cel ce pusese la cale omorul Costineştilor.

Sub acest Domn, Nicolae Costin care, în afară de animozitatea lui Iordache Ruset, mai era bănuit şi din pricina legăturii lui de rudenie cu Domnul mazil, este scos din divanul domnesc şi înlocuit prin Lupu Costache.

Domnia lui Mihail Racoviţă durează numai doi ani şi, în urma împăcării lui Brâncoveanu cu Cantemireştii, obţine domnia Moldovei, în 1705, Antioh. Aflând de această numire, Nicolae Costin — care avea motiv să se teamă de uri ce veneau dela părinţi şi de răfuiala unor vechi socoteli de pe timpul când, fugar la curtea lui Brâncoveanu, a uneltit pentru răsturnarea lui Antioh Cantemir din prima domnie — fuge din Iaşi la Hangu, împreună cu solul muntenesc, aflător atunci în Moldova, Toma Cantacuzino, şi cu vărul acestuia, paharnicul Ilie Cantacuzino.

Dar, până la sosirea sa în Iaşi, Antioh Cantemir institue ca locţiitor de Domn — caimacam, cum se zicea atunci — pe cumnatul său, Bogdan vornicul. Acesta, care pare să fi fost, după cum reese din paginile cronicei, un om cu mintea aşezată, repede cărţi la Hangu, îndemnând pe Toma Cantacuzino să se ducă liniştit în ţara lui, iar pe Nicolae Costin şi pe ceilalţi boieri fugari să se întoarcă fără nici o grije la casele lor, că-i ia el pe seama lui. Acultând de acest îndemn, Nicolae Costin se întoarce în Iaşi şi e înălţat de Antioh Vodă la rangul de vel vornic al ţării de sus. Astfel, prin mijlocirea caimacamului Bogdan vornicul, se face împăcarea definitivă între fiii lui Constantin Cantemir şi ai lui Miron Costin.

Nicolae Costin păstrează dregătoria în divanul Moldovei pe tot timpul domniei lui Antioh Cantemir; o pierde în 1707, la urcarea în domnie a lui Mihail Racoviţă. Dar în 1710, după ce luase Nicolae Mavrocordat locul lui Mihail Racoviţă, Nicolae Costin este chemat din nou în slujba ţării. Nicolae Mavrocrodat abia îmbrăcase caftanul de domnie, când se întâmplă să moară tatăl său, Alexandru Exaporitul — marele tergiman, cum îi ziceau ai noştri — care încheiase pacea dela Carlovitz între Turci şi Creştini. Nevoit să mai zăbovească la Constantinopol câtva timp, până la înmormântarea tatălui său, Nicolae Mavrocordat însărcinează cu căimăcămia Moldovei pe Nicolae Costin, alături de Antohie Jora şi de Ioan Buhuş logofătul. Astfel, Nicolae Costin ajunge acum pe treapta cea mai înaltă a vieţii sale publice.

La 25 Ianuarie, Nicolae Mavrocordat soseşte în Moldova şi în prima Duminică, eşind dela biserica domnească, dela utrenie, şi-a boierit, după obiceiu, boierii cei mari, făcându-l pe Nicolae Costin vornic mare de ţara de jos. Contimporanul său, Axinte Uricarul, ne spune despre cronicar: « acel vestit carele era şi din părinţi blagorodnic şi dintru sine cu adevărat împodobit cu învăţătură », că îl avea Nicolae Vodă « întru deosebită dragoste şi socotinţă ».

Pentru cultura lui deosebită şi pentru cunoştinţele de limbi, pe care nu le aveau ceilalţi boieri de divan, Nicolae Costin este însărcinat totdeauna cu primirea solilor.

Astfel, în primăvara anului 1710, trecând spre Poartă ambasadorul Franţei, marchizul Désalleurs, Nicolae Costin « pentru limba latinească — ne spune cronica —, ieşindu-i mai sus de Copou înainte, cu slujitori, l-au petrecut până aice în oraş la gazdă ». Solul e primit apoi cu mare cinste în divan şi petrecut de Domn şi de oamenii săi până la Tighina. In acelaşi an, Iosif Potoţki, voevodul Haliciului, întorcându-se din Ardeal,

[1] Biroul vamal turcesc, unde se adăposteau negustorii turci cu mărfuri.

unde fusese în slujba lui Rákóczy, după ce-și lăsase oastea la Cernăuți, vine spre Iași. Aci Mavrocordat, care avea să-i facă și lui o primire frumoasă, trimite înainte-i pe Nicolae Costin vornicul, ca să se înțeleagă cu el în limba polonă. Când voevodul din Kiev lăsă 3.000 de ostași să ierneze în capitala țării, Mavrocordat însărcinează tot pe Nicolae Costin să ia contact cu judecătorul oștirilor polone, pentru descurcarea plângerilor ce le aduceau necontenit târgoveții ieșeni.

Domnia lui Nicolae Mavrocordat durează însă numai un an. Aversiunea dintre Ruși și Turci avea să se deslănțuie în curând într'un războiu, și Turcii aveau nevoie în Moldova de un om devotat, care să cunoască în acelaș timp rostul și obiceiurile țării, cu legături vechi și trainice în boierimea pământeană, și care să fie în stare să supravegheze mișcările lui Brâncoveanu. Acest om era Dimitrie Cantemir, vechiul adversar al lui Brâncoveanu.

Intrând în Moldova și alcătuindu-și divanul, Dimitrie Cantemir încredințează lui Nicolae Costin înalta dregătorie de vel logofăt.

Domnia lui Dimitrie Cantemir a fost însă prea scurtă pentru ca cei doi cărturari ai timpului, despărțiți prin ura părinților lor, să se poată apropia sufletește. Nicolae Costin a trăit și el fiorul zilelor tragice pe care le-a îndurat Moldova întreagă, cu prilejul primului războiu al Rușilor cu Turcii. Dimitrie Cantemir, care fusese martor la dezastrul Turcilor, încheiat cu pacea dela Carlovitz și care era convins că Turcii se află pe panta decăderii, punea mari nădejdi în Petru cel Mare. Acoperindu-și toate mișcările, ca să nu fie simțit, și străduindu-se să păstreze mai departe încrederea Turcilor, el se sfătuiește numai cu boierii mai tineri din divanul său — între alții și cu Neculce, pe care îl făcuse atunci hatman — și intră în trative cu Petru cel Mare.

Deși în cronica sa, Nicolae Costin îl face pe Dimitrie Cantemir singur răspunzător de năpasta adusă « cu socoteala lui cea grabnică » asupra Moldovei, năpastă care, credea el, « nu se va îndrepta mai în veci », totuși, din felul cum se apără Neculce, învinuit de contimporanii săi că el a sfătuit pe Cantemir să treacă de partea Rușilor, rezultă că toată boierimea nutrea gândul de a mântui țara de Turci, prin ajutorul creștinilor.

Nicolae Costin va fi luat și el parte la primirea lui Petru cel Mare; a venit și el cu ceilalți boieri ai țării la ospățul dat de Cantemir în cinstea Țarului « de s'a împreunat cu Țarul și le-au dires împăratul cu mâna lui tuturor câte un păhar de vin » de Cotnar cu pelin, care a plăcut așa de mult Muscalilor; a văzut și el pe Petru cel Mare, cercetând pe jos mănăstirile Iașului și, în sfârșit, a luat, și el parte la lupta dela Stănilești. Războiul s'a încheiat, după cum se știe, cu înfrângerea Rușilor și aceasta a silit pe cel mai mare cărturar al trecutului nostru să apuce, pentru totdeauna, drumul exilului. Numai câțiva dintre boierii săi — tineretul, care fusese dela început inițiat în planurile sale — l-a urmat în acest exil. Ceilalți boieri, între care și Nicolae Costin — unii înainte, alții după dezastrul dela Stănilești — au plecat în risipă, spre munte ori spre codri, pe unde-și trimiseseră familiile. Pe urma lor, cete de Tătari și Turci se revarsă peste Moldova, jefuind, robind, mistuind în flăcări sate și conace boierești. Această dureroasă pagină din istoria Moldovei se încheie cu venirea în a doua domnie a lui Nicolae Mavrocordat, cel ce, după cum știm, îl prețuia mult pe Nicolae Costin.

In noul divan al Moldovei, Nicolae Costin își păstrează locul dat de Dimitrie Cantemir, de mare logofăt, dar n'a avut parte să se bucure multă vreme de prietenia lui Mavrocordat, căci, după un an, mai precis, în Septemvrie 1712, ieșind în țară să-și cerceteze moșiile și bucatele, s'a bolnăvit și în câteva zile și-a plătit și el, cum zice cronicarul în graiul lui bătrânesc: « datoria cea obștească ».

LETOPISEȚUL ȚĂRII MOLDOVEI DELA ZIDIREA LUMII PÂNĂ LA 1601

Miron Costin, întorcându-se în Moldova după vreo 20 de ani de exil, cu sufletul plin de iluzii, urzise planul de a scrie o vastă istorie a țării Moldovei dela descălecat până în timpurile sale; dar vitregia timpului prin care a trecut — « aceste cumplite vremi de acmu », — nu i-a îngăduit să-și îndeplinească în întregime planul, și atunci, în asfințitul vieții, văzând că timpul îi scapă, a trebuit să-și concentreze sforțările către două obiective: cartea *De neamul Moldovenilor din ce țară au eșit strămoșii lor* și continuarea letopisețului, de unde-l lăsase Ureche, până în timpurile sale. Moartea l-a surprins — am putea zice: cu pana în mână — muncind la închegarea definitivă a lucrărilor sale.

Cronica a rămas neterminată tocmai când venea la rând povestirea vremurilor sbuciumate și a evenimentelor dramatice la care el însuși luase parte activă; ultima pagină scrisă cuprinde domnia lui Ștefăniță Vodă, fiul lui Vasile Lupu, mort de lingoare (febră tifoidă) la Tighina. Cartea « De Neamul Moldovenilor » a rămas și ea neîncheiată. Capitolul al V-lea, penultimul: « De numele neamului acestor țări și de port și de legea creștinească de unde au luat » a rămas neterminat, iar al VII-lea: « Cât au trăit aceste locuri cu oameni după descălecarea lui Traian cu Romanii dela Italia », n'a fost scris nici el.

Opera lui Miron Costin trebuia deci reluată și ea avea nevoie, în orice caz, de o continuare și o încheiere. Această sarcină și-a luat-o cel mai învățat dintre fiii săi, Nicolae.

Apucându-se de lucru, Nicolae Costin a reluat ideea care muncise pe tatăl său în tinerețe, de a îmbrățișa istoria neamului dela origine până în timpurile sale, dar în acelaș timp s'a gândit să lărgească planul, încadrând începuturile neamului în istoria universală, începând — de unde ne-am fi așteptat mai puțin — dela *creațiunea lumii.* Evident că astăzi, după atâtea veacuri de evoluție a istoriografiei, această uriașă sforțare a lui Nicolae Costin ne apare stranie. Dar nu trebue să pierdem din vedere că cele mai bune modele pe care el și contimporanii săi le avuseseră dinainte în școlile umaniste ale Poloniei — cronicile lui Dlugosz, Cromer, Bielski — atât de admirate atunci, începeau istoria Poloniei, după ce determinau mai întâi spița poporului între semințiile lumii dela creațiune. De altfel, toată istoriografia medievală, scrisă de oamenii Bisericii în limba latină, urmând modelele date *de cronografele bizantine,* se simțea datoare să lege istoria națională de istoria sacră.

Nenorocul lui Nicolae Costin a fost că, la două veacuri după ce Renașterea — întemeindu-se pe cele mai bune modele antice ale genului — împrăștiase erudiția teologică bizantină și pe cea a scolasticei medievale, el mai credea încă în trăinicia unui sistem care, încorporând istoria națională în istoria universală, dela zidirea lumii, căuta să fixeze locul pe care îl ocupă poporul respectiv în arborele genealogic al neamurilor dela creațiune.

Să-l urmărim deci pe Nicolae Costin în expunerea acestui arbore genealogic luat, și în bună parte tradus, după Stryjkowski....

Incepe prin a înfățișa, în primul capitol, care privește zidirea lumii, ideile filosofilor și poeților păgâni: Ovidiu, Thales din Milet, Eraclid, Aristotel, Corneliu Agripa — din care citează întrebarea: « oare ouăle sau păsările s'au făcut întâiu, de vreme ce nici ouăle fără păsări, nici păsările fără ouă, nu s'au putut naște? » — pentru ca, trecând prin filosofii theiști, — în frunte cu Plato — să ajungă la Biblie și să expună creațiunea lumii după Sfânta Scriptură. Povestește potopul după Biblie, dar cunoaște și admite și alte potopuri, căci pune la contribuție și mitologia antică și se oprește mai îndelung povestind, după *Metamorfozele* lui Ovidiu, mitul lui Deucalion și Pira.

După ce, într'un al doilea capitol, se ocupă de « turnul Vavilonului » și de « împărțirea limbelor », trece la semințiile celor trei feciori ai lui Noe: Sim (cap. III), Ham (cap. IV) și Iafet (cap. V). Din Iafet, prin diferiți scoborîtori, se trage Iavan « din care sunt ieșiți tot neamul Grecilor, iară Iavan pe jidovie se înțelege amăgitor sau viclean,; pentru aceea Grecii sunt de neamul lor vicleni și amăgei »; pe de altă parte, dintr'un alt fecior al lui Iafet, din Gomor, se trag Sarmații, Geții și Dacii, « de unde suntem noi Moldovenii ».

După această lungă și complicată genealogie etnică, în care cele mai multe știri sunt luate din cronicarul polon Stryjkowski și de care autorul ei se simte mulțumit, cu toată truda ce i-a răpit, căci spune el: « ni se pare că am scris deplin, care nici la un letopiseț a țării noastre nime n'au amelițat măcar cât de puțin din aceste ce am scris noi, cu multă osteneală, din oarecâte cărți străine », trece, în capitolul al VI-lea, la Daci, strănepoții îndepărtați ai lui Iafet.

La acest capitol despre Daci, Nicolae Costin împrumută textul respectiv din opera tatălui său, pe care-l amplifică însă cu o mulțime de date mărunte, scoase în bună parte din Bonfiniu. Vorbește despre Geți; observă că numirile de cetăți dace se terminau în *dava*; descrie invaziile Dacilor în sudul Dunării; luptele lor cu Domițian; pomenește de Aurelius Fuscus — « Avrilie Fuscu » — și termină cu condițiile umilitoare impuse de Daci lui Domițian pentru încheierea păcii.

Capitolul VII: « Pentru împărăția Râmului și pentru hotarele ei », reproduce cuvânt de cuvânt capitolul II din opera lui Miron Costin. Capitolul VIII: « Pentru Italia, de unde au ieșit neamul Moldovenilor, după risipa Dacilor din locurile acestea », este în întregul său jumătate din capitolul prim al operei lui Miron Costin, pe când cealaltă jumătate alcătuește capitolul IX (« Pentru numele Moldovenilor și a Muntenilor, după ce au descălecat Traian »).

Tot astfel și capitolul X (« Pentru Traian împăratul Râmului și pentru oștile lui ce au venit asupra lui Decebal, craiul Dacilor; și la ce vreme »), este o reproducere a capitolului IV din Miron Costin, însă cu rectificări și cu adaose. El așează astfel începutul războiului dacic — după Bonfiniu — la 102; știe că au fost două războaie cu Decebal; pomenește de Longin, care a urmărit sfărâmăturile Dacilor în retragere; cunoaște versiunea după care Decebal s'a otrăvit ca să nu cadă de viu în mâna Romanilor, dar, adaogă mai departe că: « eu am cetit cartea lui Marcu Aurelie, împăratul Râmului, pe urma lui Traian al patrulea împărat, în anii dela Hristos 161, și scrie cum să-l fi dus la Râm pe Decebal craiul împreună cu un fecior al lui, arătându-se Traian împărat biruitor asupra lui »[1]. Primește — mai departe — dela tatăl său, amplificând-o însă, legenda despre originea romană a Litvanilor, aducând mai multă precizie în citate: « scrie Stricovskie la cărțile II a istoriei sale, cap. V, De Litva, aducând martur istoriei sale pe Długosz și Cromer, la cartea III, fila 61 ». Pomenește apoi, după Bonfiniu, de columna ridicată de Traian în Roma « întru pomenirea acei biruințe asupra Dacilor »; îi dă dimensiunile și știe că pe ea este săpată toată istoria Dacilor. Încheie, pomenind de « o piatră de marmură, în zilele lui Constantin Duca, cu slove săpate latinește », pe care pretinde că a descrifrat-o astfel: « Împăratului, Cesarului, bunului, fiului a Nervii, lui Traian fericitului... »

Trecând, într'un alt capitol — al XI-lea — la cetăți, Nicolae Costin rezumă și prescurtează capitolul al V-lea din cartea tatălui său, adăogând doar după « Bonfin, istoricul ungur, în cartea X, capitolul II, De lucru Ungurilor », că: « Ludovic, craiul unguresc, ca să poată stăpâni fără de grijă pământenii », a pus de a zidit cetatea Severinului, care era risipită, precum și o alta pe Prut, pe care n'o poate identifica.

In cartea lui Nicolae Costin, capitolul respectiv despre cetăți, din scrierea tatălui, este în așa fel rezumat și prescurtat, încât apare ca ceva străin, care nu s'ar îmbina organic în structura operei. Intr'adevăr, el vorbește aci de Chilia și Cafa, care au fost zidite de Genovezi; de Turnul Neoptolemul, înlăturând identificarea făcută de tatăl său cu Tatar-Bunarul de pe Cogâlnic și care ar fi fost ridicat de Neoptolem, fiul lui Mitridate; amintește, în sfârșit, de rezidirea Severinului prin Ludovic al Ungariei, dar înlătură — cel puțin judecând după singura ediție pe care o avem dinainte, a lui Kogălniceanu — tocmai partea cea mai importantă: inscripțiile și monetele romane, găsite în vechile cetăți și care toate constituesc o dovadă palpabilă despre vechimea cetăților, ca rămășițe ale așezării și culturii romane în țările noastre și deci despre latinitatea neamului.

Capitolul al V-lea din Miron Costin: « Despre numele neamului acestor țări și de port », până la pasajul unde se vorbește despre limbă, a intrat și el cuvânt de cuvânt în prelucrarea fiului său, dar Nicolae Costin a găsit cu cale ca, după dovezile despre romanitate, scoase de tatăl său din numirile poporului și din port, să adaoge o scurtă istorie a împăraților romani dela Traian, — luată după *Analele eclesiastice* ale cardinalului Baronius, un scriitor de mare valoare, care trăise cu un veac mai înainte (1538—1607). Această parte istorică merge până la Gallian, când Dacia este bântuită cu furie de invazii. Ea nu este însă bine prinsă în osatura operei și face impresia unor lucruri străine de concepția fundamentală.

In capitolul următor (al XIII-lea): « Pentru risipa Daciei ce era de Traian descălecată », cronicarul trece la invaziile barbarilor în Dacia. Vorbește mai întâiu de Goți, « care au venit din părțile de Miază-Noapte în câmpii dintre Nipru și Volga, gonind pe Ruși și pe Poleați »; primește din cronica ungurească o bizară și naivă legendă despre descendența Hunilor din Faunii și Satirii pădurilor; povestește invazia Hunilor; amintește pe Atila, « biciul lui Dumnezeu, spaima lumii », și încheie cu invazia Bulgarilor, cu trecerea și așezarea lor în sudul Dunării și cu ridicarea zidului de piatră prin porunca împăratului bizantin Anastasie... « și până astăzi se cunosc une semne de ale acelui zid ». In încheierea capitolului, revine asupra lui Atila, povestind năvălirea Hunilor asupra Romei.

In antepenultimul capitol (XIV), revine la textul tatălui său și, după ce arată retragerea populației romane peste Dunăre, din ordinul lui Aurelian, socotește timpul cât a trecut dela retragerea populației, până la descălecatul lui Dragoș, răstimp în care țările noastre ar fi rămas pustii. Capitolul următor (XV) prezintă, după cronicele leșești, întemeierea Poloniei, iar ultimul (XVI) povestește decălecatul al doilea al țării Moldovei.

Din expunerea sumară pe care am făcut-o acestei părți din opera lui Nicolae Costin, se poate vedea și metoda lui de lucru și scopul pe care el îl urmărea. La problema începuturilor neamului, el ia pedeantregul textul tatălui său, cuvânt de cuvânt, intervertind însă ordinea capitolelor astfel:

Miron Costin:	Nicolae Costin:
I. Italia	VIII
	IX
II. Râmul ...	VII
III. Dacia	VI
IV. Traian ...	X
V. Cetățile...	XI
VI. Numele, portul, legea	XII

La cele 6 capitole ale lui Miron Costin, Nicolae a mai adăogat încă 9, dintre care primele 5 sunt menite să lege originea popo-

[1] Citatul e luat din Ceasornicul Domnilor a lui Guevara, pe care N. Costin l-a tradus în românește.

rului român de creaţiunea lumii şi să stabilească locul pe care, prin strămoşii săi Daci şi Romani, îl ocupă în arborele genealogic al seminţiilor dela Adam şi Eva. Cele 4 capitole finale se referă la împăraţii Romani până la părăsirea Daciei; la invazia barbarilor în Dacia; la descălecarea Poloniei şi la începuturile statului moldovenesc prin descălecatul lui Dragoş, adică a vrut să lege cucerirea Daciei de descălecarea Moldovei.

Dar această prezentare a materialului moştenit dela tatăl său într'o nouă orânduire şi mai ales adausele făcute la început şi la sfârşit, ne luminează mai bine năzuinţa lui Nicolae Costin, cu totul deosebită de a tatălui său. Miron Costin, apucându-se să prelucreze începutul letopisețului său dela Traian, pe care-l urzise în tinereţe, voia să dea, în amurgul vieţii, o operă de caracter polemic, să răstoarne basna lui Simion Dascălul şi să ilustreze contimporanilor din Moldova obârşia strălucită a neamului lor. Nicolae Costin urmărea altceva. El avea ambiţia să scrie, după modelul pe care i-l ofereau cronicele Ungariei şi ale Poloniei, o vastă operă istorică, sortită să fixeze rostul neamului în istoria lumii dela origine, adică dela creaţiune.

Dacă acesta este punctul său de vedere, atunci deosebirile dintre el şi tatăl său în tratarea aceleiaşi probleme sunt fireşti şi explicabile: la Miron Costin materialul este strâns închegat în jurul ideii centrale: spulberarea legendei jicnitoare pusă în circulaţie de Simion Dascălul; reconstituirea adevărului istoric şi dovedirea originei romane. De aceea, din pana lui Miron Costin, svâcneşte indignarea împotriva bârfitorilor neamului, uneori sub forma unei caustice ironii. La Nicolae Costin, caracterul polemic dispare, iar argumentarea originei romane devine în chip firesc mai deslânată, prin îngrămădirea materialului menit să lege istoria naţională de istoria universală, căci el urmăreşte o operă de erudiţie. Acest caracter de erudiţie al operei lui, se vădeşte şi în mulţimea şi varietatea surselor utilizate. El citează în opera sa o mulţime de izvoare antice, medievale şi moderne, — latine, ungare şi polone: Herodot, Ovidiu, Cicero, Berosius (Flavius Iosephus), Iulius Capitolinus, Baronius, Bonfinius, Laurentius Toppeltinus, Ioan Magnus, Arhiepiscop de Upsala, Długosz, Bielski, Paszkowski, Stryjkowski, Kromer, Miechowski şi mulţi alţii, pe care de multe ori îi traduce verbal. Citatele sunt la el mai totdeauna indicate precis.

In concepţia lui Nicolae Costin, « Cartea pentru întâiul descălecat » este deci începutul unei mari istorii a neamului — ceva asemănător cu modelele polone, care i-au stat la îndemână. Ea este continuată, în manuscrise, prin istoria Moldovei; dar cum materialul privitor la răstimpul dela al doilea descălecat încoace fusese adunat şi prelucrat de Grigore Ureche şi de Miron Costin, Nicolae Costin se mărgineşte şi aci să copieze numai cronicele predecesorilor săi, amplificându-le însă mult cu ştiri şi capitole noui, luate din izvoare pe care aceia nu le avuseseră la îndemână.

Pentru istoria Moldovei dela întemeiere până la Aron Vodă, Nicolae Costin a luat cronica lui Grigore Ureche în compilaţia lui Simion Dascălul, la care însă a făcut adaose, omisiuni sau completări. Astfel, suprimă capitolul despre descendenţa Românilor din tâlharii dela Roma, atacat cu atâta vehemenţă de Miron Costin; adaogă, la domnia lui Alexandru cel Bun, unde se povestea că Domnul moldovean a trimis ajutor regelui polon contra ordinului Teutonilor, un întreg capitol despre « Crijaci », menit să explice ce era ordinul Teutonilor. Povestind apoi alegerea succesorului lui Ioan Albert la tronul Poloniei, Costin introduce un alt capitol nou despre ceremoniile ce se obişnuiau în Polonia la alegerea şi încoronarea regilor: « Obiceiuri la craiu nou ». Tipicul acestui original îşi are originea într'o colecţie de texte medievale *Ordo Romanus*, alcătuită sub auspiciile Bisericii papale, şi răspândită în toate ţările catolice, adaptându-se fireşte la tradiţiile şi condiţiile naţionale.

In Polonia textul a fost tradus şi adaptat de ilustrul episcop al secolului al XV-lea Zbigniew Oleśniski. Nicolae Costin l-a încorporat în cronica sa după versiunea polonă a cronicei lui Alexandru Gwagnin, eliminând însă unele molitve lungi şi plicticoase.

Dela domnia lui Despot Vodă înainte, adaosele lui Nicolae Costin sporesc în mod considerabil şi îmbogăţesc — după cum recunosc înşişi istoricii — cu elemente de informaţie nouă şi interesantă, istoria Moldovei.

In acelaşi chip amplifică el şi partea din cronica tatălui său, până la anul 1601, unde se opreşte compilaţia lui Nicolae Costin.

Pentru adaosele sale, Nicolae Costin s'a folosit de izvoare polone neutilizate de predecesorii săi — în primul rând de Miechowski pentru secolul al XV-lea şi de doi compilatori unguri, cari acum erau utilizaţi întâia dată, pentru istoria moldovenească: Wolfgang Bethlen şi Istvánffy.

Adaosele făcute de Nicolae Costin în opera predecesorilor săi nu sunt totdeauna fericite, fiindcă uneori ele nu se îmbină armonic în restul materialului. Cu deosebire excursiile în istoria universală, prea lungi, deviază subiectul şi vădesc erudiţia scriitorului, dar nu dau pe faţă talentul lui literar. Ceea ce scade cu mult valoarea acestei opere istorice a lui Nicolae Costin, este faptul că el încorporează în lucrarea sa cronicele lui Ureche, în compilaţia lui Simion Dascălul şi a lui Miron Costin cuvânt de cuvânt. El nu prelucrează materialul predecesorilor săi, ci îl copiază, amplificând numai acolo unde poate. Cu alte cuvinte, el nu este aci un istoric original, ci un *compilator*. Este drept, că pe vremea sa noţiunea de proprietate literară nu avea sensul pe care-l are astăzi; — (amintim aci procesul lui Stryjkowski cu Guagnini, vezi vol. II, p. 142). Dar pentru a da judecata definitivă asupra operei lui trebue să ţinem seamă de faptul că Nicolae Costin n'a avut norocul şi timpul să dea forma definitivă compilaţiei sale, fiindcă vieaţa lui a fost destul de sbuciumată, iar moartea l-a surprins înainte de vreme, la vârsta de 50 de ani.

Pentru a caracteriza mai precis personalitatea sa literară, trebue să examinăm mai pe larg, partea originală din opera rămasă dela el: *Cronica domniei lui Nicolae Mavrocordat şi Dimitrie Cantemir.*

CRONICA DOMNIEI LUI NICOLAE MAVROCORDAT ŞI A LUI DIMITRIE CANTEMIR. Nicolae Mavrocordat era fiul marelui dragoman, Alexandru Exaporitul, care înainte de a intra în slujba Porţii, îşi făcuse studiile la Padova, unde învăţase medicina şi care a lăsat mai multe scrieri ştiinţifice — una despre circulaţia sângelui. In casa părintească, unde domnea astfel râvna pentru cultură Nicolae Mavrocordat a primit, împreună cu fraţii săi, o instrucţie, aleasă; o soră a lui a studiat şi ea medicina. A fost un Domn iubitor de cultură. Sulzer ne spune că avea o bibliotecă în valoare de 600.000 lei; între volumele de preţ, se aflau şi multe rarităţi, precum o Biblie coptă din veacul al III-lea. Ii plăcea să se simtă înconjurat de cărturari, pe care-i căuta şi-i aducea la curtea sa şi, urmând pilda tatălui său, a fost el însuşi un scriitor erudit de opere cu caracter filosofic-moral.

Era deci firesc ca învăţatul Domn şi cărturarul Nicolae Costin, care se împărtăşise şi el din erudiţia timpului său în şcolile umaniste ale Poloniei, să se apropie sufleteşte.

Şi de fapt, dintre toţi Domnii sub care a slujit Nicolae Costin, Mavrocordat a fost acela care l-a preţuit mai mult. Faima despre cultura lui Nicolae Costin ajunsese până la Mavrocordat, încă înainte de a nu pleca din Constantinopol. Inainte de a se urca în scaunul Moldovei, silit să zăbovească în Ţarigrad cu împrejurările triste ale morţii şi înmormântării tatălui său, Nicolae Mavrocordat trimite cărţi în Moldova pentru a însărcina pe Nicolae Costin cu căimăcămia. După sosirea în Iaşi, Mavro-

cordat, constituindu-şi divanul domnesc, încredinţează lui Costin dregătoria cea mai însemnată, de mare vornic al ţării de jos, şi, în tot cursul primei sale domnii, Nicolae Costin este însărcinat, — nu numai pentru cunoştinţele lui de limbi străine, ci şi pentru încrederea pe care Domnul o avea în el, — cu primirea solilor străini.

Luând asupră-şi sarcina de a scrie letopiseţul domniei lui Nicolae Mavrocordat, Nicolae Costin a făcut-o nu fără iubirea şi stima pe care o avea pentru Domnul care-i arătase atâta preţuire: « Era cinsteş om şi în filosofii şi în istorii — spune el « despre Mavrocordat — şi într'altele ce se cade a şti un Domn, era « deplin învăţat; ştia şi câteva limbi... şi om dumnezeesc, « păzea tare Biserica; la mâncare şi la băutură foarte puţin; « spre sfintele biserici şi mănăstiri scăpătate, milostenie făcea; « spre săraci şi spre văduve cu milă era. Dară era grabnic la « mânie, şi mai ales asupra acelor ce-i cunoştea că mâncau banii « Vistieriei şi spre cei ce făceau strâmbătăţi şi supărări săracilor « şi spre cari erau neascultători la poronci. Era fără preget şi « cu priveghere la trebile ce erau a ţării; gata şi cu nevoinţă a « plini poroncile împărăteşti... ».

Şi încheie acest portret: « Nu odată se seamănă şi se seceră « şi nu odată se altoieşte pomul şi se culege dintr'însul rodul; « aşa şi noi, toată averea noastră o am cheltuit în trebile ţării « şi avem răbdare. Trebue şi dumneavoastră să rugaţi pe « Dumnezeu să trăim şi noi în domnie şi pe urmă veţi cu- « noaşte şi dumneavoastră şi placul ostenelelor voastre şi în- « temeierea caselor dumilor voastre... ».

Deşi domnia lui Nicolae Mavrocordat a fost o domnie paşnică şi cronicarul nu are de înregistrat decât doar câteva primiri de soli şi hărţuieli cu boierii, pe care Domnul străin de ţară îi bănuia de necredinţă şi care, în acelaşi timp, asupreau ţara cu autoritatea dregătoriei lor, totuşi Nicolae Costin a moştenit ceva din darul de povestitor al tatălui său şi ştie să prezinte cu interes fapte care pun în lumină tactul lui Nicolae Mavrocordat.

Cu deosebire este dramatic povestită întemniţarea trufaşului boier Iordache Ruset vornicul, care înălţase şi răsturnase mai mulţi Domni în Moldova, intrigase împotriva boierilor, stinsese mai multe case, numai pentru ambiţia de a-şi menţine influenţa. Cronicarul începe prin a arăta cum, la început, boierii, văzând pe Iordache vornicul, « nelipsind din voroave cu Nicolai Vodă », intraseră la grije, zicând: « Săracii de noi, iar au încăput Iordache vornicul şi la acest Domn ». Pomeneşte apoi cum Iordache Ruset urzea intrigi şi cum îndemnase pe Turcii din carvasaraua din Iaşi să se plângă la Poartă împotriva lui Mavrocordat şi cum într'o zi, venind un agă din Constantinopol, Iordache a crezut că aduce firmanul de mazilire a Domnului şi a trimis ca să vadă « ce se lucrează » la curte, oamenii săi, între care şi pe nepotul său Iordache Aga, care era ţarigrădean şi ştia turceşte. Feciorii vornicului au avut cutezanţa de a intra chiar în « casa cea mare », în care turcul avea să se întâlnească cu Nicolae Vodă. Aflând această îndrăzneală şi mai având şi alte motive, Domnul a poruncit vătafului de aprozi să închidă pe Iordache Ruset şi pe nepotul său Iordache Aga. In acelaşi timp, a trimis şi pe postelnicul său în spătărie, ca să ia toiagul lui Antiohie Jora, socrul lui Iordache Aga, şi « să-l pună şi pe el la popreală » în Vistierie. Boierii aflaţi atunci la curte, văzând aceste neaşteptate arestări, rămân încremeniţi şi, sfătuindu-se îndesine, purced fără zăbavă la Domn şi se roagă pentru hatmanul Antiohie. Domnul îl iartă şi îl sloboade; patru zile mai târziu, liberează şi pe ginerele aceluia, Iordache; numai Ruset rămâne întemniţat. Pentru a potoli nedumirirea boierilor, câteva zile după aceasta, îi cheamă la curte « în casa cea mare » şi li se destăinuie astfel: « Intre voroavele ce aveam cu Iordache vornicul, — începe Domnul — niciodată de bine de dumneavoastră nu mi-a grăit, văzându-vă pre dumneavoastră de noi traşi cu dregătoriile curţii ». Şi urmează apoi povestirea unei scene într'adevăr patetice, când Domnul, ridicând puţin işlicul în mână, se adresează pe rând boierilor astfel: « Martur pui pe Dumnezeu, cum dumitale acest fel de hulă îţi da; dumitale aşijderea, fel de fel de hulă (înşirând pre câţi erau boieri chemaţi la acea voroavă) de sta cu voroavele lui, Iordachi, să vă depărtez pre dumneavoastră de lângă mine ». Apoi Domnul scoate cărţile găsite la casa lui în ziua arestării şi în care fratele său Scarlatache din Constantinopol îi scria că « el nu doarme, ci umblă tare pentru ca să mazilească pre Nicolai Vodă ». Aceasta dă curaj celor asupriţi de Iordache vornicul să se plângă şi, în curând, în divanul cel mic, fiind şi ţara câtă se tâmplase, se citeşte cartea iscălită de boieri prin care se plâng cum Iordache şi fraţii săi, străini de ţară, « fiind el vreme îndelungată puternic aice în ţară, învrăjbitor de Domni, de nu se mai satură cu vremea, au supus toate casele boiereşti şi au stins şi câteva ». Citindu-se acestea toate în divan, a întrebat Nicolae Vodă pe Mitropolitul, care era de faţă în divan, ce fel de pedeapsă prevede pravila pentru vinovăţia lui Iordache Ruset. Şi după ridicarea divanului, ducându-se Mitropolitul acasă şi cercetând pravila, « a scris cu slova lui », din dosul cărţii de pâră contra lui Iordache, pe care i-o dăduse Domnul, « cum pravila scrie: dovedindu-se aceste asupra lui Iordachi Vornicul: moartea! ».

Mavrocordat trimite cartea de pâră cu sentinţa scrisă de Mitropolit lui Iordache Ruset, în temniţă, să o citească şi să-l întrebe ce are de răspuns. Dar trufaşul boier, în loc să se cuminţească şi să răspunză cu blândeţe — căci, adaogă cronicarul: « cu blândeţe, ca bumbacul se moloşează şi se îmblânzesc inimele Domnilor » — răspunde semeţ, că toate sunt minciuni. Aflând acest răspuns, Domnul se mânie foc şi, chemând de sârg pe buluc-başa, porunceşte să-i taie limba. Dar intervenirea boierilor de divan, care se aflau la curte, îl scapă pe urgisit de această pacoste.

Cronicarul domnesc povesteşte apoi în jurul acestei drame, un alt episod senzaţional, care de data aceasta pune în lumină clemenţa Domnului străin de ţară. Pe când Iordache zăcea închis în odaia buluc-başei, un căpitan de seimeni, Horopceanu, trecând prin dreptul odăii — « poate să fi fost şi beat », lămureşte cronicarul — strigă: « Să ni-l dea Vodă să-l ucidem cu petre pe Iordachi; sau vom strica rătezile şi-l vom ucide acolo în odaie, că ne-au mâncat şi ne-au sărăcit el cu fraţii lui, şi nu se mai satură de Domni ». Aceste cuvinte, ajungând până la urechile Domnului, « îndată au poroncit de-l puse la închisoare pre Horopceanu şi pre alţii ce fusese cu dânsul ». Şi, deşi atunci şi boierii stăruiau să nu iasă cu zile Iordache Vornicul, totuşi Neculai Vodă, « nevoind să-şi împlânte mâinile în spurcat sângele lui » şi « socotind dintr'acele cuvinte a Horopceanului să nu se facă vreo năvală asupra lui Iordachi să-l omoare ţara, au poruncit de l-au mutat înlăuntru în curte, la odaie, sub scări despre casele Doamnei ». Acolo a zăcut închis ticăitul boier până la mazilirea lui Mavrocordat, care este iarăşi povestită cu amănunte interesante, ca dela un martor ocular:

« Era într'o joi la divan, Nicolai Vodă. Şi acolo, judecând « două rânduri de oameni, văzură boierii, care se tâmplase la « divan, cum au venit un copil din casă de au spus Postelnicului « celui mare, cum au intrat doi Turci drept la odaie, unde este « închis Iordachi Vornicul, de au sfărâmat rătezile şi au intrat « înlăuntru, la Iordachi. Aceste, spuindu-le acel copil de casă « Postelnicului în taină, şi Postelnicul cel mare au şoptit lui « Nicolai Vodă. Şi îndată s'au sculat dela divan, însă nemică « schimbat din faţă; iară boierii, care se tâmplase la divan, îndată « au priceput mazilirea domniei, şi o seamă au ieşit pe poarta « despre Sfântul Nicolai, că celelalte porţi acmu erau închise ».

A doua zi, strângându-se boierii la curte, au aflat caimacamii puşi de noul Domn, Dimitrie Cantemir, şi anume: Iordache

Vornicul, cel care stătuse până atunci în temniță, Antiohi Jora Hatmanul, — cuscrul lui Iordache, — şi Dabija Paharnicul. Lui Mavrocordat i-a fost însă cruțată umilința de a i se citi firmanul de mazilire la divan, « în iveala tuturor ».

Cronicarul nu uită să înregistreze apoi toate acele fapte mărunte, care proiectează o lumină simpatică peste acest Domn țarigrădean, străin de țară şi de neam. El ne spune bunăoară cum, luându-şi ziua bună dela boierii care l-au petrecut, « au « zis, jurându-se, cum n'au avut gând rău, nice spre boieri, nice « spre țară, iară cine i-au greşit să fie toți iertați ». După ce a « ieşit cu mazilia din Iaşi spre Țarigrad, în apropiere de Galați, « la Piscu, i-au ieşit înainte oamenii, care trăiau în pribegie prin « țări vecine şi pe cari Nicolae Vodă îi adusese în țară, cu « cărți « de tocmeală ». Ei se duc înaintea lui Iusuf Aga, turcul care ducea pe Domn la Poartă, plângându-se de strâmbătatea ce s'a făcut: « — Era un Domn de se ținea de cuvânt; ne-au adus cu cărțile sale; ne-a aşezat în țară; acmu ne vor risipi alții ». La Galați îi sosesc scrisori dela prietenii dela Poartă « precum să nu-şi facă inimă rea de mazilie, căci aşa această dată au împins vremile; iară fără zăbavă va fi iar Domn ».

Şi după ce zugrăveşte portretul sufletesc al Domnului, pe care l-am expus mai sus, încheie, arătând cum încă dela întoarcerea lui în Moldova, a luat apărarea celor obijduiți cu strâmbătăți, cum după cei cari nu voiau să vie de față la divan, trimitea « oameni domneşti cu ciubote », de-i aducea fără voia lor; cum, văzând divanurile straşnice, cei vinovați, când îi apucau cei asupriți cu « haide la divan! », fie că erau « mai de frunte din boieri », fie că erau « mai de gios, scoteau banii din buzunar de se împăcau ». « Numai mâncătorii — adaogă cronicarul — aveau voe rea, că nu puteau mânca, ca în zilele denainte altor Domni ».

Cu totul în altă lumină este înfățişată domnia lui Dimitrie Cantemir. Nicolae Costin recunoaşte că noul Domn era « om isteț şi ştia carte turcească bine », — dar atât. Este într'adevăr curios că aceşti doi erudiți ai Moldovei nu s'au putut apropia sufleteşte şi nu s'au înțeles. Am putea zice, parafrazând o vorbă a lui Miron Costin: « Mai curând pot încăpea pe un covor zece dervişi, decât doi cărturari români din veacul al XVIII-lea ».

Erau însă — trecând peste erudiția lor de sursă cu totul diferită — multe lucruri care-i despărțeau.

Mai întâiu, Dimitrie Cantemir era încă tânăr pentru domnie, — abia avea 36 de ani, — pe când Nicolae Costin trecuse de 50 de ani. Apoi, Dimitrie Cantemir, care fusese de față la dezastrul turcesc încheiat cu pacea dela Carlovitz şi care, în debandada fugii, îşi pierduse « agarlâcul », simțise decăderea Turcilor şi, în mediul cosmopolit dela Constantinopol, avusese prilejul să se informeze despre puterea crescândă a Ruşilor. Apucând domnia în preajma primului războiu dintre Ruşi şi Turci, el intrase în țară urmărind planuri mari şi îndrăznețe, pentru care se cerea puterea convingerii şi avântul cald al tinereții. El nu se putea încrede, pentru planurile sale care abăteau dintr'odată cursul istoriei moldoveneşti într'o direcție cu totul nouă, în bătrânii boieri, prea cuminți pentru inovații îndrăznețe, şi încă în cei ce fuseseră sfetnicii de credință ai rivalului său din Constantinopol, Nicolae Mavrocordat. El păstrează o bună parte din divanul lui Mavrocordat; îl ridică pe Nicolae Costin la rangul de mare logofăt al Moldovei, îi dă toată cinstea cuvenită unui mare boier, dar se păzeşte de a-i încredința gândurile. Pentru confidențe, el îşi alege pe boierii cei mai tineri din divan şi, în primul rând, pe agerul Ioan Neculce. După ce dibuieşte terenul şi hotărăşte să treacă de partea Ruşilor, Dimitrie Cantemir încredințează dregătoria de mare hatman lui Ioan Neculce şi trimite pe cumnatul acestuia pe Ştefan Luca Vistiernicul, la Petru cel Mare, ca să întărească alianța prin jurământ. Numai după ce Ruşii au trecut Prutul la Zagarancea, Cantemir a destăinuit planul său boierilor mai sprinteni din divan, care rămăseseră pe lângă el, în Iaşi.

Era firesc deci ca Nicolae Costin să nu vadă cu inimă uşoară cum Domnul trece peste el, marele logofăt, şi peste ceilalți boieri mai în vârstă: « Dumitraşcu Vodă taine numai cu sfetnicii săi cei tineri, ca şi dânsul, făcea », notează cu acrime Nicolae Costin.

Amărăciunea față de Domn se vede şi din chipul cum ține să vorbească despre colegul lui de divan, hatmanul Ioan Neculce: « Dumitraşcu Vodă îndată au luat cu sine pre hatmanul său, pre Ioan Neculce », sau: « Şi au purces Dumitraşco Vodă decuseară cu Ioan Neculce hatmanul, sfetnicul său ». Iar când povesteşte ruina întinsă peste Moldova, după înfrângerea dela Stănileşti, isbucneşte în imprecația: « Să plătească Dumnezeu sfetnicilor care au cârmuit pe Dumitraşco Vodă ».

Privind domnia lui Dimitrie Cantemir sub acest unghiu de vedere şi ținut departe de gândurile intime ale Domnului, cronica lui Nicolae Costin nu înfățişează acelaşi interes pe care îl prezintă cronica lui Ioan Neculce, care a fost sfetnicul de încredere al lui Dimitrie Cantemir. Dar, deşi priveşte lucrurile de departe şi cu sentimente turburi, totuşi el prinde şi fixează amănunte interesante, care întregesc cunoaşterea personalității lui Dimitrie Cantemir, sau contribuiesc la reconstituirea domniei sale. Aşa de exemplu, ne spune că Dimitrie Cantemir, după ce a intrat în Iaşi şi au venit boierii — după obiceiu — să-i sărute mâna şi poala în divanul cel mare, « le-a făcut voroavă singur la toți » căci, adaogă cronicarul, « era slovednic la aceste, zicând să fie unii către alții întru dragoste, poftind pre cei bătrâni ca pre nişte părinți, pre cei de vârsta sa ca pre nişte frați, pre cei mai tineri ca pre nişte fii, arătând ce ar fi folosul unirei boiereşti ».

Interesant povestită este scena întâlnirii lui Dimitrie Cantemir cu Petru cel Mare în Iaşi:

« Şi în curte la scări s'au adunat cu împăratul, de i-au sărutat « mâna şi împăratul l-au sărutat pe cap, luându-l în brațe şi « ridicându-l sus cu o mână, fiind Dumitraşco Vodă om scund « şi împăratul om de fire întru toate şifaeşi ».

Nicolae Costin a luat şi el parte la masa pe care țarul a dat-o, la conacul său, în cinstea lui Dimitrie Cantemir şi a boierilor săi şi unde boierii s'au legat şi au iscălit « universalul », prin care primeau ca Domn veşnic « pe Dumitraşco Vodă şi pe seminția lui », dar — adaogă cu răutate: « Iară măcar că au fost postul lui Sfeti Apostol Petru, cu toții au mâncat carne şi mare benchet au făcut toată ziua aceiaşi, şi acolo au mas; iară peste noapte aceea n'au scăpat fără pagubă mai niciun boier şi nefurat de Moscali: cui pistoale, cui rafturi, cui epingele, nice boier, nice slugă ».

După ce povesteşte sfârşitul nenorocit al luptei dela Stănileşti, Nicolae Costin insistă cu deosebire asupra pârjolului care s'a abătut atunci asupra Moldovei: invazia neaşteptată a Tătarilor, cari au surprins oamenii pe câmpuri, ieşiți la secere; i-au târît în robie cu duiumul; au prefăcut în scrum şi cenuşe casele; au prădat şi jefuit până şi mănăstirile: « n'au rămas la sfintele mănăstiri nice clopote, nice uşi, nice un her şi până în jilțuri şi sfintele icoane le-au fărâmat şi le-au ars de istov, cu foc. Iară târgul Bârladului şi mai rău au pățit, că au rămas numa pajişte... țara de gios au căzut toată la robie, care povestesc bătrânii, că mai au covârşit prada care au fost în zilele lui Vasile Vodă » Şi încheie, după acest tablou al prăbuşirii, — cum era de aşteptat: « Acest bine au agonisit țării Dumitraşco Vodă cu socoteala lui cea grabnică, de nu se va îndrepta mai în veci ».

CEASORNICUL DOMNILOR

Nicolae Costin a îmbogățit literatura românească şi cu prelucrarea unui roman spaniol, cel dintâi roman occidental care apare în literatura noastră. Romanul este opera marelui

scriitor al veacului al XVI-lea, Antonio de Guevara, episcop de Cadix și predicatorul lui Carol Quintul, și poartă titlul în originalul spaniol: *Il libro aureo del grand Emperador Marco Aurelio con el Relox de Principes* (Cartea aurită a lui Marcu Aureliu cu Ceasornicul Domnilor). Autorul pretinde în prefață că ar fi descoperit manuscriptul operei sale, după îndelungate cercetări, în biblioteca din Florența, printre cărțile grecești lăsate de Cosma de Medicis.

Povestea unui manuscris grecesc descoperit în Florența, era o mistificare literară asemănătoare cu aceea de care au făcut atâta uz, în vremurile apropiate de noi, romanticii.

Pretinzând că opera sa are la bază un manuscris grecesc și revendicând numai paternitatea stilului, Guevara a voit să treacă toate ficțiunile imaginației sale ca fapte reale și să atragă atenția asupra operei, care ar fi înfățișat vieața istorică și actele autentice ale împăratului roman. Opera cuprinde vieața romanțată a marelui împărat, în care însă sunt încadrate sfaturi privitoare la educația tinerilor principi și la normele de călăuzire în conducerea familiei și a statului.

Vieața lui Marcu Aureliu, în liniile ei mari, este expusă într'un prim capitol, după care urmează o serie de scrisori ale împăratului către diferite persoane, de pildă: una către prietenul său Pollion, privitoare la creșterea pe care a primit-o în anii copilăriei dela profesorii săi; o alta către tovarășul său de studii, regele Siciliei, și multe altele.

Sunt și câteva scrisori galante, presupuse că ar fi fost adresate de înțeleptul împărat în ceasurile de libertinaj, curtezanelor romane — Bohemia și altele — în societatea cărora și-ar fi petrecut anii tinereții. Aceste rânduri de dragoste, în afară de cămin, care n'au niciun temei în realitatea istorică și diformează personalitatea stoicului împărat, au plăcut așa de mult societății spaniole din vremea lui Carol Quintul, încât, chiar după ce Guevara le-a scos din opera sa — regretând chiar că le-a plăsmuit — ele au fost copiate cu mâna după ediții mai vechi și adăogate la textele autorului.

Scrisorile lui Marcu Aureliu sunt despărțite între ele prin istorioare și anecdote referitoare la vieața împăratului, menite să scoată mai bine în relief caracterul și virtuțile lui. Așa, de pildă, e discuția dintre Marcu Aureliu și soția sa, Faustina, care dorea să pună mâna pe cheia dela cabinetul de lucru, pe care împăratul îl ținea închis, pentru ca nimeni să nu pătrundă înăuntru și să răvășească scumpele lui cărți. Această discuție contradictorie între soți — unul subliniind defectele femeii, cealaltă defectele bărbaților — este ca un mic tratat filosofic asupra căsătoriei.

In această vieață romanțată a lui Marcu Aureliu, Guevara a introdus capitole de sfaturi privitoare la educație și cârmuire. Aceasta l-a determinat să-și intituleze opera «Ceasornicul Principilor», care, explică el, «nu e nici de nisip, nici cadran solar, nici indicator de ceasuri; căci toate celelalte ceasuri servesc să indice ziua și noaptea, pe când acesta ne învață ce trebue să facem în fiecare ceas al zilei și cum trebue să ne orânduim vieața».

Și fiindcă acest ceasornic al vieții are în vedere în primul rând pe Principe, el l-a numit *El relox de principes* — sau cu titlul tradus de Nicolae Costin: *Ceasornicul Domnilor*.

Opera lui Guevara este secționată în trei cărți: Prima parte cuprinde normele de care trebuie să se călăuzească în vieață Principele, pentru ca vieața și faptele lui să fie în conformitate cu idealul unui bun creștin. Cartea a doua cuprinde sfaturi cum trebuie să se poarte un Prinț în interiorul căminului său față de soție și față de copii. Cartea III-a arată cum să se poarte pentru ca să dea supușilor săi, prin vieața lui proprie, un model de demnitate și virtute.

Această parte a romanului, cu tot caracterul său didactic, este uneori interesantă și cuprinde colțuri de moravuri contimporane, ca bunăoară atunci când Guevara vorbește despre creșterea și educația copiilor și se ridică împotriva obiceiului ce-l luaseră femeile spaniole din societatea înaltă, care țineau să aibă păsări în colivie, maimuțe la fereastră și să poarte câini în brațe, dar își trimeteau copiii la țară, ca să-i crească slugile. De asemeni sunt interesante și au încă un caracter de actualitate, în vremurile turburi de azi, paginele în care se ridică împotriva războaielor ofensive, purtate numai pentru cuceriri și acelea în care Guevara face apologia păcii ca drum pentru propășirea civilizației umane — evocând legendarul «veac de aur când toți în pace viețuiau, când fiecare la locurile sale ara, ale sale măsline altoia, ale sale țarini secera, și ai săi feciori hrănia».

Dintre numeroasele povestiri întrețesute în cuprinsul romanului, una, prelucrată și de Lafontaine, a devenit celebră; este *El villano del Danubio* (țăranul la Dunăre). Episodul are de scop să scoată în relief caracterul plin de clemență, de bunătate și de dreptate al marelui împărat. Scena se deschide prin povestirea împrejurărilor în care Marcu Aureliu, din pricina unei groaznice epidemii de ciumă, se strămutase cu toată curtea lui de sfetnici, oameni învățați și filosofi, în Campania. Acolo, se iscă într'o zi discuția asupra cauzelor care au adus invazia corupției în stat și răsturnarea din temelie a societății romane cu străvechile ei virtuți și cu obiceiurile ei simple și patriarhale. Și atunci, Marcu Aureliu, făcând semn tuturor să tacă, le povesti cum, la începutul domniei lui, s'a pomenit odată cu un țăran sălbatec, depe țărmurile Dunării, cu ochii afundați în cap, cu barbă groasă, cu picioarele în opinci, cu haine de păr de capră, cu ciomag în mână, cu pieptul gros și păros — un adevărat urs scăpat din bârlog. Și fiindcă împăratul primia întâi ostași săraci și apoi asculta «poftele celor bogați», țăranul fu introdus mai întâi, în senat. Și intrat înăuntru, țăranul acela depe țărmurile sălbatice ale Dunării aruncă în senatul Romei strigătul de durere, de desnădejde și de revoltă al neamului său oprimat, împotriva cupidității și rapacității judecătorilor romani. Citez, în traducerea lui Nicolae Costin:

«O părinți adunați — începe el — o neam ferice! Eu, țăranul Milan, lăcuitorul orașelor și râpelor Dunării, vouă sfetnicilor râmleni care sunteți adunați într'această curte mă închin și mă rog Dumnezeilor celor nemuritori ca și limba mea astăzi să o îndrepteze și să o chivernisească cum spre a moșiei mele, cele ce se cuvine, a le grăi....».

Și după ce se roagă zeilor ca să-l inspire pentru a da glas soliei de suferință și de sbucium a neamului său, evocă, într'o admirabilă antiteză, în contra strigătelor biruitoare ale învingătorilor Romani, țipătul de sfâșietoare obidă al Germanilor învinși:

«... Pe vremea în care strigătorii voștri, înaintea carelor celor de veselie strigând: Viețuiască! viețuiască! Roma cea nebiruită! Iară cei pedepsiți, prinși într'alt chip! Din adâncul pieptului meu suspinând, la Dumnezeu voi zice: Dreptate! Dreptate!...

«Voi, Romanilor, pe steagurile și semnele voastre, în loc de simbol, aveți aceste cuvinte: «(a) Romanilor datorie este (de) a ierta pre cei supuși și a supune pre cei mândri», iar mai drept ați zice așa: a Romanilor datorie este pre cei nevinovați a jecui, că nimica alta voi Romanilor nu sunteți, fără numai a noroadelor odihnitoare turburători și apucători.

«Intreb pe voi, Romanilor, ce lucru v'au îndemnat pre voi, cei ce sunteți născuți la apa Tibrului, de ați venit împotriva noastră, carii în pace locuiam la râpile Dunării. Au prietenii vrăjmașilor voștri am fost; au gândul nostru de vrăjmășie a arăta spre voi l-ați văzut? Au auzit-ați în Râm,

vestindu-se, precum am lăsa lăcaşurile noastre?... Sau venit-a cineva la Râm din moşia noastră arătându-vă vouă, ca unor duşmani, gătire de răsboi? Au vreun crai, în ţările noastre murind, ne-ar fi lăsat pre noi cu testament vouă moştenitori, ca cu voia aceea să ne supuneţi stăpânirii voastre?... ».

Şi după ce înşiră răutatea şi lăcomia nesăţioasă a judecătorilor romani, trimişi în patria lui, judecători cari trăiesc numai în desfrânări, cari impilează pe cei săraci, cari « orice pot pre ascuns, apucă, strâng şi fură »; după ce le arată că zadarnice au fost plângerile Germanilor cutropiţi, în senatul Romei şi după ce le spune că de 15 zile, de când a intrat în Roma, a văzut numai viţiul şi desfrâul, se reculege şi-şi încheie solia astfel:

« După ce am plinit eu pofta mea şi otrava inimii mele, după obiceiu ce am isprăvit de v'am vătămat pre voi cu limba mea, iată-mă's aşternut la pământ; aştept bătaie, că mai mult voi, dându-mă morţii, să agonisesc laudă, decât voi, răpindu-mi viaţa, să o dobândesc pre dânsa ».

După ce şi-a încheiat astfel cuvântarea sa plină de miez, ţăranul s'a aruncat la pământ şi a zăcut acolo un ceas, aşteptând să fie ucis în bătăi, în timp ce senatul se uita înmărmurit la el. Atunci, împăratul Marcu Aureliu, recunoscând că prin ţăranul acela noduros grăise necazurile unui neam întreg obidit, şi, surprins de frumuseţea plină de demnitate a cuvântării lui — ca un trandafir între spini — porunci să fie ridicat de jos şi, iertându-l, îl primi în rândul celor bătrâni, adică al senatorilor; îi dete « uric », ca să fie hrănit din Visteria împărăţiei şi puse « să se scrie voroava lui în cărţi ».

Opera aceasta a lui Guevara, scrisă într'un stil patetic, plin de vervă oratorică, cu fraze simetrice şi adesea ritmate, cu imagini îndrăzneţe şi numeroase antiteze, a fost, cum spune cel mai competent istoric al novelisticei spaniole, Menéndez y Pelayo, « *la biblia y el oráculo de los cortesanos*. (Biblia şi oracolul curtenilor).

Primul majordom al palatului a împrumutat manuscrisul dela împărat şi l-a transmis împărătesei; dela aceasta a trecut la alţi curteni, cari şi-au scos copie după ea şi în felul acesta autorul s'a pomenit că apare o ediţie la Sevilla, în 1528, şi altele curând, fără numele său. Atunci Guevara se grăbi să-i dea forma definitivă şi o tipări în 1529. Cartea s'a răspândit repede şi a avut un succes enorm; numai în Spania a cunoscut 33 de ediţii. Ea a trecut de timpuriu peste hotarele Spaniei, căci la doi ani după ediţia definitivă dată de Guevara, în 1531, ea a fost tradusă în limba franceză, şi tipărită în numeroase ediţii, care au avut o întinsă circulaţie şi au exercitat o influenţă apreciabilă.

O soartă nu mai puţin norocoasă a avut romanul şi în literatura engleză unde a fost împământenit cam în acelaş timp cu prima traducere franceză.

Romanul a călătorit de timpuriu şi în celelalte literaturi ale Occidentului; în 1540 apare la Veneţia prima traducere italiană; la 1544, la München prima traducere germană şi în 1606 romanul este tradus şi tipărit în limba latină, de un mare umanist al timpului M. Wanckelius, sub titlul: « *Horologii Principum sive de vita M. Aurelii imperatoris, libri 3 de lingua castelana in latinam linguam traducti* ».

Traducerea latină a operei lui Guevara s'a răspândit în toate ţările catolice, care aveau ca limbă de cancelarie şi de biserică, latina. Astfel romanul a pătruns şi în Polonia, unde a ajuns la cunoştinţa lui Nicolae Costin, pe timpul când îşi făcea studiile acolo. El străbătuse până atunci un drum victorios şi era celebru în literatura europeană a timpului prin caracterul său istoric şi didactic, a plăcut aşa de mult tânărului moldovean, încât — mai târziu — s'a apucat să-l prelucreze în limba română, pentru a-l împărtăşi contimporanilor săi. Pornind din năzuinţa de a da o formă mai unitară materialului întins al povestirii, Nicolae Costin a schimbat ordinea capitolelor şi a cărţilor, a înlăturat unele părţi fastidioase, discuţii dogmatice, concentrând economia operei într'o expunere mai închegată. Din 158 de capitole ale lui Guevara, N. Costin a păstrat numai 81, iar aceste 81 de capitole le-a distribuit în patru cărţi în loc de 3. Ultima carte a lui N. Costin, încheie cadrul istoric al romanului povestind moartea împăratului filosof într'o aureolă de bunătate patriarhală. Traducerea lui N. Costin este clară, vioaie şi păstrează — după cum s'a putut vedea din citatele pe care le-am făcut — chiar în ritmul frazei, ceva din armonia şi cadenţa originalului, lucru care a îndemnat pe un cercetător să creadă că Nicolae Costin a tradus unele părţi ale romanului în versuri.

Nicolae Costin a fost tot atât de nedreptăţit în istoria literară, pe cât, a fost de sbuciumat în viaţă.

Când tatăl şi mama sa erau înmormântaţi în aceiaşi groapă, el zăcea închis în temniţă. A dus apoi o viaţă de pribegie şi când ajuns pe treapta cea mai înaltă a ierarhiei boiereşti şi se deschideau şi pentru el zări mai senine, l-a prins moartea din urmă. In istoria literară, el a fost categorisit ca erudit sec, « inimă de pergament ». Erudit fără îndoială că a fost, un precursor al lui Dimitrie Cantemir. Cunoştea adânc limba latină, cum n'o cunoştea nimeni altul pe atunci în Moldova şi o vorbea cu uşurinţa cu care chiar azi, nu sunt mulţi cărturari s'o vorbească. Ştia bine limba polonă şi probabil şi greacă.

Dar ponosul de erudit sec, « inimă de pergament », vine dela faptul că el a încercat să dăruiască culturii moldoveneşti o operă similară acelora cu care se glorifica istoriografia polonă şi care încadrau istoria naţiunii polone în istoria universală, de la creaţiunea lumii. Desigur, că în secolul care se anunţa a fi al «luminilor», această concepţie istorică — rămăşiţă a cronografelor bizantine — era vetustă. Dar Nicolae Costin nu scria pentru cititorii Occidentului, ci scria pentru Moldovenii săi din vremea lui Cantemir, despre care Neculce scrie « carte nu ştia, ci numai iscălitura învăţase de o făcea ». Este apoi în încercarea lui de sinteză foarte mult material înădit din împrumuturi luate dela alţii. Dar Nicolae Costin, care îşi prelucra opera, căci ne-a lăsat-o în două redacţiuni, a murit de timpuriu, înainte de a-i fi putut da forma definitivă. In partea cronicei însă, în care povesteşte evenimente contimporane, în memoriile sale asupra domniei lui D. Cantemir şi începutul domniei lui N. Mavrocordat, se vede că el moştenise dela tatăl său darul de a captiva interesul cititorului prin episoade interesante pe care le înfăţişează dramatic. El are apoi meritul de a fi deschis drumul literaturii moderne a Occidentului în cultura noastră. Celebrul roman spaniol al lui Guevara, *Marco Aurelio con el Relox de Principes*, pe care el l-a împământenit în literatura noastră printr'o prelucrare abilă, este cel dintâi roman modern la noi. In sfârşit, traducerea lui vioaie, plastică, într'un ritm cu cadenţe armonioase, vădeşte strădania de a modela structura limbii după tiparele sintaxei latine, pentru efecte estetice.

BIBLIOGRAFIE. Cartea pentru întâiul descălecat, a lui Nicolae Costin, a fost publicată de M. Kogălniceanu, în *Letopisețele țării Moldovii*, vol. I, Iaşi, 1845 şi republicată, cu caractere latine, în ediţia a II-a: *Cronicele Romániei sau Letopisețele Moldovei şi Valahiei*, I, Bucureşti, 1872. In volumul I al colecţiei de cronici a lui Kogălniceanu, au fost publicate, la anexe şi capitolele adăogate de Nicolae Costin la cronicele lui Ureche—Simion Dascălul şi Miron Costin.

Cronica privitoare la domnia lui Nicolae Mavrocordat şi Dimitrie Cantemir, se găseşte în volumul II din colecţia lui Kogălniceanu, încorporată în « Letopiseţul ţării Moldovei dela Ştefan sin Vasile-Vodă, de unde este părăsit de Miron Costin Logofătul, de pre isvoadele lui Vasile Damian ce au fost treti logofăt, a lui Tudosie

Dubău Logofătul și altora », pe care Kogălniceanu îl atribuia în întregime lui Nicolae Costin. După analiza critică făcută de răposatul Giurescu, numai ultima parte: domnia lui Mavrocordat și Dimitrie Cantemir, este opera lui Nicolae Costin (a se vedea Kogălniceanu, *Cronicele Românici*, ed. II, vol. II, p. 70—117, sau ed. I, *Letopisețele Țării Moldovii*, vol. II, p. 78—130). Un fragment (din compilația dela zidirea lumii până la Aron-Vodă) a publicat, după o redacție diferită, tipograful Ioanid în *Istoria Moldo-Românici*, București 1858, vol. I, p. 1—286. O ediție completă în ambele versiuni cunoscute (una pentru cetitori, alta închinată Domnului Nicolae Mavrocordat) a dat Ioan Șt. Petre, Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei, dela zidirea lumii până la 1601*. Fundația Regală pentru literatură și artă, București, 1942.

Pentru studii asupra cronicelor lui Nicolae Costin: C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene* (Nicolae Costin, Tudosie Dubău, Vasile Demian), extras din *Analele Academiei Române*, s. II, t. XXX, Mem. secț. ist., București, 1907.

Concluziunile din acest studiu trebue completate cu C. Giurescu, *Isvoadele Tudosie Dubău, Miron Logofătul și Vasile Demian*, extras din *Bul. Com. Ist. a Rom.*, I, București, 1914. G. Pascu, *Axinte Uricarul și N. Costin*, în *Arhiva*, 1922, p. 489.

Știrile risipite în diferite publicații documentare au fost culese de Ioan Șt. Petre, *Nicolae Costin — Vieața și opera*, (Teză de doctorat la Facultatea de litere din București), București, 1939.

Pentru capitolul despre încoronarea regilor poloni la Nicolae Costin, a se vedea studiul lui Ion Const. Chițimia, în *Cercetări literare*, publicate de N. Cartojan, București, vol. IV, 1940, p. 139—163. Textul a fost publicat de Kogălniceanu în anexe la *Letopisețele*, I, p. 143 și *Apendicse*, 26-29 și în ed. II *Cronicele Românici*, I, p. 177 și 400—403.

Din *Ceasornicul Domnilor* au publicat câteva fragmente: Dr. M. Gaster, *Literatura populară română*, București, 1883, în *Apendice*, p. 559—570; și anume cap. I, partea IV-a; « Voroava a prea înțeleptului Garamantilor (Brahmanilor) către marele Alexandru, în care dovedește că mai mult pot cei cari cu măsură socotesc de sine și moștenesc puține, decât Alexandru, care moștenește multe și cu mândrie socotește de sine; și că pre mare nebunie easte a-ș vrea a stăpâni lung și lat, care are scurtă căruță a vieții sale »; Em. C. Grigoraș, cu greșeli de transcriere și lectură: *Țăranul dela Dunăre*, în *Convorbiri Literare*, Iulie-August 1930, p. 753—767. Problema a fost reluată în ultimul timp de N. Cartojan, *Ceasornicul Domnilor de N. Costin și originalul spaniol al lui Guevara*. București, 1940. (Extras din *Rev. ist. rom.* 1939 și din *Cercetări Literare*, IV, 1940 p. 121). Pentru studii asupra vieții și operei întregi a lui Nicolae Costin a se vedea și N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, vol. II, ed. II, București, 1926, p. 89—124.

INFLUENȚA LATINĂ IN STILUL CRONICARILOR MOLDOVENI

Marii cronicari moldoveni Ureche și mai ales Costineștii au nu numai meritul de a fi creat în literatura românească genul istoric cu nuanțe apropiate de genul memoriilor, ci și pe acela de a fi introdus inovații în limba literară a timpului. Cultura lor largă, erudiția lor, preocupările după forme literare mai alese, după un ritm armonios, după versificație chiar — toate acestea îi îndemnau să nu se mulțumească cu vocabularul și tiparele sintactice pe care li le punea dinainte limba scripturilor sfinte și a vechilor cazanii.

Ureche și Costineștii introduc în scrisul lor noțiuni noui, pentru care — spre a le circumscrie precis — aveau nevoie de cuvinte noui. Și acestea le-au împrumutat uneori din limba polonă, pe care și-o însușiră în mediul și în școlile polone în care și-au făcut instrucția. Alteori termenii de origine turcească au fost luați din vorbirea contimporanilor, cari se vânturau continuu pe țărmul Bosforului, într'o vreme în care influența orientală începea să se reverse asupra vieții din Principatele noastre, ca: *ceauș*, *ceambur*, *celebiu*, *derviș*, *divan*, *olac*, etc.

Dar alături de acești termeni turcești, care dau scrisului lor un ușor colorit oriental, ei introduc — și aci este partea de contribuție proprie a lor — mulți termeni de cultură de origine latină, precum: *istoric*, *poetic*, *orator*, *ritor*, *comedie*, *filosofie*, *cozmografie*, *gramatică*, *silave*, *răpublică*, *consilium*, *pretorian*, *prinților*, *primani*, *secundani*, *terțiani*, *senat*, *țensor*, *monarhie*, *tiran*, *imperator*, *colonie*, *obsides*, *testament*, *tractat*, *veterani*, *fantastic* ș. a.

Aceste cuvinte latine pe care Ureche și Costineștii le introduc în limba literară — neologisme pentru vremea aceea — marchează începutul unei direcții noui: revenirea la matca latină a limbii.

Influența latină — mai ales în opera Costineștilor — se vede însă mai ales în structura limbii. Miron și Nicolae Costin se străduesc să croiască pentru limba timpului lor, după modelul latin, tipare sintactice noui. Ei modelează structura frazei, pe de o parte pentru a-i da rezonanțe noui, capabile să exprime nuanțe felurite de cugetare și simțire, pe de alta pentru a-i imprima un ritm mai armonios. Când de pildă Nicolae Costin în Ceasornicul Domnilor, forțând puțin uzanțele limbii vorbite, urma sinuozitățile intermediarului latin, așezând la început subiectul cu incidentalele sale, apoi obiectul cu determinările sale și lăsând abia la sfârșit verbul, ca de ex.:

« O părinților adunați, o niam fericit, *eu* țăranul Milan, lăcuitorul orașelor râpilor Dunării, *voao* sfiatnicilor Râmlianí carii sunteți adunați într'acastă curte, *mă închin* », — o face aceasta, nu pentrucă el, care vorbea cu ușurință limba latină, era într'atâta stăpânit de topica frazei latine, încât nu se putea desbăra de ea nici când scria românește, ci o face pentrucă el urmărea în scrisul său efecte artistice. Urmărea pe de o parte să redea în limba sa ceva din muzicalitatea originalului latin, iar pe de altă parte să sublinieze efectul constrastului dintre cele două membre adverse ale frazei: *eu*, țăranul... *vouă* sfetnicilor Romei... Acelorași nevoi de ritmică și de subliniere a sensurilor sunt subordonate și celelalte inversiuni topice, ca de ex. așezarea negațiunii la început și despărțirea ei de verb: *nu* dintr'acei ce ar fi mai harnici a face dreptatia, ce dintr'acei ce au în Râm mai mulți priitori *trimiteți*. Pentru același cuvânt așează complimentele înaintea verbului pe care-l lămuresc: Dumnezeii *grija lucrurilor omenești* au lepădat; determinările adjectivale înaintea substantivului: pentru *nepărăsite a noastre* răutăți; utilizează construcții brachiologice syllepse: că fără vrearia și socoteala Dumnezeilor nici binele a agonisi, nici de rău a ne feri nu putem; hipperbate (separarea de cuvinte care din punct de vedere gramatical sunt unite): tu *ale noastre* ai strămutat *obiceiuri*.

Costineștii, cari vorbiau cu ușurință limba latină, s'au deprins cu asemenea inversiuni ale părților de propoziție, încât, în căutarea unui efect de armonie ritmică sau în necesitatea de a sublinia un sens, le-au utilizat și în opera lor originală. Găsim, bunăoară, în cronica lui Miron Costin, expresii în care verbul este aruncat la sfârșitul propoziției: « să fie spre învățăturile scripturei mai plecată a locuitorilor țării noastre *voie* »; sau altele în care atributul este despărțit de substantiv și verbul de compliment prin intercalarea altor părți de propoziție: « multe *obiceiuri* întru acest neam trăiesc *a Italianilor* până astăzi »; « au fost a resipei casei lui Vasile Vodă *pricină* »; ori cu complementul direct sau cel indirect așezate înaintea verbului de care depind: « *puștilor apucase* Cazacii de le stricase roatele » ș. a. ș. a.

Cronicarii moldoveni sunt dar premergătorii școalei latiniste și în ceea ce privește punerea în circulație a ideei de latinitate a neamului și în ceea ce privește năzuința de a împământeni în limbă construcții sintactice latine.

Ei au deschis astfel drumul în limba literară inversiunilor topice, pe care aveau să le mânuiască cu atâta artă marii lirici ai veacului al XIX-lea.

BIBLIOGRAFIE. N. Cartojan, *Ceasornicul Domnilor de Nicolae Costin și originalul spaniol al lui Guevara* (extras din *Revista istorică română*, 1933, p. 159—171 și din *Cercetări Literare*, IV, 1940, p. 1—21). I. Cazacu, *Influența latină asupra limbii și stilului lui Miron Costin* (lucrare în Seminarul nostru de literatura veche românească) în *Cercetări Literare*, V, p. 41—64. Influența latină asupra cronicarilor a mai fost semnalată de: A. V. Gâdei, *Studiu asupra cronicarilor moldoveni din secolul al XVII din punct de vedere al limbii, metodei și cugetării*. București, 1898, p. 194 și urm.

ION NECULCE

Colegul de divan al lui Nicolae Costin, Ion Neculce, ocupă, prin resursele nesecate ale darului său de povestitor, locul cel mai de frunte pe linia ascendentă a cronicarilor moldoveni.

Tatăl său, Ienachi Neculce, care se găseşte amintit în documente pe la 1679—1685 ca grămătic, era un om cult pentru vremea lui, căci un act al fiicei sale Sanda, ne destăinuie că « avea cărţi greceşti » şi că era « om spudeos (σπουδαῖος = serios, grav, important), precum îl ştie toţi ». Aceste şi alte calităţi sufleteşti, l-au ajutat să ia în căsătorie pe fiica marelui boier dela curtea lui Vasile Lupu, Iordache Cantacuzino, despre care vorbeşte cu atâta admiraţie Miron Costin (« cap ca acela abea de au avut ţara cândva sau de va mai avea »). Catrina Cantacuzino aducea ca zestre soţului său 25 de sate.

Cronicarul este singurul băiat născut din această căsătorie; a mai avut două surori, dintre care una s'a măritat cu Ştefan Luca, vistiernicul lui Dimitrie Cantemir şi tovarăşul de exil al cronicarului, alta măritată în Ţara Românească cu Done Vistierul.

Ion Neculce era numai în vârstă de 14 ani, când familia sa a fost sguduită de o groasnică nenorocire. In 1686, când Ioan Sobieski se întorcea dela despresurarea Vienei şi când podghiazuri polone cutreerau Moldova, jefuind şi dând foc, a fost prădat şi ars conacul familiei cronicarului din Prigoreni, iar tatăl, Ienachi Neculce, care era pe atunci vistier cămăraş de ocnă, a fost tăiat de Poloni în Târgul Ocnei. Atunci familia, îngrozită, pleacă împreună cu bunica, văduva lui Iordache Cantacuzino şi cu fiul acesteia, Iordache Stolnicul, la rudele lor din Muntenia, familia Stolnicului Const. Cantacuzino. In acest exil, bunica moare. După 4 ani de pribegie, când în domnia lui Constantin Cantemir lucrurile se mai liniştesc în Moldova, pribegii se întorc la căminurile lor.

In anul următor, 1691, Neculce apare între micii slujbaşi dela curtea domnească. In toamna anului, când fiica lui Constantin Brâncoveanu, Maria, logodită la Constantinopol cu Constantin Duca, veni la Iaşi, însoţită de mama sa şi de Stolnicul Constantin Cantacuzino, pentru celebrarea căsătoriei, Neculce făcea şi el parte din alaiul tânărului mire. « Atunce, pre acé vreme şi eu, Ioan Neculce, vel vornic, eram tânăr postelnic şi mergeam cu alţi postelnici împreună, cu toiage a mână, pre gios, înaintea Domnului », care-i urma călare, cu surguciul pe cap.

In vara anului 1700, sub Antioh Cantemir, când Moldovenii primiră firmanul — îmbucurător pentru ei (« se învoieşă toată ţara pentru acea veste ») — de a se retrage garnizoana turcească din Cameniţa şi a se preda cetatea Polonilor, Neculce, care înaintase vătaf de aprozi, se afla cu Domnul său la Nistru.

In acest timp, el se căsătoreşte cu nepoata de soră a Domnului, cu Maria, fiica lui Lupu Bogdan biv-hatman, care îi aducea ca dotă: 5 sate în Hotin şi Dorohoiu, câteva salaşe de ţigani şi o sumedenie de vite: o herghelie de cai, 40 de vaci, 20 de boi, 100 de oi, 200 de stupi. In anul următor, învoindu-se « frăţeşte » cu cumnatul său Ştefan Luca şi cu sora sa mai mică, Sanda, înaintea Mitropolitului şi a verilor lor, el primeşte din partea « de comând » a mamei sale: 7 sate şi 4 fălci de vie la Cotnari şi la Nicoreşti.

Astfel, fără să ajungă în moşii pe Grigore Ureche, Neculce era şi el — ca şi Miron şi Nicolae Costin — unul dintre marii proprietari de pământuri ai Moldovei.

Neculce nu s'a putut bucura multă vreme de rudenia cu Domnul, căci în toamna anului 1701, Antioh Cantemir este înlocuit cu Constantin Duca.

In 1705, el este însă în suita lui Antioh Cantemir la Constantinopol şi este faţă la pâra pe care boierii Moldovei, din îndemnul noului Domn, o aduc împotriva lui Mihail Racoviţă. Intrând în Moldova cu Antioh Cantemir, Neculce este ridicat la rangul de mare spătar şi, în această calitate, este trimis ca sol — el, care petrecuse o parte din copilărie în Muntenia — la curtea domnească din Bucureşti, cu prilejul nunţii fiului mai mare al lui Brâncoveanu, Dinu, cu fata vornicului Ion Balş din Moldova. A fost o nuntă bogată şi plină de fast « care să zicem — spune Neculce — nu era nuntă domnească, ce putem zice crăiască ».

In anul următor, când Antioh Cantemir, din porunca Turcilor, pleacă, împreună cu toată boierimea şi cu salahori, să întărească cetatea Tighinei, Neculce, împreună cu Ilie Cantacuzino şi Ilie Catargiu, este lăsat de Domn în Iaşi, caimacam, ca să poarte grijă de trebile ţării. Dar încrederea pe care i-o arată unchiul soţiei sale îi este fatală, căci Antioh, fiind înlocuit, încă de pe când se afla la Tighina, cu Mihai Racoviţă, acesta îl trece şi pe el într'un izvod de boierii care trebuiau prinşi şi închişi înainte de sosirea lui în Iaşi. Neculce însă până a nu sosi seimeni la gazda lui, simţindu-se în cumpăna morţii, încalecă repede şi fuge în Polonia. Acolo a stat câtăva vreme — el nu precizează cât — până când şi-a « făcut pace cu domnia » şi s'a întors la casa lui, având cinste şi căutare din partea Domnului.

Sub celălalt unchiu al soţiei sale, sub Dimitrie Cantemir, Neculce este din nou ridicat în fruntea treburilor publice ale Moldovii: « Iară mai de credinţă şi mai ales toate trebile domniei erau după mine, Ioan Neculce, vel spatar », mărturiseşte el însuşi. De aceea, când Dimitrie Cantemir încheie alianţa cu Petru cel Mare şi se hotăreşte să se arunce în vâltoarea războiului, trebuind să-şi acopere primele mişcări, ca să nu fie simţit de Turci şi de boieri, el încredinţează postul important atunci, de mare hatman — am zice azi: ministru de războiu — lui Neculce. Cronicarul, învinuit mai târziu de colegii săi de divan, că el, prin sfaturile lui, a adus dezastrul Moldovei, se apără susţinând că el n'a ştiut — deşi încheierea alianţei se făcuse prin cumnatul său — de legăturile lui Cantemir cu Petru cel Mare, decât atunci când Ruşii au sosit la Prut. « Atunce am ştiut şi eu că au fost scris Dumitraşco Vodă să vie Moscalii, că eu tot gândeam că vom purcede în gios spre Huşi, precum sfătuisem; iară dacă am înţeles că au sosit Moscalii la Prut, mult m'am mirat şi am zis lui Vodă să scrie să se întoarcă Moscalii înapoi... şi să se lase de Moscali, că poate să-i bată Turcii, şi Tătarii or robi ţara. Pui pre Dumnezeu martur că aşa i-am zis şi tare am stătut, că doar l-oi întoarce, şi n'am putut ». Dimpotrivă, Cantemir mâniat i-ar fi răspuns: « că voi toţi vă chiverenisiţi cu toţii ca să rămâneţi la creştini, şi numai eu singur să rămâi pentru voi la păgâni, că v'am văzut eu credinţa voastră, că aţi fugit toţi ». Intr'adevăr, boierii temându-se că Turcii vor intra în Iaşi, după un svon, răspândit într'adins de Dimitrie Cantemir, fugiseră. Dar unii dintre ei intraseră mai demult în tratative cu Ruşii, peste capul Domnului. Când Cantemir cheamă boierii, cari mai rămaseră cu el în Iaşi, şi le comunică alianţa cu Ruşii, aceştia, bucuroşi, se grăbesc să răspundă: « Bine ai făcut Măria Ta, de te-ai închinat ». După aceasta, Dimitrie Cantemir, încălecând, a plecat în tabăra rusească dela Prut, ca să orânduiască cele necesare, iar pe Neculce l-a lăsat de paza Doamnei în Cetăţuie, temându-se să nu lovească Turcii pe Doamnă, în urma lui.

Neculce a fost astfel şi părtaş la drama care a urmat şi a trăit, cu toţi contimporanii săi, fiorul acelor zile de înviorare sufletească, în care mişcările şi freamătul oştirilor şi zăngănitul armelor ruseşti pe pământul Moldovei, trezise nădejdea mântuirii de sub vitrega stăpânire păgână.

El a fost martor la intrarea lui Petru cel Mare în Iaşi; la primirea lui în palatul domnesc; la masa pe care a dat-o Domnul

în cinstea împăratului; a închinat şi el cu Petru cel Mare un pahar de vin franţuzesc la ospăţul pe care împăratul l-a dat în tabăra sa, Domnului şi boierilor moldoveni, şi în sfârşit, ceea ce este mai important, el a condus pe câmpul de luptă operaţiile corpului de armată moldovenesc. Astfel a avut prilejul să cunoască de-aproape pe ţarul care a deschis o eră nouă în istoria Rusiei şi al cărui portret avea să-l zugrăvească aşa de sugestiv în opera lui. Descrierea luptei pe care a dat-o în cronica sa este un izvor istoric de care s'au folosit şi istoricii ruşi pentru epoca lui Petru cel Mare. De altfel, fragmentul a fost pus la îndemâna istoricilor străini încă din 1845, de M. Kogălniceanu, într'o foarte bună traducere franceză.

La un moment dat, împăratul, răsleţit cu un mic pâlc de armată de trupul cel mare al oştirii ruseşti şi încolţit de Turci şi Tătari, cheamă pe hatmanul Neculce şi-l întreabă dacă cutează, cu 200 de dragoni şi 100 de moldoveni, să-l scoată pe el şi pe împărăteasa, călări, în Ţara Ungurească. Neculce, cumpănind împrejurările, îi arată că este un lucru « prea cu grijă mare a ispiti să nu cadă la vreo primejdie », dar cu bunul lui simţ practic izbuteşte să-l scape pe împărat din încurcătură. Pornesc călări în toiul nopţii, pe întunerec, « de nu se vedea nici mâna », pe malul Prutului, pe când coastele dealului şi câmpul tot până la Huşi erau luminate de focurile Turcilor şi ale Tătarilor şi, mergând toată noaptea, ajung în zorii zilei să se împreune cu tabăra rusească dela Stănileşti. Lupta, începută cu însufleţire, este însă nenorocită pentru creştini, care, copleşiţi de numărul mare al Turcilor, sunt în cele din urmă încolţiţi şi înconjuraţi. Cu toate stăruinţele generalilor nemţi, care cereau continuarea războiului şi cu toate rugăminţile lui Dimitrie Cantemir şi a boierilor moldoveni, Petru cel Mare, sfătuit de împărăteasă şi de generalii ruşi, se vede nevoit să ceară pacea.

Turcii cereau pe Dumitraşco Vodă, dar izvoare ruseşti ne informează că Petru cel Mare ar fi spus, cu un desăvârşit simţ de loialitate, că « mai bine voiu ceda Turcilor ţara mea până la Cursc, decât pe Principele care, din iubire faţă de mine, şi-a pierdut ţara ». Turcii stăruind, Ruşii le răspund că din războiul dintâiu nu se ştie ce s'a făcut, perit-a sau a fugit, că ei bănuiau că a trecut la Turci.

PRIBEGIA. Cu Dimitrie Cantemir, care nu mai avea să se întoarcă niciodată între ai săi, pleacă în pribegie şi boierii care-i fuseseră devotaţi, urmaţi de popor, între care şi hatmanul Neculce. Erau 448 de boieri şi slujbaşi, urmaţi de 4.000 de oameni din popor, bărbaţi şi femei.

In Rusia, Petru cel Mare dăruieşte Moldovenilor puşi sub autoritatea lui Dimitrie Cantemir, sate şi moşii în regiunea Harcovului. Dar acolo, pe pământ străin, departe de căminurile lor, încep fricţiuni între Domn şi boieri. Desamăgit şi amărît de prăbuşirea planurilor sale, Dimitrie Cantemir îşi schimbase firea: « Dumitraşco Vodă — ne spune Neculce — nu vrea să ţină pe Moldoveni cu dragoste, ca pe nişte străini ce şi-au lăsat casele şi s'au înstrăinat pentru dânsul; el vrea să-i ţie mai aspru decât în Moldova, că i se schimbase firea într'alt chip, nu precum era Domn în Moldova, ce precum era mai înainte, pre când era beizadea tânăr, în zilele frăţine-său Antioh Vodă, încă şi mai rău, şi iute la beţie, şi se scârbia de fiece, şi uşa îi era închisă... ».

Neculce nu se putea apoi împăca nici cu vieaţa din Rusia « unde nu sunt oamenii slobozi să meargă unde le este voia, nici la împărăţie, fără ucaz; şi ucaz nu vor să facă, ca pentru să nu facă cheltuială împărăţiei ».

Doi ani de zile Neculce a trăit cu amărăciune la Harcov, pe lângă Dimitrie Cantemir, stăruind necontenit să i se îngăduie întoarcerea în ţară. In cele din urmă, i se învoeşte înapoierea la căminul său.

Despărţirea de Dimitrie Cantemir şi de boierii moldoveni este înduioşetoare. Domnul, Doamna, boierii, cu toţii îl sfătuesc să mai rămâie, că « nu şi-o putea face pace şi va pieri de Turci ». Domnul se îndatora să intervină pe lângă împărat pentru el; generalul Şeremetiev însuşi, cel care condusese armatele ruseşti la Stănileşti, făgăduia să-i obţină dela Ţar sate şi moşii, dar Neculce, cuprins de nostalgia ţării şi de grija copiilor săi pe care-i avea cu sine («... vieaţa mea îmi era cum era, dar mai mult îmi era pentru copiii mei la ce vor rămânea...»), stă neclintit în hotărîrea sa. El îşi ia astfel inima în dinţi şi, plecând din Harcov, intră în Polonia şi ajunge la hotarele Moldovei. Dar aci îl aşteptau alte surprize.

După înfrângerea dela Stănileşti, ţara fusese dată pe mâna hoardelor de Tătari, care jefuiau, robiau şi dădeau foc satelor, încât — zice un act contimporan: «mai ‹că› era sfârşitul acestui pământ de istov ». In acele împrejurări — grăeşte mai departe actul: « fratele nostru Lupu Vornicul, văzând pieirea noastră a tuturor », înfruntând primejdia, « s'a dus cu capul a mână », în tabăra turcească şi a căzut la picioarele Vizirului şi ale Hanului tătăresc, cerând iertare pentru ţară. Din cronica lui Neculce, ştim că, în timpul luptei dela Stănileşti, Lupu, presimţind dezastrul, se despărţise de Cantemir, îşi făcuse o tabără aparte şi intrase în legături cu Turcii. Vizirul şi Hanul, mustrând pe Lupu pentru hainlâcul ţării, se înduplecă, potolesc prada, întorc robii şi-l însărcinează pe Lupu cu caimacamia ţării. Lupul însă, apucându-se să impileze pe slujitorii şi căpitanii ce fuseseră în tabăra Ruşilor, este pârît la Vizir, care nu eşise încă din Moldova şi care, mâniat, porunceşte ca Lupul să fie pus în lanţuri şi dus la Varna, unde stă închis doi ani. Scăpând din închisoare şi întorcându-se în Moldova sub Nicolae Mavrocordat, el se plânge în divanul domnesc că a fost în « mare primejdie de cap » şi că toată năpasta lui şi a ţării a venit din pricina sfetnicilor lui Dimitrie Cantemir, Ioan Neculce hatmanul şi Ştefan Luca Vistiernicul, « care au fost umblat de au adus pre ţarul moschicesc cu oşti şi au luat şi bani de au făcut oaste ». Divanul a considerat faptele celor doi pribegi ca viclenie — trădare, cum am zice azi — şi, potrivit vechiului drept românesc, moşiile lor au fost confiscate şi trecute pe seama domniei, pentru ca apoi să fie dăruite, în parte, lui Lupu, pentru serviciile pe care pretindea că le-a adus ţării.

Dela marginea ţării unde ajunsese, Neculce roagă pe Mavrocordat să intervie pentru el la Poartă, ca să obţină firmanul prin care să i se îngăduie întoarcerea în patrie. Domnul intervine, dar Vornicul Lupu, care pusese mâna pe moşiile pribeagului, « sta de zi şi de noapte de-i făcea împiedicături şi turburări despre Turci şi despre alţii, ca să nu vie în pământul său », ci să piară între străini. Până la obţinerea firmanului Neculce, după sfatul Domnului, trimite în ţară pe « giupâneasa sa »; dar din pricina lui Lupu, femeia trebue să « stea tăinuită în ţară, mai mult prin păduri ».

Tocmai se obţinuse dela Turci firmanul de iertarea lui Neculce, când Mavrocordat este strămutat în Muntenia, şi atunci, prin stăruinţele Vornicului Lupu, firmanul se rătăceşte. Curând apoi, zările se turbură din nou în Moldova: cătane ungureşti şi ciambururi tătăreşti pătrund în ţară şi o pradă, iar pe urma lor se întinde foametea şi ciuma.

Abia peste 7 ani se ivesc împrejurări mai prielnice pentru întoarcerea lui Neculce, şi este într'adevăr mişcător să vezi cum, în contrast cu răutatea şi lăcomia hapsânului său coleg de divan, Neculce găseşte un ocrotitor statornic în Domnul străin de pământul ţării, Nicolae Mavrocordat. Iată cu ce bunătate sufletească răspunde el la un răvaş al pribeagului, în 9 Iunie 1719:

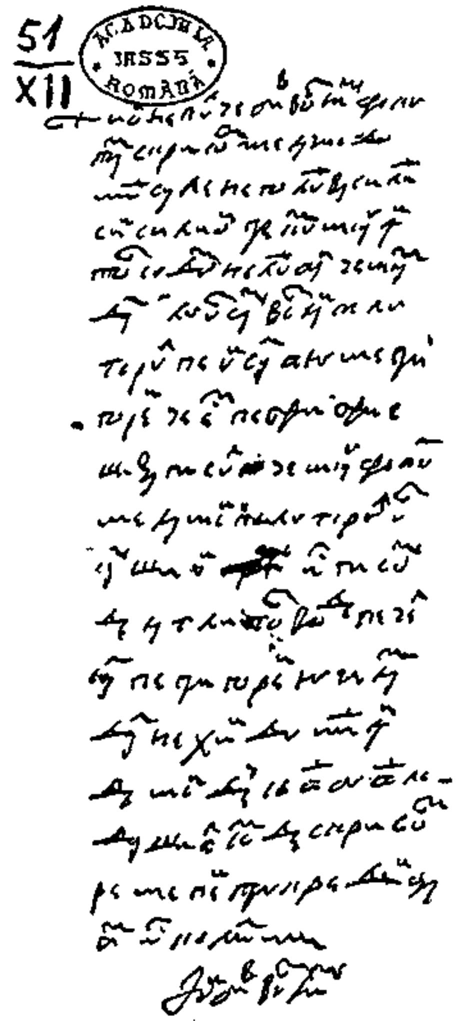
« Cinstitului şi al nostru priiaten, dă bine voitoriu, dumnealui « Hatmanul, dela Dumnezeu sănătate pohtim dumitale. Priete-

« neasca scrisoarea dumitale, încă fiind pe cale, o am luat...
« scrisele toate le-am înţeles... iar acum nu lipsim a încredinţa
« pre dumneata ca să ştii că te avem pre dumneata în dragostea
« noastră, şi, cu ce s'ar putea spre folosul dumitale nu vom lipsi,
« fiindu-ne milă dă streinătatea dumitale. Că şi în domnia noastră
« dintâiu, n'ai fost uitat dumneata de noi, ci încă şi ferman atuncea
« am fost scos dela stăpâni, ca să vii dumneata în patria dumi-
« tale. Şi acel ferman au fost la Iamandi şi ne mirăm cum n'au
« venit la mâna dumitale — [motivele le cunoaştem acum].
« Despre părţile acele orice s'ar înoi, pohtim pe dumneata să nu
« lipseşti a ne înştiinţa...».

INTOARCEREA IN MOLDOVA. Cu sprijinul lui Nicolae Mavrocordat, care domnea atunci în Muntenia şi cu ajutorul lui Mihail Racoviţă, noul Domn al Moldovei, Ioan Neculce, după o pribegie de 9 ani de zile, se poate întoarce în sfârşit la căminul părintesc, în 1720, şi are atunci în divanul domnesc un lung proces cu văduva Vornicului Lupu şi cu fiul acestora, Iordache Vel Căpitan de Codru, pentru redobândirea moşiilor răpite. Din fericire, au răsbătut până la noi actele procesului, care luminează în chip neaşteptat nu numai un colţ din vechea vieaţă juridică a Moldovei, ci şi o latură din personalitatea cronicarului, întrucât actele reproduc pe larg apărarea lui în divanul domnesc.

Neculce începe prin a spulbera învinuirea ce i se adusese în lipsă şi care dăinuia încă la sosirea lui, că el ar fi adus pe Ruşi în Moldova. Nu putea « fi el harnic » şi nici « Dumitraşco Vodă să ridice împărăţia Moscului » asupra Porţii, ci războiul între Ruşi şi Turci izbucnise cu două-trei săptămâni mai înainte de intrarea lui Dumitraşco Vodă în scaun, din pricina lui Carol al XII-lea, fugit atunci la Tighina. In ce priveşte învinuirea că el şi cumnatul său au sfătuit pe Cantemir să se închine lui Petru cel Mare, « dumnealor — spune actul — deteră samă cu frica lui Dumnezeu, cum ei nu l-au sfătuit, nici l-au îndemnat să se închine, numai slugi au fost; n'au putut taina lui, după ce au văzut-o, să o vădească ». « Eu taina stăpânului — spune el şi în cronică — căruia i-am mâncat pită, n'am putut-o descoperi, uitându-mă la Sfânta Scriptură ». Dar — adaogă el mai departe, în apărarea sa — « toată boierimea au fost bucuroşi Muscalilor şi greşiţi Porţii ». Când Luca Vistiernicul s'a dus cu cărţi dela Dimitrie Cantemir la Petru cel Mare, a găsit acolo soli trimişi mai dinainte de boieri, fără ştirea lui Dumitraşco Vodă şi, zicând acestea, Neculce scoate « un vrav de cărţi » ale Sfinţiei Sale Părintelui Mitropolitului, chir Ghedeon, ale lui Antohi Hatman şi ale lui Savin Banul şi ale altor mulţi, toţi chemând pe Ruşi cu « înbunături deşerte ». Insuşi Vornicul Lupu, care pretindea că a rămas singur credincios Porţii, « când au început a trece Vizirul Dunărea în această parte, îndată au repezit la împăratul Moscului de i-au dat de ştire, cum că Vizirul trece Dunărea... Dacă au fost dumnealui drept Porţii, pentru căci <ce> au dat ştire Moscalilor că trec Turcii Dunărea? » Nu-i adevărat apoi că Lupul s'a dus cu «capul a mână» la Vizir pentru ţară, ci a fost adus cu sila, iar dacă pe urmă a fost dus în lanţuri la Varna, aceasta s'a întâmplat din pricina lăcomiei lui. Şi răspunzând acestea — spune conceptul procesului — « dumnealui Ion Hatmanul cu glas mare — mai exact ar fi fost: mişcat — înaintea noastră şi a tot sfatul nostru, cu blăstăm au grăit, de-l va lua Sfinţie Sa Părintele Mitropolitul şi cu toţi boierii sfatului nostru asupra sufletelor lor, precum este numai el singur vinovat... şi alţii nici au fost bucuroşi, nici au fost amestecaţi, nici sânt vinovaţi; atunce nu numai de Boian (satul lui Neculce) să fie el păgubaş, ci şi de vieaţă să fie pierdut ».

Aceste cuvinte ale pribeagului, care trecuse prin atâtea suferinţe, au făcut o adâncă impresie şi au trezit în sufletele colegilor săi de odinioară, înfundaţi cu propriile lor « cărţi », amintirile trecutului şi conştiinţa dreptăţii. Şi atunci — încheie actul —:

Un act scris şi semnat de « Ion <Neculce> biv vornic ».

« Sfinţia Sa Părintele Mitropolitul şi toţi boierii sfatului îndată ş'au mărturisit înaintea noastră cum toţi au fost vinovaţi şi amestecaţi şi bucuroşi Moscalilor şi greşiţi prea luminatei Porţi, niciunul nu s'au cutezat să-l ia cu sufletele sale ». Domnul însuşi, deşi Iordachi Lupu Costachi îi era rudă — căci, se spune în acelaşi act că ţinea în căsătorie « o nepoată de frate » — totuşi, mărturiseşte în hotărîrea sa, că: « el, care a fost de trei ori Domn din vreré lui Dumnezeu », n'a pomenit « să ia Domnul moşiile altor boieri să le dea altora, fără de vină ». Astfel se recunoaşte în divanul domnesc nevinovăţia lui Neculce şi este repus în drepturile sale.

Cronicarul avea atunci 48 de ani. Cariera lui politică nu era încă încheiată. In 1727, Neculce făcea parte din divanul lui Grigore Ghica Vodă, ca vel vornic al ţării de jos — dregătorie pe care o avusese mai înainte şi Grigore Ureche. Legăturile dintre el şi Domn erau aşa de prieteneşti încât, în 1733, el primeşte pe Domn, ca oaspe, la moşia sa, Prigorenii din ţinutul Dorohoiului. In a doua domnie a lui Grigore Ghica, Neculce, înaintat în vârstă — avea peste 60 de ani — este numit judecător în Iaşi dimpreună cu boierii cei mari « la toate trebile şi judecăţile să fie nelipsiţi ». Totuşi suferinţele nu i-au fost cruţate nici la bătrâneţe. In 1740, pe timpul intrării Ruşilor în ţară, rămânând în Iaşi împreună cu copiii săi, a fost pârît de « ciocoi şi alţi neprieteni », Domnului Grigore Ghica, care l-a închis câteva zile, dar pe urmă, convingându-se de nevinovoţia lui, l-a pus în libertate.

A murit între 25 Februarie 1745 şi 12 Ianuarie 1746, în vârstă de 73 de ani.

CRONICA LUI ION NECULCE

Vieaţa lui Ion Neculce e plină de elemente dramatice în întorsăturile ei neaşteptate: aci caimacam de Domn, conducând în Iaşi treburile ţării, în vreme ce Domnul se afla cu boierii la Nistru; aci silit — în cumpăna morţii — să încalece repede şi să fugă în Polonia; aci mare hatman al Moldovei, închinând cu Petru cel Mare la masă şi conducând apoi pe câmpul de luptă armata moldovenească; aci pribeag în suita lui Dimitrie Cantemir prin Sudul Rusiei; aci la graniţele ţării, gata să treacă Nistrul şi să-şi revadă plaiurile părinteşti; aci din nou amărît, văzând că i se închid 9 ani, drumurile întoarcerii în ţară şi că moşiile îi sunt răpite. Rareori o vieaţă omenească a cunoscut drumuri atât de întortochiate cu suişuri şi coborîşuri neaşteptate, cu bucurii şi satisfacţii scurte şi cu suferinţe îndelungate. Dar toate aceste reversuri ale soartei, dacă i-au măcinat iluziile tinereţii, în schimb i-au întărit şi lărgit personalitatea, căci nimic nu desfundă mai bine puterile care zac latent în adâncul sufletului, decât ciocnirile continui cu realităţile vieţii. Reintrând în Moldova la vârsta de 50 de ani, după o vieaţă svânturată, Ion Neculce era un om format, cu o bogată experienţă a lumii şi cu o largă înţelegere a celor omeneşti.

Târziu, după pragul a 60 de ani de vieaţă, când patimile s'au domolit şi s'au aşezat la adânc, ca mâlul pe prundişul unei ape limpezi, fostul hatman al lui Dimitrie Cantemir s'a apucat să scrie « cele câte s'au tâmplat în vieaţa » sa şi pentru care n'avea nevoie de istoric străin, căci erau scrise în inima lui. In precuvântarea cronicei, Neculce ne spune că este biv vel vornic — adică fost mare vornic al ţării de sus. Neculce a ajuns vornic mare la 1731—1733, în domnia lui Grigore Ghica. Dacă el semnează « fost mare vornic », urmează că a scris cronica după 1733, adică după vârsta de 61 de ani.

N. Iorga a adunat, în *Istoria literaturii româneşti*, volumul II, toate datele din cronica lui Neculce, în care bătrânul boier face aluzie la vieaţa sa şi care pot servi ca puncte de sprijin pentru datarea operei. Din toate reese că Neculce şi-a scris cronica după 1733 şi că până în ultimii ani ai vieţii, mâna tremurândă aşternea pe hârtie, pentru urmaşi, letopiseţul ţării. Povestind, la vârsta de 66 de ani, purcederea Domnului Grigore Ghica la Nistru, ca să ridice puştele pe care le îngropase Muscalii şi să le ducă la Tighina, el adaogă: « Aceste toate s'au lucrat într'acest an, dela Noemvrie la veleat 7246 (1738) pân la istovul lui Noemvrie la veleat 7247 (1739), şi *ce s'a mai lucra, s'a scrie la rândul său* ». Reluând, după un scurt răgaz, pana, el continuă imediat: « Iară acum am început a scrie că în anul 7247, după ce au mers Grigore Vodă în Iaşi, ciuma s'au mai potolit ». Il surprindem deci pe bătrânul cronicar, aşezat la masa lui de scris, în liniştea patriarhală a moşiei sale, înmuind pana în cerneală ca să însemne cronica zilei. Astfel a scris până la capăt; ultimele rânduri sunt din 20 Iulie 1743: urcarea în domnie a lui Ioan Mavrocordat. Doi ani mai târziu, Neculce închidea ochii pentru totdeauna.

Cronica lui Neculce cuprinde istoria Moldovei dela Dabija Vodă (1661), de unde o părăsise Miron Costin, până la 1743; un răstimp de 82 de ani.

Asupra izvoarelor, cronicarul însuşi ne dă următoarele indicaţii:

« Iară dela Dabija Vodă înainte îndemnatu-m'am şi eu Ioan « Neculcea biv vel vornic de ţara de sus a scriere întru pomenirea « Domnilor: însă până la Duca Vodă cel Bătrân, l-am scris de « pe nişte *izvoade* ce am aflat la unii şi alţii şi din auzitele celor « bătrâni boieri, [Izvoadele sunt, după cum s'a văzut, p. 177—179, « letopiseţul lui Damian-Dubău] iară dela Duca Vodă cel Bătrân « înainte, continuă Neculce, până la domnia lui Ioan Mavro« cordat, nici de pre un izvod a nimărui, ce am scris singur « dintru a mea ştiinţă, câte s'au tâmplat de au fost în vieaţa mea».

Aşezându-se să scrie, ca un moşneag înţelept şi sfătos ce era, toate cele trecute, pentru ca « fraţii săi cetitori » să ştie « a se ferire de primejdii », Neculce are, în ciuda vârstei, un suflet cald, în care amintirile păstrează toată prospeţimea lor. Timpul ştersese mărunţişurile vieţii, lipsite de interes, dar icoanele şi păţaniile care-l impresionaseră mai puternic, se desprind din amintire, vii, ca în clipa în care le-a văzut de aproape sau le-a trăit intens.

Cronica lui Neculce, în continuarea cronicei lui Miron Costin, înfăţişează una din fazele cele mai dramatice ale istoriei moldoveneşti: epoca de prăbuşire a domniilor moldoveneşti şi începuturile domniilor fanariote. In deslănţuirea războaielor crâncene dintre creştini — Germani, Poloni şi Ruşi — de o parte şi Turci de altă parte, domniile moldoveneşti cad ca frunzele vânturate în furtuni. Sunt pagini încordate de intrigi, de decădere naţională, de umilinţă deprimantă, pe care le simţim din tablourile sumbre pe care ni le înfăţişează cronicarul. Iată bunăoară într'un loc pe Domnul Moldovei şi pe cel al Ţării Româneşti chemaţi la sfat în cortul paşei la Hotin, pentru ca Paşa să răcnească la ei şi să « scoată hangerul ca să-i lovească ». Iată într'alt loc, pe Antonie Vodă, care a făcut mult bine ţării, închis şi chinuit de Turci în temniţă « şi l-au bătut şi l-au căznit în fel de fel de cazne; până şi tulpanuri subţiri îl făcea de înghiţea şi apoi le trăgea înapoi, de-i scotea maţele pe gură. Şi l-au făcut de au dat o mie de pungi » ca să scape. Şi « după ce l-au slobozit Turcii şi s'au apropiat de casă, şi numai ce au văzut că-i arde şi casa ». Uneori tragicul se împleteşte cu comicul ca în dramele shakespeariene. Boierii munteni, plângându-se vizirului împotriva lui Grigore Ghica, în timp ce acesta « după perdeaua vizirului asculta toate. Şi vizirul zisu-le-a: Alegeţi-vă un domn dintre voi, pe cine vă va plăcea şi veniţi mâine dimineaţă să vi-l fac ». Când a doua zi boierii se duc cu Drăghici Cantacuzino, fratele lui Şerban, în frunte, la vizir « să-l îmbrace cu caftan şi au intrat în casă, la vizirul », rămân încremeniţi. Vizirul le scoate înainte pe Grigore Ghica căftănit.

Rareori într'un tablou sumbru din aceste vremuri pătrunde o rază de soare, ca atunci când ne înfăţişează pe Iliaş, feciorul lui Alexandru Vodă — care murise « sărac şi la mare lipsă şi cu datorii multe » — mergând pe uliţele Constantinopolului, « după oasele tatâne-său, la îngropare, cu multă grijă şi frică de datornicii tatâne-său, să nu-l prinză, să-l închiză ». Este deodată ridicat şi dus, fără să ştie de ce şi unde (« foarte rău să spăriesă »), « la saraiu, de l-au îmbrăcat împăratul cu caftan de domnie, de l-au pus domn în locul Ducăi-Vodă ». Iată-l mai departe şi pe Duca, în a doua domnie, după ce gătise podul peste Nistru şi « aştepta pentru slujba adusă oştirilor turceşti să fie răsplătit cu caftan domnesc, că este ridicat pe sus, la un semn al împăratului, şi « l-au dus de l-au închis la baş-ceauş ». « Atunci s'au văzut Duca Vodă că este mazil... şi l-au bătut împărăţia şi au cheltuit mulţi bani şi era să piară ». Dramele de domnie se împletesc cu suferinţele şi durerile ţării în scene de un realism crud. Scena în care ne înfăţişează pe Duca Vodă, când după ce a stors ţara pentru a plăti biruri turceşti, este ridicat de Poloni şi dus — pentru totdeauna — pe drumul exilului, impresionează cu atât mai puternic, cu cât este mai concis povestită; dus « într'o sanie cu doi cai *unul alb* şi *unul murg* [1] şi cu *hamuri de teiu*, ca vai de dânsul! Ocări şi sudălmi, de auzea cu urechile. Şi agiungând spre Suceava la un sat, au poftit puţintel lapte să mănânce iar femeia, gazda, i-au răspuns: N'avem lapte să-ţi dăm, că au mâncat Duca Vodă vacile din ţară. De l-ar mânca viermii iadului cei neadormiţi! Că nu ştia femeia aceea că este

[1] Pentru a simţi puterea acestei imagini a desperecherii cailor, trebue să ne transpunem în epocă şi în sufletul cronicarului latifundiar, care primise, în dotă, o herghelie de cai.

el singur Duca Vodă! Iar Duca Vodă, dacă au auzit aşa, au început a suspinare şi a plânge cu amar ».

Scenele povestite de cronicar sunt pline de mişcare, ca de pildă, aceea a răsvrătirii poporului împotriva Grecilor, în care cronicarul vădeşte şi un deosebit simţ pentru psihologia maselor şi un rar dar de a evoca.

Ura norodului revoltat împotriva Grecilor cu prilejul mazilirii lui Dumitraşco Cantacuzino, când târgul întreg se strânsese la curtea domnească şi, căţărat pe ziduri, huia, aruncând cu pietre şi cu beţe, este admirabil conturată într'un episod final. Gloata umpluse uliţele Iaşului şi fremăta de indignare. In acest vălmăşag, Fliondor Armaşul surprinde la gazdă pe un grec, Mavrodin Paharnicul, pe care prinsese ciudă poporul şi — povesteşte Neculce: — « L-au bătut şi l-au desbrăcat, de l-au lăsat numai cu cămeşa, şi l-au pus pe un cal, îndărăt, cu faţa spre coada calului, şi-i dedese coada în mâini de o ţinea în loc de frâu, şi-l ducea prin mijlocul târgului la Copou, la primblare, şi-l privea tot norodul ziua amiază zi mare, şi-i ziceau feciorii ce-l duceau: « Zii, Grece, cal murg la fântâna Bordii ». Iară el nu putea zice cal murg la fântâna Bordii, ce zicea: « Alogo [1] murgo sto [2] funtina Bordii ». Iară slugile lui Fliondor îi dau palme şi-i ziceau: « Zii, Grece, bine, nu zice aşa! ». Acest fel de zeefet frumos i-au făcut ».

Miezul istorisirii lui Neculce îl formează însă domnia lui Dimitrie Cantemir. Deşi din 83 de ani cât îmbrăţişează cronica, domnia lui D. Cantemir n'a durat decât 9 luni, totuşi în economia operei ea ocupă a şasea parte din întreg.

După vremurile « de cumpănă mare » pentru pământul românesc, pe care le-a înfăţişat în toată dramatica lor încordare Miron Costin, scurta domnie a lui Dimitrie Cantemir păru, un moment, că deschide o epocă nouă. Până la el, Turcii, care puseseră un picior în Buda şi un altul în cetăţile polone dela graniţa de Sud, păreau că sunt de neînfrânt prin straşnica lor organizare militară. Dar victoriile câştigate sub zidurile Vienei, dădură avânt nou creştinilor şi Turcii păreau că apucă pe panta decăderii şi a prăbuşirii finale. Aceste evenimente aduc o înseninare şi în vieaţa românească.

Românii — până atunci târîţi cu sila pe câmpurile de luptă după steagurile turceşti, apăsaţi de biruri grele şi istovitoare, îngroziţi la fiecare clipă de şovăială de ciambururile tătăreşti, care aşteaptau la Nistru porunca din Stambul pentru a încăleca şi a se resfira în ţară după pradă, robi şi pârjol — Românii, zic, răsuflau acum mai liniştiţi. Triumful creştinătăţii părea că aduce şi desrobirea lor din vechile capitulaţii.

La această răscruce de drum în istoria românească, apare personalitatea lui Dimitrie Cantemir, care trăise o tinereţe întreagă în mediul Constantinopolului. El văzuse cu ochii dezastrul Turcilor, aflase de strălucitele campanii ale lui Petru cel Mare şi, înainte de a se înscăuna în Moldova, intrase în legături cu Ţarul, prin contele Tolstoi, ambasadorul rus la Constantinopol.

Cu Dimitrie Cantemir era însă aproape toată boierimea Moldovei, după cum am spus. Răspunsul boierilor, când D. Cantemir le comunică pactul cu Muscalii: « Bine ai făcut Măria Ta... ». dovedeşte că Domnul era în acord cu instinctul poporului său şi cu năzuinţele spre liberarea de sub capitulaţiile păgânilor. Scurta domnie a lui Dimitrie Cantemir a fost astfel ca un fulger în furtuna vremurilor. Un strigăt de desnădejde al unui popor oprimat care tânjia după libertate. Dar nenorocita luptă dela Stănileşti a spulberat toate iluziile şi a nimicit, pentru multă vreme, aspiraţiile spre libertate.

Mişcătoarea dramă, pe scena căreia apar cele mai mari personalităţi ale veacului al XVII-lea din răsăritul european: Petru cel Mare, Carol al XII-lea şi Dimitrie Cantemir — dramă care a pus capăt domniilor pământene în Moldova — este înfăţişată de Neculce pe larg şi cu toate acele detalii, care alcătuiesc coloritul specific al vremii.

Iată, mai întâiu, portretul lui Dimitrie Cantemir, care, în tinereţe se arătase « nerebdător, mânios, zlobiv la beţie » încât îi ieşise « numele de om rău », dar, care, căpătând domnia « ştiu să-şi piarză numele cel rău căci — spune Neculce — doară mai la vârstă venise, au doară chivernisise vieaţa lui unde nu era pace, că aşa se arăta de bun şi de blând, că tuturor le era uşile deschise, şi nemăreţ, de vorovea cu toţi copiii, încât începuseră toţi a se lipi de el şi a-l lăuda ».

Tot astfel, în câteva linii concise, dar admirabil prinse, este schiţat şi portretul lui Petru cel Mare:

« Impăratul era un om mare, mai înalt decât toţi oamenii,
« iară nu gros, rotund la faţă şi cam smad, oacheş şi cam arunca
« câte o dată din cap fluturând şi nu cu mărire multă şi cu poh-
« vală mare ca alţi monarhi şi umbla de multe ori ca un om
« de rând pe jos, fără alai, numai cu două trei slugi ».

Intâlnirea lui Petru cel Mare cu Dimitrie Cantemir şi înfrăţirea Ruşilor cu Moldovenii, care vedeau în vecinii ortodocşi dela nord, mântuirea patriei lor, este înfăţişată viu, cu toate notele ei pitoreşti care făcuseră senzaţie pe timpul acela:

« Iară atâta dragoste arăta împăratul către Dumitraşco Vodă,
« unde văzuse că s'au închinat de bună voie lui, că să tindea
« cu amândouă mâinile şi cuprindea pre Dumitraşco Vodă de
« grumaz şi-l săruta pe faţă, pe cap şi pe ochi, ca un părinte
« pre un fiu al său ».

La masa pe care Cantemir a dat-o în cinstea împăratului în « casa cea mare » din curtea domnească, împăratul n'a vrut să şeadă cu niciun chip în capul mesei, « ce au şezut în scaun, lângă masă, iar în capul mesei au pus pre Dumitraşco Vodă... şi se veseleau prea frumos cu vin de Cotnari şi lăudau vinul foarte, şi încă mai bine le plăcea vinul cel cu pelin, şi mult se mirau cum spre partea lor nu se face vin cu pelin aşa bun ». Povestind astfel intimitatea mesenilor, Neculce nu uită să adaoge că « după ce s'au sculat dela masă, au venit şi boierii ţării de s'au împreunat cu împăratul, şi le-au dires împăratul cu mâna lui tuturor câte un pahar de vin ».

Neculce povesteşte apoi pe larg, cu amănunte interesante, cinstea cu care Petru cel Mare a primit pe Dimitrie Cantemir şi boierii moldoveni în tabăra dela Prut, în ajunul Sfinţilor Apostoli Petru şi Pavel. Oastea era înşirată de jur împrejur şi, după ce Mitropolitul Ghedeon a slujit liturghie, Ruşii au început să sloboadă tunurile — 52 la număr — unul câte unul, toate pe rând; după aceea a venit rândul dragonilor, cari erau înşiraţi pe 5 rânduri şi cari au început «a slobozire flintele, însă nu totdeodată, ce începuse a slobozi deoparte, mergând focul, slobozind din om în om împregiur, ca şi cum ar merge fulgerul ». De acolo au trecut la conacul împăratului, unde se aflau întinse vreo 5—6 corturi, iar sub corturi se afla întinsă, pe iarbă verde, masa, dar — ne spune Neculce — se săpase şi « şanţ pentru slobozitul picioarelor în jos ». Şi s'au aşezat acolo la masă împăratul şi cu Dimitrie Cantemir şi cu toţi generalii, brigadirii, polcovnicii, căpitanii şi boierii « moschiceşti », între care erau încadraţi şi cei 15 boieri ai Moldovei, « toţi de-a-rândul, cineş după cinstea şi boieria sa »:

« ...Şi era într'o Miercuri — continuă Neculce — şi au
« mâncat tot carne pentru libovul împăratului creştinesc şi i-au
« cinstit împăratul prea bine şi frumos şi mai pre urmă ne-au
« închinat singur împăratul cu nişte vin a lui dela Franţuji,
« care îndată cum au băut, cum au mărmurit toţi de beţi, bând

[1] ἄλογος (ὁ), în greaca modernă – cal.

[2] στὸ în greacă – la.

« de acel vin şi n'au mai ştiut cum au dormit într'acea noapte « şi Domnul şi boierii ».

Dar, după vinul acesta al Ruşilor, care le-a vrăjit minţile, Domnul şi boierii aveau să se trezească în curând înaintea teribilei realităţi.

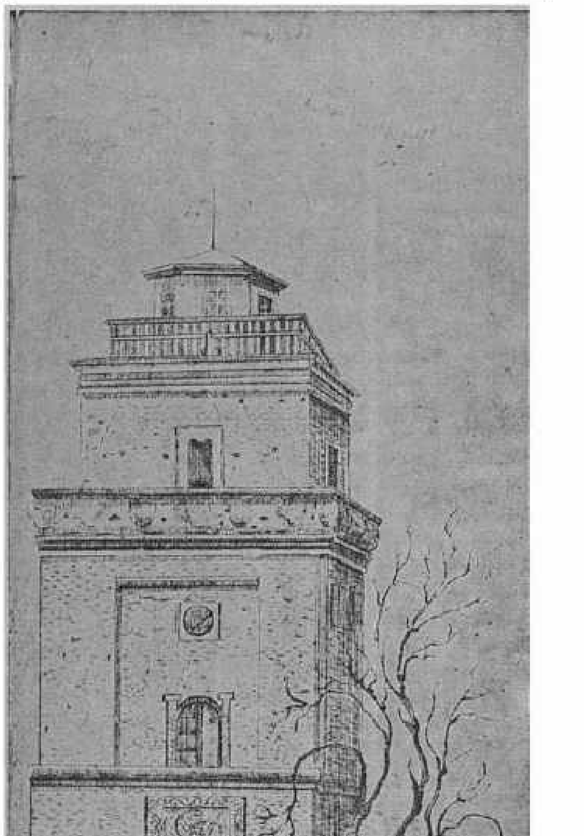
Neculce are un extraordinar dar de a prinde psihologia maselor în mişcare. Se străvede în scrisul lui ochiul ager al hatmanului de oştire moldovenească, atent la toate mişcările şi la toate situaţiile, prinzând din învălmăşeala mulţimilor tot ceea ce poate da povestirii sale contur şi coloare. E neîntrecut în descrierea bătăliilor. Lupta dela Stănileşti este ca un adevărat ziar plin de detalii senzaţionale. Dela deschiderea ostilităţilor cu răscoala mahalalelor şi a slujitorilor din casele boiereşti împotriva Turcilor din Iaşi (tăierea neguţătorilor şi spargerea prăvăliilor: « băcăliile sta vărsate pe uliţe de era sătui şi copiii; strafide, smochine, alune era destule pre la toate babele ») până la tragicul act final când Moldovenii, văzând din obuzul rusesc Tătarii încărcaţi de pradă, se « slobozea asupra lor, ca să-şi scoată robii » şi când « ghinărarul Şeremet » îi împiedica « să se bată cu Tătarii, că ei au făcut pace » cu ei, spre desnădejdea Moldovenilor (« Deci Moldovenii au început a strigare şi a-l blăstemare şi a zicere cum n'or merge ei să se bată, că ei îşi văd părinţii şi femeile şi feciorii lor robi la Tătari, de-i auzea cu urechile, cum îl blestema ») — dela început până la căpat, Neculce evocă scene de un dramatism încordat. Toate mişcările şi toată zarva luptei defilează ca într'un film colorat subt ochii cititorului: dispozitivul de bătae al armatelor creştine, tactica de luptă a Ruşilor şi a Turcilor, erorile de strategie comise şi viclenia lui Lupu Costachi care se înţelesese pe ascuns cu Turcii; desfăşurarea atacului, bravura « gheneralului neamţ Vitman, care a căzut răpus de o « puşcă turcească », pe când îşi îmbărbăta grenadirii la atac; împresurarea armatei creştine; înflămânzirea Ruşilor; tatonările păcii; stăruinţele depuse de ghenerarii nemţi, de Dumitraşco Vodă şi de boierii moldoveni pe lângă ţar ca să continue lupta; condiţiile păcii, acceptarea lor — şi, în sfârşit, exilul Moldovenilor.

Lui Neculce nu-i scapă niciunul din acele amănunte care însufleţesc naraţiunea şi câştigă interesul cititorului. Astfel, povestind acele zile de frământări, când Dimitrie Cantemir, prin legământul încheiat în scris cu Ţarul — şi boierii săi — erau convinşi că au croit un drum nou Moldovei şi au asigurat viitorul dinastic al familiei, privirea iscoditoare a bătrânului cronicar reîmprospătează un mic incident, nebăgat în seamă la început, dar care a fost ca o prevestire fatală a celor ce aveau să se întâmple. Era după sosirea oştirilor ruseşti la Prut. Cantemir îndemna pe feldmareşalul Şeremetev să scrie « o carte » în limba turcească Sultanului, că se închină Porţii şi el şi tot Bugeacul. Şi atunci Şeremetev, gândind că nu e rea ideea lui Cantemir, a pus pe un copil al lui, care ştia bine turceşte, să scrie. Cantemir însă, neavând încredere în cunoştinţele de limba turcească ale copilului, a zis să scrie întâiu « pre o ţidulă mică » vreo două rânduri, să vadă cum scrie...

« ... Iară acel copil — povesteşte Neculce — fiind telpiz bun, « au scris pre o ţidulă aşa că: « Nu este mai mare blestemat în « lume decât omul cela ce are o fărâmă de pâne în mână şi o « leapădă pre aceea şi cearcă să afle alta mai mare », şi a dat-o « lui Dumitraşco Vodă; iară Dumitraşco Vodă cetind, au zis « copilului: « Hia gidi cahpolu » şi n'au mai spus lui Şeremet ce au « scris copilul, fiindu-i ruşine; numai ce au zis că au putut scrie ».

Prăbuşirea lui Dimitrie Cantemir care, după ce se sbătuse să facă a se recunoaşte pentru familia lui dreptul la tron, îşi vede, după lupta dela Stănileşti, soţia şi copiii în primejdia de a cădea în mâna Turcilor, este înfăţişată şi ea cu încordare.

Neculce şi alţi boieri îl sfătuiseră să nu-şi lase Doamna în Iaşi, ci să o trimită la Hotin sau la Cameniţa, dar Dimitrie Cantemir, sigur în isbânda Ruşilor, le-a răspuns mâniat că: « să-şi ia el muierea, de se teme, şi să o trimită unde i-i voia, dar el pre Doamna din Iaşi n'a clăti-o nicăeri ». După ce a văzut înfrângerea dela Stănileşti şi a văzut că Turcii au înconjurat obuzul, gândind la ai săi, care rămăseseră în Iaşi, s'a speriat « şi plângea şi întreba în toată oastea cine s'ar afla un voinic să iasă pre furiş să se sloboadă la Iaşi să dee ştire Doamnei să fugă... şi nime nu cuteza să se apuce să meargă. Apoi Dumitraşco Vodă, văzând că nu se găseşte nime, se ispitea el singur să meargă şi cu Brahă Căpitan de darabani, şi îşi găsise şi cealmale şi haine turceşti, să se îmbrace şi să iasă noaptea din obuz, să intre în oastea turcească, că doară ar putea străbate la Iaşi, la Doamnă-

Turnul Colţei, zidit după tradiţie, de soldaţii lui Carol al XII. Azi dărâmat.

sa, să o iee şi să fugă ». Norocul lui a fost însă că Muscalii nu lăsau pe nimeni să iasă din tabără fără ucaz, şi că Petru cel Mare n'a voit să-i dea ucazul, temându-se, cu drept cuvânt, să nu cadă în mâna Turcilor şi să fie omorît.

Figura romantică a regelui Carol al XII-lea apare şi ea fugar, prinsă însă în trăsăturile ei caracteristice: curajul şi cavalerismul. Lupta dela Tighina e ca un mic fragment de chanson de geste. Paşa dela Tighina, care primise poruncă dela Ţarigrad ca să-l scoată din Basarabia, de nu cu voie, atunci cu silă, neavând încotro, înconjurase cu ieniceri casele dela Varniţa unde se afla regele. Carol al XII-lea refuză să părăsească conacul, mobilizează garnizoana suedeză şi deschide focul. Nici chiar după ce Turcii au dat foc conacului, regele, ca un adevărat paladin medieval, nu se predă. Abia după ce a omorît câţiva ieniceri şi după ce a fost el însuşi rănit, a căzut prins.

Neculce are un mare talent de povestitor; ştie să găsească totdeauna cuvântul potrivit pentru fiece situaţie şi să concentreze tot interesul povestirii în jurul unui eveniment, al unei stări sociale sau al unei personalităţi pe care o evocă cu toată limpezimea.

Predilecţia hatmanului cronicar pentru aspectul dinamic al vieţii, de care am vorbit mai sus, se vădeşte şi în portretele sale. Notele prin care individualizează portretele nu sunt atât calităţi sufleteşti sau trăsături fizice, cât mişcarea. Portretul lui Petru-cel-Mare, pe care l-am reprodus mai sus, capătă vieaţă proprie tocmai prin prinderea ticului: « cam arunca câte odată din cap fluturând », şi prin acţiune: « umbla de multe ori ca un om de rând, pe jos fără alai, numai cu două, trei slugi... şi atâta dragoste arăta... către Dumitraşco Vodă..., că se tindea cu amândouă mâinile şi cuprindea pre Dumitraşco Vodă de grumaz şi-l săruta pe faţă, pe cap şi pe ochi, ca un părinte pe un fiu al său ».

Dela început ne captează interesul prin trăsăturile simple, dar precise, în care prinde icoana Domnului Dabija Vodă, ridicat din boierimea putneană şi care ţinea cu îndărătnicie la obiceiurile patriarhale apucate din bătrâni. Două apucături ale lui sunt suficiente ca să-l individualizeze în ceea ce firea lui avea mai caracteristic. Bea vinul — ne spune Neculce « mai mult din oală roşie decât din pahar de cristal, zicând că-i mai dulce vinul din oală decât din pahar ». Apoi « mai avea obiceiul, când şedea la masă şi vedea niscaiva oameni săraci, dvorind prin ogradă », trimitea « câte două — trei blide de bucate din masa lui şi pâine şi vin şi le trimitea acelor oameni, de mâncau în ogradă ». Şi spunea boierilor care priveau aceasta nedumiriţi: « de mult or fi dvorind ei şi or fi flămânzit, neavând de cheltuială ».

Caracterul orgolios al Domniţei Maria, fiica lui Brâncoveanu şi soţia lui Constantin Duca Vodă — un adolescent de abia 20 de ani — este bine fixat cu un surâs de ironie într'o atitudine din timpul mazilirii. Plecând cu 5 slujitori şi cu mult calabalâc spre Ţarigrad, prin faţa norodului care îi blestema soţul pentru birurile puse, «fata Brâncoveanului Vodă, fiind tânără şi desmerdată de tată-său, se bocea în gura mare munteneşte, de zicea: « Aolio, aolio, că va pune taica pungă dă pungă din Bucureşti până în Ţarigrad şi zeu nu ne va lăsa aşa, şi iar ne vom întoarce cu domnia îndărăpt ».

În această înfăţişare vie, dar senină, a faptelor, nedeformate de aburii patimei, sufletul bătrânului, sub povara amintirilor, svâcneşte adesea în sfaturi înţelepte pe care le oferă cu duioşie comunicativă, din prisosul unei vieţi bogate în experienţe, ori de câte ori se iveşte prilejul, « iubiţilor săi cititori tineri » sau « fraţilor săi Moldoveni »: « Ce fraţilor Moldoveni, rogu-vă să luaţi aminte — îşi încheie el povestea amarului zilelor de exil — să vă învăţaţi şi să vă păziţi. Oricât îi fi în cinste la vreun Domn, bine este să-i slujeşti cu dreptate, că şi dela Dumnezeu ai plată. Iară cu domnul niciodată să nu pribegeşti, măcar cum ar hi. Şi nu numai în ţară străină, ce nici în Ţarigrad cu dânsul să nu mergi, fiind tu Moldovan, ce să-i slujeşti în ţara ta, căci străinii caută numai pre domn să-l miluiască şi să-l cinstească şi iară pre boierii ce sânt pribegi cu domnul într'o nimică sânt... Şi apoi domnul se visează că este tot puternic ca la ţara lui, când este domn... şi nu socoteşte slujba ce i-au făcut, că s'au înstreinat, ce nimică învoială nu-i face. Nădejdea domnului este ca săninul cerului şi ca încetul mării; acum este sănin şi se face nour, acum este marea lină şi se face furtună »; sau povestind grija după familiile lăsate în Iaşi, când au simţit că frontul rusesc dela Prut se clatină:

« Rugăm pre dumneavoastră, iubiţilor cetitori tineri, să luaţi « sama acestei scrisori, că de s'ar tâmpla vreodată să mai vie « nişte lucruri ca aceste în ţara noastră a Moldovii să vă ştiţi « chivernisi, să nu păţiţi şi voi ca noi » etc.

Alteori, sufletul său, sub povara amintirilor, îndurerat de decăderea Moldovei sale, se revarsă într'un lirism mişcător, care ne prevesteşte ceva din arta lui Sadoveanu. Zugrăvind, în trăsături dinamice, dar expresive, figura bătrânului Dumitraşco Cantacuzino, de un realism impresionant prin contrastul dintre meremeturile disgraţioase ale senilităţii, « care de bătrân ce era, dinţi în gură nu avea, dimineaţa îi încleea de-i punea în gură, iară seara îi descleea cu uncrop » şi pasiunea vicioasă a tinereţii, căci îşi lăsase soţia la Ţarigrad şi trăia în Iaşi cu Aniţa, fiica unei rachieriţe de pe Podul Vechiu, « şi o purta cu sălbi de galbeni şi cu haine de şahmarand şi cu şlic de sobol... şi o trimitea cu careta domnească, cu seimeni şi cu vornici şi cu comişi, ziua amiaza mare, pe uliţă, la feredeu şi pe la mănăstiri... şi făcea şi pre boieri de-şi trimiteau giupânesele cu dânsa », — sufletul îndurerat al cronicarului isbucneşte într'un oftat adânc, în care se revarsă din plin toată indignarea lui şi a bătrânilor de seama sa, împotriva decăderii vieţii sociale a vremurilor noui:

« Oh! Oh! Oh! Săracă ţeară a Moldovei, ce nenorocire de « stăpâni ca acesta ai avut? Ce sorţi de vieaţă ţi-au căzut! Cum « au mai rămas om trăitor în tine, de mare mirare este, cu atâtea « spurcăciuni de obiceiuri ce se trag până astăzi în tine, Mol-« dovă! Şi din vreme în vreme tot s'au mai adaos spurcatele « obiceiuri ».

Asemenea accente lirice, care dau pe faţă patriotismul sincer al lui Neculce, se regăsesc adesea în cursul naraţiunii sale.

O SEAMĂ DE CUVINTE. La începutul letopisețului său, Neculce a adăogat: « *O seamă de cuvinte ce sunt auzite din om în om, de oameni vechi şi bătrâni şi în letopiseţe nu sunt scrise* ». E o serie de 42 legende istorice: despre altarul mănăstirii Putna, despre mama lui Ştefan cel Mare şi Daniil Sihastru, despre Petru Rareş ca pescar, despre Alexandru Lăpuşneanu, Despot Vodă şi mulţi alţii, legende pe care Neculce nu le-a prins în urzeala cronicei, ci le-a strâns laolaltă, pentrucă, zice el: « Cine va vrea să le creadă bine va fi, iară cine nu le va crede, iarăşi bine va fi; cine cum îi va fi voia, aşa va face ».

Câteva din aceste legende sunt simple transcrieri de note istorice ca de pildă nr. 21: genealogia, fraţilor Nicolae şi Constantin Mavrocordat, sau nr. 27: căderea lui Vasile Lupu, povestită pe larg de Miron Costin. Altele au un sâmbure de adevăr, prelucrat poate de imaginaţia populară, ca de ex. legenda nr. 5 cu originea neamului Movileştilor şi cu aprodul Purice, care în lupta dela Şcheia, văzând că a căzut calul cu Ştefan Vodă a oferit Domnului calul său. « Şi nu putea în grabă încăleca Ştefan Vodă, fiind om mic. Şi au zis Purice Aprodul: « Doamne, eu mă voiu face o moviliţă şi vino de te sue pe mine şi încalecă ». Şi s'au suit pe dânsul Ştefan Vodă şi au încălecat pre cal. Şi au zis atuncea Ştefan Vodă: « Sărace Purice, de oiu scăpa eu şi

tu, atuncea ţi-ei schimba numele din Purice, Movilă ». Purice din această anecdotă istorică nu este legendar, ci este o figură istorică, amintită şi în cronica scrisă la curtea lui Ştefan cel Mare, în versiunea germană a lui Hartmann Schedel, din 1502.

Altele sunt împrumutate din cronicarii străini, ca de ex. nr. 16, cu legenda începuturilor umile ale lui Despot Vodă, care au fost slugă la Despot cel Mare în Veneţia şi care, la moartea stăpânului său, ar fi luat « scrisorile şi hrisovul cel de la Carol împăratul nemţesc şi cu acele scrisori au făcut meşterşug, de au agiuns de au fost domn ». Sursa acestei legende, relatată şi de Grigore Ureche, este cronica polonă a lui Alexandru Guagnin [1].

Dar sunt şi legende care par să fie teme folklorice. Legenda sa, *Dumbrava Roşie*, are, precum a arătat Bogrea, o paralelă în folklorul rus, unde este pusă pe seama cneazului Smolenskului, Roman, care prinzând mulţi robi Lituani, « *i-au înjugat în plug şi ca cu nişte boi au arat în jurul Chievului* » [2]. Intr'un interesant articol publicat în *Cercetări Literare* V, (1943, p. 65 şi urm.) d-na Laetiţia Cartojan-Turdeanu a precizat că tema Mama lui Ştefan cel Mare, cântată în secolul al XIX-lea de Asachi, Hrisoverghi, Bolintineanu, Costache Negri şi alţii, se regăseşte într'o legendă medievală privitoare la Teodoric Gotul, într'o poemă franceză din veacul al XII-lea *Alicamps*, într'o legendă cehă în care eroul este regele boem Otokar şi, în sfârşit, se resfrânge în poema provensală a lui Mistral *Calendal* [3]. Din punct de vedere istoric, ne pare puţin probabil ca marele erou, « atletul lui Hristos », cum l-a numit Papa... « cel mai vrednic, să i se încredinţeze conducerea şi stăpânirea lumii şi mai ales cinstea de comandant împotriva Turcilor », cum scria cronicarul polon Dlugosz, să fi avut un moment de slăbiciune şi, descurajat, să fi căutat adăpost în cetatea unde se afla soţia şi mama sa. Autoarea are deci dreptate când pune întrebarea: dacă nu trebue să vedem în legenda românească, relatată pentru întâiaşi dată de Cantemir, « un ecou al poemelor medievale occidentale », căci, observă dânsa, D. Cantemir era în strânse legături la Constantinopol cu ambasada franceză şi, într'un rând, când uneltirile lui Brâncoveanu erau gata să-l piardă, a stat ascuns la ambasadorul francez Férriole, mai multă vreme. Nu ar fi dar exclus ca în mediul francez de-acolo, Cantemir să fi aflat legenda pe care a localizat-o şi a prelucrat-o în stil antic. Dela Cantemir, dacă legenda nu circula mai înainte în Moldova, venită pe altă cale, a aflat-o, poate, Neculce, hatmanul şi tovarăşul de exil al lui Cantemir.

Aceste scene ale trecutului românesc, dintre care unele vin din tradiţia bătrânilor, altele din fondul legendar al poporului — poate şi din cântecele bătrâneşti — au format un izvor nepreţuit de inspiraţie, pe care l-a desfundat epica şi drama istorică românească din secolul al XIX-lea şi al XX-lea.

LIMBA. Cronica lui Neculce înfăţişează însă un interes deosebit şi din punctul de vedere linguistic. In evoluţia limbii noastre literare ea croeşte un drum nou. Grigore Ureche, Miron Costin, Nicolae Costin şi după ei Dimitrie Cantemir, au căutat să creeze un stil savant cu o structură sintactică modelată după tipare latine. Neculce, însă, care n'a avut parte să-şi petreacă copilăria şi tinereţea în şcolile iesuite ale Poloniei, fiindcă pe vremea când putea să o facă, îngrozit de decapitarea tatălui său, se afla pribeag în Ţara Românească, scrie în limba bătrânească a timpului său, uşor influenţată de limba înaintaşilor cronicari, dar cu rădăcini adânci în limba populară. Stilul lui nu are acea simetrie a părţilor, acel ritm armonios, acele inversiuni călcate după topica latină pe care le întâlnim la Costineşti şi mai ales la Dimitrie Cantemir. La el nu găsim acea abundenţă de determinări adjectivale aşezate înaintea substantivului, acele construcţii *brachilogice*, acele *syllepse*, acele construcţii *hyperbate* (cu separarea cuvintelor, unitare însă din punct de vedere gramatical). In cronica lui Neculce limba curge limpede ca izvorul de munte, pe albia vorbirii populare, ca la Ispirescu şi la Creangă, obţinând prin simetria părţilor un ritm armonios. Cugetările lui aci se înşirue senin, pe acelaşi plan orizontal, legate între ele prin coordonare cu conjucţia *şi* :

Şi l-au scos la câmpu / *şi* l-au culcat la pământ învălit într'un harasisc / *şi* l-au sărit de trei ori cu calul — sau:

Era un boier anume Nicolai Milescu spătar, de la Vaslui de moşia lui... / *Şi* era mândru şi bogat / *şi* îmbla cu povodnici înainte domneşti, cu buzdugane şi cu paluşe, cu soltare tot sirmă la cai. / *Şi* lui Ştefăniţă Vodă îi era prea drag / *şi-l* ţinea prea bine / *şi* se giuca în cărţi cu dânsul;

aci se frâng tumultuos, ideile secundare irumpând deodată, împreună cu determinările şi precizările lor, în miezul cugetării principale:

Iară mai pre urmă, ridicându-se Petru împărat, fiul lui Alecsii Mihailovici, / carele au venit aice în ţară, *în Moldova,* / de s'au bătut cu Turcii la Prut, la *Stănileşti, din gios de Huşi, în ţinutul Fălciului,* / agiuns-au Cărnul din Sibir cu cărţi la dânsul, la Impăratul Petru Alecsievici, / de i-au făcut ştire de toate ce au făcut şi cum este surgun.

Dar limba lui Neculce, atât de apropiată prin structura sintactică, de limba populară în care începuse să invadeze turcismele [1]), capătă o savoare deosebită şi prin mulţimea imaginelor sugestive împrumutate din cadrul vieţii rustice şi a proverbelor în care se găseşte concentrată înţelepciunea populară: « Tătarii au intrat în ţară ca *lupii într'o turmă* »; « s'au strâns toată boierimea şi oastea la Dumitraşco Cantacuzino, care luase caftanul *ca puii de potârniche* »; « aşa dă Dumnezeu: *pasărea vicleană dă singură în laţ* » ; « « *pasărea în cuibul său piere* »; « *mielul blând suge la două maice* »; « când trăgeau Ruşii cu puştile cădeau Turcii « *ca cum ar cădea nişte pere coapte dintr'un păr când îl scutură oamenii* »; Constantin Cantemir *i-au dat cheia ţării în mână* lui Iordache Vistiernicul »; Constantin Duca, şi cumnatul său N. Costin, punând la cale o acţiune care va aduce mazilirea Domnului: « *au stins bine focul cu paie* »; Mihai Racoviţă « se făcea a nu-i place să primească domnia *ca şi fata ceea ce zise unui voinic : Fă-te tu a mă trage şi eu oi merge plângând* »; Muscalii credeau să sdrobească pe

---

[1] Vezi traducerea pasajului din Guagnin, în paralelă cu textul lui Ureche, la P. P. Panaitescu, *Influenţa polonă în opera şi personalitatea cronicarilor Grigore Ureche şi Miron Costin*, p. 191 şi următoarele.

[2] V. Bogrea, în *Anuarul Inst. de Istorie Naţională publicat de Al. Lapedatu şi Ioan Lupaş*, III, 1924-25, Cluj, 1926, p. 505—506. Pentru o formă mai veche a legendei în literatura polonă, la Stryjkowski, v. P. P. Panaitescu în *Revista istorică română*, X, 1940, p. 108.

[3] Paralelismul între balada lui Bolintineanu — mai ales în versiunea franceză, publicată în *Les Brises d'Orient* — şi între episodul respectiv din Mistral, este aşa de surprinzător, în cât am fi înclinaţi să credem că Bolintineanu ar fi fost influenţat de Mistral, dacă n'am şti că *Les Brises d'Orient* au apărut în 1866 la Paris, prefaţate elogios de Philarète Chasles, profesor la Collège de France şi critic de seamă al timpului, iar poema lui Mistral, *Calendal*, cu un an mai târziu, 1867 (cfr. articolul d-nei Laetiţia Cartojan-Turdeanu, p. 89—91).

[1]) Cele mai multe privitoare la sfera militară şi administrativă în legătură cu Poarta, precum: *caimacam* — reprezentantul Domnilor noştri la Constantinopol; *caplan* — un fel de ostaş; *caplan paşa; bulucbaşa* — comandantul unui *buluc*, grup de armată; *capegiu* — portar al saraiului imperial; *capegibaşa* — căpetenie capegiilor; *silihtar* — demnitar militar turc; *cazascher, cadiascher* — judecător militar; *ulama* savant teolog şi jurisconsult; *geabhane* — explosiv de războiu; *subaş* — şef de poliţie; *tubulhana* muzică militară; — *hazna* tezaur de bani (pentru întreţinerea unei garnizoane); *carvasara* — localul vămei turceşti, unde se adăposteau negustorii turci cu mărfuri; *oturac* — popas; *olac* poştă; *mecet* — geamie; *arz* sau *harz* — plângere; *agarlâc-calabalâc ferman* sau *firman ;* dovà — rugăciune la Turci, *zorbalâc, zorbà, zurbà* — răscoală etc., etc.

Interesante sunt, de asemenea, la Neculce, polonismele din sfera militară: *rohmistru* din germ. Rottmester — comandantul unei roate de soldaţi, subofiţer, *hatman-polnii* ajutor de hatman; *podgheaz* — incursiune militară; *reciposcolita* — reprezentanţii statului; *podan* — supus, rob; precum şi unii termeni ruseşti ca *stupai* — înainte, (strigătul de năvală pe câmpul de luptă).

Turci «*ca cum ar lua oarecine cârpa unei femei din cap*, așa țineau ei că ar lua și or bate puterea împărăției turcești»; «și așa au ținut de bine această pace, *cum țin câinii Vinerile*». «Hatmanul cu oastea... *fiind Grec cu piele de iepure la spate, au fugit toată noaptea*»; Ilie Cantacuzino și Grecul Morona «*se potriveau amândoi într'o fire* după cum se zice: *calul răios găsește copaciul scorțos*». Duca Vodă... s'au *îmbrăcat cu cămașa de ghiață*.

Semnificativ în psihologia limbii din vremea lui Neculce și caracteristice pentru acea epocă de mari furtuni, este mulțimea expresiilor plastice pentru a reda ideea de primejdia vieții, — «în cumpăna pierii» cum zice el — toate în legătură cu cuvântul *cap*: Lui Duca Vodă boierii stau *să-i mănânce capul*. Boierii se temeau să strice țara că pe urmă *a cadea greu în capetele lor*; și-a *băgat capul* pentru voia banilor; *a plăti cu capul; și-a pus capul;* Lupul Vornicul s'a dus cu *capul a mână* în cortul vizirului; un altul și-a *adus capul la poala împărăției*; o blană de Mosc neagră *i-a scos capul lui* Duca Vodă, căci împăratul *l-a ertat de cap*; boierii pribegi se duc să-și *prinză capetele printr'alte țări*». Sunt expresiuni din enunțul vieții în care tresare fiorul morții. Este tragedia Moldovei de la începutul veacului al XVIII-lea transcrisă în limbă.

Ureche și mai ales Costineștii prin factura sintactică a stilului lor căutaseră să apropie limba literară de matca latină. Marele hatman Neculce a isbutit să o apropie de limba vorbită a timpului său, de limba vie a lumii din satele pe care el le-a condus pe câmpul de luptă. Pe această linie s'a desvoltat proza noastră mai ales în secolul al XIX-lea, la cei mai de seamă scriitori. De aceea cronica lui Neculce cu frământările și tragediile pe care le evocă, așa de plastic, cu lirismul duios pentru Moldova cronicarului, cu caracterul sfătos cu umorul ei sănătos și, pe alocurea, cu ironia caustică, are o puternică rezonanță în sufletul cititorilor de azi.

Am apropiat mai sus pe Neculce de marele romancier istoric Sadoveanu. Intr'adevăr este o afinitate sufletească între boierul cronicar dela începutul veacului al XVIII-lea și între cel mai de seamă povestitor al vremurilor noastre. Sadoveanu însuși, care avea să găsească în paginele lui Neculce viziunea multor romane ale sale, în discursul de recepție la Academia Română, mărturisea această afinitate, punând alături de Neculce pe Ion Creangă, printre precursorii săi. Cu intuiția lui artistică, Sadoveanu a avut dreptate alăturând pe cei doi mari povestitori cari, prin factura lor stilistică și prin caracterul limbii lor, stau mai aproape de popor. Incheindu-și cuvântarea de recepție, Sadoveanu făcea următoarea destăinuire:

«Simțindu-mă al acestui popor și al trecutului și ucenic al acestor doi mari înaintași, lor le închin clipa solemnă de acum, în care o adunare așa de aleasă pe ei îi cinstește în umila mea operă».

BIBLIOGRAFIE. OPERA. *Letopisețul Moldovei dela Dabija Vodă până la Ioan Vodă Mavrocordat* împreună cu *O seamă de cuvinte ce sânt auzite din om în om, de oameni vechi și bătrâni și în letopisețe nu sânt scrise* au fost publicate de M. Kogălniceanu în *Letopisețele țării Moldovii*, vol. II, Iași 1845, p. 193—464 și republicate cu caractere latine, în ediția II-a: *Cronicele României sau Letopisețele Moldovei și Valahiei*, II, București. 1872, p. 175—421. Textul publicat de Kogălniceanu, cu introducere, note, indice de cuvinte și nume proprii și cu două hărți, a fost republicat de Al. Procopovici în colecția *Clasicii români comentați*, Scrisul Românesc, Craiova, ediție nouă întregită, 1942, 2 volume. O veche ediție populară: *Ioan Neculcea, Letopisețul țării Moldovei* în *Autorii români vechi și contimporani*, București, Socec, 1894.

BIOGRAFIA. Multe date privitoare la viața sa, se găsesc în cronică. Alte dată interesante într'o scrisoare a cronicarului către Domnitorul Mihai Racoviță publicate de I. Tanoviceanu, *Câteva notițe biografice asupra cronicarului Ion Neculce* la *Arhiva*, Iași II (1890—1891), p. 330—332, precum și la Iulian Marinescu, *Documente relative la Ioan Neculce*, în *Buletinul comisiei istorice a României*, vol. IV. București 1925, p. 1—104 (interesante date privitoare la procesul avut în divanul domnesc cu văduva și fiul vornicului Lupu pentru redobândirea moșiilor răpite). Alte date la I. Tanoviceanu, *Contribuțiuni la biografiile unora din cronicarii moldoveni*, în *Analele Academiei Române*, XXVII, mem. secț. ist. s. II, 1905, p. 240—246. G. Ungureanu, *Transcriere de documente* în *Anuarul Liceului și al școalei comerciale M. Kogălniceanu*. Iași 1933. Despre mormântul lui Neculce la moșia Prigoreni, vezi articolul lui Ioan Stupcanul în *Universul*, 1935, nr. 118: *Unde e mormântul cronicarului Ion Neculce?*.

PARTEA II

EPOCA LUI ŞERBAN CANTACUZINO ŞI A LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU

EPOCA LUI ŞERBAN CANTACUZINO ŞI A LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU

I. EPOCA LUI ŞERBAN CANTACUZINO

Slăbit de boală şi de bătrâneţe, într'o dimineaţă de Aprilie 1654, Matei Basarab îşi dădea sufletul întins pe un jilţ, în cerdacul palatului său din Târgovişte. Bătrânul Domn, care luptase victorios pe atâtea câmpuri de luptă, care zidise în ţară atâtea mănăstiri, care, ajutat de cumnatul său Udrişte Năsturel, dăduse un puternic impuls culturii naţionale, închidea pentru totdeauna ochii, amărît. Soţia lui, Doamna Elina, care-l ajutase cu dragoste, credinţă şi energie, murise cu un an mai înainte. Rana dobândită la Finta se înveninase. Dorobanţii şi seimenii pe care el îi dusese la atâtea biruinţe şi pe care-i ţinuse în mare cinste, lacomi după lefuri mari, se răsvrătiseră împotriva lui.

După moartea lui Matei Basarab, până la înscăunarea lui Şerban Cantacuzino, adică timp de 24 de ani, se schimbă pe tronul Ţării Româneşti şase domni — niciunul cu o domnie mai lungă de patru ani. Invazia Ungurilor în ţară; răscoala sângeroasă a armatei de mercenari, alcătuită din seimeni sârbi şi din dorobanţi, în care îşi văzură moartea câţiva boeri de frunte, — între alţii Drăghici fiul Papei Vistierul, nepot prin mamă al lui Mihai Viteazul şi Papa Brâncoveanu, tatăl viitorului Domn — precum şi lupte sângeroase între partidele de boeri (a Bălenilor şi Cantacuzenilor, despre care vom vorbi îndată), — au turburat adânc ţara.

Dacă la acestea mai adăogăm: participarea Ţării la campaniile turceşti, birul către Poartă din ce în ce mai apăsător — atunci înţelegem de ce împrejurările n'au fost prielnice pentru munca de cultură.

In vâltoarea vremurilor neprielnice, tipografiile instalate cu atâta grijă de Matei Basarab se irosiseră. Dela Matei Basarab nu se mai cunoaşte nicio carte tipărită în Muntenia, decât tocmai în epoca lui Şerban Cantacuzino, pe când în Moldova, tipografia, adusă prin grija Mitropolitului Dosoftei, îşi începuse activitatea în 1673 şi se încheie cu captivitatea lui Dosofteiu în Polonia, la 1688, dată care coincide în Muntenia cu moartea lui Şerban Cantacuzino.

In primul an al domniei lui Şerban Cantacuzino, 1678, apare, în Muntenia, după un lung popas, prima carte tipărită după epoca lui Matei Basarab: *Cheia Inţelesului.*

Domnia lui Şerban Cantacuzino deschide astfel în Ţara-Românească începutul unei epoci noui de cultură, care culminează în domnia lui Constantin Brâncoveanu. Este o epocă în care elemente de cultură veche, intrate în descompunere încă din epoca lui Matei Basarab, dispar, iar altele, care abia mijeau, ajung acum la deplină înflorire. Cultura slavă din Biserica noastră — cu toată străduinţa Mitropolitului Antim Ivireanu de a o reînvia — dispare. In locul ei îşi croeşte drumul influenţa grecească. Procesul de naţionalizare al serviciului divin, început pe timpul lui Matei Basarab şi Vasile Lupu cu cetirea Cazaniei în limba română la strană, face un pas înainte sub Şerban Cantacuzino şi se continuă cu intensitate sub Constantin Brâncoveanu. In sfârşit, rolul de protectori ai creştinătăţii ortodoxe din Răsărit, pe care şi-l luaseră Domnii români după prăbuşirea Bizanţului şi a statelor slave sud-dunărene, dobândeşte la începutul veacului al XVIII-lea o strălucire deosebită. Cultura românească radiază departe peste hotarele ei până la Arabii din Siria şi până la Ivirii din munţii Caucazului.

Epoca aceasta are două faze: una de zece ani: domnia lui Şerban Cantacuzino; alta de 26 de ani: domnia lui Brâncoveanu.

Şerban Cantacuzino a fost un domn « de o statură uriaşe, cu ochii mari şi vocea de tigru », care introduse în ţară ordinea şi liniştea, urmărind cu străşnicie — ne încredinţează Del Chiaro — « împărţirea dreptăţii, îndrăsneţ în hotărîri, nemilos în executarea poruncilor — trecând în această privinţă chiar peste stăruinţele mamei sale. A pus repede capăt intrigilor şi desbinărilor interne prin străşnicia dură cu care a urmărit partida Bălenilor. Dar la capătul unor înverşunate prigoniri, urmează un act final de generozitate, de împăcare generală: căsătoria fiicei sale Smaranda cu Grigore Băleanu, fiul celui care condusese partida vrăşmaşă.

A domnit zece ani de frământări, fiindcă ţara era cuprinsă între două mari focuri: luptele dintre Turci şi creştini.

A fost un domn cu ambiţii mari, năzuind, ca şi Mihai Viteazul, să scuture jugul turcesc, să cucerească raialele Dunării, să îndemne la revoltă popoarele creştine din Balcani şi să reînfiinţeze vechiul imperiu bizantin. Păstra prin capuchehaiele sale din Constantinopol bune relaţii cu Poarta, dar, după înfrângerea Turcilor la Mohacs, intrase în legături cu împăratul Austriei, Leopold, care-i dăduse lui şi întregei sale familii, titlul de baron al imperiului.

Nutrind ambiţii şi plănuiri imperialiste mari, dar vâslind cu precauţie între Turci şi creştini, Şerban Cantacuzino a ţinut cârma Statului zece ani. In istoria culturii româneşti, epoca lui este caracterizată pe tărâm religios, prin triumful grecismului asupra slavonismului şi prin un pas mai departe în procesul de introducere al limbii române în biserică. Cultura slavă, care încă din epoca lui Matei Basarab intrase în agonie, este acum stinsă. In 1680, Mitropolitul lui Şerban Cantacuzino, Teodosie, constată: « că mulţi preoţi şi alalt cin bisericesc — adică « călugării », nu « sunt putincioşi » « de a cunoaşte orânduelile şi ţeremoniile, nici cum a să sluji trebue », din pricina « neînvăţăturii şi neînţelegerii limbii slavone ». Este deci clar

Șerban Cantacuzino, Domnul Țării Românești.
(Arhiva fotografică a Fundației Regele Mihai I).

că în Țara Românească, ca și în Moldova și în Ardeal, clerul nostru nu mai cunoștea limba slavă în care era chemat să oficieze ritualul.

Un singur cap luminat în această epocă vedea limpede drumul pe care trebuia să meargă cultura noastră religioasă. Era Mitropolitul Dosoftei. Acesta, sprijinindu-se pe textele Sfintelor Scripturi și ale Sfinților Părinți, lucra cu osârdie în Moldova la tălmăcirea cărților de ritual în limba română. Dar, fie că în acele vremuri turburi opera Mitropolitului moldovean nu trecea Milcovul, fie că Muntenii, dintr'o mândrie fără rost, nu țineau să apuce pe drumul Mitropolitului moldovean — fapt este că opera lui Dosoftei nu a avut răsunet în Țara Românească. A trebuit să vie, pe vremea lui Brâncoveanu, un străin de neam — Mitropolitul Antim Ivireanul — pentru ca și Muntenii să înceapă temeinic munca pentru naționalizarea serviciului divin. Mitropolitul muntean Teodosie scria, cu gândul la obârșia romană, că Muntenii și Moldovenii «tot dintr'o fântână cură ». El oftează mai departe că «norodul nostru românesc carele odată și el numărat era întru putearnicile neamuri..., iară acmu atât de ocărît iaste, nice învățătură nice știință nice armă nice legi... întru tot rodul ce să pomenește astăz rumân nu iaste, ce... înfășurându-să dela streini și dela varvarie, doară și dela vrăjmașii rodului nostru, cer și să împrumutează... O grea și dureroasă întâmplare ». Și cu toate acestea, Mitropolitul nu se încumetă să facă mai mult decât să *întoarcă*, cum zice el, adică să traducă indicațiile tipicului, «de pre isvod grecesc », în limba românească. Atât. Textul însă — rugăciunile — pe care preotul sau diaconul trebuia să le rostească, acelea le-a lăsat mai departe în acea limbă slavonă pe care clerul o citea, dar n'o înțelegea. «Iară liturghia toată a o prepune pre limba noastră și a o muta, nice am vrut, nice am cutezat ».

Muntenia rămăsese astfel pe vremea aceea în urma Moldovei. Pe când Moldova cu Mitropolitul Dosoftei făcea un pas înainte în munca de introducere a limbii române în altar, Muntenia rămânea mai departe statornică în tradiția păstrării limbii slave în biserică. Abia către sfârșitul domniei lui Șerban Cantacuzino, din inițiativa Domnului, se face un pas înainte în procesul de introducere a limbii române în Biserică.

INTRE SLAVISM ȘI GRECISM. DRUMURI SPRE MOSCOVA. Focarele de cultură slavă din sudul Dunării, erau de multă vreme stinse. De acolo nu putea veni nimic pentru întărirea și pentru înviorarea cultului în limba slavă.

Singurele centre slave ortodoxe, de unde se puteau aduce texte și cărturari, erau atunci în Rusia, care în urma cuceririi Ucrainei dela Poloni, se apropiase de granițele românești.

Cele dintâi legături datează de pe vremea lui Matei Basarab și Vasile Lupu, când pe scaunul Mitropoliei din Kiev se urcase un fiu de domn român — moldovean și muntean — Petru Movilă. In anul 1665, starețul mănăstirii Glavaciocul din Vlașca, Varlaam, pornea pe drumul pe care alții îl bătuseră înaintea lui. Din această călătorie, el a adus cu sine opera arhimandritului ucrainian Ioanichie Galeatowski, care își făcuse studiile în Academia lui Petru Movilă și care era, din 1665, rector în școala în care el își desăvârșise studiile.

In chiar anul în care starețul vlășcean sosea la Kiev, Galeatowski publicase la Lwów, cu ajutorul material al Anei Movilă, fiica lui Ieremia Movilă și deci vara Mitropolitului Petru, o carte «Нѣбо новоє», adică *Cer nou*, sau ca să dau titlul complet în românește: «*Cer nou făcut cu stele noi*, adică prea blagoslovita Fecioara Maria Născătoare de Dumnezeu cu minunile ei, alcătuit prin truda ieromonahului Ioanichie Galeatovski, rectorul și egumenul Frăției din Kiew ». Cartea are o prefață cu o dedicație către Ana Movilă, măritată cu nobilul polon Potocki, și poartă stema Movileștilor.

Această carte, conținând minunile Maicii Domnului, era destinată de autor să fie citită «de preoți în biserică, la utrenie, pentru învățătura oamenilor și spre lauda Prea Sfintei Bogorodițe și la prasnicile Maicii Domnului. Pot să le citească și călugării în biserici ». Starețul Varlaam a adus cu sine la întoarcerea în țară, un exemplar după această operă și a îngrijit să se facă traducerea în limba română.

Cinci ani mai târziu, la 1673, starețul Varlaam este ridicat pe scaunul mitropolitan al Țării Românești și prima lui grijă este să aducă din Rusia, tipar și meșteri tipografi. Astfel, cu material nou și cu «dascăli de tipografie » se reînființează imprimeria în București, pe vremea lui Șerban Cantacuzino.

In această tipografie s'a tipărit în anul 1678, traducerea Mitropolitului de pe prima parte din opera lui Galeatowski, «*Cheia înțelesului* », care cuprinde o serie de 18 predici pentru Dumineci și sărbători mari (Botezul Domnului, Intâmpinarea, Vinerea Patimilor). La atât se reduce aportul rusesc în această vreme. Mai mult nu se putea aștepta atunci din această parte a ortodoxiei.

Activitatea culturală a lui Petru Movilă dăduse de sigur roade. Biserica rusă era sguduită atunci de mișcarea rascolnicilor și de lupta dintre Țar și Patriarhul Nicon, care luase partea raskolnicilor, luptă care se încheie prin depunerea Patriarhului.

Abia către sfârșitul domniei lui Brâncoveanu, când Domnul român, atras de faima lui Petru cel Mare, este prins și el în

planurile ruseşti, încep ai noştri să bată din nou drumurile spre Moscova. In aceste împrejurări a ajuns în Muntenia şi o copie a *Sinopsisului* dela Kiev, un fel de manual de şcoală tipărit întâiaş dată la 1674 în Kiev de Inochentie Ghizel, un german rusificat, elev al lui Petru Movilă. Textul care începe cu originea Slavilor şi se continuă cu istoria Kievului până la anul 1679, a fost tradus în limba română în această epocă. Tot în vremea lui Brâncoveanu s'a tradus şi *Patericul de la Lavra Pacersha* din Kiev, care cuprinde minunile Sfinţilor din Kiev, Pateric atribuit legendarului cronicar rus Nestor, şi tipărit de acelaş Inochentie Ghizel. Textul românesc cel mai vechiu se păstrează într'un manuscris din 1705, copiat de ieromonahul Silvestru de la mănăstirea Sinaia.

Influenţa rusească era însă contrabalansată la noi de influenţa grecească. Numeroşi egumeni şi patriarhi greci, care veneau în ţările noastre după milă şi ajutoare — mulţi dintre ei cu studii făcute în universităţile italiene şi călătoriţi prin Occident — aduceau cu ei toată prestanţa culturii teologice greceşti şi orizonturile largi pe care le dădea contactul cu cultura Apusului. Urcarea pe tronurile ţărilor noastre a unor Domni, cunoscători de carte grecească — cum a fost în Muntenia Şerban Cantacuzino şi Const. Brâncoveanu — a fost hotărîtoare în această privinţă. Intre slavism şi grecism, cumpăna s'a plecat în chip firesc, spre grecism.

CURENTUL INFLUENŢEI GRECEŞTI. Influenţa grecească este veche şi s'a infiltrat la noi treptat. Incercările lui Basaraba şi ale lui Mircea cel Bătrân de a înoda legături directe cu Bizanţul, n'au durat mult şi n'au putut da roadele aşteptate, fiindcă, la trei decenii după ce a închis ochii Mircea cel Bătrân, Constantinopolul a căzut sub loviturile Turcilor şi cu el se prăbuşeşte întreg imperiul bizantin.

Mai târziu, când cucerirea turcească s'a oprit la Dunăre şi Principatele române se consolidează sub suzeranitatea turcească, o parte din pribegii greci, care îşi părăseau căminurile şi rosturile lor din pricina apăsării turceşti, încep să se îndrepte şi către limanurile noastre. Cu deosebire, fruntaşii clerului grec, mulţi chemaţi chiar de Domnii români, vin în Principatele dunărene ortodoxe, unde găsesc ospitalitate generoasă, unde iau parte activă la opera de organizare a Bisericii şi participă chiar la viaţa culturală a neamului. Doi dintre ei, Gavril, Protul Muntelui Athos, şi Matei, Mitropolit al Mirelor, au avut după cum s'a văzut, un rol activ în istoriografia ţării.

O altă împrejurare, care a înlesnit în mare parte afluxul călugărilor greci în ţările noastre, a fost obiceiul închinării mănăstirilor. In năzuinţa pioasă de a da un nimb de sfinţenie mai mare fundaţiunilor lor şi de a pune la adăpost de vicisitudinile vieţii turburi din Principate, daniile, ctitorii mănăstirilor le-au închinat Sfântului Munte sau Patriarhiilor din Răsărit. Obiceiul acesta este însă şi el foarte vechiu la noi, după cum s'a văzut (vol. I, p. 16) mai sus. Incă din 1391, îl întâlnim în Maramureş. Inchinarea mănăstirilor s'a făcut însă pe o scară mai întinsă în Principate, unde zelului credincios al boierilor se adăogau ctitoriile numeroase şi daniile bogate ale Domnilor, pornite din năzuinţa de a-şi chivernisi, peste slava lumească, fericirea vieţii viitoare. Atât de mult se răspândise acest obiceiu, încât pe la jumătatea secolului al XIX-lea, aproape 1/5 din pământul Principatelor Române se afla sub stăpânirea Patriarhiilor din Orient [1].

[1] Cu timpul mănăstirile închinate, conduse prin egumeni greci, deveniseră un fel de stat în stat, destul de puternic, fiindcă în 1863, când Kogălniceanu aduce legea secularizării averilor mănăstireşti, Patriarhiile — susţinute de călugării greci din ţară — izbutiseră să câştige de partea lor guvernele Rusiei, Austriei. Prin secularizare, averile mănăstireşti au intrat în proprietatea statului, care a luat în sarcina sa întreţinerea şcolilor şi a spitalelor.

Titlul cărţii *Cheia Inţelesului*, tradusă din ruseşte şi tipărită la Bucureşti în 1678.

Pentru administrarea mănăstirilor închinate vin la noi, în număr din ce în ce mai mare, călugări trimişi de Patriarhiile Orientului sau de Muntele Athos. Ei introduc în mănăstirile noastre, mai cu seamă, în epoca fanariotă, o activitate literară în limba greacă; aduc din centrele de cultură ale Răsăritului ortodox manuscrise şi cărţi greceşti ieşite din teascurile veneţiene şi, adăogând daniile făcute de Domni şi boieri, întemeiază biblioteci bogate, nu numai în cărţi necesare serviciului divin, ci şi în operele profane ale antichităţii clasice. Ni s'au păstrat cataloagele câtorva biblioteci din mănăstirile noastre, ca de exemplu catalogul, alcătuit în 1725, al bibliotecii instalată de Nicolae Mavrocordat în mănăstirea Văcăreşti, din care se poate vedea ce bogăţie de cultură grecească se ascundea în chiliile acestor vechi locaşuri de rugăciune şi cărturărie.

O altă cale, pe care a pătruns cultura grecească la noi, înainte de epoca fanariotă, a fost contactul direct al Domnilor şi boierilor noştri cu lumea greacă din Fanar.

Potrivit vechilor capitulaţiuni, voevozii Principatelor române trebuiau să se ducă cu suitele lor de boieri la Constantinopol, ca să obţină învestitura dela Poartă. După ce erau mazilţi de pe tron, cei mai mulţi apucau tot drumul Stambulului,

care putea să-i ducă ori la moarte, ori din nou pe tronurile pierdute. In Constantinopol, veneau însă în contact cu aristocraţia greacă din Fanar, care prin vaza şi trecerea de care se bucura la Poartă, putea să-i ajute în intenţiile lor. Dar în rândurile acestei aristocraţii se aflau mulţi — mai ales printre dregătorii care intraseră în serviciul otoman — cu o cultură temeinic formată, fie în şcoala Patriarhiei, fie chiar în Universităţile Apusului. Astfel, Domni şi boieri au prilejul, în Constantinopol, să preţuiască superioritatea culturii greceşti şi să caute a o transplanta la noi, într'o vreme în care cultura slavonă intrase în agonie. Aşa se explică fiinţarea învăţământului grecesc în şcolile, întemeiate la noi, înainte de epoca fanariotă. Vasile Lupu însuşi adusese pentru Academia sa teologică din Iaşi, doi mari cărturari greci: Nicolae Kerameus şi Pantelimon Ligaridis, originar din Hios, care-şi făcuse studiile în Institutul gregorian, « De propaganda fide », din Roma, obţinând acolo, doctoratul în teologie şi filosofie.

Domnii şi boierii încep, cu timpul, să caute profesori greci pentru copiii lor. Duca Vodă a adus la Iaşi pentru educaţia fiului său Constantin, viitorul ginere al lui Brâncoveanu, pe Ioan Comnen (mai târziu călugărit şi ajuns Mitropolit al Dristrei), pe Azarie Cigala din Santorini şi pe Spandoni dicheofilax şi, pe urmă, retor al Patriarhiei şi profesor în şcoala din Fanar. Aceştia au făcut din el: « cel mai distins dintre învăţaţi, care posedă pe lângă domnie, studii, erudiţiune şi râvnă pentru eleganţă în stil », cum scrie Alexandru Mavrocordat Exaporitul [1]. Bătrânul Domn Constantin Cantemir, a adus şi el la Iaşi pe Eremia Cacavela, originar din insula Creta, care-şi făcuse studiile la Leipzig şi care — ne spune un contimporan — « era ştiuitor de limbă elină, latină, ebraică şi italiană, instruit în ştiinţele profane şi mai ales în Sfânta Scriptură şi foarte apt în arta elocvenţei şi amvonului ». Cacavela a fost profesor şi la curtea domnească şi a îndrumat primii paşi ai lui Dimitrie Cantemir în studiul clasicităţii elene şi al teologiei ortodoxe, cu atâta succes, încât a inspirat cea dintâi operă a tânărului Principe român, apărută la Iaşi în 1698.

Prin aceşti profesori greci se deşteaptă în tinerele vlăstare ale boierimii noastre, dragostea pentru studiul clasicismului elen şi nostalgia după şcolile superioare ale Constantinopolului, pe care încep să le cerceteze cu râvnă. Incă dela începutul secolului al XVII-lea, Radu Mihnea, înainte de a se îndrepta către limanurile Veneţiei, şi-a desăvârşit cultura în mănăstirea Iviron din Muntele Athos. Nicolae Milescu a cercetat în tinereţea sa, şcolile din Constantinopol, unde a avut ca profesor pe Gavril Vlasie « sapiens vir ac pius », cum îl numeşte el mai târziu. Stolnicul Constantin Cantacuzino, înainte de a-şi îmbogăţi cultura în Universitatea din Padova, a stat la Constantinopol, unde a avut ca profesor pe renumitul Gherasim Vlahos din Creta. In sfârşit, după cum se va vedea la locul său, şi Dimitrie Cantemir, după instrucţia grecească primită în casa părintească, şi-a desăvârşit cultura în mediul cosmopolit al Constantinopolului.

Astfel, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, ajung ai noştri să privească dincolo de zările ortodoxiei slave, către culmile înalte ale ortodoxiei bizantine şi dincolo de ea, către cultura clasică grecească.

Conştiinţa aceasta despre superioritatea culturii clasice greceşti era puternic înrădăcinată la curtea domnească din Bucureşti în ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea, când scaunul ţării era ocupat de Şerban Cantacuzino şi de nepotul său Constantin Brâncoveanu, amândoi cunoscători de carte grecească [1]. Ea este clar exprimată prin glasul celui mai mare cărturar muntean al timpului — care este în acelaşi timp fratele Domnului — Stolnicul Constantin Cantacuzino:

«...Oarecând în vremile vechi, ei prea mari oameni au fost « şi atâta întru învăţătura cărţilor şi a ştiinţelor au fost pro- « copsiţi şi atâta întru vitejii au fost ispitiţi şi aleşi, şi atâta « întru înţelepciunea (filosofia) lumească de iscusiţi, cât niciun « neam, nicio limbă pe lume, niciodată ca ei n'au stătut, precum « singur Pavel Apostolul de înţelepţia lor mărturiseşte la *Corin- « teni*, poslania întâi [2], cap. I-iu, zicând: « Iudeii semn cer şi « Elinii înţelepciune caută », şi dela carii nu numai alte roduri « au luat învăţături şi obiceie, ci şi acei Romani... au trimes « la Atena de au luat legi şi orânduială, ca să ştie cum să poată « ocârmui politica şi domnia lor. De acolo dară, întâiu şi dela « aceia vrednicie a lor eşise acel cuvânt şi aceia ce se zice că tot « cine nu este Elin, este varvar » . . .

« Odată toţi feciorii oamenilor celor mari şi a domnilor romani « mergeau, trimiţindu-i părinţii lor, în Elada, la Atena, de « învăţau carte grecească, şi în ştiinţe acolo se procopseau desă- « vârşit, şi mulţi oameni mari şi domni, un Pompeiu ăl Mare şi « Ţiţeron şi alţii nenumăraţi, şi împăraţi, cum August Cezar, « Traian, Adrian..., etc....».

Tărâmul era astfel pregătit în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, pentru o adâncă prefacere în vieaţa culturală a neamului nostru.

Limba greacă deschidea deci pentru poporul nostru, ale cărui zări de cultură fuseseră până atunci închise în pâcla slavonismului, o largă perspectivă, către filosofia şi literatura clasicităţii eline, care în Apus alcătuia, alături de cultura latină, temelia renaşterii.

Elenismul apărea dar pentru Orientul ortodox, ceea ce fusese latina pentru Occidentul catolic, şi, precum în Apus învăţământul se preda în colegiile iezuite în limba latină a Bisericii, tot astfel urma ca şi în Orient, învăţământul să se predea în limba greacă.

O încercare de renaştere pe temeliile elenismului — aceasta a fost probabil intenţia pentru care fratele Stolnicului, Domnul Şerban Cantacuzino, care ştia şi el bine greceşte, a creat la Bucureşti în 1679, o Academie cum o numesc documentele timpului, în care limba de predare era limba greacă. Şcoala funcţiona în mănăstirea Sfântul Sava, pe locul unde se găseşte astăzi statuia lui Mihai Viteazul, în faţa palatului Universităţii. Avea profesori vestiţi în lumea Orientului grec, plătiţi cu salarii din fondurile visteriei, precum: Ion Comnenul, care făcuse studii de teologie şi medicină în Italia, care a tradus din limba latină în limba greacă Θύρα μετανοιας Uşa pocăinţii, şi care mai târziu, călugărindu-se, a ajuns Mitropolit al Dristrei sub numele de Ierotei. El preda ştiinţele fizico-naturale. Un altul, poate chiar directorul şcoalei, a fost Gherman de Nissa, fost mai înainte director al Academiei greceşti din Constantinopol, pe care a părăsit-o într'o atmosferă de intrigi, dar care a găsit la curtea lui Şerban Vodă înţelegerea şi preţuirea cuvenită, căci el este « prea înţeleptul dintre dascăli ales şi arhiereu », care a ajutat la traducerea Bibliei din 1688.

Pe această linie a elenismului se desvoltă cultura românească şi subt Brâncoveanu, care întăreşte, cu forţe noi Academia grecească.

---

[1] D. Russo, *Studii istorice greco-române*, II, p. 424. Tot acolo despre operele teologico-filosofice ale lui Duca, păstrate în ms. 1183,17 din Biblioteca Mănăstirii Lavra dela Sf. Munte.

[1] Şerban Cantacuzino, ca şi ceilalţi fraţi ai săi, primise în casa părintească o aleasă instrucţie în limba greacă, pe care o mânuia elegant, după cum se vede din scrisul său, în care se strecoară uneori şi o aleasă duioşie, ca de ex. în scrisoarea adresată unui prieten, la moartea unei vechi simpatii a tinereţii sale, Doamna lui Duca Vodă, care murise la Constantinopol, părăsită de toţi: *Oare numai pentru fericire trăeşte prietenia şi în nenorocire piere?* (*Hurmuzaki*, XIV, partea I, p. 259).

[2] *Scrisoarea Apostolului Pavel către Corinteni.*

II. EPOCA LUI BRÂNCOVEANU

Epoca lui Brâncoveanu deşi este, în multe privinţe, continuarea epocii lui Şerban Cantacuzino aduce totuşi elemente noi de împrospătare şi reprezintă culmea cea mai înaltă a culturii vechi româneşti în Muntenia.

Constantin Brâncoveanu a fost ales Domn în anul 1688, după moartea neaşteptată a lui Şerban Cantacuzino. Un cronicar contimporan ne-a zugrăvit, cu detalii interesante şi pitoreşti, împrejurările în care Brâncoveanu s'a urcat pe tronul Ţării-Româneşti. Trupul lui Şerban Cantacuzino zăcea încă neîngropat, când boierii cu mitropolitul ţării, Teodosie, şi cu Patriarhul Ierusalimului, Dionisie, se întruniră la sfat în spătăria cea mică, « care-i zic cu stele », ca să aleagă un nou Domn. Teama ca nu cumva în luptele crâncene dintre Nemţi şi Turci să se ivească turburări în jurul scaunului domnesc şi să aducă pagubă şi pustiire ţării, i-a unit pe toţi într'un singur gând şi i-a făcut să se oprească, în alegerea lor, asupra lui Brâncoveanu, care se trăgea din neamul lui Mateiu Basarab şi era, după mamă, nepotul Domnului decedat.

« Il chemară — povesteşte cronicarul — pe Constantin Logofătul Brâncoveanu dela curte, că rămăsese acolo, şi poronciră să aducă comisul al doilea, cal domnesc. Şi îndată ce sosi acolo, ziseră cu toţii: « Logofete, noi cu toţii pohtim să ne hii Domn ». El zise: « Dar ce aş vrea eu cu domnia? De vreme ce ca un Domn sânt la casa mea, nu-mi trebueşte să fiu ». Iară ei ziseră: « Ne rugăm nu lăsa ţara să intre alţi oameni sau răi, sau nebuni, să o strice, ci fii ». Şi-l luară de mâini, şi-l împingeau de spate, şi acolo fiind şi un capegiu pentru trebi împărăteşti, îl duseră şi pe el la Mitropolie. Acolo l-au îmbrăcat cu caftan, şi după ce s'a îndeplinit slujba cuvenită în asemenea împrejurări, întorcându-se cu alaiul domnesc, cu scutari, cu trâmbiţaşi domneşti şi turceşti, a descălecat la palat, dinaintea bisericii domneşti. Intrând apoi în biserică şi urcându-se în scaun, a luat cuvântul, zicând: « Dumneavoastră, bine ştiţi toţi că eu am fost la casa mea ca un Domn; trăit-am cum am vrut, nimica lipsindu-mi, şi domnia aceasta eu nu o pohtesc ca să-mi înmulţesc grijile şi nevoile, ci Dumneavoastră m'aţi pohtit şi fără voia mea m'aţi pus Domn, în vremi ca acestea turburate, înconjurate de oşti şi de vrăjmaşi. Ci dar acum trebuieşte să fie cu voia tuturor ». La acestea toţi cei de faţă au răspuns: « Toţi vroim, toţi pohtim! » Şi solemnitatea se încheie cu jurământul de credinţă al boierilor faţă de noul Domn.

Domnul, care îşi începea astfel cârmuirea, cu stăruinţa boierilor ţării, şi-a împlinit nădejdile puse în el.

Vremurile erau într'adevăr vitrege: Turcii stăpâneau, după cum spune Grigore Ureche, « două părţi de pământ », adică Asia, Africa şi o bună parte din Europa; la malurile Nistrului, Tătarii abia aşteptau porunca să se reverse în ţară după jaf, pârjol şi robi; iar la graniţele ţării pâlpâiau flăcările războiului încins între creştini şi Turci, războiu care s'a terminat în folosul Casei de Austria, prin pacea dela Carlovitz (1699). Ca şi contimporanul său cronicarul Miron Costin, care ofta pentru aceste: « complite vremi de acum », Brâncoveanu, prins de adâncă îngrijorare pentru ţara şi poporul său, caracterizează şi el într'o scrisoare timpul său: « nu ne gândim să hie mai fost vreodată greu pământului acestuia ca acum » [1].

Conştient de primejdiile care pândeau ţara între cele două tabere uriaşe, el a dus o politică înţeleaptă: păstrând relaţiile tradiţionale cu Poarta, se străduia totuşi, să întreţină legături de prietenie cu ţările creştine, de care-l apropia comunitatea credinţei. In 26 de ani, cât a domnit, a isbutit, cu mici excepţii, să păstreze pacea şi liniştea în ţară şi să-i asigure prosperitatea.

[1] *Hurmuzaki*, X, p. 1518. Scrisoarea din 1704.

Constantin Brâncoveanu, după un portret aflat în Mănăstirea Muntelui Sinai. (După Marcu Beza)

Din punct de vedere cultural, epoca lui Brâncoveanu care reprezintă punctul culminant al unei evoluţii de două veacuri, înfăţişează o interesantă încrucişare a două influenţe diferite: una venită direct din Occidentul catolic şi romanic: influenţa italiană, iar alta venită din sud-răsăritul ortodox: influenţa grecească.

INFLUENŢA ITALIANĂ. Legăturile noastre cu Italia sunt fireşte mai vechi. Lăsând la o parte umaniştii, geografii şi călătorii italieni, care au colindat şi prin meleagurile noastre şi care au adus în Italia ideea originei noastre romanice şi, mărginindu-ne numai la contactul nostru cu pământul şi cultura Italiei, trebue să pomenim mai întâiu, delegaţia lui Alexandru cel Bun la consiliul din Florenţa, în frunte cu popa Grigore, ajuns mitropolit al Moldovei, protopopul Constantin şi boierul Neagoe. Se cunosc apoi relaţiile lui Ştefan cel Mare cu Senatul Veneţiei; studiile lui Radu Mihnea în Veneţia, sub supravegherea mătuşei sale Marioara Adorno Valarga; drumurile lui Petru Cercel, poet şi pretendent la tron, şi, în sfârşit, pribegia lui Petru Şchiopul cu fiul şi fiicele sale, căsătorite în cetatea lagunelor.

Dar relaţiile politice şi culturale ale ţărilor noastre cu Veneţia, n'au fost niciodată aşa de accentuate ca pe vremea lui Brâncoveanu.

Solii lui băteau drumurile mereu până la Viena, şi până în Italia. In 1701, Papa Clement al XI-lea asigura într'o scrisoare pe Domnul român despre preţuirea lui deosebită şi despre buna lui voinţă; iar ambasadorii veneţieni în Constantinopol, Lorenzo Soranzo şi Bailo Ascanio Giustiniani, comunicau dogelui, în 1703, excelentele lor legături cu Brâncoveanu. In bogata

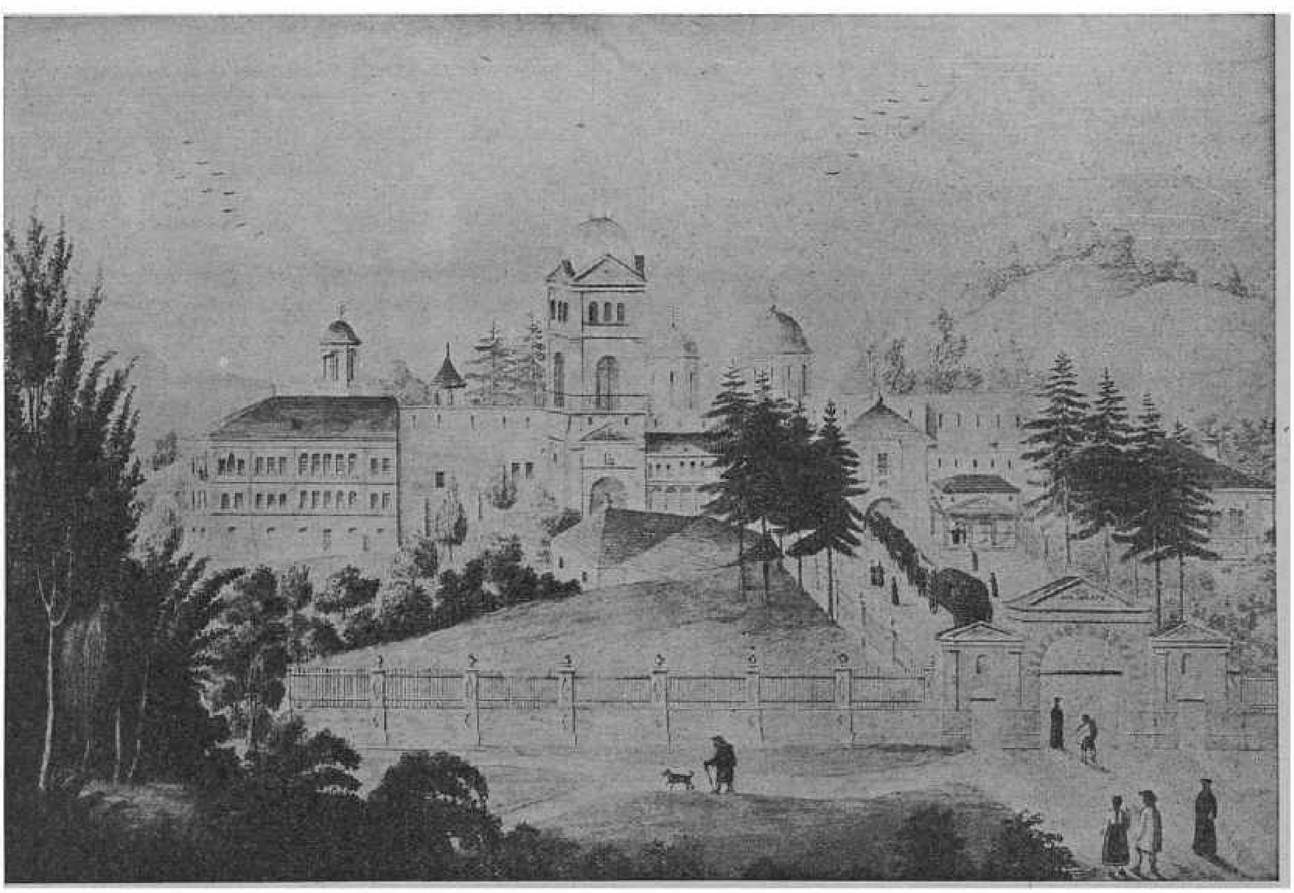
şi puternica cetate a lagunelor, unde avea, de altfel şi un agent al său, îşi trimisese Brâncoveanu, în ultimii ani grei ai domniei sale, când se simţea pândit de lăcomia vizirilor şi minat de intrigile a lor săi, o bună parte din avere: peste o jumătate de milion de taleri, depuşi la Banca Publică a Veneţiei, cu o dobândă de 3% şi 4%. Corespondenţa lui cu creştinii se făcea prin Veneţieni. Depeşile la curtea austriacă, le trimeteau ai noştri prin dragomanul veneţian la Viena, Marcantonio Mamucca della Tore, cu care se pare că Brâncoveanu se şi înrudia, iar legăturile cu Principele Eugeniu de Savoia se făceau tot printr'un italian, Aloise Volde, tâlmaciu de limba turcă şi greacă la Viena.

In palatul din Bucureşti al Domnului, pe lângă boierimea pământeană îmbrăcată în lungi straie orientale, se întâlneau şi câţiva reprezentanţi ai culturii italiene, îmbrăcaţi după moda orientală în caftane de atlaz — ca să nu trezească privirile bănuitoare ale Turcilor ce veneau aproape zilnic la curte — dar care păstrau totuşi, după moda occidentală: peruca, pălăria, cravata şi bastonul indian.

Aceşti străini se aflau în serviciul permanent al Domnului şi erau mai toţi oameni de cultură serioasă pentru vremea lor. Astfel doctorul Pylarino, recomandat lui Brâncoveanu de către bailul Veneţiei, era cunoscut prin lucrările sale ştiinţifice, publicate în limba latină şi italiană; cea mai însemnată este un tratat publicat în limba latină la Veneţia (1715), despre altoirea împotriva variolei. Se pare că este primul care a practicat această metodă. Pylarino se stabilise în Bucureşti; se însurase la noi şi devenise protomedicul curţii lui Brâncoveanu, punând în această calitate, subt influenţă veneţiană, bazele primului spital românesc, Colţea. A însoţit pe Brâncoveanu în 1703, în călătoria la Adrianopol, unde fusese chemat de Sultan, şi a stat în serviciul Domnului român până în 1711, când a luat asupră-şi sarcina de consul veneţian la Smirna. N'a stat însă mult în această funcţiune, fiindcă la 1715, îl găsim la Veneţia, tipărindu-şi cartea despre altoirea împotriva variolei, iar 3 ani mai târziu, moare la Padova. Succesorul său a fost doctorul Bartolomeo Ferrati, care purta şi titlul de conte şi a cărui familie se întâlneşte în documentele noastre, până la sfârşitul veacului al XVIII-lea.

O altă figură interesantă dela curtea lui Brâncoveanu era George Maiota, un grec cu studii făcute în Roma şi Veneţia şi care ajunsese profesorul de limba latină şi greacă al copiilor lui Brâncoveanu.

La aceştia, se adăoga fostul paroh al coloniei greceşti din Veneţia, Ioan Abramios, scoborîtor dintr'o familie de corfioţi, care tipărise acolo în limba greacă un ciclu de cărţi bisericeşti şi, adus de Brâncoveanu, îndeplinea misiunea de predicator al curţii şi profesor la Academia grecească din Bucureşti. În sfârşit, figura cea mai interesantă era: secretarul de limbi occidentale al Domnului, florentinul Anton Maria del Chiaro, pe care şugubeţii săi contimporani îl porecliseră, pentru faţa lui roşcovană: «curcanul». El a publicat mai târziu, după uciderea lui Brâncoveanu, în 1718, la Veneţia, în atelierele cunoscutului tipograf Antonio Bortoli, interesantele lui memorii: «*Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia, con la descrizione del paese; natura, costumi, riti e religione degli abitanti; annessavi la tavola topografica di quella provincia...*».

Mănăstirea Hurez din judeţul Vâlcea, ctitoria lui Constantin Brâncoveanu.
(După o stampă din Biblioteca Academiei Române)

Prin aceştia, şi mai ales prin unchii săi, Constantin şi Mihail Cantacuzino, Brâncoveanu aflase despre frumoasa înflorire culturală şi artistică a Italiei, unde a trimes pentru studii şi câţiva bursieri.

Documentele timpului ne-au păstrat numele unora din aceşti bursieri, care se pare că erau foşti elevi ai Academiei greceşti din Bucureşti: Răducanu Cantacuzino, nepotul său (fiul lui Const. Cantacuzino), Palade Damian Românul, care a devenit apoi un latinist de seamă al timpului său, închinând lui Brâncoveanu o poemă latină, şi doi greci Anton Stratigos şi Gheorghe Hypomenas din Trapezunt, care a făcut studii strălucite de medicină la Padova cu celebrul Prof. Dr. Vallisnieri. Hypomenas — după cum aflăm dela Del Chiaro — după sguduitoarea dramă, care a pus capăt vieţii lui Brâncoveanu şi a copiilor săi, a rămas credincios, cu primejdia vieţii, pe lângă nenorocita Doamnă şi îndureratele principese şi a luat drumul Apusului, pentru a salva ceea ce se mai putea, din averea depusă la băncile din Viena şi Veneţia.

Năzuinţa de a trimite tineretul să se lumineze în ţările de cultură ale Apusului, mai ales în Italia, prinsese rădăcină şi în sufletul boierimii noastre. Unul din colegii de studii la Constantinopol ai Stolnicului Constantin Cantacuzino, Mateiu Creţulescu, lăsa cu limbă de moarte în diata lui către urmaşi « ca să-mi facă acest mare bine ce-l doresc din tot sufletul mieu ca să-mi înveaţe copilaşii şi să-i striineze pentru carte, de să va putea... aşa mă rog, pentru mare numele Domnului Hristos, să mi-i pedepsească [1] mai vârtos la latinească şi la *italienească* [2] ».

[1] *A pedepsi*, din grecescul παιδεύω, însemna în limba veche *a instrui*.

[2] N. Iorga, *Documente privitoare la fam. Cantacuzino*, p. 206–207.

Ca o consecinţă firească a acestor legături cu Italia, se vădeşte, în epoca lui Brâncoveanu, o uşoară undă de influenţă italiană în arta şi în literatura noastră.

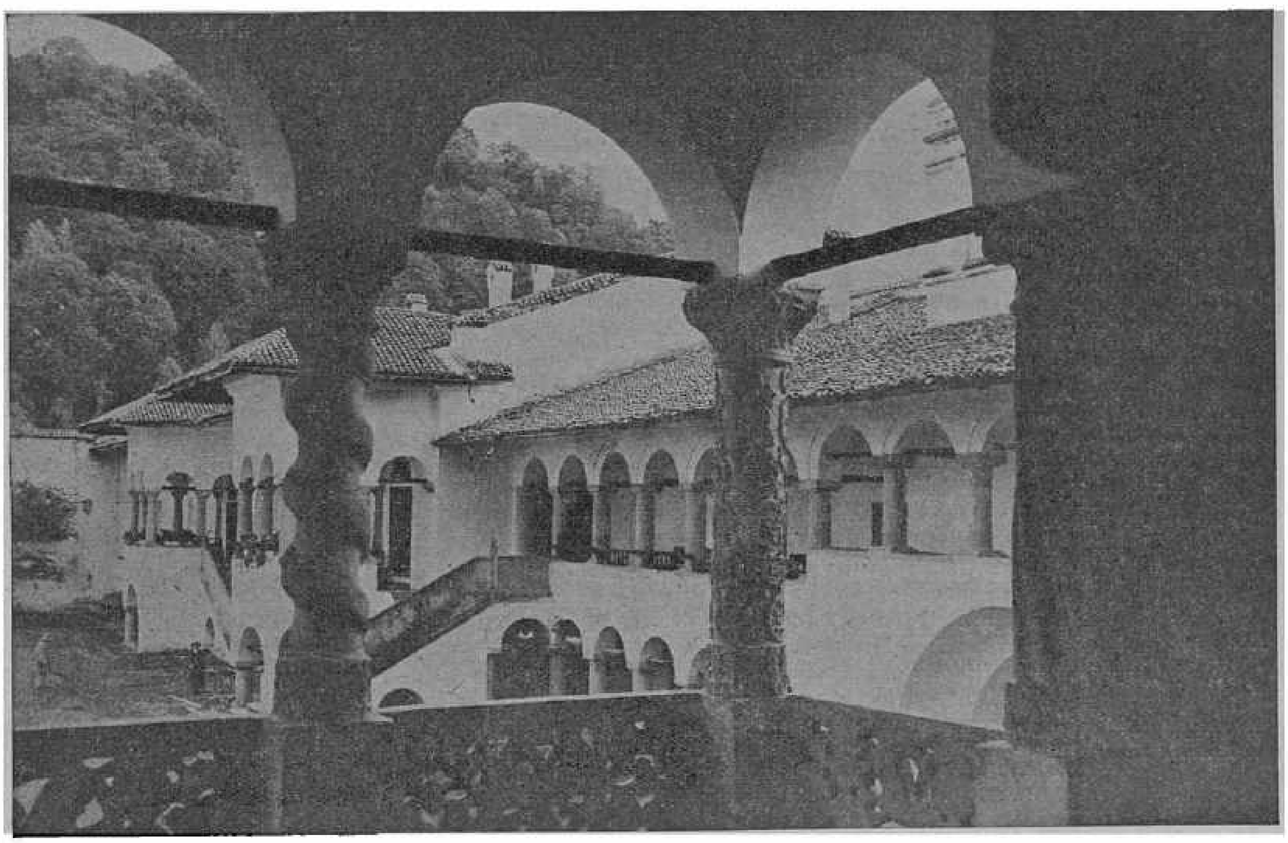
ARTA. Se ştie că Brâncoveanu, care avea o avere imensă, a fost un mare iubitor de artă şi ziditor de biserici şi palate; amintim doar pe cele mai însemnate: mănăstirea Hurez, biserica Sft. Gheorghe, palatul dela Potlogi, dela Mogoşoaia, dela mănăstirea Brâncoveni şi cel dela Doiceşti.

Cei ce au studiat arhitectura clădirilor din epoca lui Brâncoveanu au găsit, cu toată varietatea acestor clădiri, un « armonios stil original », pe care l-au denumit *stilul brâncovenesc* şi în care au surprins, pe vechiul fond bizantin, o influenţă italiană, în special a stilului baroc, caracterizat prin mulţimea ornamentelor.

Clădirile lui Brâncoveanu nu mai sunt, ca cele vechi, nişte adevărate fortăreţe cu ziduri greoaie şi înalte, cu ferestre mici şi strâmte, ca să ferească pe cei din interior de gloanţele duşmanilor, ci sunt clădiri spaţioase, cu ferestre largi care aduc lumină şi aer proaspăt şi care deschid ochilor perspectiva unui peisagiu sau a unei grădini de încântare şi de linişte odihnitoare.

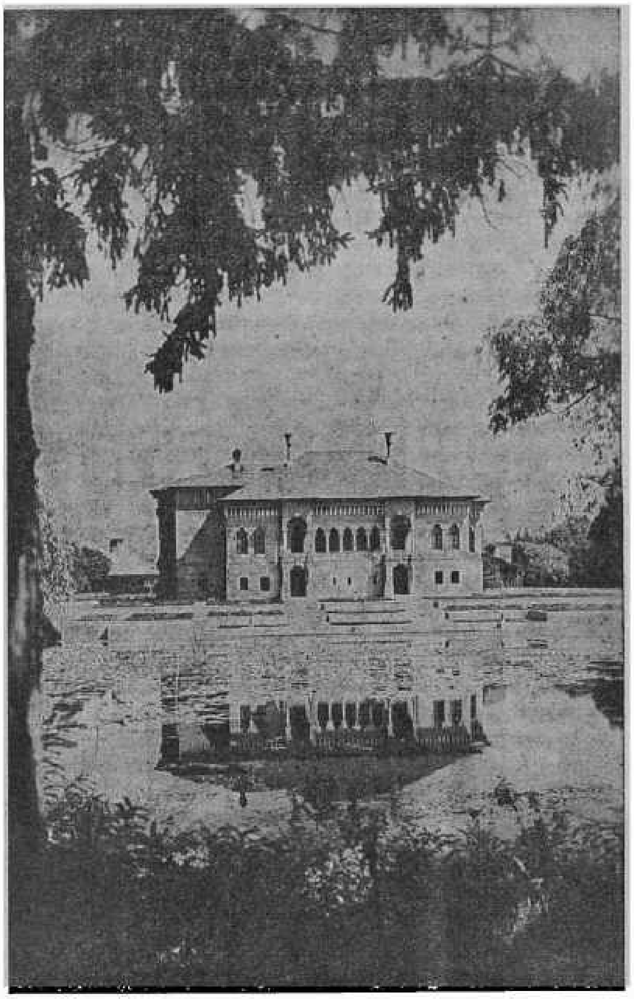
Del Chiaro, descriind palatul lui Brâncoveanu, clădit din piatră, cu o impozantă scară de marmoră, cu săli mari boltite, cu pridvor susţinut la mijloc de un rând de coloane, ne vorbeşte şi de grădină, care e de toată frumuseţea şi are formă pătrată, în *stil italian*. In mijlocul ei, Brâncoveanu clădise « un foişor, unde lua prânzul şi-şi făcea siesta după masă, înconjurat de straturi de flori ».

Clădirile lui, mănăstiri şi palate, se disting prin frumuseţea şi eleganţa ornamentelor: sub streaşina de şindrilă, brâne inflo-

Pridvorul Mănăstirii Hurez, ctitoria lui Brâncoveanu.

(Arhiva fotografică a Fundaţiei Regele Mihai I)

Palatul dela Mogoșoaia în starea actuală (renovat).

rite, ferestre încadrate în podoabe de frunze, flori și fructe și — ceea ce denotă tot o influență occidentală în arhitectura palatelor lui: loggiile în stil italian.

Chiar și în decorarea interioară a palatelor se resimte influența italiană. Unchiul Domnului, Stolnicul Constantin Cantacuzino, în anii tinereții sale de student la Padova, văzuse în palatul Dogilor, zugrăvite, pe pereții sălilor, scenele importante din ascensiunea republicei lui San Marco și admirase cu deosebire cadrul în care Veronese imortalizase gloria Veneției, copiind în carnetul său de student inscripția: « Robur imperii ». Brâncoveanu, după întâlnirea cu Sultanul din 1703, când i se părea că domnia lui este definitiv așezată și că vor urma zile senine de pace și glorie, puse să i se zugrăvească și lui pe zidurile palatului dela Mogoșoaia: scena plecării sale la Adrianopol, întâlnirea cu Sultanul și întoarcerea spre București.

Se pare că influența picturii italiene era pe vremea aceea ceva mai răspândită în Muntenia. Del Chiaro pomenește de fratele unui negustor muntean, cunoscut în Veneția, fiindcă exporta acolo mărfuri din Valahia, care copiase pe timpul șederii sale în cetatea lagunelor așa de bine unele picturi bisericești, că întorcându-se în țară, a zugrăvit diverse icoane, între care pe Sft. Francisc îngenunchiat, primind stigmatizarea. « Această icoană — adaogă Del Chiaro — se poate vedea pe altarul bisericii catolice din Târgoviște ».

LITERATURA. La curtea lui Brâncoveanu se mai afla și un astrolog, Ioan Romanul, sau Ioan Francul care avea sarcina de « a se închina » Domnului, la fiecare început de an, cu câte un calendar de preziceri privitoare la evenimentele politice ce se vor desfășura, — alcătuit după acele « *Foglietti novelli* », de care era plină Italia secolului al XVII-lea și care se aduceau în țară prin Stolnicul Const. Cantacuzino.

Și nu erau aceste calendare singurele cărți de obârșie italiană la curtea lui Brâncoveanu! In 1700, apare în tipografia dela Snagov, *Floarea Darurilor*, după un text grecesc adus din muntele Athos, de un boier al lui Brâncoveanu. Prototipul acestei cărți este, după cum s'a văzut (v. I, p. 72) una din cele mai răspândite opere medievale de sfaturi morale și povești, alcătuită în sec. XIII-lea, în Bologna, de către un călugăr franciscan Tommaso Gozzadini; *Fiore di Virtù*.

In 1713, se tipărește tot la Snagov, vestitul roman fantastic al lui Alexandru cel Mare — *Alexandria* — care deși tradusă într'o epocă anterioară din sârbește, cf. mai sus V. I. p., are însă la baza ei o versiune italiană. Și în sfârșit, în același an, apare la Snagov, o altă carte, *Pilde Filosofești*, o colecție de maxime care fusese tradusă în italiană de Del Chiaro, după un text original francez; din italiană în grecește, de unul dintre reprezentanții coloniei grecești din Veneția, adus la curtea lui Brâncoveanu, predicatorul Ioan Abramios și din grecește în românește de Mitropolitul Antim Ivireanul, însuși.

Dar aceste legături cu Occidentul nu puteau fi nici prea multiple, nici prea intense. Nu puteau fi, fiindcă pe de o parte, bănuit de Turci că stă în legătură cu creștinii, Brâncoveanu se simțea spionat în mișcările sale, iar pe de altă parte, ortodoxismul nostru îl lega mai mult de elenismul scaunelor patriarhale din Orient.

INFLUENȚA GRECEASCĂ. In a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, se petrecu o adâncă prefacere în vieața de cultură a neamului nostru.

Slavonismul din principatele dunărene intrase în agonie, ne mai fiind alimentat de focarele de cultură din Sud, care se stinseseră sub apăsarea turcească. Dar la acea răspântie din vieața Bisericii noastre, nu toate cărțile de ritual se găseau transpuse în limba națională și nu fuseseră transpuse încă, fiindcă problema traducerii se complica, după cum vom vedea mai târziu, cu o problemă de ordin liturgic și muzical. Ne găsim dar, într'o epocă de tranziție, în care, limba română, nefiind deplin pregătită să ia locul limbii slavone, se simția nevoia de a se introduce în biserici serviciul divin în forma grecească, ceea ce părea cu atât mai firesc, cu cât liturghia greacă era izvorul liturghiei slavone.

A răspândi cunoașterea limbii grecești în poporul nostru, însemna deci, pentru acea vreme, în primul rând, a întări Biserica și vieața religioasă a poporului.

De altfel, Brâncoveanu putuse afla, prin Stolnicul Constantin Cantacuzino, de ce mare cinste se bucura limba și cultura greacă chiar în Italia catolică. A pune bazele elenismului la noi însemna dar în al doilea rând, a ridica nivelul poporului, introducându-l în ritmul culturii clasice.

Sub impulsiunea acestor două preocupări, Brâncoveanu reorganizează, în al doilea an al domniei sale, școala grecească din București, întemeiată de Șerban Cantacuzino în mănăstirea dela Sft. Sava, pe locul unde se află astăzi Universitatea noastră și statuia lui Mihaiu Viteazul.

Pentru conducere, el aduse în București, pe însuși directorul școalei grecești din Constantinopol, pe Sevastos Kimenitul, originar din Trapezunt, fost elev al lui Alexandru Mavrocordat [1]

[1] Tatăl primilor domni fanarioți.

în școala Patriarhiei din Constantinopol, își desăvârșise studiile în Universitățile din Italia. Brâncoveanu îl prețuia așa de mult pentru cultura lui, încât, ne spune un contimporan, îl așeza la masă «mai sus de toți boierii», «cinste — adaogă Daponte — pe care un alt Domn la un alt profesor n'a dat și nici nu dă». Sevastos Kimenitul, care supraveghea imprimarea cărților grecești de slujbă, care a redat, în greaca vulgară, Tratatul despre virtuți și vițiï al lui Aristotel și a alcătuit «Invățături dogmatice a Bisericii Răsăritului» în limba greacă (1703), a cârmuit școala până la anul 1702, când a murit.

După hrisovul dat de Brâncoveanu în Septemvrie 1702, numărul profesorilor trebuia să fie de 3, «reputați prin religiozitate și moravuri bune». Hrisovul ne-a transmis și programul acestei școli, din care se poate vedea caracterul instrucțiunii pe care o căpăta în această școală superioară, tineretul de acum mai bine de 200 ani. Invățământul avea mai întâi un caracter filosofic. Primul profesor trebuia să predea: logica, retorica, psihologia și metafizica. In al doilea rând, școala avea un caracter filologic și istoric, căci se cerea să se citească și să se interpreteze: tragediile lui Sofocle și Euripide, discursurile lui Demosthenes; Plutarh, Tucidide, Xenofon, fabulele lui Esop. Școala avea apoi și un caracter științific, fiindcă se mai preda: astronomia, acustica fizică, fizica, metafizica: «despre nașterea lucrurilor și desfacerea lor» și matematica lui Pythagora. Programul școalei vădește, în sfârșit, preocuparea de a așeza în același timp cultura tineretului pe o serioasă bază de educație religioasă, căci impunea: Evanghelia, Faptele Apostolilor, cuvântările Sft. Grigore de Nazians, Apologia religiunii creștine a lui Agapet, ș. a.

Pentru întărirea acestei școli, menită pe de o parte să introducă clasicismul elin la noi, iar pe de alta, să întărească ortodoxia, Brâncoveanu a adus dascăli greci renumiți, cu studii făcute în Occident. In afară de Sevastos Kimenitul — pe care l-am amintit, erau: Maiota, predicatorul curții și dascălul copiilor lui Brâncoveanu; Ioan Comnenul, profesorul de științe fizice și matematici, care își făcuse studiile în Padova și care a publicat o serie de epigrame grecești și de cărți teologice, iar după ce s'a călugărit la Muntele Athos și a ajuns Mitropolit al Dristrei (Silistra), un *Proschinatariu* al Sfântului Munte (la Snagov) în care sunt pomenite donațiunile făcute de Voevozii noștri, mănăstirilor din muntele Athos — și, în sfârșit, urmașul lui Ioan Comnenul, Panait Sinopeus, tot un elev al universităților italiene.

Constantin Brâncoveanu și cei 4 fii ai săi: Constantin, Ștefan, Radu și Mateiu — decapitați la Constantinopol în 1715 (după o gravură din opera lui Del Chiaro, secretarul lui Brâncoveanu, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, apărută în Veneția în 1718).

Icoana Sf. Constantin, gravură din cartea grecească *Cuvânt panegiric la Sfântul Constantin*, a lui Constantin Brâncoveanu, fiul Domnitorului, apărută la București, 1701.

COPIII LUI BRÂNCOVEANU ȘI CULTURA LOR CLASICĂ. Astfel, sub impulsiunea dată de Domn, se răspândește la noi cultura grecească. Chiar copiii lui Brâncoveanu își însușiseră așa de bine limba greacă, încât se încumetau, cu prilejul zilelor onomastice ale părinților și al marilor sărbători ale Bisericii, să rostească, în limba greacă, panegirice în cinstea sfinților, care au și fost tipărite de Antim Ivireanu. In 1701, a apărut la București, *Cuvântul panegiric la Sfântul Constantin*, scris în limba greacă de Ștefan Brâncoveanu și rostit în palatul domnesc, de fratele al treilea Radu. Cuvântul este afierosit «prea blândului său părinte», «ca un mic rod al minții sale». In anul următor, apărea tot în imprimeria Mitropoliei, un *Cuvânt panegiric la Martirul Ștefan*, rostit probabil de autor, a treia zi de Crăciun, și închinat Sfântului său patron, a cărui protecție o cerea «pentru înaintarea mea în știință și învățătură». In 1703, Ștefan Brâncoveanu alcătuia un alt *Cuvânt panegiric la Adormirea Născătoarei de Dumnezeu*, rostit tot de fratele său, Radu, și afierosit «mamei lor cea prea blândă», Doamna

Maria Brâncoveanu. In 1704, Radu Brâncoveanu se încumeta și el cu o *Cuvântare la Patima cea Mântuitoare* (Invierea Domnului), pe care o prezintă ca omagiu « Prea fericitului și Prea înțeleptului Stăpân », Patriarhul Dosithei al Ierusalimului, care, spune tânărul autor, « se luptă nu cu o hidră, ci cu atâția câți sunt urîtori de Dumnezeu, vrăjmași ai ortodoxiei ». In 1704, fratele mai mare Constantin, despre care Antim Ivireanu ne spune în prefața cărții că era și el « învățat între prea învățați », « orator și adânc cugetător », stimulat de succesul fraților săi — Cuvântul la Sf. Constantin și cel la Martirul Sf. Ștefan, avuseseră repede o a doua ediție, în 1702 — și animat de o nobilă ambiție, publică și el, după stăruințele Mitropolitului, în 1704, *Viețile paralele grecești și romane* ale lui Plutarh Chersoneul, traduse în greaca modernă.

Oricât de mare ar fi fost dorința lui Antim Ivireanu de a spune un lucru plăcut tatălui, totuși era un pic de adevăr în cuvintele pe care el le scrie într'o predoslovie către Domn, că « fiii săi sunt râvniți în lume și invidiați pentru marea lor virtute prematură ». Acești tineri eleniști, care aveau, se pare și o temeinică cultură latină, ar fi fost o frumoasă speranță pentru părinții lor și pentru neamul nostru, dacă n'ar fi căzut sub iataganul gealatului pe țărmul Bosforului.

PATRIARHI ȘI CĂRTURARI GRECI LA CURTEA LUI BRÂNCOVEANU. Atrași de sprijinul dat de Brâncoveanu culturii grecești, marii Patriarhi și Mitropoliți ai Răsăritului, vin la curtea lui bogată, ca să obțină milă și ajutor pentru bisericile lor strivite sub stăpânirea turcească și ca să lupte în libertate, pentru întărirea ortodoxiei. In fruntea tuturor stă, prin cultura lui largă, prin munca neobosită și prin zelul cu care a apărat ortodoxia, atacată de curentele de reformă și de catolicism, Patriarhul Dosofteiu al Ierusalimului, adus de Brâncoveanu din Iași, și mai târziu nepotul acestuia, învățatul Hrisant Notara, care studiase la Padova, călătorise în Franța și Germania, adusese, din Rusia, de la Nicolae Milescu, o copie a Descrierii călătoriei în China și a fost și el unul din profesorii copiilor lui Brâncoveanu, înainte de a succede unchiului său în scaunul Patriarhal al Ierusalimului. Brâncoveanu dăruise bătrânului Patriarh Dosofteiu hanul dela Sft. Gheorghe, « cu apartamente încăpătoare » și cu multe prăvălii închiriate negustorilor, care aduceau un venit anual de peste 20 de pungi, hărăzite de Domn Sfântului Mormânt.

Patriarhul Dosofteiu este, de fapt, în timpul lui Brâncoveanu conducătorul ortodoxiei. Pentru a înlătura atacurile îndreptate de calvini, lutherani și catolici, se publică la noi sub auspiciile lui, un ciclu de cărți grecești, menite să facă cunoscute normele dogmatice ale ortodoxiei. Astfel se tipărește opera lui Meletie Sirigul, îndreptată împotriva catehismului atribuit lui Chiril Lucaris; Pravoslavnica Mărturisire a lui Petru Movilă; Manual împotriva schismei papistașilor; Manual împotriva rătăcirii calvine, ș. a.

O încercare a lui Brâncoveanu de a întemeia o tipografie grecească pe lângă scaunul patriarhal din Constantinopol nu isbutise [1]. Atunci Domnul român și ai săi s'au străduit să consolideze tiparul și Academia grecească din Muntenia astfel în cât să poată rivaliza cu tipografiile și școlile grecești din Veneția. « Se fălea mult sprânceana occidentală, mai nainte, cu toată înțelepciunea și cu tiparul, că editează cărți orientale. Pentru amândouă acestea au răsărit acum harul creștinilor și aicea, și în învățături și în tipografii — prin osârdia și cheltuiala mânei tale celei mărinimoase și inspirate de Dumnezeu, Domnitorule cel mai perfect între credincioși, Constantine prea mare... » scrie Sevastos Kimenitul, profesorul de științe al

[1]) *Documentele Hurmuzaki, XIV*, partea III, p. 52—53.

Academiei grecești din București, într'o prefață [1] închinată lui Brâncoveanu.

Sub auspiciile Patriarhului Dosofteiu și a celorlalți prelați și profesori greci ai Academiei, s'au imprimat în tipografia domnească a lui Brâncoveanu, între 1690 și 1716, 31 de cărți grecești, toate destinate nevoilor Bisericii și întăririi ortodoxiei.

Sprijinul dat de Brâncoveanu ortodoxiei în forma grecească a avut între fruntașii clerului grec contimporan, un puternic răsunet, după cum se vede chiar din prefețele care însoțesc publicațiile grecești ieșite din teascurile tipografiilor brâncovenești. Brâncoveanu este comparat mereu cu « Ptolomeu, vrednic de cununile cerești ». O prefață spune: « Toate ale « Elenilor se cuvin Domnitorului filelin și toate câte fiii iubi- « torilor de muze ai Eladei scriu ori inventează cu mintea, « toate se datoresc Măriei Tale, care ești cel mai zelos sprijinitor « al învățăturii grecești și binefăcătorul cel mai uman al Ele- « nilor.

« Ce datorie nu avem către a ta darnică generozitate noi, « fiii Grecilor și Grecia mama noastră de obștie,... In acești « prea fericiți ani ai Domniei Tale înflorește iarăși acea glorie « strălucită ce, din vechimea ei dela început, a câștigat neamul « nostru cu înțelepciunea lui, până la marginile lumii ».

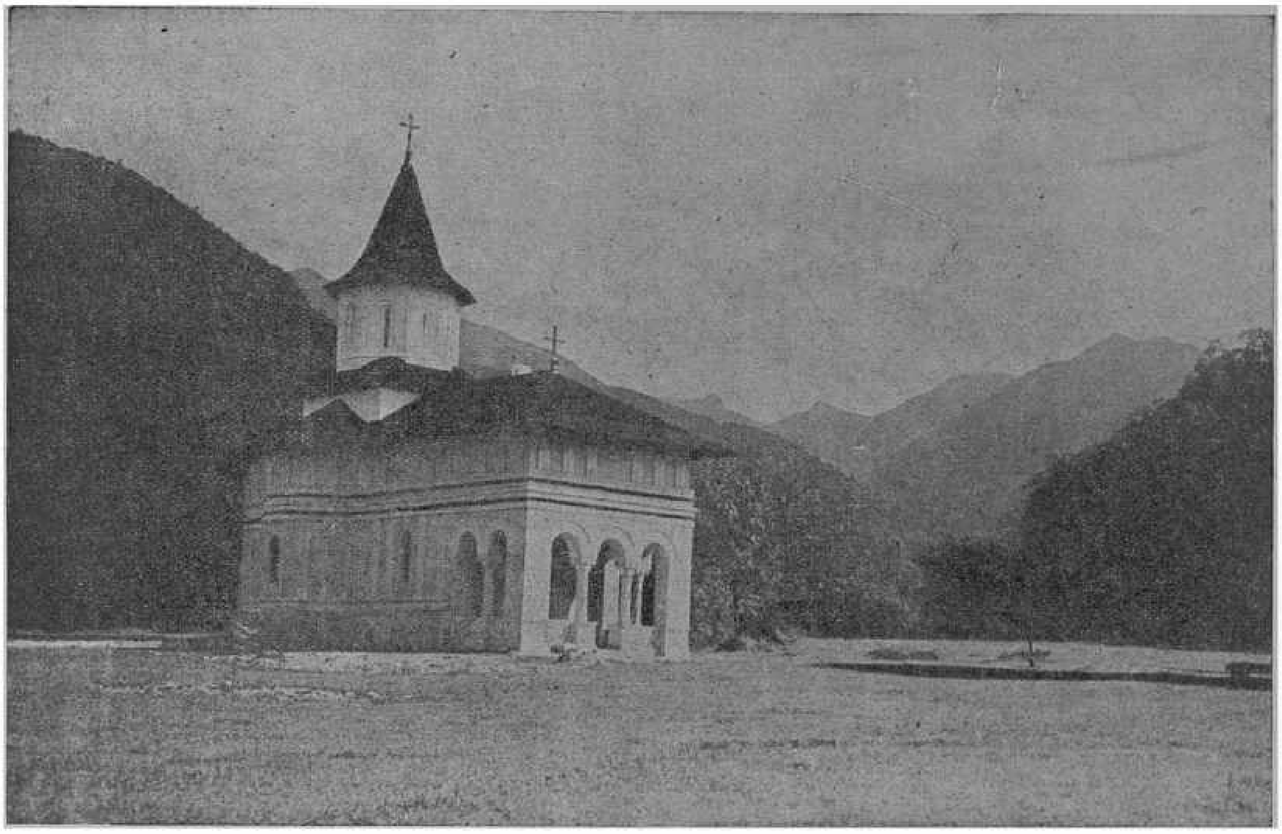
Nu sunt în aceste cuvinte numai laude mieroase, ci și sentimente sincere, care traduc o realitate a timpului. « Am venit și eu aci, Prea fericite Patriarh, *la adăpostul de obște al neamului nostru nenorocit* », scria din București, la 17 Decemvrie, 1709, către Patriarhul Hrisant Notara, fostul paroh al coloniei grecești din Veneția, Ioan Avramie, care fusese silit să părăsească cetatea lagunelor și care ajunsese predicatorul curții lui Brâncoveanu [2]. Până și în Ianina, unde Brâncoveanu sprijinea școlile grecești, elevii alcătuiau versuri omagiale pentru Domnul român.

BRÂNCOVEANU ȘI ORTODOXIA DIN ARDEAL. Adăpostul acordat de Brâncoveanu marilor patriarhi greci, precum și sprijinul dat pentru imprimarea cărților de dogmatică și polemică religioasă, corespundeau de altfel, și unei necesități de ordin național: apărarea unității religioase a neamului românesc. In 1690, Transilvania, smulsă dela Turci, căzuse în mânile Austriacilor. Guvernul austriac, trimețând misionari catolici, care să făgăduească preoților români din satele ardelene o situație similară cu aceea pe care o avea clerul celorlalte culte, isbutise să câștige aderenți printre preoți pentru unirea cu Biserica Romei. Brâncoveanu și sfetnicii săi au sprijinit pe toate căile rezistența Românilor ortodocși împotriva tentațiilor catolice și calvine. Mai întâi, fiindcă după încetarea tipăriturilor din Bălgrad, inițiate între 1683 și 1689 de Protopopul Ioan Zoba din Vințul de jos, omul calvinilor și dușmanul Mitropolitului Sava Brancovici [3], s'a întâmplat să-i lipsească atunci « neamului nostru rumânesc, aici în Ardeal, meșter pentru lucrul tipografiei » — Brâncoveanu, « ca un patronaș adevărat al Mitropoliei din Ardeal », trimete la Alba Iulia, pe cel mai harnic dintre ucenicii lui Antim Ivireanu, în arta tiparului, pe Mihail Ștefanovici sau Ișvanovici, cum semnează el de aci înainte. Acesta începe în Ardeal revizuirea în sens ortodox și tipărirea cărților de școală și de slujbă bisericească. Munca se începe în 1699 cu o *Bucoavnă* pentru copii (care cuprindea și simbolul credinței, cu cele 10 porunci și cu explicarea ortodoxă a celor

[1] *Bibl. rom. veche*, I, p. 380.

[2] *Hurmuzaki*, XIV, partea III, p. 60.

[3] Dintre cărțile tipărite de Ioan Zoba, unele erau traduse din ungurește și conțineau norme calvine, ca de exemplu, *Cărare pe scurt spre fapte bune îndreptătoare*, tradusă după Matkó de Kézdivásárhely și apărută în 1685. Celelalte cărți tipărite de Zoba sunt: *Sicriul de aur*, carte de propovedanie, Sas-Sebeș, 1683; *Ciaslovăț*, Bălgrad, 1687; *Molitvenic*, Bălgrad, 1689.

Biserica din Sâmbăta de Sus (Transilvânia), ctitoria lui Constantin Brâncoveanu.
(Arhiva fotografică a Fundației Regele Mihai I)

7 taine) și o carte de predici: *Chiriacodromion* [1]. A trimes oamenii săi în Transilvania pentru propagandă ortodoxă, între aceștia David Corbea, care apăra cu zel politica lui Brâncoveanu. A intervenit pe lângă guvernul austriac și chiar pe lângă Petru cel Mare, cerând sprijin pentru Românii ortodocși din Ardeal. Când la începutul anului 1698, noul Mitropolit al Transilvaniei, Atanasie Anghel, a venit la București—după datini — ca să fie hirotonisit de Mitropolitul Țării-Românești, acesta i-a cerut să declare că va păzi neschimbate «toate tocmelele» ortodoxe pe care le are scaunul Ungrovlahiei. Cu acest prilej, Patriarhul Ierusalimului, Dosofteiu, a întocmit o lungă și importantă învățătură în care erau cuprinse normele de călăuzire pentru păstrarea dogmei ortodoxe, pe care Atanasie a semnat-o. Dar guvernul austriac nu-l recunoaște decât în Martie 1701, după ce a fost chemat la Viena și «purificat», declarând în scris că primește unirea. Sinodul întrunit la 25 Iunie 1701, în Bălgrad, în care marea majoritate a preoților ardeleni a hotărît unirea cu Roma, a aruncat mărul discordiei confesionale între Români, ale cărei fructe amare mai dăinuesc și azi, deși atenuate de lumina conștiinței naționale. Trebue însă să recunoaștem că unirea a dat putința tineretului ardelean să pătrundă în școlile înalte din Viena și Roma și că viziunea Romei imperiale a trezit în el instinctul rasei și a provocat mișcarea de redeșteptare națională, care a grăbit cu o jumătate de veac mai de vreme intrarea poporului românesc în comunitatea spirituală a rasei latine.

[1]) Unirea Bisericii ardelene cu Roma, întâmplată în 1701, îl va îndemna să se întoarcă înapoi. Nu credem că el este tipograful cărții *Pâinea Pruncilor*, apărută la Belgrad în 1702, căci, precum a arătat I. Mușlea, în *Omagiul Profesorului Ioan Lupaș* (și extras), București, 1941, p. 617—631, cartea a fost alcătuită de Paul Baranyi, catolic.

BRÂNCOVEANU SPRIJINITOR AL CULTURII ORTODOXE IN RĂSĂRIT. Politica creștină a lui Brâncoveanu — urmând liniile trase de înaintașii săi Basarabi — s'a extins asupra întregului Răsărit ortodox, asupra căruia a revărsat darurile lui, fără nicio intenție ascunsă, cu o generozitate pe care — trebue să o subliniem — n'o mai întâlnim la nici un popor ortodox, căci nici unul nu a trăit așa de intens ideea creștină, precum au trăit-o ai noștri.

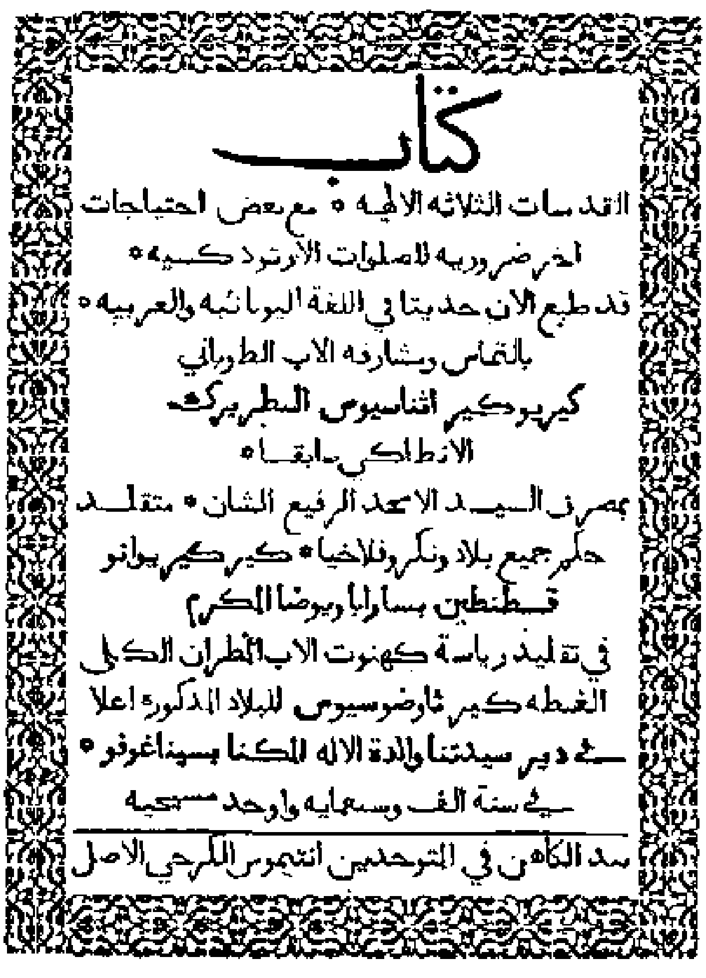
Merită în deosebi să fie subliniate aci, pe lângă darurile în bani și în cărți, mai ales manuscrisele iluminate, căci se pare că Brâncoveanu avea pentru această artă minoră o adevărată pasiune. Liturghierul grec, copiat de ieremonahul Calinic, în fine trăsături caligrafice și împodobit cu minunate miniaturi de evangheliști și cu frontispicii, chenare și inițiale de flori și de păsări stilizate poate fi socotit ca unul din cele mai frumoase exemplare ale genului.

Vestea despre bogăția și generozitatea lui Brâncoveanu trecuse peste hotarele țării și se răspândise în tot Orientul musulman, unde Domnul român era supranumit *Altin Bei — Prințul Aurului*.

Era dar firesc, ca în acele vremuri, creștinii, cari, sub stăpânire turcească, se vedeau amenințați să-și piardă credința, să-și îndrepte privirile către curtea strălucitoare a lui Brâncoveanu și să ceară dela el ajutor, pentru nenorocirile lor. Și Domnul român, înțelegea să li-l dea în cea mai largă măsură.

Darurile lui Brâncoveanu s'au răspândit departe în Orient, până la creștinii din Asia Mică.

Pe la începutul veacului al XVIII-lea, venise la curtea domnească din București Patriarhul Antiohiei, Athanasie IV Dabbas, și Domnul român, aflând dela Patriarh că preoții creștini din

كتاب
القداسات الثلاثه الالهيه • مع بعض احتياجات
اخر ضروريه للصلوات الارثودكسيه •
قد طبع الان حديثا في اللغة اليونانيه والعربيه •
بالتماس وبشارته الاب الطوباني
كير يوكير اثناسيوس البطريرك
الانطاكي سابقا •
بمصرف السيد الاسعد الرفيع الشان • متقلد
حكم جميع بلاد ونكروفلاخيا • كير كير يوانو
قسطنطين بسارابا ويوضا المكرم
في تقليد رياسة كهنوت الاب المطران الكلي
الغبطه كير ثاوضوسيوس للبلاد المذكوره اعلا
في دير سيدتنا والدة الاله المكنا بسيناغوفو •
في سنة الف وسبعمايه واحد مسيحيه
بيد الكاهن في المتوحدين انثيموس الكرجي الاصل

Liturghierul greco-arab, tipărit la Snagov de Antim Ivireanu, din porunca lui Brâncoveanu, la 1701.

Arabia nu-și pot împlini misiunea lor și nu pot oficia, după cuviință serviciul divin, din pricina sărăciei și a lipsei de cărți, a pus pe ieromonahul Antim Ivireanu, din mânăstirea Snagovul, să sape litere arabe și să tipărească pe cheltuiala domniei, cărți de ritual, cu rugăciunile în limba arabă și ecfosinele (cântările) în limba greacă, așa cum cereau necesitățile cultului, pentru credincioșii din Arabia. La 1701, au apărut, de sub teascurile tipografiei din Snagov, un *Liturghier*, iar în 1702, un *Ceaslov*, ambele în limbile greacă și arabă, și ele s'au trimis în dar, din porunca domnească, bisericilor din Arabia.

Pentru a veni și mai mult în ajutorul acestor creștini năpăstuiți, Brâncoveanu a dat ajutor de s'a instalat tipografie arabă — prima tipografie — în Alep, unde în 1706, s'a tipărit cea dintâiu Psaltire arabă, având pe dosul titlului stema Țării Românești, înconjurată cu inițialele grecești ale lui Constantin Brâncoveanu, și la început, o precuvântare de închinare și mulțumire, în care Domnul român este comparat cu Constantin cel Mare, cu Moise și cu Solomon, pentru înțelepciunea, spiritul și dărnicia lui.

Tipografia brâncovenească, transportată de Mitropolitul Atanasie Dabbas la Alep, a trezit creștinii din Arabia la o viață spornică de cultură. Ea a funcționat acolo până la moartea Mitropolitului, întâmplată în 1724. După această dată este mutată, în parte la mânăstirea Balamand, în parte — mai târziu — la mânăstirea Sf. Ioan din Saeg, în Sudul Libanului, unde, reînoită și organizată, publică și azi cărți bisericești și școlare.

Faima despre munca spornică a tipografiilor din Țara Românească și despre generozitatea lui Brâncoveanu a ajuns departe în Răsărit, până la Ivirii din Munții Caucazului.

Regele Wakhtang al IV-lea, cuprins și el de râvna creștinească de a înzestra bisericile sale cu textele necesare serviciului divin, a trimis solie la curtea lui Brâncoveanu și a obținut, împreună cu litere de tipar, turnate de Mitropolitul Antim, el însuși georgian de origine, o echipă de lucrători sub conducerea tipografului român ardelean, ipodiaconul Mihail Ștefanovici, care lucrase până atunci, la tipografia de pe lângă scaunul eparhial din Râmnic. Cu aceste litere de tipar s'au scos la Tiflis, cele dintâi cărți georgiene: o *Evanghelie* și un *Liturghier*.

In epilogul Liturghierului, apărut în 1710, tipograful român, cu gândul la plaiurile țării sale, își încheia acolo munca sa închinată lui Dumnezeu, cu următoarele șase versuri românești, în caractere georgiene, o mărturie discretă a expansiunii culturale brâncovenești, până la acele îndepărtate hotare ale Răsăritului ortodox:

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

Precum cei străini doresc moșia să-și vază,
Când sunt intr'alte țări, de nu pot să șază,
Și ca cei ce-s pre mare bătuți de furtună
Și roagă pre Dumnezeu de liniște bună,
Așa și tipograful, de-a cărții sfârșire,
Laudă neîncetată dă și mulțumire.

Astfel, sub Brâncoveanu, Țara Românească ajunge focarul din care radia lumina culturii în tot Orientul ortodox, aflat sub apăsarea musulmană.

Prin râvna cu care el a sprijinit și întărit credința ortodoxă până departe în Răsărit, prin bunătatea și generozitatea sa, pe care nu contenesc de a i le recunoaște până și străinii pripășiți la curtea lui, prin lupta pe care a dat-o pentru a menține neștirbită unitatea religioasă a Românilor ardeleni și prin imboldul dat culturii, Brâncoveanu a meritat deplin cele două trăsături caracteristice, pe care le-a subliniat în personalitatea lui, anonimul poet popular:

Brâncoveanu Constantin,
Boer vechiu și Domn creștin...

BIBLIOGRAFIE. Pentru cadrul istoric al epocei lui Șerban Cantacuzino și Const. Brâncoveanu: N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. VI, București, 1939; N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a Românilor*, ed. II, București, 1929, vol. I, p. 375—388 și II, p. 9—18; acelaș, *Byzance après Byzance*, Bucarest, 1935 p. 181—200. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. III, I, București, 1940, p. 157—206; util încă A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, ed. III, îngrijită de I. Vlădescu, vol. VIII, București, Cartea Românească, 1929, p. 181—249; interesant prin detalii contemporane: Anton Maria Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, Venezia, 1718, precum și cronicile naționale contemporane, pentru care vezi mai jos, p. 231—258. N. Iorga, *Viața și Domnia lui Constantin-Vodă Brâncoveanu*, București, 1914 (în *Studii și documente cu privire la Ist. Rom.* XXIX). Pentru literatura epocii în general: N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, vol. I, ed. II, București, Pavel Suru, 1925; Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române, epoca veche*, ed. II, Sibiu, 1930 (utilă mai ales prin bibliografie); G. Pascu, *Istoriea literaturii și limbii române*, sec. XVII, Iași, Viața Românească, 1922; Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, 1508—1830, tomul I, 1508—1716, București, 1903, cf. și vol. IV (Adăogiri și îndreptări de I.

Bianu și Dan Simonescu) București, 1944. Pentru legăturile cu lumea ucraineană și traducerile din Galeatovski, Șt. Ciobanu, *Din legăturile culturale româno-ucraineane. Ioanichie Galeatovschi și literatura românească veche. Analele Acad. Rom.Mem. Secț. lit.*, seria III, tom. VIII, mem. 8. Pentru Sinopsisul de la Kiev și Patericul de la Lavra Pecerska: P. P. Panaitescu, *Istoria Slavilor în românește* în *Revista Istorică Română* X, 1940, p. 100—129. Pentru influența grecească: D. Russo, *Studii istorice greco-române* Opere postume, tom. I-II, București, 1939, cu deosebire articolul *Elenizmul în România*, tom. II, p. 487—542 (publicat pentru întâia dată în 1912) vezi și indicile dela vol. II. N. Iorga, *Byzance après Byzance*, București. 1935. Utilă încă: C. Erbiceanu, *Bărbații culți greci și români .... Anal. Acad. Rom., ist.*, s. II, tom. XXVII (1904—1905). p. 141—182, Dumitru Stăniloae, *Viața și activitatea Patriarhului Dosofteiu al Ierusalimului și legăturile lui cuȚările românești*, Cernăuți, 1929. N. Iorga, *Activitatea culturală a lui Const. Vodă Brancoveanu ..., An. Acad. Rom.* Mem. ist. s. II, tom XXXVII, București. 1915. N. Iorga, *L'Académie de Bucarest* in *Revue Historique du Sud-Est Europ.*, București, 1929, p. 1—11; Pentru influența italiană în epoca lui Brâncoveanu: Ramiro Ortiz, *Per la storia della cultura italiana in Rumania*, București, 1916; Mario Ruffini, *L'influenta italiana in Valacchia nell'epoca di Constantin-Vodă Brâncoveanu* (1688—1714) Milano s. a. Pentru textele literare de origine italiană: N. Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I, București, 1929, p. 180—187 și 195—208; despre *Floarea Darurilor*: N. Cartojan, *Fiore di Virtù în literatura românească, Analele Avad. Române, Mem. secț. lit.*, seria III, tom. IV, mem. 2, București, 1928; acelaș, *«Fiore di virtù» dans la littérature roumaine* in *Archivum Romanicum* vol. XII, 1928, p. 501—514. Pentru calendarele lui Brâncoveanu de origine italiană cf. și Ramiro Ortiz, *op. cit.*, p. 198—206. Textele au fost publicate și studiate mai în detaliu de Emil Vîrtosu, *Foletul Novel, Calendarul lui Constantin Vodă Brâncoveanu*, 1693—1704, București, 1940. Calendarele au fost semnalate pentru întâiaș dată de A. Odobescu în *Revista Română*, I, 1861, p. 657—660.

Pentru sprijinirea culturii ortodoxe în Ardeal: N. Iorga, *Istoria bisericii r mânești și a vieții religioase a Românilor*, București, 1929, vol. I, p. 387—391; Ștefan Meteș, *Istoria Bisericii românești din Transilvania*, vol. I, Sibiu 1935, p. 300 333. Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a Românilor din Ardeal în secolul* XVIII, 2 vol. Sibiu, 1920 și 1930. Pentru darurile făcute de Brâncoveanu popoarelor ortodoxe: Emil Turdeanu, *Din vechile schimburi culturale dintre Români și Jugoslavi* în *Cercetări Literare* publicate de N. Cartojan, III, 1939. acelaș, *Legăturile românești cu mănăstirile Hilandar și Sf. Pavel dela Muntele Athos* în *Cercetări Literare* IV, 1940, p. 94—99 (și extras). M. Beza, *Urme românești în Răsăritul ortodox*, ed. II mărită, București, 1937; Gheorghe Cioran, Σχέσις τῶν Ρουμανικῶν χωρῶν μετὰ τοῦ Ἄθω... Athos, 1938 (pentru Brâncoveanu vezi indicele); Preot Dr. Teodor Bodogae, *Ajutoare românești la mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1941 (cf. indicele).

Pentru chestiuni mai detaliate a se vedea bibliografia de la capitolele respective.

I. Bianu *Din cărțile vechi*, în *Lui D. A. Sturdza*, București. Dan Simonescu și Emil Muracade, *Tipar românesc pentru Arabi în secolul al XVIII-lea*, în *Cercetări Literare*, III, 1939, p. 1-32 (și extras).

Pentru arta epocii: G. Balș et N. Iorga, *Histoire de l'art roumain ancien*, Paris, Boccard, 1922, p. 188 258; N. Iorga, *Pictor străin la curtea lui Brâncoveanu* în *Buletinul Comisiunei Monumentelor Istorice*, 1929, p. 44; N. Iorga, *Les arts mineurs en Roumanie*, 2 vol., I 1934 și II 1936, Bucarest. V. Brătulescu, *Miniaturi și manuscrise din Museul de Artă Religioasă*, București, 1939; V. Drăghiceanu, *Curțile domnești brâncovenești* în *Buletinul Comisiunei Monumentelor Istorice*, 1909, p. 101 și urm.; acelaș, *In amintirea lui Constantin Brâncoveanu 1714/1914. Locașurile Voevodului și vieața lui*, București, 1914.

LITERATURA RELIGIOASĂ

Literatura românească, înviată după un sfert de deceniu de secetă, se desvoltă în epoca lui Șerban Cantacuzino și a lui Brâncoveanu pe două tărâmuri: religios și istoric.

Pe tărâm religios, era aceasta înseamnă piatra de hotar a unei direcții noi: întoarcerea la sursele pure grecești. Ca o urmare firească a transplantării elenismului la noi și a ivirii cărturarilo· români, cunoscători buni de carte grecească, traducerile cărților sfinte nu se mai fac de azi înainte după intermediare slavone, care conțineau pasagii neclare, confuzii și erori de traducere, ci direct după originalele grecești.

Traducătorii care se înhamă la această uriașă muncă sunt: Iordache Cantacuzino, fratele Domnului, frații Radu și Șerban Greceanu, Stolnicul Constantin Cantacuzino, la care recurgeau tălmăcitorii când se încurcau în redarea subtilităților dogmatice și, cel mai harnic dintre toți, Mitropolitul lui Brâncoveanu, Antim Ivireanu.

Prin străduințele tuturor s'a pregătit în această epocă drumul pentru introducerea limbii române în biserică, s'a ajuns la încununarea străduințelor de aproape trei veacuri ale neamului nostru de a traduce Biblia integral și în sfârșit s'a creat, prin Antim Ivireanu în chip strălucit pentru această vreme, predica românească originală.

Vom urmări pe rând toate aceste aspecte și vom lumina, în măsura importanții lor, personalitățile care au adus partea lor de contribuție la zidirea culturii românești.

Incepem cu procesul de introducere a limbii naționale în Biserică.

Se credea într'o vreme la noi, sub influența lui Xenopol, că Matei Basarab și Vasile Lupu au introdus limba română în biserică. Această concepție se mai răsfrânge și azi în unele manuale de liceu, deși în 1904 Ion Bianu, în remarcabilul său discurs de recepție în Academia Română, a arătat în chip indiscutabil că nu s'a introdus limba română în epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu, deoarece în acea vreme nu numai că nu s'a tipărit nicio carte de slujbă bisericească în limba română, ci dimpotrivă cărțile de slujbă bisericească tipărite (Liturghie, Molitvelnic, Mineiu, Triod, Penticostar) sunt în limba slavonă, iar în prefață se spune răspicat că sunt tipărite pentru «evlaviosul neam al patriei noastre».

Pentru a înțelege mai bine procesul de introducere a limbii române în Biserică, trebue să se știe că serviciul divin este alcătuit din trei părți: 1. Liturghia pe care o oficiază preotul în altar; 2. citiri din Evanghelii și Faptele Apostolilor și din Epistolele lor, citiri făcute de preot sau de diacon și, în sfârșit, o a treia parte care este rezervată dascălului în strană: lectura Cazaniei, care cuprinde explicarea textului din Evanghelie citit în ziua respectivă, cu desvoltarea ideilor de edificare morală — un fel de predică. In epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu s'au tipărit în românește numai Cazanii (sau «Carte de învățătură» cum o numea Varlaam). Acestea sunt deci singurele cărți care s'au introdus în biserici pe vremea lui Matei Basarab și Vasile Lupu. Sunt cărțile care țineau locul de predici și care, întru cât se adresau poporului și ținteau la moralizarea maselor, nu aveau nicio noimă să fie citite într'o limbă necunoscută credincioșilor. Erau texte citite la strană pentru întărirea virtuților creștinești. Restul serviciului divin: oficierea liturghiei cu citirea Evangheliei și a Faptelor Apostolilor, a rămas în limba slavă. Era de sigur în primul rând în aceasta puterea tradiției. Dar era, cred, și un alt gând nemărturisit. Pentru a susține ortodoxia, singura legătură puternică ce unea strâns toate ramurile neamului răslețite sub stăpâniri străine, ai noștri s'au arătat intransigenți pe chestiunea limbii în biserică. O cedare pe acest teren putea atrage după sine pierderea Românilor din Transilvania în masele Ungurilor calvini. De aceea Matei Basarab ia inițiativa de a se tipări toate cărțile necesare serviciului divin — afară de Cazanii — în limba slavă adresându-se, cum ne spune în prefețe: «drept credinciosului și evlaviosului neam al patriei noastre și altor neamuri înrudite cu noi după credință și având acelaşi vestit dialect slavonesc ca limbă, *Ungrovlahilor, Moldovlahilor*».

Ideea solidarității naționale prin Biserică în limba slavă este clară. Epoca lui Șerban Cantacuzino reprezintă în această privință un pas înainte, căci în această epocă se introduce în serviciul divin citirea Evangheliilor și a Faptelor apostolilor în limba română. Evangheliile și Faptele apostolilor tipărite până în epoca lui Șerban Cantacuzino cuprindeau în întregime materia celor patru evangheliști așezată în ordinea tradițională începând cu Matei și sfârșind cu Ioan. Dar aceste Tetraevanghelii

Sfântul Ioan Evanghelistul, gravură din Evanghelia tipărită la București, în 1682.

nu sunt potrivite pentru săvârșirea cultului divin. Evanghelia ca și Faptele Apostolilor sunt prea întinse ca să poată fi citite în cursul unui serviciu divin. De aceea ele sunt împărțite în pericope — părți mai mici — care sunt astfel alese și potrivite ca să se citească fiecare într'o zi și să fie adaptate evenimentului care se comemorează. Fiindcă anul bisericesc începe în ziua Invierii Domnului, în prima zi, Luni, se citește din Evanghelia lui Ioan capitolul I, versetul 18—19, dar Marți se citește din Evanghelia lui Luca capitolul XXIV, versetul 12—35, pentru ca Miercuri să se revină la Evanghelia lui Ioan.

Pentru lectura cursivă obișnuită a materiei evanghelice textele coresiene și Noul Testament — Tetraevangheliul — erau foarte bune, dar pentru nevoile Bisericei era mai necesară o Evanghelie cu materia așezată pe pericope și distribuită pe zilele de serviciu bisericesc.

Evanghelia (1682) ca și Faptele Apostolilor (1683), tipărite în epoca lui Șerban Cantacuzino, sunt din această a doua categorie; sunt cărți adaptate serviciului Liturghiei și care nu pot servi la o lectură de edificare a mirenilor. Dar tocmai de aceea au o importanță deosebită în evoluția literaturii religioase — la noi: ele marchează a doua treaptă în procesul de introducere a limbii române în biserică și constitue o dovadă indiscutabilă că pe vremea lui Șerban Cantacuzino, în timpul serviciului religios, pericopele din Evanghelii se citeau de preoți și de dascăli, în mijlocul bisericei în limba română.

Acum apar clare și cuvintele Domnului Șerban Cantacuzino din prefața adresată cititorilor, « tuturor celor ce se vor întâmpla a ceti ». Prefața ne destăinuie numele celui ce a purtat greul orânduirii și traducerii cărții: « ne-am nevoit de am săvârșit acest lucru dumnezăesc, svânta aceasta evanghelie, care *neștiind mai denainte tocmită la slovenie* să să citească după rânduiala zilelor și a sărbătorilor celor domnești și ale svinților, *poruncit-am fratelui nostru Iordachie Cantacuzino, vel stolnic*, de o au îndereptat și o au așăzat precum *umblă cea elinească* și întru toate asemenea, după orânduiala Besericii Răsăritului, alcătuindu-se și svintele cuvinte, spre mai aleasă înțeleagere a limbii rumânești ». Aceeași idee revine și în Faptele Apostolilor. « ...Derept aceea poruncit-am a știuților și învățaților cari s'au întâmplat dascali, de au tâlcuit Sfânta Scriptură cea noao spre bună înțelegirea limbii noastre și o au așăzat după orânduiala și urmarea grecescului tipic ». Cărțile erau destinate serviciului divin precum confirmă prefețele: « s'au dat dintru mică osteneala noastră dar Besericilor Țării noastre, Ungrovlahiei *întru folosul preoților* și tuturor credincioșilor, cari se roagă pentru a noastră spăsenie și a tot creștinului norod și întru pomenire vecnică a noastră și a părinților ». Dar numai aceste două cărți se citeau în această epocă în românește. Liturghia însă se săvârșea încă în limba slavă, fiindcă tot pe vremea lui Șerban Cantacuzino, în 1680, se tipărește o *Liturghie* în care tipicul este în limba română, iar textul rugăciunilor este în limba slavă. Prefața semnată de Mitropolitul Teodosie explică astfel pentru ce nu s'a dat și textul rugăciunilor în românește:

« Iară Liturghia toată a o prepune pre limba noastră, nice am « vrut, nice am cutezat ».

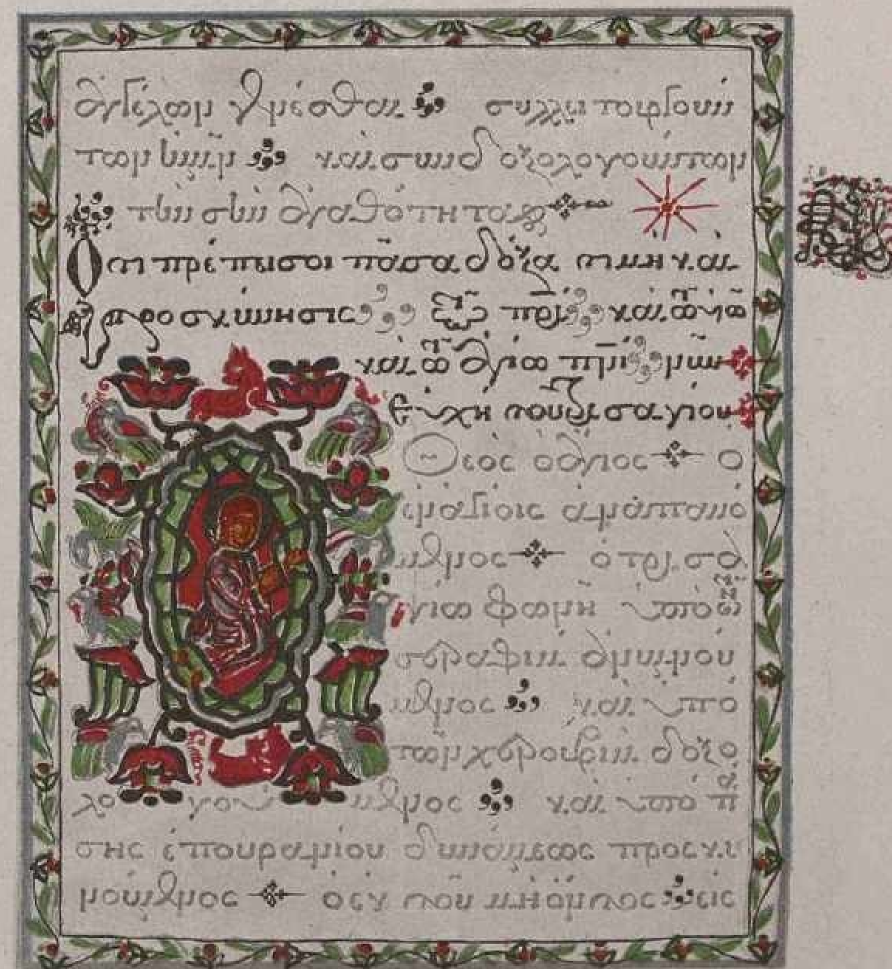
Munca de a traduce în limba națională cărțile de ritual, cu scopul de a le utiliza în oficierea cultului, se reia, și capătă un avânt puternic în epoca lui Constantin Brâncoveanu, prin străduința neobosită a lui Antim Ivireanu. Inainte de a o urmări mai departe ne oprim aci la o mare operă, care încunună activitatea religioasă din epoca lui Șerban Cantacuzino și inaugurează domnia lui Brâncoveanu: *Biblia*.

BIBLIA LUI ȘERBAN CANTACUZINO (1688). Primele încercări de traducere ale Bibliei în limba română s'au făcut în a doua jumătate a secolului al XV-lea în Maramureș. Atunci s'au tradus pentru întâia dată Evanghelia, Faptele Apostolilor cu Epistolele lor și Psaltirea. Traducerile au ajuns până la noi în copiile făcute în a doua jumătate a secolului al XVI-lea: Codicele Voronețean (care cuprinde numai Faptele Apostolilor) și Psaltirea. Textele traduse în Maramureș au fost puse sub tipar în 1560, 1563 și 1570 la Brașov de diaconul târgoviștean Coresi, care a revizuit limba, înlocuind particularitățile dialectale maramureșene cu graiul vorbit în Muntenia și în părțile sud-răsăritene ale Transilvaniei. Către sfârșitul epocei coresiene, la 1582 în Banat, la Orăștie se traduc și se tipăresc de Românii trecuți la calvinism, primele două cărți ale Bibliei: Creațiunea și Ieșirea. Atât s'a tradus și tipărit din Biblie în epoca coresiană. In epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu, în afară de Psaltire (dela Govora 1637), nu s'a tipărit nimic din Biblie în Principate. Numai în Ardeal Mitropolitul Simion Ștefan tipărește în 1648, la Bălgrad, Noul Testament — care are în cultura noastră o importanță deosebită prin strădania Mitropolitului de a alcătui o limbă literară comună pentru întreg neamul românesc — și în 1652 o Psaltire, care pretinde în prefață a fi fost tradusă din originalul ebraic, fiindcă « apa totu-i mai curată și mai limpede în izvor decât în pâraie ».

După epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu până în epoca lui Șerban Cantacuzino, exceptând Psaltirea lui Dosoftei, nu se mai tipărește nimic din textele biblice în toate Țările Românești. La 1688 în primele luni de domnie ale lui Constantin Brânco-

LITURGHIERUL GRECESC AL LUI BRÂNCOVEANU,
pentru pomenirea lui şi familiei sale, lucrat de Calinic Ieromonahul. Inceputul liturghiei Sf. Vasile cel Mare.
După Victor Brătulescu, *Miniaturi şi manuscrise din Museul de Artă Religioasă*

LITURGHIERUL GRECESC COMANDAT DE BRÂNCOVEANU,
pentru pomenirea lui şi a familiei sale, lucrat de Calinic Ieromonahul. In margine monograma Domnului
După Victor Brătulescu, *Miniaturi şi manuscrise din Museul de Artă Religioasă*.

veanu se termină de tipărit Biblia pusă la cale de Şerban Cantacuzino. Intre Biblia lui Şerban şi tipăriturile amintite mai sus se interpune însă o traducere integrală a Bibliei făcută de Nicolae Milescu. Din nenorocire manuscrisul lui Nicolae Milescu, care ne-ar ajuta să deslegăm o problemă interesantă de istorie literară, s'a pierdut. Avem însă două mărturii preţioase în această privinţă. Una este o notiţă a Mitropolitului Gheorghe de Neamţ, scrisă pe o carte referitoare la viaţa cuviosului Paisie, publicată la Mânăstirea Neamţu şi care glăsueşte astfel:

« In zilele lui Ştefan Gheorghe Voevod s'au întâmplat de au « mers la Mănăstirea Neamţului şi Nicolae Grămăticul fratele « lui Postolache Milescu, căruia i-au tăiat nasul Ştefan Voevod, « carele *au tălmăcit şi Biblia din limba elinească pre limba română*, când au fost la Constantinopol capuchehaia lui Grigore Voevod Domnul Ţării Româneşti, *pre care scriere o au « dat-o şi în tipar Şerban Voevod Cantacuzino*, Domnul Ţării « Româneşti...».

A doua mărturie este a lui Dimitrie Procopiu din Moscopole, care, într'o scriere publicată la Hamburg în 1730 *(Succinta eruditionum superioris et praesentis saeculi Recensio conscripta mense a Iunio anno Christi 1720, transmissa Bucaresto et nunc primum edita cum latina versione)*, spune textual: « Nicolaus ex Moldavia ducis Moldaviae Protospatharius sive prim'armiger... sacras scripturas ex graeca in vernaculum Dacorum et Hungarorum linguam transtulit quam in ecclesiis ipsorum usque quaque legi obtinuit usus.

Intemeindu-se pe aceste mărturii, Haşdeu susţinea că Nicolae Milescu a tradus Biblia pe timpul cât se afla la Constantinopol ca agent diplomatic — capuchehaie cum se zicea atunci — al Domnului Grigore Ghica, în prima sa domnie în Muntenia (1660—1664); că manuscrisul a intrat apoi în mâna prietenului său, Şerban Cantacuzino, şi că acesta, ajungând Domn, a pus mai *mulţi bărbaţi de au revăzut-o şi au tipărit-o*. Această părere a lui Haşdeu, precum şi mărturiile pe care el se sprijină, sunt contrazise de afirmaţia Florentinului Anton Maria Del Chiaro, fostul secretar de limbi occidentale la curtea lui Şerban Cantacuzino şi a lui Constantin Brâncoveanu. Del Chiaro întors în Italia după tragedia lui Brâncoveanu şi a lui Ştefan Cantacuzino, la începutul erei fanariote, a publicat la Veneţia, în 1713, o carte: « *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia* » în care, trecând în revistă cărţile tipărite pe timpul şederii sale la curtea Domnilor români, spune textual:

« Intre alte lucrări tipărite până azi în Valahia sunt şi următoarele: Vechiul şi Noul Testament, după versiunea celor « 70, *tradusă în româneşte de doi fraţi boieri români din familia « Greceanu*, — unul din ei fu tatăl Principesei Pauna, care trăieşte acum în Veneţia — (e Principesa Păuna soţia lui Ştefan « Cantacuzino, fiul Stolnicului, care a urmat pe tron lui Brâncoveanu). Tipărirea acestei opere s'a început sub domnia lui « Şerban Cantacuzino, în jurul anului 1688 şi s'a terminat după « câţiva ani sub domnia lui Brâncoveanu »[1].

Iată în această privinţă şi mărturia lui Ion Filstich, fost rector al gimnaziului sas din Braşov:

« Autorul acestei istorii, *Radul logofătul din Greci, cu fratele « său Şerban, au tradus Biblia din greceşte în limba română*. Deasemenea acest Radu a transpus în limba română, din greceşte, « Catechismum Graecae Ecclesiae (Mărturisirea Ortodoxă). De « asemeni o scriere a lui Ioan Hrisostomul, care a fost numită

[1] Tra le altre opere, che al giorno presente vedonsi stampate nella Valachia, vi sono le seguenti; cioè: *Vecchio e Nuovo Testamento*, secondo la versione de'LXX tradotto nella valaca lingua, per opera di due fratelli nobili valachi della famiglia Greciani (uno di questi fu Padre della Principessa Pagona che ritrovasi presentemente qui in Venezia) cominciossi la stampa di questa opera circa l'anno 1688, essendo Principe di Valachia Scerbano Cantacuzeno, e si terminò dopo alquanti anni sotto il Principato del Brancovani... (p. 43).

Stema Ţării-Româneşti din Noul Testament, tipărit la Bucureşti în 1703.

« Mărgăritare, despre virtuţiile şi viţiile oamenilor. Şi încă multe « alte opere a tradus »[1].

Ţinând seamă de mărturia lui Del Chiaro şi de epilogul cu care se încheie Biblia lui Şerban şi asupra căruia vom reveni îndată, N. Iorga în *Istoria literaturii religioase a Românilor* şi în alte părţi, a susţinut că traducătorii Bibliei sunt fraţii Radu şi Şerban Greceanu. Părerea lui Iorga, admisă de toţi, părea că închide definitiv controversa în favoarea Grecenilor. Dar în 1915, regretatul Bianu a achiziţionat pentru Biblioteca Academiei Române un mss. (păstrat la secţia manuscriselor sub cota 4389), scris de un muntean, după cum reese din particularităţile de limbă şi dintr'o notiţă de pe scoarţa lăsată de — « Ana Ştirbeica, fiica domnului răposatului Golescului biv spătar, am scris, Mai 31, 1765, fiind de ani 45 ». Acest manuscris, care cuprinde o parte din Vechiul Testament, are un « Cuvânt înainte către cititori » în care, între altele, spune şi aceasta:

« Am nevoit a propune această sfântă şi de Dumnezeu suflată carte, care se cheamă Biblia, adecă toată cartea legii « vechi şi cu toţi prorocii, pre limba românească nu foarte « se-au aflat prepusă, fără numai un isvod scris cu mâna, care « *l-au fost prepus Nicolae Spătariul Moldovean, dascăl şi învăţat în limba elinească, care l-au isvodit de pre isvodul « elinesc ce se-au fost tipărit în Frangfort*. Ce însă şi isvodul « acesta, pentru multă pripă acelui prepuitor, care se-au grăbit « curând a o tălmăci şi a şi scrie, aflatu-s'au multe greşele « şi pre mare învăluială, care era lucru foarte cu greu a « înţelege ».

Pagina este ruptă tocmai aci, unde pasagiul este mai interesant, dar din datele care se pot citi clar, rezultă că traducerea Bibliei lui Milescu era cunoscută în Muntenia. Descoperirea acestui manuscris l-a silit pe Iorga să renunţe la părerea sa şi să revină într'un memoriu academic: *In legătură cu Biblia dela 1688 şi*

[1] « Der Autor dieser Historie, Radul Secretarius aus Graetschan, mit seinem Bruder Scherban haben die Biebel aus dem Griechischen ins Walachische übersezt. Auch hat dieser Radul den Catechismum Graecae Ecclesiae aus dem Griechischen ins Walachische transferieret. Auch eine Schrift des Chrisostomi die da genennet wird Margarit, von den Tugenden und Lastern des Menschen, wie auch andere mehrere Tractat ferfertiget hat ».

Biblia dela 1667 a lui Nicolae Milescu (Analele Acad. Rom. Seria II, tom. XXXVIII, Mem. sect. ist., 1915) la părerea lui Hașdeu, că Milescu este traducătorul Bibliei dela București. După Iorga, Milescu nu s'a putut gândi la traducerea Bibliei în timpul domniei lui Gheorghe Ghica bătrânul și nici sub Ștefăniță Lupu, care trăia atunci ca pribeag la Stettin. Trimes ca agent politic la curțile din Stockholm și Paris, Nicolae Milescu a cunoscut în aceste drumuri și ediția grecească a bibliei din Frankfurt.

In 1935, Constantin Solomon, a dat publicității o veche lucrare de seminar, pusă la punct, în care a adunat toate dovezile care militează pentru paternitatea lui Radu Greceanu, strângând de-aproape argumentarea. Pentru a lămuri această problemă așa de controversată, dar care privește monumentul cel mai important al literaturii noastre religioase, este necesar să plecăm dela ceea ce ne spun în prefața și în epilogul cărții, cei care au lucrat la tipărirea Bibliei. Ori, iată ce citim în prefața cu care se deschide cartea scrisă în numele lui « Ioan Șărban Cantacuzino Basarabă Voevod, den mila lui Dumnezău Domnu și biruitoru a toată Ungrovlahia » către cei « ce să află locuitori supt stăpânirea noastră, Prea Sfințitului Mitropolit chir Theodosie, iubitor de Dumnezău episcopi, prea cuvioșilor egumeni, smeriților preoți, blagorodnicilor boiari și tuturor celorlalți pravoslavnicilor creștini »:

TRADUCĂTORII BIBLIEI. « Și aciasta am făcut la tălmăcirea acestii sfinte scripturi, făcând multă nevoință și destulă cheltuială. Despre o parte puind dascăli știuți foarte den limba elinească, pe prea înțeleptul cel dintru dascăli ales și arhiereu *Ghermanonissis*, și, după petrecerea lui, pe *alții care s'au întâmplat*; și despre altă parte *ai noștri oameni ai locului* nu numai pedepsiți întru a noastră limbă, ce și de limbă elinească având știință ca să o tălmăcească; carii *luând lumină și dentr'alte izvoade vechi* și alăturându-le cu cel elinesc al celor 70 de dascăli, cu vrerea lui Dumnezău o au săvârșit precum să vede ».

Stema lui Șerban Cantacuzino Voevod, din Biblia dela 1688.

Cine sunt acești tălmăcitori așa de laconic pomeniți în introducere, dar totuși așa de discret cum cere de altfel umilința creștină într'o mare operă a scripturilor sfinte? Arhiereul Ghermanonissis este Mitropolitul Ghermanos de Nissis, care fusese mai înainte director al Academiei grecești din Constantinopol, unde un rival al său, care avea pretenția că este un mare cărturar, dar care, afirmă Ghermanos, nu știa nici spiritele să le așeze cum trebue la locul lor în cuvintele grecești, i-a răzvrătit elevii pentru a-l înlocui. Adus în Țara Românească, a luat conducerea Academiei din București întemeiată de Șerban Cantacuzino. Era — se poate spune — un cărturar de seamă.

Colaboratorii români « ai noștri oameni ai locului nu numai *pedepsiți* (în limba veche pedepsiți grec. παιδεύω = a instrui, însemna instruiți) întru a noastră limbă, *ce și de limbă elinească având știință ca să o tălmăcească* » sunt pomeniți în epilog: « Tipăritu-s'au această sfântă carte în oraș în București, însă cu cheltuială Prea luminatului, Prea creștinului și Prea cuviosului Domnului și Stăpânului nostru Ioan Șerban C. Basarab Voevoda, biruitorului și oblăduitorului a toată Ungrovlahia. Iară în nevoința și îndreptarea celor ce s'au întâmplat dascăli și mai mult deslușindu-se pre limba rumânească de cei mici și plecați dentru slugile Mării Sale *Șărban biv. v Logofet i brat ego* « și fratele lui » *Radul Logofăt* ».

După cum se vede dar din acest epilog, care consună cu spusele lui Del Chiaro secretarul de limbi occidentale al lui Șerban Cantacuzino și Brâncoveanu și ale lui Filstich — traducătorii români sunt frații Șerban și Radu Greceanu, ambii logofeți în cancelaria domnească și cunoscuți prin cunoștințele lor de limbă grecească, fiindcă au mai tradus din grecește într'o frumoasă limbă românească: Pravoslavnica Mărturisire a lui Petru Movilă și Mărgăritarele Sfântului Ioan Hrisostom ș. a. publicate mai târziu în epoca lui Brâncoveanu.

Predoslovia Bibliei ne mai dă o știre prețioasă privitoare la chipul cum au lucrat traducătorii: « luând lumină și *dintr'alte izvoare* și alăturându-le cu cel elinesc al celor 70 de dascăli, cu vrerea lui Dumnezău, o au săvârșit ». Care sunt aceste izvoare pe care traducătorii le-au avut la îndemână și pe care le-au confruntat cu Septuaginta izvorul grecesc?

După colaționările făcute de colegul Ciobanu, și după dânsul, și de noi, rezultă că pentru Vechiul Testament un izvor sigur a fost Palia dela Orăștie — fără să putem determina deocamdată dacă Palia a fost folosită direct sau indirect printr'un intermediar. Pasagii din textul Paliei corespund întocmai cuvânt de cuvânt cu textul Bibliei lui Șerban.

Un al doilea izvor a fost probabil Biblia lui Nicolae Milescu, dar în ce măsură traducerea Spătarului moldovean a fost utilizată de traducătorii Bibliei din 1688 nu putem preciza, deoarece ms. lui Milescu s'a perdut. Dar din comparația făcută în anii trecuți de d-l Ciobanu [1] între ms. 4389 și Biblia lui Șerban, rezultă că traducătorii Bibliei au avut la îndemână și acest izvor.

Pentru Noul Testament traducătorii s'au folosit de textul Evangheliarului și al Apostolilor, tipărite la începutul domniei lui Șerban Cantacuzino, precum și de Noul Testament al lui Simion Ștefan și chiar de tipăriturile lui Coresi.

Dar această utilizare a izvoarelor anterioare nu scade cu nimic valoarea și semnificația Bibliei lui Șerban în cultura românească. Dimpotrivă i-o ridică, fiindcă, în felul ei, reprezintă rezultanta unei munci asemănătoare cu aceea îndeplinită în evul mediu de generații întregi de artiști — care s'au trudit, în umbra anonimatului, să ridice, pentru gloria lui Dumnezeu pe pământ, minunele catedrale gotice. Biblia lui Șerban este sinteza tuturor

[1] Noi n'am putut-o face în 1936, când am făcut un curs despre epoca lui Brâncoveanu, fiindcă ms. intrat în Bibl. Acad. Rom. în 1915, fusese trimis în timpul războiului din 1916—1918 în Rusia și nu ne-a revenit decât prin intervenția lui N. Titulescu, în anii din urmă.

sforţărilor îndeplinite de cărturarii români în cele mai vitrege împrejurări, timp de trei veacuri, în toate Ţările Româneşti, pentru a înveşmânta cuvântul Domnului în haina limbii naţionale. Din confruntarea tuturor textelor anterioare cu originalul grecesc, ei au îndreptat erorile de sens şi au ales cuvintele care, înţelese în toate ţinuturile româneşti, aveau mai multă rezonanţă în suflete şi care în acelaşi timp exprimau cu mai multă exactitate noţiunea originalului grecesc. Este o limbă vie românească, cu frumoase cadenţe ritmice.

Iată de pildă cum se deschide Biblia:

« De'nceput a făcut Dumnezău ceriul şi pământul. Iară pă- « mântul era nevăzut şi netocmit. Şi întunearec zăcea de-asu- « pra preste cel fără de fund. Şi duhul Domnului se purta « de-asupra apei. Şi zise Dumnezeu să se facă lumină şi se făcu « lumină ».

Sau începutul Evangheliei lui Ioan:

« La început era cuvântul şi cuvântul era la Dumnezău şi Du- « mnezău era cuvântul. Acesta la început era la Dumnezău. « Toate printr'însul s'au făcut şi fără de dânsul nimic din ce-i « făcut nu s'a făcut. Intr'însul era vieaţă, şi vieaţa era lumina « oamenilor şi lumina luminează în întunerec, şi întunerecul n'a « cuprins-o. Fost-au trimes dela Dumnezeu un om, numele căruia « era Ioan ».

Este, după cum se vede, limba literară de azi.

TRADUCĂTORII

FRAŢII GRECEANU ŞI ACTIVITATEA LOR RELIGIOASĂ

VIEAŢA. Biografia lui Radu Greceanu nu a fost până acum reconstituită. Datele pe care le avem sunt puţine şi nesigure. Până în anii din urmă, el era confundat cu un omonim al său, logofăt mic sub Şerban Cantacuzino şi fiul lui Tudor Şătrarul din satul Greci al judeţului Olt. Acum 4 ani, în Revista Istorică Română (1934, p. 65), d-l Ioan C. Filitti a arătat, întemeindu-se pe documente contimporane, că Radu cronicarul ca şi fratele său Şerban, amândoi traducători ai Bibliei lui Şerban, se trag din satul Greci de lângă Găeşti, astăzi în judeţul Dâmboviţa, iar pe atunci în judeţul Vlaşca. Pe vremea aceia, Vlaşca se întindea mai în spre nord decât astăzi şi cuprindea în hotarele sale şi Găeştii care erau capitala judeţului. Numele tatălui celor doi fraţi cărturari la curtea lui Brâncoveanu, este necunoscut. D-l Filitti crede că era un « modest proprietar dela Grecii din Dâmboviţa ».

Radu Greceanu a rămas toată vieaţa lui un cărturar modest. Ştirea pe care ne-o dă Cronica Anonimă, că în 1695, Radu Greceanu era stolnic şi că împărţea cu Radu Popescu misiunea de a supraveghea repararea fortificaţiilor Orşovei, de a strânge zahereaua — adică proviziile cerute de Turci — şi de a curăţi drumurile de tâlhari, nu pare să fie exactă. Nu pare, fiindcă în cronica sa Radu Greceanu însuşi ne spune că aceste însărcinări date de Brâncoveanu le-a îndeplinit cu Radu Popescu nu el, ci Radu Isvoreanu, vel Stolnic.

Fratele său Şerban, dimpotrivă, s'a căsătorit cu Ilinca fiica Vistierniculni Papa Greceanu dela Grecii din Ilfov, care a avut zestre moşia Dragomireşti şi a intrat în boerimea ţării, urcând repede treptele marilor dregătorii: 1685 până la 1694 vtori logofăt; 1695 vel vistier în divan; 1704 mare logofăt. El a avut mai mulţi copii, dintre care Şerban a luat în căsătorie pe însăşi fiica lui Brâncoveanu, pe Ilinca, primind între altele ca zestre, moşia Corneşti, de unde şi numele urmaşilor săi Greceanu — Cornescu, sau Dragomirescu după moşia de zestre a mamei sale.

E curios însă că în cronica sa Radu Greceanu, care notează amănunţit toate evenimentele mărunte dela curtea lui Brâncoveanu, trimiterea haraciului, preumblările Domnului, conacele lui, nu găseşte nicăeri prilejul să vorbească despre sine şi ai săi. Pretutindeni în cronică, atunci când este vorba de fratele său, el îl numeşte Şerban Greceanu — numai în cuvântul către Domn din Pravoslavnica Mărturisire, tipărită în 1691, el vorbeşte de « alte (cărţi) ce am prepus şi am mai scos, împreună cu fratemeu Şerban al doilea logofăt ». Pe nepotul său îl numeşte: « ginerele Măriei-Sale, Şerban Greceanu, vel logofăt, sau « Şerban Greceanu, vel stolnic ». Niciodată nu-l numeşte ca nepot. Se pare deci că a fost cu toată netăgăduita lui cultură, o fire modestă de cărturar harnic, care şi-a trăit vieaţa în umbra cărţilor sale.

TRADUCERILE. Activitatea literară a lui Radu Greceanu începe încă din epoca lui Şerban Cantacuzino, când în tovărăşia fratelui său, el traduce Biblia tipărită la 1688. Ea se desfăşură însă cu mai multă intensitate în timpul domniei lui Brâncoveanu, prin preţioase traduceri din limba grecească.

In 1691, fraţii Greceanu traduc şi tipăresc sub titlu aşa de sugestiv: *Mărgăritare*, minunatele cuvântări ale celui mai mare predicator din Răsăritul ortodox: Sft. Ioan Hrisostomul.

Sft. Ioan, a fost fiu al unui general roman, crescut de mama sa în cele mai severe virtuţi. Instruit în toată cultura timpului, de profesori vestiţi, ajunsese în Constantinopol, la vârsta de 20 de ani, un avocat de frunte. Episcopul Antiohiei, a fost iniţiat în dogmele religiunii creştine, către care s'a simţit aşa de mult atras încât, renunţând la vanităţile lumii pământeşti, se retrase în linişte şi singurătatea munţilor, trăind în comunitatea călugărilor asceţi. Hirotonisit apoi diacon, s'a distins prin zelul prin care propovăduia creştinismul şi prin atacurile îndreptate împotriva obiceiurilor corupte ale societăţii contimporane. Faima lui de predicator era aşa de mare, încât împăratul Adrian l-a înălţat la demnitatea de Patriarh al Constantinopolului.

După îndemnul lui Brâncoveanu, Radu Greceanu, ajutat de fratele său Şerban, a tălmăcit cuvântările rostite de marele predicator de pe amvonul bisericii în zilele de mari sărbători, pentru ca cei însetoşaţi de mântuirea sufletului să se poată adăpa din ele, ca « din apa isvorului vieţii de veci ».

Cartea a apărut în 1691. Având mai întâi 8 versuri la stema ţării, în limba română, închinate Domnului de Radu Greceanu, cartea se continuă cu două prefeţe, una închinată « Prea Luminatului şi Inălţatului şi Slăvitului Io Costantin Basarab... » alta adresată « cătră de bine voitoriul cititoriu ». Aci, găsim alături de căldura stilului, în care sunt prezentate ideile, şi diverse informaţiii privitoare la acele vremuri.

Contribuţia bătrânului şi învăţatului Stolnic Cantacuzino, în cultura timpului, se vede limpede şi aici:

« La a căror nevoinţe avut-am îndreptătoriu pe cinstitul bla- « gorodnicul şi prea înţeleptul dumnealui *Constandin Cantacu-* « *zino*, biv vel stolnic; însă la cele mai adânci filosofeşti şi bogo- « sloveşti noimata ce s'au aflat, pre dumnealului ca pre un epi- « stimon şi ştiutoriu l-am avut lumină şi dezlegare întru toate « şi a noastră adevăr osteanala aciasta, iară osârdia, porunca « şi multa cheltuială, la altele toate ce trebuesc şi ales la tipariu, « a Mării Sale milostiv mai sus pomenit stăpânului nostru « (Brâncoveanu) iaste ».

In acelaşi an 1691, apare de sub teascurile tipografiei din Buzău, o nouă traducere a lui Radu Greceanu. Este *Pravoslavnica*

Mărturisire, pregătită de Petru Movilă cu prilejul sinodului din Iaşi, la 1644, (operă de care ne-am ocupat pe larg în volumul II, p. 95—96). Opera fusese revăzută şi tradusă în limba greacă de Meletie Sirigul — un grec din insula Creta, care-şi făcuse studiile superioare în universitatea din Padova şi care fusese trimis de Patriarhul Parthenie ca delegat al scaunului patriarhal din Constantinopol, la sinodul din Iaşi. Opera aceasta normativă pentru biserica ortodoxă, devenise de actualitate în acele vremuri, când în Ardeal calvinii şi iezuiţii se străduiau să rupă romănimea prigonită dela credinţa strămoşească.

La 1693, Radu şi Şerban Greceanu publică *Evanghelia greco-română*, pe 2 coloane cu text grecesc şi românesc, care începe, după obiceiul vremii, cu versuri la stema ţării semnate de Şerban şi cu o prefaţă plină de note interesante, unele din ele referitoare la răspândirea Evangheliei, şi la necesitatea ca ea să pătrundă cât mai adânc în masele populare.

In sfârşit, în 1698, Radu Greceanu aduce la îndeplinire o altă operă cu caracter religios, cerută imperios de necesităţile cultului: *Mineele*, apărută în tipografia de la Buzău de subt oblăduirea Episcopului Mitrofan care în prefaţă înşiră greutăţile tipăririi adesea şi în timpul nopţii « că şi noaptea o am făcut-o în unele vremi în loc de zi ».

S'a spus mai sus (p. 213—214) că epoca lui Şerban Cantacuzino şi a lui Brâncoveanu reprezintă o fază importantă în evoluţia literaturii noastre religioase, fiindcă din bogata literatură tradusă până atunci, într'o frământare de mai bine de două veacuri, încep să pătrundă timid în biserică, şi în româneşte, textele care alcătuesc partea citită în serviciul divin. In aceste vremuri, Radu Greceanu traduce în limba strămoşească partea din Minee, care era citită şi care servea la edificarea morală a maselor. Mineele sunt texte liturgice, în care vieţile de sfinţi — prescurtate — sunt întreţesute cu imnuri de slavă în cinstea sfântului (icoase, irmoase şi condace), rânduite apoi pe luni şi adaptate astfel pentru serviciul divin al fiecărei zile în parte. Mineele lui Radu Greceanu au fost traduse cu intenţia de a fi întrebuinţate în biserici şi Mitropolitul ţării, Teodosie, lămureşte astfel această destinaţie:

« Pentrucă era învăţăturile tipicului şi ale orânduialelor la « Mineiu scrise cu mâna, pre limba slovenească, iar preoţii noştri « de pre la sate nici decum înţelegând limba aceia, orânduialele « besearecei nu se făcea deplin, nici vieţile sfinţilor să citia, « ascultătorii neînţelegând... ».

In Mineiul tradus de Radu Greceanu *s'au păstrat* însă imnurile (icoasele, irmoasele şi condacele — care în originalul grec sunt în versuri, pentru a fi cântate) în *limba slavonă*, deoarece traducerea lor era legată de o problemă de ordin muzical. Ritmul versificaţiei, cerut de necesităţile melodiei bisericeşti — care trebuia să rămână neschimbată — nu era uşor de iscodit în limba română. Abia peste trei sferturi de secol, Mitropolitul Grigorie transpune în româneşte şi cântările, dar în Mineele tipărite de el, între 1776—1780, partea de sinaxar — adică textul privitor la vieţele sfinţilor — reproduce cuvânt de cuvânt traducerea lui Radu Greceanu, care de altfel a rămas până în zilele noastre în uzul bisericii. Mineele actuale reproduc cu mici schimbări textul lui Radu Greceanu, pentru partea biografică, a sfinţilor, şi versiunea Mitropolitului Grigorie, pentru imnuri.

Spuneam mai sus că din compararea Bibliei lui Şerban cu celelalte traduceri ale Grecenilor se pot scoate lumini noui în chestiunea atât de discutată a rolului pe care l-au avut Grecenii în traducerea Bibliei dela 1688. O asemenea cercetare trebue să pornească dela originalele greceşti şi, urmărind traducerile româneşti, să vadă dacă în felul în care sunt redate ideile din textul grecesc, în cuvintele româneşti pe care le alege, în ritmul frazei, nu se desvăluie acelaşi traducător. Până la o asemenea lucrare de adâncire, mă mărginesc să pun dinainte două pasagii, unul din *Biblia dela 1688*, altul din *Mărgăritare*.

Iată, de exemplu, parabola semănătorului, după *Biblia din 1688* (Evanghelia lui Matei, 13), pag. 759:

« In zioa aceia eşindu Isus den casă, şedea lângă mare. Şi « să adunară mulţime multă cătră dânsul, cătu-i fu lui a întra « în corabie să şază şi toată gloata sta pe ţărmure. Şi grăi lor « multe în pilde, zicându:

« Iată eşi semânătoriul să samene. Şi sămănându elu, unele « căzură lângă cale şi veniră paserile şi le mâncară pre ele. Iară « altele căzură pre pietrişi, unde nu avia pământu multu, şi « numai cât răsăriră, pentrucă nu avia de pământu adâncare. « Deci răsărindu soarele, să păliră şi pentru căci nu avia de « pământu adâncare. Deci răsărindu soarele, să păliră şi pentru « căci nu avia rădăcină, să uscară. Altele căzură pre spini şi crescură spinii şi le înecară pre iale. Iară altele căzură în pământu « bun şi da rodu, una o sută, alta şasezeci, iară alta treizeci.

« Cela ce are urechi de auzirea să auză ».

Iată acum şi un pasagiu din *Mărgăritare*:

« Dulce lucru iaste la un om plugariu să tragă plugul său ca « să curăţiaze ţarina sa, şi să facă brazdă şi să desrădăcineze « mărăcinii şi să samene sămânţa, neavând arătura mărăcini « cari strică sămânţa. Iară nu mult mai dulce iaste la cela « care iaste învăţătoriu când aruncă pildele lui întru auzire, « care iaste neturburată. Pentru aceea dară, cu multă bucurie « înceapem învăţătura, că vedem arătura aceasta, adecă auzul « vostru, curăţit. Căci măcar că gândul vostru nu-l vedem, « iară văzând ochii voştri că sânt deschişi şi auzul vostru că-l « aveţi rădicat ca să ascultaţi; aciasta îmi dă semnu că şi gândul « vostru iaste aşăzat şi gata să auză, pentrucă la inima voastră « nu pociu să intru să văz, ce văzând ochii voştri rădicaţi în sus, « îmi dau, că nu iaste la gândul vostru nicio turburare, ce-mi « zici cu pohtă samănă sămânţele. Că îngăduim şi primim orice « vei semăna pentru nădejdea rodului, pentrucă toată grija « lumească am gonit din gândul vostru. Drept aceia şi văzându-vă aşa, cu osârdie încep tot învăţături şi pilde mai înainte « nădăjduindu-mă întru blagovodniia ţarini, adecă a gândului « vostru ».

Nu aş vrea să anticipez asupra cercetării de comparare a Bibliei din 1688 cu celelalte traduceri ale Grecenilor, — comparare care, făcută cu toată competenţa şi grija necesară, ar fi poate concludentă, — dar din claritatea şi armonia frazei, din limba plină de miez a pasagiilor de mai sus, căpătăm oarecum impresia că avem dinainte aceiaşi traducători: fraţii Greceanu.

BIBLIOGRAFIE. Ioan Bianu, *Despre introducerea limbii româneşti în Biserica Românilor*, Discurs de recepţiune în Academie, Bucureşti, 1904; A. Lapedatu, *Dascălul Damaschin*; N. Cartojan, *Introducerea limbii române în Biserică*, (comunicare citită la Academia Română, încă netipărită). Pentru Pravoslavnica Mărturisire a se vedea vol. II al lucrării de faţă, p. 95—96 şi bibliografia dela pag. 96. Pentru Minee, N. Cartojan, *Legenda lui Avgar în literatura veche românească*, extras din *Convorbiri Literare*, LVII (1925, p. 243—261) şi Iulian Ştefănescu, *Legendele despre Sf. Constantin în literatura română* în *Revista istorică română*, I, 1931, p. 251.

Despre Biblia din 1688, susţin paternitatea lui Nicolae Milescu: B. P. Haşdeu în revista *Traian*, 1870 (Nr. 8), p. 32; Émile Picot, *Notice biographique et bibliographique sur Nicolas Spatar Milescu, ambasadeur du Tzar Alexis Mihailovici en Chine*, Paris, 1883. Sbiera în *Mişcări culturale şi literare la Românii din stînga Dunării în răstimpul dela 1504—1714*, Cernăuţi, 1897, p. 54, admite în parte ipoteza lui Haşdeu: « Opiniunea aceasta (B. P. Haşdeu) poate să fie întemeiată deplin sau numai în parte ». N. Iorga în *Istoria literaturii religioase a Românilor*, întemeindu-se pe indicaţiile din epilog, arată rolul fraţilor Greceanu în traducerea Bibliei; însă, după descoperirea unei copii muntene a Bibliei, anterioară tipăriturii din 1688 (a se vedea despre acest manuscris o comunicare de Ioan Bianu în *Analele Academiei Române*, seria II, tom. XXXVIII, p. 5, partea administrativă şi desbaterile), N. Iorga a atribuit traducerea Bibliei lui Nicolae Milescu, în studiul: *In legătură cu Biblia dela 1688 şi Biblia dela 1687 a lui Nicolae Milescu; prefaţa Bibliei elineşti din Veneţia 1687 un manuscript necunoscut al lui Nicolae Milescu; câteva*

prefeţe greceşti necercetate; publicat în *Analele Academiei Române*, Memoriile Secţiunii Istorice, seria II, tom. XXXVIII, Bucureşti, 1915.

Tot lui Nicolae Milescu atribuie traducerea Bibliei, P. P. Panaitescu, *Nicolas Spathar Milescu, (1636—1708)*, extras din *Mélanges de l'École Roumaine en France*, 1925, I, p. 50—52. Chestiunea este reluată de d-l Const. Solomon, *Biblia dela Bucureşti (1688). Contribuţiuni noui istorico-literare*, Tecuci, 1932, aducând în sprijinul fraţilor Greceanu argumentele analizate mai sus; N. Iorga, *Biblia lui Şerban Vodă* în *Revista istorică*, XXIV (1938), p. 193—196. Părerea lui N. Iorga susţinută şi de G. Pascu, *Note despre Milescu*, în *Revista Critică*, IV, 1930, p. 90—97.

Despre raporturile Bibliei cu celelalte traduceri anterioare, Şt. Ciobanu *Istoria literaturii române vechi*, II, curs litografiat ţinut la Facultatea de litere din Bucureşti 1939—1940, p. 344—363.

Despre toate traducerile lui Radu Greceanu a se vedea: Ioan Bianu şi Nerva Hodoş, *Bibliografia românească veche*, vol. I, Bucureşti 1903, unde textele tipărite sunt descrise, cu extrase din prefeţe şi epiloguri şi cu facsimile (la anii respectivi). Vezi şi adaosele din I. Bianu şi D. Simonescu, *Bibliografia rom. veche*, vol. IV, Bucureşti 1944.

Pentru bibliografia fraţilor Greceanu şi opera istorică a lui Radu Greceanu, a se vedea mai jos, p. 250—254.

MITROPOLITUL ANTIM IVIREANU

Antim Ivireanu este cel mai de seamă dintre Mitropoliţii munteni, prin munca lui neobosită în cultura religioasă a neamului, prin cuvântările lui îndrăsneţe, dar pline de suflu moral, pentru societatea şi timpul lui, şi prin strălucirea pe care a ştiut să o dea scaunului mitropolitan din Bucureşti.

Vieaţa lui are încă pentru noi, câteva puncte obscure; cu deosebire sunt puţin cunoscute împrejurările copilăriei şi tinereţii lui, până la stabilirea în Ţara-Românească.

Se pare că era vlăstarul unei familii înstărite de georgieni din părţile Azovului, care pe vremea aceea se aflau sub stăpânire turcească. Căzuse din tinereţe în sclavie, fără să ştim însă în ce împrejurări şi nici cum a isbutit să-şi recapete libertatea. Del Chiaro, care l-a cunoscut personal, ne spune că era « înzestrat cu talente rare », că « cunoştea sculptura, pictura şi broderia » şi că « ridicase la perfecţiune arta tipografiei ». Isbutise să-şi asigure prin aceste calităţi o situaţie independentă, probabil în Constantinopol, când Brâncoveanu l-a adus în ţară. « Eu aci în ţară — aminteşte el — n'am venit de voia mea, nici de vreo sărăcie sau lipsă ». Adus în ţară de Brâncoveanu, fu însărcinat cu direcţia tipografiei domneşti dela Mitropolie. Fără nicio legătură cu lumea, în atmosfera religioasă dela Mitropolia Bucureştilor, se călugări şi îşi alese ca loc de umilinţă creştinească şi de muncă sihăstria retrasă în marginea Bucureştilor, ridicată pe o insulă liniştită a lacului Snagov. Acolo, departe de svonul lumii, retras în mijlocul apelor, călugărul Antim, ales ca egumen al mănăstirii, a instalat o tipografie şi a început o spornică activitate de imprimare, dând la lumină, în acea epocă în care elenismul începuse să-şi ia sborul la noi, o sumă de cărţi greceşti, unele cu caracter religios, necesare serviciului divin, altele cuprinzând norme de îndreptare în credinţa ortodoxă şi, în sfârşit, câteva cu caracter didactic şi moral. Alături de aceste texte greceşti, Antim, care în răstimpul cât îl petrecuse în ţară, învăţase limba, pune sub tipar şi câteva cărţi româneşti, între care şi Floarea Darurilor — Fiore di Virtù.

In primăvara anului 1705, Antim Ivireanu este ales ca episcop de Râmnic, în locul lui Ilarion, care fusese depus din scaun, fiindcă se abătuse dela canoanele bisericeşti, de un sinod de arhierei, prezidat de Patriarhul Dosofteiu al Ierusalimului. Luând în primire episcopia Râmnicului, Antim introduce o nouă vieaţă, instalând şi acolo tipografie. Această tiparniţă întemeiată de Antim Ivireanu, cu mici întreruperi, a funcţionat pe lângă scaunul eparhial din Râmnic până aproape de vremurile noastre şi, cu ajutorul ei, Antim a continuat munca de cultură începută la Snagov. La Râmnic, Antim a stat numai 3 ani.

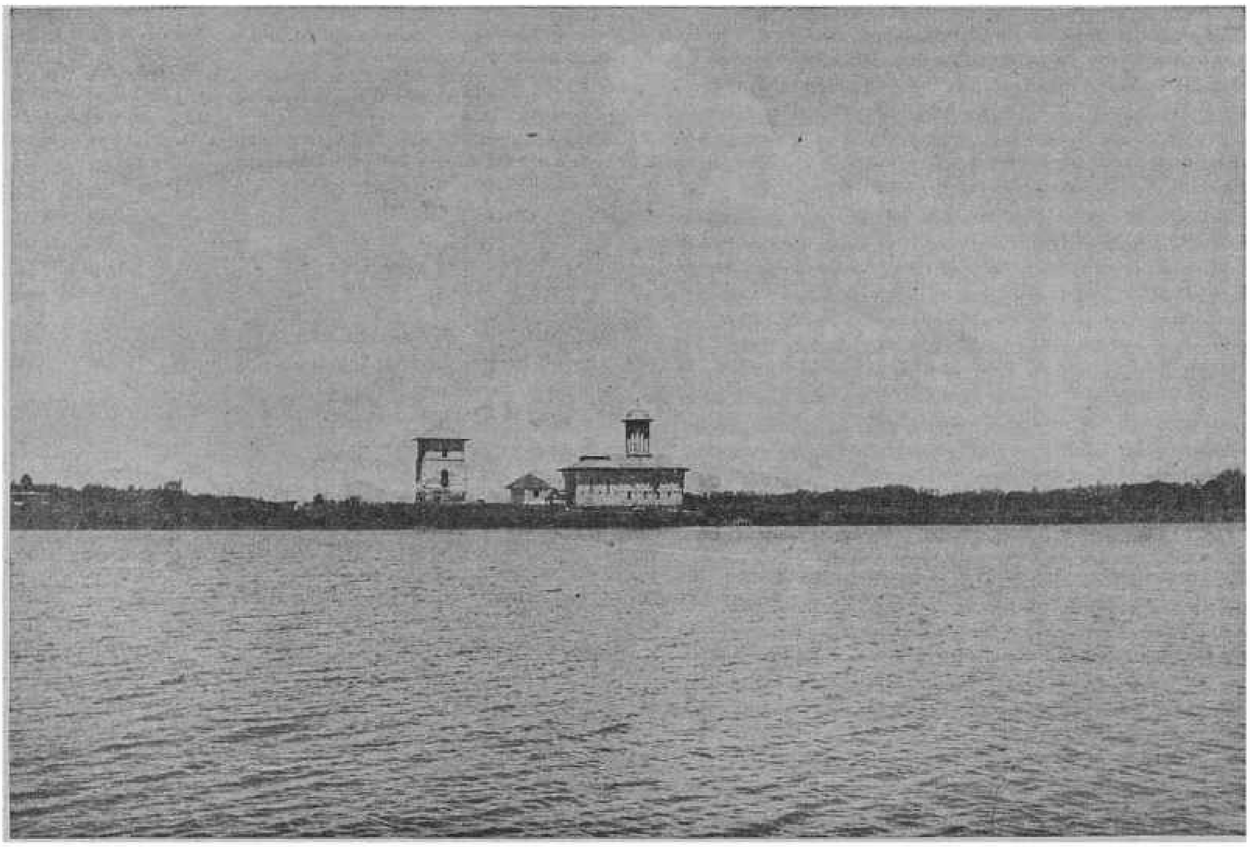
In Ianuarie 1709, bătrânul mitropolit Kir Teodosie, după ce păstorise ţara 40 de ani, a închis ochii « de slăbiciunea bătrâneţelor, cât şi de altă osebită a trupului boală », spune Greceanu, lăsând pe patul de moarte « diată », ca să fie ales în locul lui ca vlădică al ţării, Antim episcopul de Râmnic. După înmormântarea Mitropolitului Teodosie, Brâncoveanu, patriarhii, arhiereii şi toată boierimea, adunându-se în casa Mitropoliei, hotărăsc, urmând ultima voinţă a celui răposat, să aleagă Mitropolit pe Antim. Obţinându-se consimţământul Patriarhiei din Constantinopol, ceremonia se îndeplineşte în ziua de 22 Februarie, în Dumineca ortodoxiei, oficiind liturghia Patriarhul Alexandriei, în prezenţa Domnului însuşi. Radu Greceanu în cronica sa ne povesteşte consacrarea lui Antim, cu amănunte care nu sunt lipsite de coloritul epocei. După oficiarea liturghiei: « ...au « trimes Măria Sa pe Ştefan Cantacuzino Marele Postelnic — « acesta era fiul Stolnicului şi Domnul de mai târziu — cu « carâta cea frumoasă domnească şi cu alaiu frumos la Sfânta « Mitropolie de l-au proscalisit să vie la curte, pe carele adu- « cându-l pre scara cea mare, pre Divan, s'au împreunat cu « Măria Sa Vodă, sărutându-i mâna şi făcându-i frumoasă oraţie « de păstoria ce i s'au dat, iproci.

« După aceea, şezând puţin la voroavă, au poruncit Măria Sa « de au mers toţi boiarii în casă-i şi, bând vutcă şi sinaharisindu-l, « au mers toţi boiarii de i-au sărutat mâna, iar mai sus pome- « nitul Vel Postelnic au mers cu Sfinţia Sa de l-au dus iar la « Sfânta Mitropolie ».

Ni s'a păstrat şi cuvântarea pe care Antim Ivireanu a rostit-o cu prilejul urcării sale pe scaunul mitropolitan — şi care este un model de umilinţă creştinească. Evocând icoana Mântuitorului, noul Mitropolit aminteşte ascultătorilor săi că Dumnezeu ori de câte ori a voit să întoarcă lumea dela calea răutăţilor, a nelegiuirilor şi a viţiilor, nu a trimis asupra ei fulgerele mâniei, nici n'a trimis îngerii săi din cer în toată strălucirea lor, ci a ales ca instrumente ale voinţei sale divine, oameni simpli, din cele mai de jos straturi ale poporului: din rândul păstorilor sau al pescarilor. Din pescarii de pe ţărmurile lacului Genisaret şi-a ales Mântuitorul apostolii săi şi i-a trimis în toate unghiurile pământului, ca să « arunce mrejile în adâncul necredinţei », care « înecase toată lumea » cufundată « în valurile drăceşti » — şi să culeagă sufletele oamenilor pentru credinţa în evanghelia mântuitoare. Şi, întorcându-se apoi la evenimentul zilei — ridicarea lui în scaunul mitropolitan — cu acea umilinţă a călugărilor din trecutul de muncă culturală a mănăstirilor noastre, el îndreaptă către boierime aceste mişcătoare cuvinte:

« Pentru acea dar nu este minune, iubiţii mei ascultători şi « cinstiţi şi de bun neam boieri, de m'au rânduit şi pre mine « Dumnezeu şi m'au pus, om mic fiind şi smerit, păstor mare... « N'au căutat Dumnezeu — spune el mai departe — la micşo- « rarea şi netrebnicia mea, nu s'au uitat la sărăcia şi străinătatea « mea, n'au socotit prostia şi neştiinţa mea, ci au căutat la bo- « găţia şi noianul bunătăţii sale; şi au acoperit de către oameni « toate spurcăciunile şi făr de legile mele, cari sunt mai multe « decât perii capului meu şi decât nisipul mării, şi m'au înălţat, « nevrednic fiind, la această stepănă [1] şi mare vrednicie a arhie- « riei, şi m'au trimes la Dumneavoastră să vă fiu păstor, părinte « sufletesc, rugător către Dumnezeu pentru sănătatea şi spăsenia « Dumneavoastră şi a cinstitelor caselor Dumneavoastră, purtă- « toriu de grije la cele ce ar fi spre folosul mântuinţei, şi să vă « fiu de mângâiere la *scârbele robiei cei vavilonești a lumii aceştia* ».

[1] stepănă = treaptă.

Mănăstirea Snagov, ridicată de Vlad Țepeș pe o insulă, din lacul Snagovul, lângă București — unde a tipărit cărți Antim Ivireanu.

In aceste ultime cuvinte era de sigur o discretă aluzie la starea nenorocită în care se aflau atunci țările românești sub suzeranitatea turcească, — căci într'alt loc, căutând să ridice avântul religios al norodului său, el laudă dreapta credință a poporului, pe care acesta și-o păzește « *curată și nescurtată, fiind înconjurați și îngrădiți între hotarele celor străini de feliu și împresurați de atâtea nevoi și scârbe, ce vin totdeauna neîncetat dela cei ce stăpânesc pământul acesta* ». Asemenea aluzii transparente la suferințele și durerile pe care le îndura țara din partea Turcilor, care nu se mai săturau urcând necontenit birurile și angaralele, trebue să fi găsit, cu toate discreția lor, un adânc răsunet în sufletul contimporanilor.

Incheindu-și cuvântarea de înscăunare arhierească, blagoslovenia asupra Domnului și *boierilor*, Mitropolitul își îndeamnă ascultătorii ca să înfăptuiască « toate câte sunt adevărate, câte sunt cinstite, câte sunt drepte, câte sunt curate, câte sunt iubite, toate câte sunt cu nume bun și lăudate » pentru ca, după petrecania acestei vieți, să se învrednicească cu toții — păstorul sufletesc și norodul — a auzi glasul Mântuitorului: « Slugă bună și credincioasă, preste puțin ai fost credincios, preste multe te voiu pune; intră întru bucuria Domnului tău ». Această simbolică evocare a cuvântului din parabola evanghelică, în ziua în care urca treptele scaunului mitropolitan, au servit într'adevăr ca o deviză de muncă pentru tot restul vieții sale. Nu și-a crușat nici timpul, nici vârsta, ci a continuat cu mai multă râvnă munca tipografică, încurajând, stimulând, lucrând el însuși la sporirea cărților necesare pentru serviciul divin și pentru edificarea morală a poporului. Cinci tipografii lucrau neîntrerupt în țară și multe cărți se împărțeau în dar bisericilor și mănăstirilor. Din când în când, rodul muncii lui Antim mergea, prin dărnicia lui Brâncoveanu și la creștinii ortodocși de peste granițe, până departe în răsărit, la Arabi și la Georgieni.

O altă laturе importantă din activitatea de edificare morală a lui Antim Ivireanu, este propovedania. In zilele de mari sărbători creștinești, Mitropolitul, după ce săvârșea serviciul liturgic, se urca în amvonul Mitropoliei, de unde în cuvântări pline de avânt, după ce slăvia evenimentul religios, se îndrepta către poporul său, pe care se străduia să-l înalțe sufletește către puritatea moralei creștine.

Și nu se mulțumea numai să răscolească sufletele prin cuvinte bine gândite și mișcător spuse, ci cu acea râvnă pe care o găsim numai la acei ce trăesc adânc în sufletul lor credința pe care o propovăduiesc, cu acea deplină consecvență între vorbă și faptă, Antim Ivireanu a întrebuințat toată agonisita unei vieți de muncă fără răgaz, în opere de binefacere. « Antim făcu în București — ne spune Del Chiaro — șase edificii din fundament, o măreață mănăstire cu o prea frumoasă biserică în onoarea tuturor sfinților ». E vorba de biserica Antim. In « așezământul cu care înzestrează mănăstirea, el înfățișează cu smerenia obișnuită, munca și năzuințele vieții lui, în cuvinte care vibrează din adâncul celor două veacuri trecute:

« N'am lipsit — spune el — până acum, după putința noastră « a învăța turma cea cuvântătoare, cele de folos și mântuitoare, « și cu laptele cel dulce al cuvântului a o hrăni. Așijderea și « spre ridicarea, adausul și podoaba sfintelor lăcașuri, multă « pohtă și râvnă dumnezeească am avut... că din oste« nelele mele cele multe, din tipăritul cărților și din milosteniile « îndurătorilor creștini, ne-am învrednicit de am înălțat din « temelie — și se lămurește aci o senină satisfacție sufletească « — biserică frumoasă aci în București... zidit-am și împrejurul

« ei chilii destule şi alte lăcaşuri pentru odihna egumenului şi « acelora ce vor vrea să aleagă vieaţa sihăstrească ».

Pentru întreţinerea mănăstirii, Antim a adăogat danii numeroase de « moşii, mori, stupi şi dobitoace de tot feliul ».

Şi pentru a se vedea ce frumoase şi înalte gânduri creştineşti se frământau în sufletul acestui străin, care se alipise prin împrejurările vieţii aşa de strâns de neamul şi pământul românesc, citez acum dispoziţiile pe care, cu limbă de moarte, le-a lăsat în testamentul lui:

« Să se afle pururea la casa bisericii 14 oameni pentru slujba « bisericii...

« Să se facă milostenie la săraci în toate Duminicile.

« Să aibă oarecare milă în toate Sâmbete cei ce vor fi în « temniţă.

« Să se îmbrace în ziua de Joi-mare trei săraci şi trei fete « sărace.

« Să se înzestreze pe an o fată săracă, a doua zi de Sft. Dimitrie.

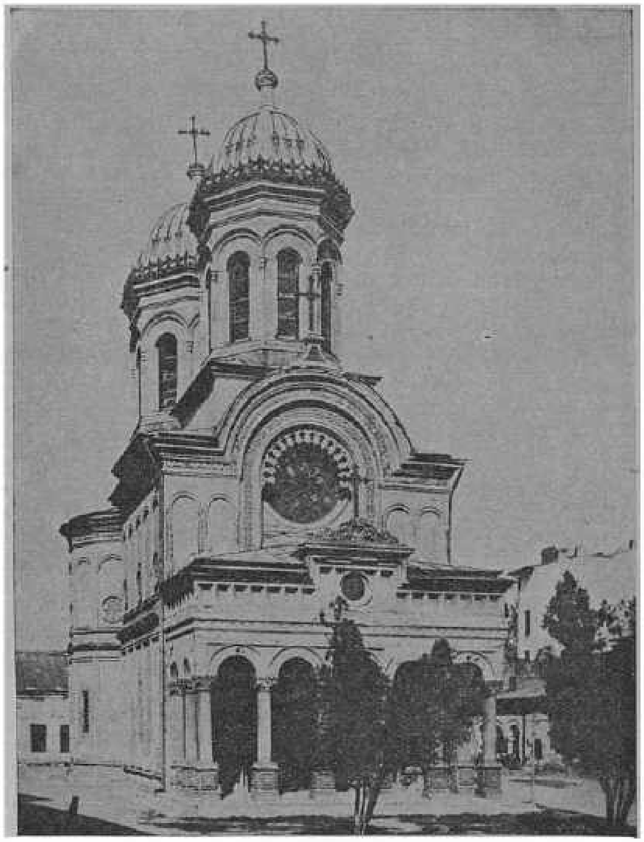
« Să se odihnească în trei zile streinii nemernici cu mâncare « şi sălăşluire peste toată vremea.

« Să se îngroape cu cheltuiala casei săracii ce-i scot prin uliţe « morţi, cerşind milă pentru îngroparea lor.

« Să se hrănească *trei copii ce ar învăţa carte* şi dascălul lor « să-şi ia plata ostenelei din mănăstire.

« Să se ţie *două tipografii*: una grecească şi alta românească, « pentru folosul obştei şi pentru agoniseala casei ».

Faţă de atâţi episcopi şi vlădici, ieşiţi din durerile neamului nostru care, fără munca trudnică a lui Antim, au strâns averi ce s'au irosit fără urmă, icoana acestui vlădică, străin de origine, dar care s'a identificat cu neamul nostru, se desprinde din cadrul patriarhal al trecutului, ca o mustrare şi ca o pildă vie de virtuţi creştineşti, de energie, de muncă şi de iubirea aproapelui.

Biserica Antim, zidită de Antim Ivireanu în Bucureşti.

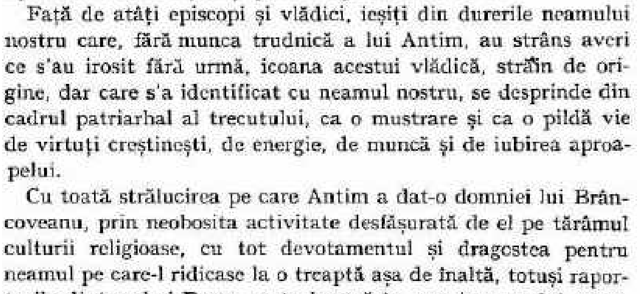
Cu toată strălucirea pe care Antim a dat-o domniei lui Brâncoveanu, prin neobosita activitate desfăşurată de el pe tărâmul culturii religioase, cu tot devotamentul şi dragostea pentru neamul pe care-l ridicase la o treaptă aşa de înaltă, totuşi raporturile dintre el şi Domn se turburară în preajma anului 1713.

Era pe timpul răsboiului dintre Ruşi şi Turci. Brâncoveanu, care, în scrisorile sale către Braşoveni, se plânge de lăcomia turcească (« Ne-au încărcat cu dările cât este peste putinţa săracilor şi nu mai contenesc cu cerutul ») intrase şi el în legături cu Petru cel Mare, în care cea mai mare parte din boierimea noastră vedea un mântuitor de sub jugul turcesc. Dar potrivit liniei politice, pe care Domnul român şi-o trăsese cu sfatul bătrânilor săi boieri el nu înţelegea să-şi expună ţara urgiei turceşti şi tătăreşti, trecând făţiş de partea creştinilor, înainte ca aceştia să sfărâme puterea turcească.

Mitropolitul Antim ca vlădică ortodox, hrănit cu literatura canoanelor şi a polemicelor dogmatice, avea — de altfel în conformitate şi cu dispoziţiunile pravilelor bisericeşti şi cu sentimentul general al ţării o puternică aversiune împotriva păgânilor. De aceea, el nu putea să vadă decât cu ochi buni desfacerea ţării de Turci şi alăturarea ei de popoarele creştine, sub scutul crucii. Brâncoveanu însă se simţea stânjenit de activitatea Mitropolitului său, care ieşea din sfera strictă a atribuţiilor sale de păstor sufletesc şi încălca domenii ce aparţineau numai Domnitorului. Făcându se exponentul partidei care ţinea cu creştinii, Antim primise prin Vlasie Stegarul, universalul Ţarului adică tratatul de alianţă — precum şi cererile de zaherea (provizii), pe care le prezentase lui Brâncoveanu. Curând după aceasta, când spătarul Toma Cantacuzino, cu vreo câţiva boieri mai îndrăsneţi, nesocotind indicaţiile Domnului, trecură făţiş de partea Ruşilor şi atacară Brăila cu generalul Reut, circulă svonul că Mitropolitul însuşi intrase în această înţelegere ascunsă. Radu Popescu pretinde că însuşi Antim ar fi îndemnat pe Toma Cantacuzino şi pe ceilalţi boieri să treacă făţiş de partea Ruşilor şi să atace Brăila.

Brâncoveanu nu se putea împăca în cugetul său, cu această activitate a Mitropolitului. Ecoul nemulţumirii lui se străvede limpede în cronica pe care o scria la curte, sub ochii lui Brâncoveanu, logofătul Radu Greceanu. Povestind primirea universalului de către Mitropolitul Antim, cronicarul domnesc ţine să sublinieze greşala acestuia astfel:

« O! cât iaste fără de cale şi fără de cuviinţă părţii cei bisericeşti a se amesteca în « lucrurile cele politiceşti, şi în politia şi « eparhia ce se află a se arăta zavistnic şi tur- « burător; şi turmei ce-i încredinţase lui de « bine, carele în stepena şi cinstea vladiciei « l-au adus şi l-au înălţat, vrăjmaş şi impo- « trivnic lucru foarte neplăcut şi lui Dum- « nezeu şi oamenilor ».

Semnătura Mitropolitului: « Anthim al Ungrovlahiei ».

Cu tactul lui deosebit, Brâncoveanu nu a vroit să dea proporţii acestui conflict cu Mi-

tropolitul, în acele vremuri nesigure, când Turcii îl acuzau că, din îndemnul lui, Toma Cantacuzino a trecut de partea Rușilor.

Dar nemulțumirea Domnului, care mocnea ascunsă în adâncul sufletului, crește dospită și prin « răutatea și zavistia care — spune Ivireanu în apărarea lui către Domn — nici a lipsit, nici va lipsi din lume, pentrucă este pornit omul din tinerețele lui spre cele viclene și nu se părăsește a nu zavistui binele și cinstea altuia ». Antim pretinde că « pre cei ce sunt pricina răutății îi știu cine sunt, cum mă știu pre mine însumi ». Unul dintre aceștia pare să fi fost duhovnicul Domnului, călugărul din Athos, ajuns Mitropolit de Nisis, Mitrofan Tasitul. Acesta, care se pare că râvnea locul lui Ivireanu, vine într'o Duminecă din Ianuarie 1713, « pe vremea chindiei » — notează Ivireanu — la Mitropolie și-i cere, în numele Domnului, să demisioneze de bunăvoie, adică să facă, cum se zicea în limba timpului « paretesis », — că, dacă în 15 zile nu renunță singur la scaunul mitropolitan, Brâncoveanu va cere Patriarhiei să-l caterisească. După două zile de sbucium, Mitropolitul Antim se înfățișează într'o zi de Marți, seara, la curtea domnească și, discutând în taină învinuirile ce i se aduceau, declară că se va retrage de bunăvoie din vlădicie, dar înmânează în acelaşi timp Domnului apărarea sa. Din această apărare, aflăm care erau capetele principale ale acuzării.

Era mai întâi vechea pâră că a viclenit — a trădat cum am zice azi — pe Domn; și apoi altele mai nouă: că este străin de țară, că a împovărat casa Mitropoliei cu datorii.

Antim spulberă punct cu punct învinuirile aduse. De-a viclenit pe Domn, « să fie sub legătura cea grea a afurisenieі ». Dacă a grăit în biserică propovăduind cuvântul lui Dumnezeu, « au afară în taină, sau de față înaintea Domnului », vreun cuvânt care să nu fi fost pe placul lui, aceasta a grăit-o — zice el — « din datorie, ca un păstor sufletesc ». In țară n'a venit « de bună voia lui, nici de vreo sărăcie sau lipsă », nici mănăstirea Snagovului nu a luat-o cu sila; la Episcopia Râmnicului « nici în vis nu s'a gândit să ajungă arhiereu », iar la Mitropolie n'a ajuns « nici cu silă, nici cu mite, nici cu rugăciuni ». In ce privește acuzarea că ar fi îndatorat prin conducerea lui casa Mitropoliei, el amintește cu multă discreție operele de binefacere îndeplinite: « De vei zice Măria Ta pentru ce am îndatorat casa, de am făcut cele ce am făcut, am multe de mi s'ar ținea în seamă, carele nu sunt făr de cale ». Și amintind că a cheltuit ca la o casă a lui, adaogă:

« Pre aceste vremi cine nu este dator, din câți ne fierbem « într'această ticăloasă de țară? Că întâi și pre Măria Ta te auz « totdeauna zicând că este datoare țara cu 200 și mai bine de « pungi. Oare acea datorie Măria Ta o faci, au întâmplările « vremii? Și acestea au adus și pre alții și pre mine la « datorie ».

Brâncoveanu, citind apărarea Mitropolitului, nu dă niciun răspuns. Răgazul celor două săptămâni se scurge, fără ca Antim să cunoască intenția Domnului. In ziua de 3 Februarie, el prezintă Domnului o a doua scrisoare, prin care el anunță că nu va ieși din porunca lui. Roagă însă pe Domn să facă chiverniseala pungilor de bani cu care e datoare Mitropolia, să ridice zapisele dela datornici și să i le dea în mână lui, ca să se pună capăt scandalului și să poată face « paretesis ». Incheindu-și apărarea, el face un discret apel la conștiința Domnului, în aceste mișcătoare cuvinte:

« Iar Măria Ta fă ca un Domn creștin și milostiv și nu mă « lăsa să ies obidit și cu lacrămile pe obraz, că va fi păcat; și « precum nu te pripești la cele politicești a face răsplătire, pentru « cinstea domniei, așa nu te pripi nici la cele bisericești, pentru « cinstea lui Dumnezeu, că răul a se face este lesne, iar a se « desface este cu anevoie ».

Brâncoveanu, care avea ca mai toți domnii din trecutul nostru, o puternică conștiință religioasă — e de amintit aci cuvintele cu care și-a îmbărbătat copiii în clipa în care, pe țărmul Bosforului, călăul se îndrepta spre ei cu sabia în mână: « Copiii mei, fiți curagioși; am pierdut tot ce am avut în această lume; cel puțin să mântuim sufletele noastre și să ne spălăm păcatele în sufletele noastre » — Brâncoveanu, care avea o asemenea conștiință religioasă, aducându-și aminte de tot ceea ce țara datora lui Antim Ivireanu, a cumpănit lucrurile drept și a închis definitiv acest incident dureros.

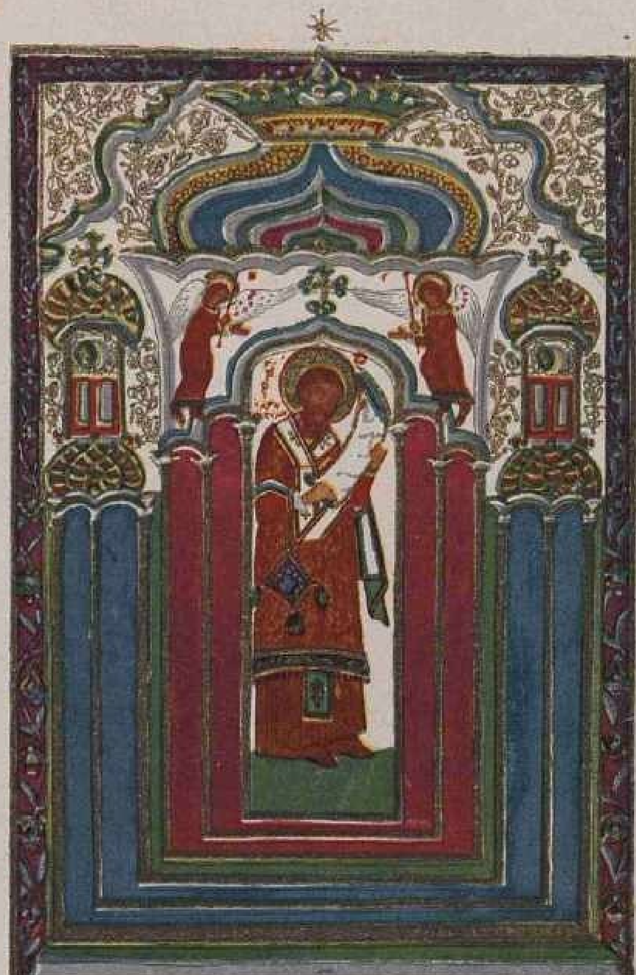
Antim continuă să conducă biserica Țării Românești cu aceeași râvnă, dar curând după sguduitoarea moarte a lui Brâncoveanu, veni și sfârșitul marelui său Mitropolit.

Sub domnia lui Ștefan Cantacuzino, Antim își văzu liniștit de vlădicia lui, dar sub Nicolae Mavrocordat lucrurile se turburară.

Nicolae Mavrocordat, primul Domn fanariot trimis de Turci, nu era pe placul boierimii pământene. Câțiva dintre fruntașii ei, refugiați în Ardeal, intraseră în legătură cu imperialii peste capul Domnului și isbutiseră să aducă, în toamna anului 1716, o mică frântură de oaste germană în țară. O companie dintr'un regiment de cătane germane — după cum spune un contimporan — trecu hotarul munților și, scăpând vama din Câineni, prinse slujitorii domnești care strângeau dăjdiile. Vameșii și căpitanii dau de știre Domnului și, în îngrijorarea care cuprinsese curtea domnească, deodată se întinde panica în populația Bucureștiului, care alerga năucită pe străzile orașului, strigând: Nemții! Nemții! Mavrocordat, surprins de acest svon, își face repede bagajele și cu boierii devotați pornește spre Giurgiu, ca să aștepte desfășurarea evenimentelor. In puterea nopții, ajungând la satul Odaia din jud. Vlașca — spune Del Chiaro, care făcea parte din cortegiu — poposesc în bordeiul unui țăran, ca să odihnească puțin caii. Intre acestea, Mitropolitul Antim, cere voie de a se întoarce în București, susținând că datoria lui de păstor sufletesc îi impune să nu-și părăsească turma în împrejurări așa de nenorocite ca acelea. In toiul discuției, Mitropolitul este chemat afară, unde i se înmânează o scrisoare, trimisă din București, de către preotul ortodox venit din colonia grecească a Veneției, Giovani Abrami, predicatorul curții lui Brâncoveanu, prin care este înștiințat că principele Gheorghe Cantacuzino a intrat în țară, cu 12.000 de ostași, ca să ocupe scaunul. Aducând această veste Domnului, Antim, care nu mai credea că Mavrocordat se va întoarce pe tron, hotărește să se întoarcă în București, iar Mavrocordat, cuprins de spaimă, pornește în grabă spre Giurgiu, unde ajunge în revărsatul zorilor. Turcii din Giurgiu, surprinși de sosirea neașteptată a Domnului și a boierilor și aflând cele petrecute, sunt cuprinși de panică; se strâng cu toții în cetate și se îmbulzesc să treacă Dunărea spre Rusciuc, în bărci și corăbii. Intre acestea, curierii, sosiți din București, aduc vestea liniștitoare că niciun neamț nu se află acolo.

Mavrocordat, care fusese investit la urcarea sa pe tron și cu titlul de serascher al ținuturilor sud-dunărene, ceru pașilor din cetățile de pe malul Dunării să-i pună la dispoziție câteva sute de Tătari și Turci, cu care intră în București, în ziua de 10 Septemvrie.

Răsbunarea lui împotriva boierilor, care uneltiseră împotrivă-i, fu cruntă. Brezoianu, care ațâțase pe boieri împotriva lui Mavrocordat și vroise să se proclame Domn în lipsa lui, fu tăiat în bucăți, la fântâna lui Radu Vodă. Alții au fost închiși, bătuți la tălpi și impuși la biruri grele. Bălăceanu, torturat spre a plăti mai curând amenda impusă, fiindcă se rugase lui Dumnezeu ca să vie odată Nemții să scape țara de jugul aspru, a fost decapitat, și abia i s'a îngăduit de a fi spovedit înainte de moarte și de a i se face înmormântarea, după datină, ca pentru moarte

LITURGHIERUL GRECESC COMANDAT DE BRÂNCOVEANU,
pentru pomenirea lui şi a familiei sale, lucrat de Calinic Ieromonahul. Sf. Ioan Gură de Aur.
După Victor Brătulescu, *Miniaturi şi manuscrise din Museul de Artă Religioasă.*

LITURGHIERUL GRECESC COMANDAT DE BRÂNCOVEANU,
pentru pomenirea lui şi a familiei sale, lucrat de Calinic Ieromonahul. St. Vasile cel Mare.
După Victor Brătulescu, *Miniaturi şi manuscrise din Museul de Artă Religioasă.*

naturală. De această urgie, nu scapă nici Mitropolitul care refuzase să-l urmeze pe Domnul refugiat în fuga lui şi se întorsese în Bucureşti în mijlocul norodului, unde — pretinde Radu Popescu — ar fi uneltit cu boierii împotriva Domnitorului.

Din porunca lui Mavrocordat, Antim fu adus la curte, dar pe când scobora din rădvan ca să urce scările palatului, fu năpădit de Turci, care erau cât p'aici să-l ucidă. Cu toată stăruinţa lui de a fi dus înaintea lui Mavrocordat, fu ridicat pe sus şi închis în beciurile palatului, împreună cu predicatorul curţii, Ioan Abrami, cel care-i comunicase, pe când se afla cu Mavrocordat pe drumul Giurgiului, ştirea falsă că Gheorghe Cantacuzino este gata să intre în Bucureşti.

In beciurile închisorii, Mitropolitul este ţinut mai multă vreme. In răstimp, Mavrocordat sileşte pe Antim, prin ameninţări, să-şi dea demisia din demnitatea de Mitropolit şi alege în locul lui, pe fostul duhovnic al lui Brâncoveanu, Mitrofan. Dar lucrurile nu se mărginesc aci. Mavrocordat obţinuse între acestea dela Patriarhul din Constantinopol, de care atârnau pe atunci mitropoliile noastre, caterisirea lui Antim. Astfel Antim este despopit, sub acuzarea de vrăjitorie; i se puse un potcap roşu în locul mitrei de Mitropolit; i se ridică numele monahal de Antim şi i se redă numele său laic de Andrei şi, în sfârşit, i se citeşte sentinţa prin care e condamnat la închisoare pe vieaţă, în mănăstirea din Muntele Sinai.

Pentru a preîntâmpina o eventuală revoltă a populaţiei, Antim fu ridicat şi pornit în miez de noapte, « cu carul sub paza unor Turci ». Aceştia trecură, cu el, Dunărea şi ajungând în « Galipoli, lângă râul Dulcia, care trece prin Adrianopol » — de fapt ştirea o culeg din Del Chiaro — îl uciseră şi-l aruncară în râu.

Astfel, printr'o stranie coincidenţă a destinului, marele Mitropolit, care prin râvna lui culturală a dat o strălucire deosebită curţii lui Brâncoveanu, şi-a încheiat vieaţa ca şi protectorul său, între păgâni, prin moarte silnică.

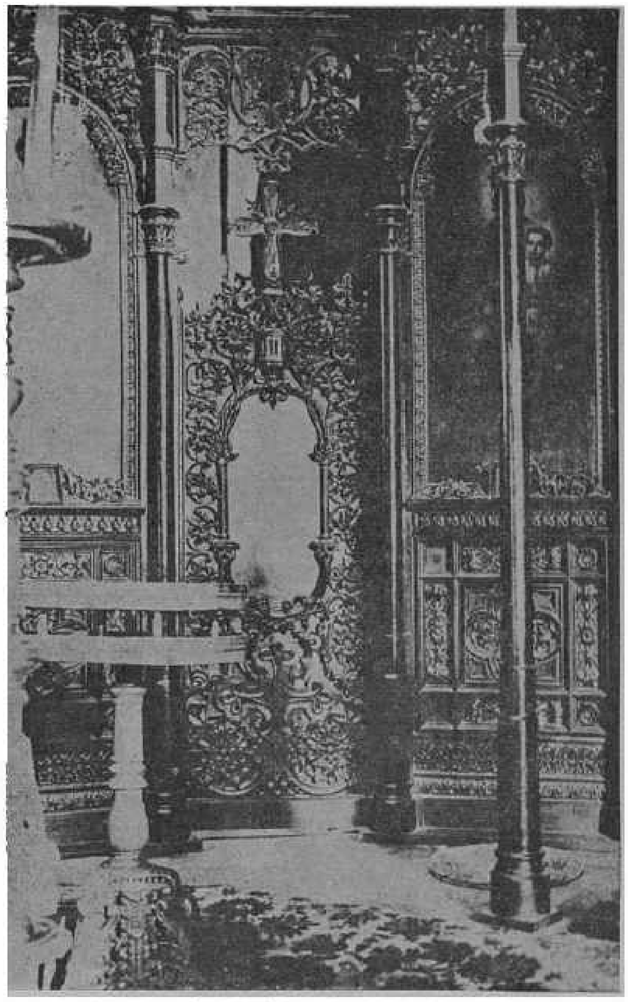
ACTIVITATEA LUI ANTIM. TRADUCEREA CĂRŢILOR DE RITUAL. Epoca lui Şerban Cantacuzino impusese citirea în biserici a Evangheliei şi a Apostolului în limba română — pe lângă Cazania care se citea din vremea lui Matei Basarab. Serviciul liturgic se oficia însă mai departe în limba slavonă. Deşi un vlădică luminat ca Mitropolitul Dosofteiu afirmase, întemeindu-se pe textele Sfintei Scripturi, drepturile limbii naţionale şi începuse opera de tălmăcire a cărţilor de ritual, totuşi limba română nu putea încă să ia locul limbii slavone în Biserică. Nu putea să-l ia, fiindcă nu se găseau traduse în limba noastră toate cărţile de ritual necesare serviciului divin.

Opera de traducere a cărţilor de ritual nu era o chestiune uşoară. Dimpotrivă, ea era legată de o problemă dificilă.

Nu era destul să se transpună cuvintele slave pe româneşte, fiindcă unele părţi trebuiau cântate în cursul serviciului divin, pe o melodie care nu se putea schimba, iar cuvintele româneşti trebuiau astfel alese şi orânduite, încât să aibă ritmul cerut de necesităţile melodice ale muzicei bisericeşti. Problema traducerii se complica astfel cu o problemă de ordin muzical. In sfârşit, se adaogă faptul că nu era uşor a găsi în limba română de-atunci termeni corespunzători pentru subtilităţile dogmatice.

Ne aflăm dar în domnia lui Brâncoveanu într'o epocă de tranziţie. Limba slavă nu mai era înţeleasă de cler, iar limba română nu era încă deplin pregătită să-i ia locul.

De aceea, în epoca lui Brâncoveanu, inovaţia introdusă mai înainte de Mitropolitul Ştefan, de a tipări cărţile de slujbă cu tipicurile în româneşte şi cu rugăciunile în slavoneşte, continuă. Tipografia din Buzău, pusă sub conducerea episcopului Mitrofan, este prinsă între anii 1697 şi 1702, aproape exclusiv

Uşa dela altar a bisericii Sf. Apostoli, ctitoria lui Antim Ivireanu.
(Din Arhiva fotografică a Fundaţiei Regele Mihai I)

cu tipărirea acestui fel de cărţi de ritual bilingve [1]. In predosloviile cărţilor, Episcopul Mitrofan lămureşte astfel năzuinţele muncii sale:

«. . .Deoarece (cărţile) mai dinainte tipărite nu sunt cu tipicul « românesc, drept aceea m'am îndemnat de am tipărit cu toate « învăţăturile româneşte, pentru înţelegerea tuturor ».

In procesul de introducere a limbii române în biserică, textele acestea de slujbă reprezintă un stadiu intermediar între epoca slavonă şi epoca limbii naţionale.

Pentru a ridica, măcar vremelnic, nivelul bisericii şi al clerului, Brâncoveanu întemeiase, într'adevăr, o şcoală pentru învăţarea limbii slavoneşti de către « copiii de vârstă fragedă ».

[1] Iată, pentru documentare, lista cărţilor bilingve tipărite la Episcopia din Buzău, unde păstorea Mitrofan:

1697 — Triod
1698 — Mineiu
1699 — Molitvenic
1700 — Octoih şi Triod
1701 Molitvenic
1701 — Penticostar
1702 Liturghier
1702 Molitvele vecerniei. O altă ediţie, se pare, în 1703, I. Bianu şi D. Simonescu, *Bibl. rom. veche*, IV, (Adăogiri şi îndreptări), p. 29, nr. 38.

Antim Ivireanu însuşi tipăreşte la Snagov, în 1697, o *Gramatică slavonească*, pe care o găseşte cu atât mai necesară cu cât:

«...în bisericile dumnezeeşti — zice el în prefaţă — noi «ne-am obicinuit a ceti slavoneşte; dar necunoscând această «limbă, care ne este străină, nu a noastră, putem de multe ori «să cădem în greşeli...».

Dar toate încercările de a reînvia un trecut mort au rămas infructoase. Limba slavă nu mai putea dăinui multă vreme în bisericile noastre, nici chiar sub forma cărţilor bilingve.

In aceste vremuri de răscruce, când clerul nu mai putea mânui slavona, iar limba maternă nu era încă pregătită să pătrundă în altar, începe să se introducă în unele biserici, de sigur sub influenţa marilor patriarhi şi cărturari greci dela curtea domnească, serviciul divin în limba greacă. La curtea lui Şerban Cantacuzino şi a nepotului său de soră Constantin Brâncoveanu,

Gravură din *Apostolul* dela Buzău, 1704.

întemeietori ai Academiei greceşti şi sprijinitori ai ortodoxiei în Orientul oprimat sub stăpânirea turcească, vin cei mai de seamă prelaţi ai Răsăritului grecesc, în frunte cu marele cărturar şi luptător pentru păstrarea normelor de credinţă pravoslavnică Patriarhul Dosofteiu al Ierusalimului. Sub influenţa acestor mari cărturari ai ortodoxiei s'a introdus, la început în unele biserici, slujba religioasă în limba grecească.

Era o încercare de a întări biserica, îndrumând-o direct către izvorul Evangheliei şi al Liturghiei, căci se ştia de mult la noi, că sursa scripturilor sfinte este limba grecească:

«Apa totu-i mai curată şi mai limpede în izvor de cât în «păraie, că de ce să depărtă apa de izvor, totu-i mai împestecată «şi mai turbure; aşa-i şi izvoditul scripturei sfinte, totu-i mai «curată în limba ce-au grăit Duhul Sfânt... în Testamentul «Nou, grecească», spusese, încă din 1651, Simeon Ştefan, în predoslovia Psaltirei sale.

Dar limba greacă nu era nici ea înţeleasă nici de masele poporului şi nici de cler. Academia întemeiată de Şerban Cantacuzino şi de Brâncoveanu nu avusese vreme să-şi dea roadele. Limba română trebuia să-şi croiască drumul către altar şi să devină limba bisericii. De fapt, pe timpul lui Brâncoveanu — ca şi mai înainte — se citeau, în unele biserici, în limba poporului, cărţile fundamentale ale credinţei: Evanghelia, Faptele Apostolilor şi Cazania, pe când liturghia cu partea cântată se oficia în slavoneşte sau în greceşte. Aceasta ne-o confirmă şi pastorul anglican, Edmund Chisthul, care a însoţit pe ambasadorul englez din Constantinopol în drumul spre patrie şi care a fost oaspetele lui Brâncoveanu şi al Stolnicului Constantin Cantacuzino.

Munca începută astfel în veacul al XV-lea, în ţinuturile muntoase ale Maramureşului şi continuată în toate provinciile româneşti, dusese la introducerea parţială a limbii române în biserică. Ea trebuia cu vremea să triumfe definitiv. Cărţile de ritual trebuiau transpuse şi în limba poporului şi în această strădanie, se desfăşoară dela o vreme activitatea lui Antim Ivireanu. El retipăreşte Evanghelia (1703) Apostolul (1704) adoptate serviciului divin din vremea lui Şerban Cantacuzino.

Incepând din 1706, Antim Ivireanu, pe atunci episcop de Râmnic, văzând că limba slavă nu mai poate fi menţinută în biserică şi, pe de altă parte, nici limba grecească nu putea fi introdusă, începe patronarea muncii grele de traducere şi tipărire a textelor de ritual.

Din această activitate, au ajuns, până la noi, următoarele cărţi:

1706 — Molitvenic.
1706 — Octoih.
1712 — Octoih.
1713 — Liturghie.
1713 — Molitvenic.
1715 — Ceaslov.
1715 — Liturghie.

Aceste cărţi erau destinate să fie întrebuinţate în serviciul bisericii. Prefeţele sunt în această privinţă, concludente:

«Cum ca alte toate ce s'au scos româneşte, acum spre *tre«buinţa preoţilor şi a norodului* au fost de folos foarte, iară încă «şi aceasta — este vorba de Molitvenicul din 1706 — mai tare «a fi căce nu e ca alte cărţi bisericeşti a sluji în vremi rânduite, «ci putem zice în tot ceasul».

Molitvenicul din 1713 conţine o altă dovadă hotărîtoare: «Mărturie cum că *nu iaste oprită a sluji liturghia fieştece pravoslavnic în limba sa*». Mărturia este textul din scrisoarea Apostolului Pavel către Romani, «la capitolul III, stih 29», pe care se întemeiase mai înainte Patriarhul Antiohiei «Kyr Theodor Valsamon», când la întrebarea Patriarhului de Alexandria

dacă este cu putință ca Armenii, Sirienii și alte neamuri «să slujească sfânta liturghie pre limba lor», răspunse: «de nu vor ști limba elinească, să slujească în limba lor».

Impulsiunea dată de Antim Ivireanu pentru introducerea limbii naționale în biserică, deși înăbușită în timpul domniilor fanariote, a sfârșit totuși prin a birui.

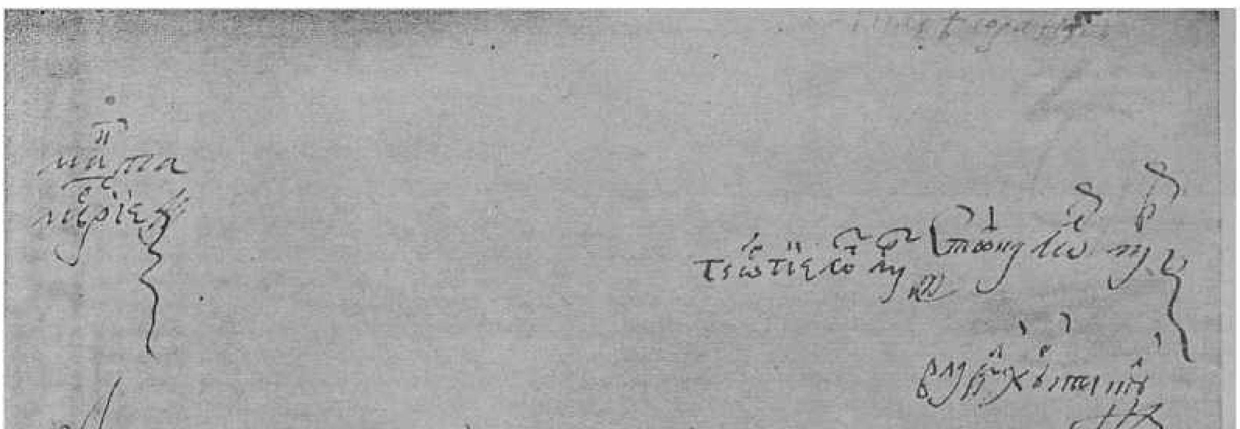
Dar meritul cel mare al lui Antim Ivireanu, în istoria literaturii noastre, îl formează *Didahiile* sale.

DIDAHIILE. Mitropolitul Antim este, după cât știm până acum, primul care, rupând cu tradiția, se urcă în amvonul Mitropoliei, în zilele marilor sărbători, ca să grăiască poporului său drept dela suflet la suflet. Până la el, în Biserica noastră, locul predicei îl ținea *cazania;* dar cazaniile, alcătuite cu multe veacuri în urmă, cuprindeau explicarea textelor evanghelice în linii general-omenești, ca pentru toate vremurile și pentru toate societățile, pe când societatea românească dela începutul secolului al XVIII avea nevoie de o învățătură vie, adaptată la nevoile ei duhovnicești, la suferințele ei, la durerile ei. Mitropolitul Antim a înțeles acest mare adevăr și, de pe înălțimea amvonului, el a știut să găsească cuvinte mișcătoare de mângâiere, care răsunau adânc în suflete, alinând necazurile unui neam întreg, ca de pildă acele discrete aluzii la lăcomia nesățioasă a Turcilor, care nu mai conteneau cu biruri și angarale.

Ce impresie puternică trebue să fi produs asupra Domnului și boerilor, adunați în biserica Mitropoliei, clipa solemnă când Vlădica, ridicând spre cer privirea rugătoare, cerea Sfintei Fecioare, în ziua în care se comemora Adormirea Ei, să «dea luminatului nostru Domn puterea» că să apere țara, «*de lupii cei văzuți și nevăzuți*» și să păzească «această boierime de toate primejdiile și de toate vicleșugurile vicleanului și să le dea dragoste, uniciune, sporiu și ajutor întru toate».

Ca un adevărat «vraciu[1] al sufletelor» — cum se numește singur — subliniază calitățile și defectele societății pe care o călăuzea, și, cu o dragoste creștinească nețărmurită uneori, cu energie nebiruită alteori, caută să înfrâneze răul și să promoveze binele. Genul oratoriei religioase, tot atât de vechiu ca și creștinismul, cultivat cu ardoare în toate Bisericile Răsăritului și Occidentului, a ajuns firește la teme, imagini și formule consacrate, care s'au impus și au trecut dela un predicator la altul. De sigur că în cuvântările Mitropolitului Antim se găsesc imagini ca: «și când ieșim dela biserică, să nu ieșim deșerți, ci să facem cum face ariciul că, după ce merge la vie, întâi să satură el de struguri, și apoi scutură vița de cad bro[1]oanele jos și să tăvălește pre jos de se înfig în ghimpii lui și duce și fiilor», imagini ce pot veni dela Sf. Ioan Damasceanul[2]. Vor

[1] «vraciu» însemna în limba veche «doctor».
[2] D. Russo, *Studii și critice*, p. 24, nr. 1.

Un act dela Safta Stolniceasa, soția lui Constantin Cantacuzino Stolnicul.

Mitropolia din București, unde a ținut predicile sale Antim Ivireanu

mai fi de sigur și altele, — poate chiar dela contemporanul său Ilie Miniat —, dar valoarea didahiilor lui Antim Ivireanu stă în claritatea planului, în precisia ideei și a formei, și în vioiciunea stilului, — și mai ales în legătura lor cu societatea timpului. Este o predică vie pentru contemporanii săi.

Didahiile sale ne desvăluie, cu multă căldură, colțuri interesante din patriarhala vieață românească de altădată, care cu toată simplitatea ei, avea și trăsături etice, pline de duioșie:

« Am înțeles — grăiește el marilor boieri — cum că este obi- « ceiul de vă adunați seara în divan și faceți puțină orație înaintea « Domnului și după aceea cereți iertăciune. Și măcar că nu mi « s'au întâmplat până acum să văz cu ochii, iar foarte mi-au « plăcut și am fericit obiceiu bun ca acesta, că este lucru cuvios « a cere iertăciune dela stăpân și unul dela altul și nu numai « mai marii noștri, nu numai întru această zi, ce vom să intrăm « în zilele sfântului post, ci pociu zice că să se cuvine să « cerem iertăciune în toate zilele ».

Atenția Mitropolitului se îndreaptă însă, cu deosebită grije, spre năravurile rele care duceau societatea românească a timpului său la decădere și pe care se străduia din răsputeri să le stârpească. Privirea atentă a Mitropolitului nu scapă acel nărav urît al poporului nostru, care a impresionat neplăcut pe străini: sudalma. Contimporanul său, Del Chiaro, ne înfățișează în memoriile lui, cu oarecare admirație, îndemânarea cu care « băieți de 7—8 ani conduceau grupe de cai la adăpost »; dar adaogă imediat că:

«. . . dacă vreun cal se abătea din grup, băiatul îl striga reche- « mându-l cu înjurături triviale, iar dacă nu izbutea, începea « să plângă, continuând totuși pomelnicul de înjurături obscene, « fără să cunoască înțelesul lor. In popor, părinții înșiși deprind « copiii cu înjurături și se delectează când aceștia descurcă pri- « mele silabe din expresii triviale, măgulindu-se chiar când com- « bină noui înjurături. In timpul celor 7 ani de ședere în Va- « lahia, n'am avut ocazia să aud ca cineva să fi fost pedepsit « pentru înjurături, fie de către instanțele judiciare sau de cele « bisericești ».

Cu adâncă indignare, Antim se ridică în predicele sale, rostite de pe înălțimea amvonului Mitropoliei, împotriva acestui nărav care ne scobora înaintea străinilor:

« Ce neam — întreabă el — înjură ca noi de lege, de cruce, « de cuminecătură, de morți, de pomene, de lumânare, de mor- « mânt, de suflet, de colivă, de prescuri, de ispovedanie, de « botez, de cununie și de toate tainele sfintei biserici? Și ne « ocărîm și ne batjocorim înșine legea; cine dintre păgâni face « aceasta? ».

Se pare că autoritatea Bisericei începuse să scadă, în parte — trebue s'o spunem; reiese aceasta chiar din unele predici ale Mitropolitului — și din pricina clerului, care nu era totdeauna la înălțimea misiunii sale. Lumea se ducea mai des « pre la cărciume, pre la hore și pre la jocuri » decât la biserică, iar când venea la « sfintele biserici », în loc să asculte slujba și să se împărtășească cu « hrana cea duhovnicească », « vorbesc și râd și fac cu ochiul unul altuia, mai rău decât pe la cărciume ».

Combătând cu energie această lipsă de respect față de cele sfinte, el atacă apoi fățărnicia și bigotismul acelor boieri, care găsiseră mijlocul de a ocoli taina spovedaniei, având « câte doi

duhovnici, unul la ţară şi altul la oraş: la cel dela ţară, ca la un om prost, spune păcatele ce le socoteşte el că sunt mai mari, iar la cel dela oraş spune păcatele ce le socoteşte că sunt mai mici, — neguţătorind şi meşteşugind taina ispovedaniei ».

Nici pe frumoasele jupânese din vremea lui Brâncoveanu, îmbrăcate după moda grecească şi iubitoare de lux, nu le cruţă. Intr'adevăr, năzuinţa după podoabe a jupâneselor dela curtea lui Brâncoveanu uimise şi pe străini. Acelaşi Del Chiaro ne semnalează astfel luxul din timpul său:

« In zile de sărbătoare — spune el — se gătesc cu haine bo-« gate şi juvaeruri scumpe, cu salbe de monede de aur de diferite « mărimi, până la valoarea de 10 galbeni una ».

Mitropolitul Antim, într'o predică, ţine să scoată în lumină şi această uşurinţă a cochetelor contimporane şi luând ca pildă pe Sara, soţia lui Avraam, care nu se sfia să-şi primească oaspeţii frământând pâine, întreabă:

« Oare să fie acum vreuna aşa? Ba, căci ia scoate mâna « Sarei! O văd plină de cocă. Scoate şi mâna unei mueri de acum! « O văd plină de inele şi de scule. Caut şi văd faţa Sarei, plină de pielm [1]. Văd şi faţa unei muieri de acum, plină de fleacuri « drăceşti ».

Dar ceea ce este de admirat la acest Mitropolit străin ca origine de neamul nostru, este energia cu care, ridicându-se la înălţimea vremurilor sale, pune degetul pe rana de care sângera poporul său. In epoca în care el a păstorit, luptele sângeroase dintre partidele boiereşti şi patimile deslănţuite de ele, deşi păreau domolite prin cârmuirea înţeleaptă şi blândă a lui Brâncoveanu, totuşi mocneau în adânc şi aveau să târască în curând, în volbura lor, nu numai persoana şi copiii Domnitorului, ci şi autonomia ţării. In acea atmosferă de patimi, de ură, de invidie şi de comploturi, Mitropolitul Antim, cu autoritatea morală pe care i-o dădea nimbul de sfinţenie al misiunii sale, adresa boierilor în ziua în care Biserica comemora Schimbarea la Faţă, cuvinte de înfruntare ca acestea:

« Hristos zice: « Pacea mea o dau vouă », iar noi nu voim să « avem pace între noi, ci ne turburăm pururea pentru fieştece, « ca valurile mării când le suflă vântul. Hristos zice: « Nu jude-« caţi ca să nu vă judece », iar noi de ar fi cu putinţă să nu « ne treacă nici zi, nici ceas, cu judecarea şi cu grăirea de rău, « nu numai pre cei ce-i ştim, ci şi pre cei ce nu-i ştim. Hristos « zice: « Precum pohtiţi voi să vă facă vouă oamenii, faceţi şi « voi lor »; noi pohtim să ne cinstească toţi, să ne dea toţi plo-« coane şi daruri, să ne dea de să ne fericească, să ne grăiască de « bine, să ne facă toţi după pohta noastră, să nu ne stea nimeni « împotrivă, nici să ne zică nimica de am face verice rău. Iar « noi pohtim să osândim pre toţi, să nu dăm nimănui nimica, « să nu facem nimănui niciun bine, nici să se folosească nimenea « de noi; pre toţi îi hulim, pre toţi îi grăim de rău, pre toţi îi « pârîm, pre toţi îi luăm în râs şi în batjocură; tutora le zicem « că sunt nebuni şi fără nicio socoteală; numai pre noi înşine, « voiu cuteza a zice, ne facem şi mai înţelepţi decât Dumnezeu ».

Revenind asupra aceleiaşi teme, într'o altă predică, el caută să sgudue adânc conştiinţele, subliniind, cu toată vigoarea, făţărnicia contimporanilor:

« Ce folos a fi galben şi ofilit de post, iar de pismă şi de ură « a fi prins? Ce folos este a nu bea vin şi a fi beat de vinul mâ-« niei? Ce folos este a nu mânca carne şi cu hule a rupe carnea « fraţilor noştri? ».

Pentru a întinde ramura de măslin celor ce se învrăjbeau şi se urau, el evocă — într'o imagine, plină de plasticitate, prin gradaţie şi contraste şi de resonanţe melodice prin simetria părţilor — scena din Evanghelie, când corabia care purta pe apostoli şi pe Mântuitorul adormit, este surprinsă de furtună:

[1] Făină albă ce se presară pe pâine.

Regele Wachtang al Ivirilor din Caucaz, care a introdus tiparul în Iviria, cu material şi meşteri trimeşi de Brâncoveanu.

« Mi se pare ca şi când aş vedea înaintea ochilor mei chipul « ei: de toate părţile să se afle vânturi mari, să se strângă împre-« jurul vântului nori negri şi deşi, toată marea să spumege de « mânie şi pretutindenea să se înalţe valurile ca nişte munţi. « Mi se pare că văz corabia Apostolilor că se luptă cu multă săl-« bătecie în turburarea mării: de o parte o bat valurile, de altă « parte o bat vânturile şi o turbură; de o parte o ridică spre « ceriu, de altă parte o pogoară la iad. Mi se pare că văz pe « feţele Apostolilor... moartea zugrăvită... şi toţi cu suspi-« nuri şi cu lacrămi cerea cu rugăminte ajutor dela Hristos ce « dormea: Doamne! mântuieşte-ne că pierim! »

Şi explicând apoi minunea liniştirii valurilor, numai prin credinţa cu care apostolii uniţi într'un singur suflet şi într'un singur glas, s'au rugat Domnului: « Doamne! mântuieşte-ne că pierim », el face o discretă aluzie, la suferinţele şi la durerile ţării: («...Toţi pătimesc, toţi sunt în scârbă [1], toţi suspină sub jugul cel greu al nevoiei... Şi cum dar se va mântui norodul, cum se va scutura această ticăloasă de ţară de sarcina cea grea a relelor ce o supără?...»), pentru ca într'o frumoasă peroraţie să îndemne la unire şi la dragoste.

Dar glasul Mitropolitului răsuna în pustiu.

Cuvântările lui, menite să răscolească puternic sufletele, nu au avut darul să potolească patimile şi să stingă un obiceiu

[1] « Scârbă » însemna, în limba veche, « mâhnire ».

înrădăcinat din părinți. Și atunci, Antim se vede nevoit să purceadă dela vorbă la faptă:

« Și cine are acel obiceiu — revine el într'o altă didahie — de « pârește pe fratele său creștin, pentru ca să-l păgubească și « să-l sărăcească, să se lase de acel lucru, că toate păcatele câte « va face, după ce se va ispovedi și-și va face canonul ce-i va da « duhovnicul, i se vor ierta, iar acel păcat al pârei nu se va ierta « nici cu un mijloc, că este *mai mare decât uciderea*. Și iată că « *va poruncesc și voua preoților :* cine ar veni la voi să se ispo- « vedească și va avea acel păcat al pârei, de va da acel om « înaintea voastră făgăduială și se va chezășui cum că nu va « mai pârî pe nimeni în vieața lui, voi să-i dați iertăciune, dar « să-l și canonisiți, apoi să se și cuminice; *iar de nu va vrea să « se parasească, să-l lipsiți de sfânta taină* ».

Și tot astfel, se vede nevoit să ia măsuri represive și împotriva negutătorilor, care lăcomindu-se la câștig, nesocoteau sărbătorile și călcau pravilele:

« Iată vă zic, iubiților mei, și vă învăț cu frica lui Dumnezeu, « ca un părinte sufletesc și păstor ce vă sunt, să veniți în fire și « să vă căiți de lucrurile cele necuvioase... Și vă poruncesc « tuturor, câți sunteți cu meșteșug și cu negutătorii, veri de ce « breslă, ca de acum înainte Duminicile și sărbătorile cele mari, « ce se numesc domnești,... să vă închideți prăvăliile și nici « să vindeți, nici să cumpărați, nu numai dela creștini, ci nici « de alte limbi, ce nu sunt de legea noastră, nici să lucrați. Și « precum zic să faceți, că nefăcând, să știți bine că vă voiu pe- « depsi bisericește ca pravila... și încă și pre cei cari se vor « arăta semeți și tari de cap și nu se vor supune direptăţii și « poruncii bisericești, îi voiu pedepsi și cu domnia ».

Asemenea cuvântări, care scormoneau conștiințele și răneau susceptibilitățile prin măsurile represive, au creiat nemulțumiri. Astfel, aceste înfruntări ale Mitropolitului în loc să aducă pe cei rătăciți pe calea dreaptă, au stârnit dimpotrivă, animozități, într'o societate care nu mai prețuia după cuviință ordinea bisericească. Ecoul acestor animozități l-am văzut, în conflictul dintre Antim Ivireanu și Brâncoveanu.

După detronarea lui Brâncoveanu, în ultimul an al păstoririi sale, Antim Ivireanu a publicat un volum de *Sfaturi creștine politice* în versuri grecești, înfluențate și în bună parte împrumutate, din literatura parenetică bizant nă.

In evoluția literaturii vechi, Antim Ivireanu are meritul de a fi stimulat introducerea limbii materne în bisericile din Țara Românească și de a fi fost inițiatorul predicei o predică vie adaptată nevoilor societății și timpului, de o mare înălțime morală și o reală frumusețe stilistică. El a dat o strălucire deosebită domniei lui Brâncoveanu, fiindcă l-a ajutat ca, potrivit unei tradiții mai vechi a Domnilor Basarabi, să ia sub oblăduirea lui creștinătatea ortodoxă oprimată sub vitrega stăpânire a Turcilor. Prin osârdia lui Antim Ivireanu, darurile tipografiilor noastre domnești mergeau — până departe la Arabii din Siria și la Ivirii din munții Caucaz.

Unul dintre discipolii săi, care a învățat dela el meșteșugul tiparului și care a îndeplinit pe plaiurile Caucazului munca, pentru slava Domnului, de a da Ivirilor primele tipărituri ale scripturilor sfinte, ardeleanul Mihail Ștefanovici, a găsit pentru el următoarele cuvinte de dreaptă prețuire:

«...ca pre un mărgăritariu scumpu, legatu cu aur întru vin- « dere oarecând fiind prețuit, și din țara ta scos, și în partea « locurilor noastre adus și nemerit, ai strălucit ca o rază lumi- « noasă »

BIBLIOGRAFIE. *Vieața Mitropolitului Antim Ivireanu.* Date contemporane se găsesc la: Anton Maria del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, Venezia, 1718; reeditat de N. Iorga în 1914, la Văleni, tradus în românește de S. C. Cristian, după textul italian sub titlul: *Revoluțiile Valachiei de Anton Maria del Chiaro Fiorentino*, Iași, « Vieața Românească », 1929. Radu Popescu, *Cronica*, publicată în *Magazinul istoric pentru Dacia* al lui N. Bălcescu și Treb. Laurian, tom. IV, p. 49 51. Un alt izvor contimporan este cronica grecească a Țării Românești scrisă de Mitrofan Grigoras, publicată în textu original grecesc, cu traducere românească și cu un studiu introductiv de D. Russo în *Revista Istorică Română*, IV, 1934, p. 1—43 și reprodusă în *Studii greco-române, opere postume*, tomul II, p. 409—461. C. Erbiceanu, *Un document dela Mitropolitul Ungro-Vlahiei, Antim Ivireanul*, în *Biserica ortodoxă română*, anul XV (1891), p. 60 și urm. și XVII (1893—94), p. 130 și urm., 225 și urm. C. Erbiceanu, *Invățătura bisericească a Vlădicei Antim*, în *Biserica ortodoxă*, XVI (1892—1893), p. 769 și urm. Șt. Dinulescu, *Vieața și activitatea Mitropolitului Țerei Românesci Antim Ivireanul* (1708—1716), Cernăuți, 1886. Tipărit separat din *Candela* (vechea revistă bucovineană). Émile Picot, *Notice biographique et bibliographique sur l'imprimeur Anthime d'Ivir Mitropolitain de Valachie*, în *Nouveaux mélanges orientaux*, Paris, Imprimerie nationale, 1886, p. 515 560. La sfârșit, se dă o descriere a cărților publicate de marele Mitropolit. Informațiuni prețioase se găsesc și în studiul cu caracter de popularizare al lui N. Dobrescu, fost profesor de Istoria Bisericii Române la Facultatea de Teologie din București: *Vieața și faptele lui Antim Ivireanul, Mitropolitul Ungrovlahiei*, București, 1900 (Biblioteca Steaua, nr. 20).

B. Iorgulescu, *Omorîrea Mitropolitului Ivireanu* în *Literatură și Artă*, IV (1889), pag. 772 și urm. C. Erbiceanu, *Ceva despre Antim Ivireanu*, în *Biserica ortodoxă*, XXX (1906 1907), p. 1346 și urm. N. Iorga, *Mitropolitul Antim Ivireanu în luptă cu Ierusalimul* în *Acad. Rom.*, *Anale* tom. LV, 1934—1935, p. 29 (mențiune); același, *Intre Antim și Mitrofan Mitropoliții Țării Românești*, în *Biserica ortodoxă română*, 1935, p. 1—5, 113 117; același, *Despre uciderea Mitropolitului Antim, ibidem*, p. 225.

OPERA. Textele tipărite de Antim Ivireanu se găsesc descrise pe larg, cu extrase din prefețe și epiloguri și uneori cu facsimile, în I. Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, vol. I, București, 1903, p. 481, 584, 482, 485, 489, 492, 495, 497 ș. a. (vezi indicele) cf. și completări la I. Bianu și Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*, vol. IV. Buc. 1944, C. Erbiceanu *Cel dintâiu Octoih imprimat în Valachia în românește*, în *Biserica ortodoxă*, anul XVI (1892 1893), p. 800 și urm.

Didahiile lui Antim Ivireanu ni s'au păstrat în manuscrise.

Primul manuscris a fost descoperit de Episcopul Melhisedec, în anul 1871, în biblioteca Episcopului de Buzău — atunci decedat — Dionisie. Manuscrisul fusese copiat la 27 Iulie 1781, de Arhimandritul Grigorie Deleanul. Acest manuscris a fost dăruit Academiei Române, în ședința dela 18 Martie 1886, unde a fost catalogat sub numărul 549 și publicat de Ioan Bianu, *Predice făcute pe la praznice mari de Antim Ivireanul, Mitropolitul Ungro-Vlahiei* (1709—1716), publicate după manuscrisul dela 1781... cu n tițe biografice... de P. S. S. Episcopul Melchisedec, București, 1886. In editarea predicelor, Bianu a grupat la un loc predicele referitoare la aceeași sărbătoare, de exemplu: două privitoare la Adormirea Maicii Domnului, două la Sf. Dumitru, două la Crăciun, cinci la Florii etc.

Manuscrisul original al Didahiilor lui Antim a fost descoperit în biblioteca Mănăstirii Căldărușani, în anul 1881, de C. Erbiceanu și dăruit Academiei Române, unde se păstrează sub numărul 549. El a fost publicat de C. Erbiceanu, *Didahiile ținute în Mitropolia din București de Antim Ivireanu, Mitropolitul Ungro Vlahiei, 1709—1716,...* cu notițe biografice de P. S. S. Episcopul Melhisedec, București, tipografia Cărțile Bisericești, 1888. C. Erbiceanu, întemeindu-se pe manuscrisul original, a urmat ordinea cronologică a Duminecilor și sărbătorilor. După P. Haneș, Erbiceanu, deși are dinainte originalul lui Antim, reproduce însă în multe părți textul ediției din 1886 al lui Bianu (vezi P. V. Haneș, *Antim Ivireanu, Predici*, p. XXIX, notă). Textul original al lui Antim Ivireanu a fost publicat de Petre V. Haneș, *Antim Ivireanu, Predici*, cu o prefață și indice de cuvinte, București, Minerva, 1915. Haneș grupează didahiile în două: *a) Predici*, așezate în ordinea edițiunii din 1888, care este și a originalului și *b) Cuvântări funebre*. Un manuscris interesant a fost semnalat de St. Berechet în articolul: *Incă un manuscris al lui Antim Ivireanu* (1709) în *Neamul românesc literar*, II (1910), pag. 216 și urm., 232 și urm. articol reprodus în broșura: *Documente slave de prin arhivele ruse*, București, 1920, p. 17 26. Ms-ul are titlul: *Chipurile Vechiului și Noului Testament* și cuprinde o « rodoslovie » (genealogie) a prorocilor, patriarhilor și regilor de la Adam până la Hristos. Este închinat lui Brâncoveanu și este scris frumos, împodobit cu chenare și ilustrații de mâna Mitropolitului Antim Ivireanu în Târgoviște, la 1709. Se păstrează în Muzeul Academiei Imperiale din Kiev (nr. 529), unde a fost dus din consistoriul de la Chișinău, în 1884. După cum ne încredințează Berechet, « este cea mai însemnată capodoperă de caligrafie și zugrăveală eșită din mâinile lui Antim ». Are 515 portrete și 3 schițe care, « în combinarea așa de artistică a culorilor și în finețea trăsăturilor, arată în Antim un artist desăvârșit ».

Episcopul Melhisedec a publicat în 1889, volumul II de predici, după un manuscris păstrat apoi la Academia Română, sub nr. 525: *Didachiile Mitropolitului Ungro-Vlahiei Antim Ivireanul, 1709 1716, făcute pentru toate Duminecile, începând dela Dumineca Fariseului și pentru toate sărbătorile anuale, mari și mici;* dar argumentele aduse pentru paternitatea lui Antim, nu sunt convingătoare.

O ediție populară a dat Dr. I. Cornoi, *Antim Ivireanu, Din Didahiile ținute în Mitropolia din București*, cu notițe bibliografice, în colecția « Autori români vechi și contemporani », București, Socec, 1895.

Pentru *Sfătuiri creștine-politice*, cf. descrierea la Ion Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, p. 498—499. Cf. și Const. Erbiceanu în *Biserica ortodoxă română*, XXX, p. 1201.

UN TRADUCĂTOR IN VERSURI AL PSALTIRII, LA CURTEA LUI BRÂNCOVEANU: TEODOR CORBEA

Intre cărturarii oploşiţi la curtea lui Brâncoveanu se aflau şi fiii Popei Ion Corbea, gocimanul (epitropul) bisericii Şcheilor din Braşov. Popa Ion Corbea, venit la bătrâneţe în Muntenia, s'a călugărit, iar fiii săi au intrat în slujba lui Brâncoveanu. Amândoi ştiau bine latineşte şi au fost folosiţi de Domnitor pentru solii.

Cel mai mare, David, primul intrat în serviciu, a fost trimes de Brâncoveanu în Ardeal, pentru a înteţi rezistenţa Braşovenilor împotriva unirii; în Moldova, pentru a duce tratative cu Turculeţ, comandantul podgheazurilor polone, şi în cele din urmă în Rusia, la curtea lui Petru cel Mare. Ţarul a rămas aşa de mulţumit de solul lui Brâncoveanu, încât în 1707 l-a cerut şi l-a reţinut la Petersburg, ca ajutor al lui Nicolae Milescu, care ajunsese în asfinţitul vieţii. Abia intrat în serviciu, David Corbea a fost trimes într'o misiune diplomatică pe lângă Francisc II Rakotzi, căruia Ţarul vroia să-i ofere coroana Poloniei. Intorcându-se din această misiune se îmbolnăveşte şi moare la Varşovia în vara anului 1707.

Fratele mai mic Teodor a mers şi el pe căile înaintaşului său. A intrat în slujba Cantacuzenilor. A trecut apoi în serviciul lui Brâncoveanu şi a fost trimes, în locul fratelui său, cu solii în Rusia. El a încheiat tratativele dintre Brâncoveanu şi Petru cel Mare, prin care Ţarul garanta lui Brâncoveanu şi urmaşilor săi tronul Munteniei. După izbucnirea războiului dintre Ruşi şi Turci, când Brâncoveanu oscila, Teodor Corbea, aprobând atitudinea lui Toma Cantacuzino, a trecut cu acesta făţiş de partea Ruşilor. După înfrângerea Ruşilor a fost silit, împreună cu Toma Cantacuzino, să plece în Rusia. Aci s'a aşezat definitiv, a luat locul pe care-l avusese mai înainte fratele său şi a obţinut din partea Ţarului, câteva moşii luate dela hatmanul Mazepa.

Teodor Corbea a fost un cărturar de seamă. Dela el ne-a rămas un vocabular latin-român *Lexicon latino-roman tradus de Todor Corbea sin Ieromonah Ioasaf din Braşov* sau sub titlu latin: — *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*, alcătuit după modelul dicţionarului latin-ungar al lui Albert Molnar (prima ediţie 1611). Este primul dicţionar latin-român în cultura noastră şi la alcătuirea lui a fost îndemnat şi sprijinit materialmente de Episcopul Mitrofan al Buzăului (1691 1703).

Mai important însă pentru literatura românească este Psaltirea versificată şi dăruită de el însuşi bisericii româneşti din Braşovul, unde oficiase serviciul divin tatăl său, după cum aflăm din nota finală: « S'a dăruit sfintei biserici a Braşovului de dumnealui Pan Theodor Corbea vel pisariu i canţilar al prea puternicii împeratorii moschiceşti, în anu 1725, luna Mai 10 dni (zile) ».

Cartea are două prefeţe în versuri, una în româneşte, alta în ruseşte, închinate lui Petru cel Mare: « prea maiestatului celui împărătesc, prea milostivul meu stăpân », în care cărturarul braşovean vedea mântuirea neamului său de jugul turcesc şi de mrejile catolicismului.

Teodor Corbea întrebuinţează şi el, ca şi Dosoftei, în traducerea sa versuri de diferite lungimi, dela versul de 13 silabe până la versul popular de 5 silabe; are şi el uneori imagini fericite, izbuteşte să redea, în genere, în traducerea lui ideea orginalului, in chip fericit, ca de pildă psalmul 49:

> Al Dumnezăilorŭ Domn Dumnezău au strigat,
> Şi dela răsăritul soarelui au chiemat
> Până la apus, de grabă, lumea şi pământu
> Ca să le descopere voia şi şi cuvântu
> A frămseţei lui iaste bunăcuviinţă
> Din Sion, în adevăr, cu bunăcredinţă
> Dumnezău la aiave va veni arătat,
> Cu seamne, ca un mare şi straşnic împărat.
> Cu măriri şi cu slave Dumnezăul nostru
> Va veni, şi n'a tăcea, nici ş'a închide ro tu [1].

dar înclinarea spre diluare, care nu câştigă nimic în adâncime şi pe care o găsim în versurile de mai sus (n'a tăcea, nici s'a închide rostu), capătă uneori proporţii aşa de mari încât se pierde în prolixităţi supărătoare:

Iubit-am foarte	Uréchia-şi mie
In zi şi'n noapte	Cu miil'o mie
De nădejde prinsŭ	Şi într'a méle
Că Domnul de susŭ	Eu zile gréle
Al rugei-mi glasŭ	L'oi chema pre dânsŭ
Oti în care časŭ	Cu plânsŭ într'adinsŭ
Il va auzi	A morţii dureri
Strigându-l în zi.	A méle puteri
Că el a plecat	De tot au cuprinsŭ
Dintr'al său înalt	Ah şi le-au supusŭ

pentru textul biblic atât de precis <ps. 116 trad. Gala Galaction>: 1—3 Iubesc pe Domnul, căci el aude glasul meu şi strigarea mea. că pleacă urechea lui spre mine, în ziua în care îl chem când mă cuprinseseră laţurile morţii.

Psaltirea lui Corbea a rămas însă în manuscris şi nu a trezit în literatura orală a poporului ecourile pe care le-a trezit — desigur prin mijlocirea dascălilor de biserici — Psaltirea lui Dosoftei.

BIBLIOGRAFIE: Viaţa lui Corbea a fost reconstituită în parte de Scarlat Struţeanu, *Doi umanişti ardeleni la curtea lui C. Brâncoveanu*, în revista *Ramuri*, Craiova, 1941, p. 40 55.

Opera lui: Pentru *Dictiones latinae cum valahica interpretatione*, păstrat într'un manuscris din Biblioteca din Blaj, cf. Grigore Creţu, *Cel mai vechiu dicţionar latino-românesc*, Bucureşti, 1905 şi Göbl László, *A magyar szótárir dalom hatása az oláhra*. (Influenţa ungurească asupra lexicografiei româneşti). Budapesta 1932, extras din *A Nyelvtudományi Közlemények* XLVIII. Kotetéből, p. 4—22. Originalul dicţionarului se păstrează în Biblioteca Centrală din Blaj, sub nr. 46 IV. Şt. Manciulea, *Biblioteca Centrală din Blaj*, Blaj, 1939, p. 51.

Originalul Psaltirei versificate se păstrează în Biblioteca Centrală din Blaj (v. Manciulea, *Biblioteca Centrală din Blaj*, Blaj 1939, p. 52, nr. 79). O copie de pe original în Biblioteca Academiei Române, secţia mss., sub nr. 200, făcută de A. Petruţ, în Bucureşti, la 1885, v. Ion Bianu, *Biblioteca Academiei Române, Catalogul manuscriptelor româneşti*, tom I, Bucureşti 1907, p. 442, nr. 200, unde se reproduc şi prefeţele româneşti. Câteva fragmente (psalmii: 49, 50, 114, 126), au fost reproduse de Prof. I. Bianu, *Psaltirea în versuri întocmită de Dosofteiu, Mitropolitul Moldovei*, Bucureşti, 1887, p. XLIX—LV.

[1] Iată textul biblic în traducerea lui Gala Galaction (psalmul 50): Dumnezeul cel prea înalt, printre dumnezei, grăeşte şi la sine cheamă pe locuitorii pământului, de la răsăritul soarelui şi până la apusul lui. Din Sion — desăvârşita frumuseţe — Dumnezeu se arată prea luminos, Dumnezeul nostru vine şi nu tace ».

ISTORIOGRAFIA IN EPOCA LUI ŞERBAN CANŢACUZINO ŞI A LUI CONST. BRÂNCOVEANU

COMPILAŢII ŞI CRONICI DE PARTID PE VREMEA LUI ŞERBAN CANTACUZINO

Istoriografia munteană înfăţişează probleme tot aşa de grele — dacă nu mai grele — ca istoriografia moldovenească. In vicisitudinile prin care a trecut vieaţa de cultură a Ţării Româneşti, originalele vechilor cronici s'au pierdut şi n'au răsbătut până la noi decât còpii târzii, imperfecte, pline de lacune şi fără nume de autori.

Dar ceea ce complică şi mai mult lucrurile şi îngreunează cercetările, este faptul că aceste cronici nu ni s'au păstrat ca individualităţi de sine stătătoare, independente, ci în compilaţii legate una de alta în corpuri de cronici, fără să se vadă totdeauna clar distincţia între ele.

1. VECHILE ANALE PĂMÂNTENE. — Am arătat mai sus (vol. I, p. 81), că, înainte de a se începe în Ţara-Românească marile compilaţii de cronici din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, trebue să fi existat letopiseţe pământene, care însă nu ni s'au păstrat — sau cel puţin nu s'au găsit până acum în forma lor primitivă. Compilaţia lui Radu Popescu face, precum s'a văzut, deseori aluzie la aceste anale naţionale în termeni care nu dă loc la îndoială, ca de pildă vorbind de Vladislav Vodă, « de carele nici o istorie nu se află scrisă de cineva, fără cât zice că au perit de sabie în Târşor, iar nu *scrie*, în războiu, de au avut cu cineva, sau de vreun vrajmaş al lui, sau de nescareva oameni de ai casei lui... ci numai zice că au perit de sabie în Târşor. După aceasta se *cunoaşte ce fel de oameni au fost Rumânii* noştri *care nici-un lucru deplin n'au scris! Zice aceasta* că au făcut bisearica din Târşor care se şi veade ». La aceste anale pământene — probabil, şi nu la compilaţiile contimporane — face aluzie şi Stolnicul Constantin Cantacuzino, în răspunsurile sale la întrebările generalului conte Fernando Marsigli şi în catalogul Domnilor Valahiei pe care i-l trimete în anexă: « Natali di questo Negro (Legendarul Negru Vodă), *negl'annali di Valacchia* non si fa mentione (Naşterea acestui Negru, în analele Valahiei, nu se face menţiune); sau pomenind victoria lui Mircea cel Mare împotriva Turcilor — come *gl'annali valachi narrano* [1]). In a doua jumătate a secolului al XVII-lea, aceste anale pământene au fost adunate, înnodate şi prelucrate într'un corp complet de cronică, cuprinzând istoria completă e Principatului muntean, de doi compilatori, cari, după toate probabilităţile, sunt: Stoica Ludescu şi Radu Popescu. Aceştia au adăugat evenimentele contemporane la care ei au fost martori.

Pentru partea contemporană însă nici Stoica Ludescu, nici Radu Popescu nu s'au ridicat la nivelul înalt al istoriografiei, la care se ridicaseră cronicarii moldoveni. Aceştia, pornind dela concepţia pragmatică a istoriei — historia magistra vitae — pe care o cunoscuseră în colegiile iezuite ale Poloniei, din sursele clasicităţii latine şi din cele mai bune modele ale istoriografiei regatului vecin, se străduiseră să confrunte ştirile pentru a reconstitui adevărul istoric: « ca să nu mă aflu scriitoriu de cuvinte deşarte, ce de dreptate », cum zicea Ureche.

Stoica Ludescu şi Radu Popescu trăiesc într'una din epocele cele mai turburi ale istoriei muntene, epocă de desbinări adânci în pătura conducătoare, de patimi cari clocoteau în adânc şi cari mocnesc până în epoca lui Brâncoveanu. Este o epocă nenorocită care se încheie cu prăbuşirea domniilor pământene şi cu instaurarea epocei fanariote. Boierimea era împărţită în două partide vrăjmaşe care se urau de moarte: partida Cantacuzenilor şi partida Bălenilor. Postelnicul Constantin Cantacuzino boier de seamă la curtea lui Matei Basarab, căsătorit cu fiica Domnului Şerban Basarab, domniţa Elina, a avut 7 băieţi şi 5 fete. Băieţii primiseră în casa părintească o instrucţie aleasă; Şerban a ajuns Domn, Iordache era un cărturar, care a ajutat la traducerea sfintelor scripturi, Stolnicul Const. Cantacuzino s'a dus până la Padova ca să-şi desăvârşească cultura, Matei care avea înclinări artistice, era ctitor de mănăstiri frumoase — ca cea dela Sinaia — ceilalţi Drăghici şi Toma au luat parte activă în vieaţa politică. Fetele s'au căsătorit cu reprezentanţii de frunte ai boierimii pământene: Stanca, căsătorită cu Papa Brâncoveanu, este mama viitorului Domnitor. Era firesc ca această înrădăcinare a Cantacuzenilor în vieaţa publică a ţării şi ascensiunea lor politică să nu fie pe placul celor ce simţeau că infuenţa lor este stânjenită. Aceştia s'au grupat într'un partid, condus de marele logofăt Ivaşcu Băleanu, vornicul Stroe Leurdeanu şi Vistierul Hrizea — tatăl lui Radu Popescu.

In toiul luptei de intrigi ţesute cu dibăcie, de asasinate crude şi de răzbunări sângeroase — trageri în ţeapă, aruncări

[1]) Nu putem accepta ultima părere a regretatului N. Iorga, după care Stoica Ludescu ar fi utilizat pentru primii Domni « vechile notiţe de pomelnice pe care le avea la îndemână sau care i se încredinţaseră de patroni » *(Istoria lit. rom. I ed. II revăzută şi larg întregită*, Bucureşti, 1925, p. 357), pentrucă pomelnicele nu cuprindeau şi anii de domnie ai voevozilor (Mihaiu Vodă au domnit ani 19; Dan Vodă au domnit ani 29) şi încă mai puţin sfârşitul lor tragic (Dan Vodă... l-au ucis Şuşman Vodă, Domnul Sârbilor, când era cursul anilor 6864) (1356), sau războaele purtate de domni, ctitoriile lor, etc.

în ocna părăsită, spânzurări în poarta casei — și-au scris cronica Stoica Liudescu, care era logofătul familiei Cantacuzino și Radu Popescu, un exponent de frunte al partidei adverse. Patimele trăiesc prea adânc în sufletul cronicarilor ca să se poată desface de ele. In povestirile lor evenimentele sunt prea calde de pasiunea care alterează adevărul.

Preludiul luptelor dintre cele două grupări a fost strangularea Postelnicului Constantin Cantacuzino din porunca Domnului Grigorașco Ghica. Inainte de a intra în analiza compilațiilor lui Stoica Ludescu și Radu Popescu, vom căuta să descurcăm ițele acestei drame după un izvor literar contemporan.

POVESTEA DE JALE DESPRE MOARTEA POSTELNICULUI C. CANTACUZINO

Moartea tragică a Postelnicului Constantin Cantacuzino — care a deschis o eră de lupte sângeroase între partidele boierești — a fost povestită pe larg mai întâi într'o poemă în versuri grecești, tipărită la Veneția, « de un prea bun și scump prieten » al Postelnicului. Poema grecească s'a răspândit în țară și a fost cunoscută și de Stoica Ludescu care o utilizează. Mai târziu, în domnia lui Constantin Brâncoveanu logofătul Radu Greceanu, cronicarul domnesc, a tradus-o în versuri românești, închinând-o « prea cinstitei

Portretul Postelnicului Constantin Cantacuzino, tatăl Stolnicului

Jupânesei Stancăi Cantacuzino », fiica Postelnicului și mama Domnitorului. Traducerea românească s'a tipărit înainte de 1699 — data morții Doamnei Stanca. Până acum nu s'a găsit însă niciun exemplar nici din originalul grecesc, nici din traducerea românească tipărită. Dar o copie manuscrisă de pe traducerea românească a lui Radu Greceanu, făcută de Dumitru logofătul, fiul lui Anastase Sufragiul, la 4 Fevruarie 1735, se păstrează actualmente în Biblioteca Centrală din Blaj. Ea a fost semnalată de Șt. Manciulea în catalogul Bibliotecii și publicată apoi de d. Emil Vîrtosu. Această versiune românească, alcătuită din stihuri rimate de câte 15 silabe, poartă titlul: *Poveste de jale și pre scurt asupra nedreptei morți a Prea cinstitului Costandin Cantacuzino, marelui Postelnic al Țării-Românești* și începe, ca în threnosurile grecești, cu o încercare de a capta compătimirea și indignarea cititorilor pentru marea nedreptate săvârșită:

> Pământule și ceriule, stealele și tu, lună
> Boiari striini și rudelor, s'ascultați dimpreună
> Impărații și Prinții și toată politia
> De la mare pân la mic, să vedeți istoriia,
> Pentru ca să vă minunați de marea strâmbătate....
> Și toată ticăloasa Țara aceasta Rumânească
> Cu toate mănăstirile împreună să jălească
> Pre Costandin Postelnicul, pre Cantacozinescul,
> Pre marele acela omu și prea înțeleptul!

Firul dramei se începe dela Mihnea Vodă, « scârba pustietății », care a închis 16 boeri mari, « și într'o noapte l-au omorît și casele li-au stins » și care l-a silit pe Postelnic să pribegească, cu toată casa lui, în Moldova, la frații săi. Acolo, « în casa lor, șapte luni șezut-au, cu totul slăviți ». In răstimp, Mihnea, grămădind asupra lui la Constantinopol, pâri de viclenie, căptușite cu pungi de aur, Postelnicul este cerut cu mari amenințări de Sultan și Marele Vizir dela Domnul Moldovei. Neavând încotro, Postelnicul pleacă la drum, lăsându-și familia în Moldova. A luat cu sine numai pe nepotul său de frate, pe Dumitrașco, care rămas orfan, « sărac, lipsit, nenorocit », din « mahala de la Fener (Fanar), toema de lângă mare, se aciuiase în casa Postelnicului, unde fusese primit cu cinste.

Autorul se oprește aci pentru a face portretul nepotului, care avea să joace un rol sinistru în uciderea unchiului. « Era desfrânat și fără de rușine », când a intrat în casa Postelnicului, și totuși acesta îl iubea « ca pe un fiu » și « să nevoia cu învățături, ca să-l învețe minte ». Silindu-se « să-l scoață la cinste », « l-a curtenit la Constantin Vodă și l-a rânduit la cămara domnească. Dar aci și-a dat în petic, căci « Arapul, cu spălatul nu poate să să albească ». « Necurății și curvării și multe furtișaguri » l-au silit pe Domn să-l gonească. Dar Postelnicul a intervenit, « i-au scos capul dân moarte », « și iarăș, ca pre un fecior, de pururea îl iubea ».

Cu acest nepot, Cantacuzino pleacă la drum și, ajungând la Țarigrad, au intrat, noaptea, în casa Dragomanului « Panaiotoc », « care ajutor creștinilor pururea să arăta ». « Ca la un bun prieten, la el au năzuit ». Acesta îl primește cu cuvinte de îmbărbătare, îl ține ascuns în casa sa până domolește mânia Vizirului și apoi îl prezintă Vizirului. Postelnicul izbutește să câștige prietenia Turcului, care nu primește pungile lui Mihnea, « iar de la el mai puținel, mai și de jumătate ». Mihnea Vodă este mazilit, iar Const. Cantacuzino izbutește să așeze în domnie pe Ghica Vodă. Dar acesta nu poate rămânea multă vreme pe scaunul țării, fiindcă, neputând plăti haraciul este mazilit. In acel timp, Constantin Postelnicul, aflându-se la Poartă și-a dat toată truda ca să așeze

în scaun, în locul Domnului mazilit, pe fiul acestuia, pe Grigore, care însă avea să-i fie fatal:

> Ci pre Grigorie au pohtit, de i s'au dat domnia,
> Pre acesta ce l-au omorît, pentru prietenia.
> Aşa fac şi năpârcile mumânile-şi omoară.
> ....
> Că atunci el de ar hi lipsit, n'ar hi luat domnie,
> Nici tată-său n'ar hi scăpat atunci den puşcărie.

Intraţi în ţară, Postelnicul a povăţuit cu înţelepciune pe noul Domn până şi-a întemeiat bine domnia şi apoi s'a retras la satele lui, unde « cu lunile şădea », căci « iubea pustiul ca şi o turturea ».

> — Eu, zice, am bătrânit, ce mai voi eu în lume?
> Că părticaoa ce mi-au fost, eu mi-am luat din lume!
> Nu-mi trebuiaşte boerie, nici să fiu la Curte,
> Feciorii mei că vor sluji Domnului, la Curte.
> Eu să-mi păzesc biserica şi să mă pocăescu
> Şi să-mi postescu sufletul, de moarte să gândescu!

Intre acestea domnul pleacă cu oştile la Uivar (azi Ocna Mureşului). Nepotul Postelnicului, Dumitraşco Vistiernicul, rămas ispravnic al scaunului, cuprins de lăcomie, aruncă biruri şi napăşti pe bieţii creştini, trimiţând bani nenumăraţi la Ţarigrad. Bătrânul, cuprins de îngrijorare, se duce la el şi-l ia de scurt:

> — Bre, Dumitraşco, ce lucrezi? Bre strângeţi mintea 'n cap,
> Şi socoteşte cea de apoi ce-ţi va veni la cap!
> Că tu ştii ţara aceasta, că mulţi ca tine-au pus,
> Şi Dumnezeu pre cei ce sânt răi la bine nu i-au dus!...

Dumitraşco, turburat, dându-şi seama de calea cea rea pe care a apucat şi temându-se ca nu cumva slujitorii să se plângă Postelnicului şi acesta să vădească Domnului ce « a lucrat acest câine turbat » şi să-l lipsească de prilejul de a-şi strânge avuţie, se hotărăşte să se cotorosească de bătrân. El scrie atunci Domnului că Postelnicul îi este vrăjmaş, că nu lasă săracii să plătească dăjdiile şi samănă svonul: « că 'n locul lui Grigorie, pre Şărban au făcut » Domn. Inspăimântă şi pe Doamnă, sfătuind-o să fugă la Turci dăcindea (dincolo), că « bătrânul Costandin» cu Rumânii s'au unit şi au făcut răscoala». Doamna, crezându-l, scrie soţului. Acesta se porneşte cu urgie împotriva celor trei copii ai Postelnicului ce erau la oaste. Ii înfruntă; îi sudue; le vorbeşte împotrivă, fără nicio pricină. Acum apare în scenă un personagiu nou: Caragea, grec ţarigrădean, care se făcuse « prieten şi fârtat» cu Dumitraşco, ca « să mănânce pe bătrân ». Acesta vîră intrigi în oştire. « Altele zice către Domn», altele către fiii Postelnicului. Aduce mărturii false din oştire. Il aţâţă pe Domn şi-l aduce de porunceşte să-i scoată din boierie şi să-i «trimeată pre la sate». Ceea ce urmează ştim acum din cronici. Bătrânul iese înaintea Domnului şi caută să-i potolească mânia. Totul e zadarnic. Ajuns la scaun, sare Dumitraşcu care aţâţă din nou pe Domn, sfătuindu-l să omoare pe bătrân. Domnul trimete atunci, noaptea, un căpitan, care ridică fără veste pe C. Cantacuzino într'un car şi-l duce la mânăstirea Snagov. Dumitraşco intervine din nou cu intrigi, spunând că feciorii Postelnicului vor să răscoale satele, ca să scape pe tatăl lor. Atunci Domnul, întărâtat, dă ordin căpitanului, la mânăstire, ca de grabă «să-i facă pieire». Căpitanul porunceşte egumenului ca, « foarte de grabă », să se toace, deschide biserica şi trezeşte din somn pe bătrân. Acesta îşi dă seama că nu este încă vremea utreniei, dar vede că biserica este deschisă, « vede făclii şi lumânări, că toate erau aprinse », se închină, se roagă, « varsă lacrămi neîncetate », când i se spune:

> — Jupâne, mergi ,mergi să te priceştueşti
> Că viiaţa ceasta putredă vei să o priimeneşti.

Bătrânul se spovedeşte atunci la părintele duhovnic. « Toată noaptea stă la rugă, cu multă osârdie şi dimineaţa s'au aflat la sfânta liturghie ». Işi ia iertăciune dela toţi, se priceştueşte cu sfintele taine şi resemnat în faţa morţii nu spune decât — Fie numele Domnului de acum blagoslovit. Eşind din biserică şi, intrând în casă, egumenul porunceşte «să facă ospăţu boiarului ca să-l mai îmbuneze ». Dar Postelnicul se aşează la masă, după orânduială. «Nimic din obşte n'au ieşit », « dar din masă n'au luat nimic »:

> — Ce zice: — Eu am ospătat pâinea cea îngerească
> Şi păhăr eu am primit să-mi dea viiaţă cerească,
> Mâncat-am trupul lui Hristos, nu voiu altă mâncare,
> Şi sângele lui am băut, să nu aib însetare.
> Vrîadnică iaste hrana ceasta dă saţiu ca să-mi ţie,
> Şi altă mâncare nu pohtescu, măcar cum să fie.

Aci, tocmai când era momentul culminant al tragediei: strangularea bătrânului de stâlpul trapezăriei, se încheie poema în singurul manuscris cunoscut până acum. Ritmul de 15 silabe, în care e scrisă, e greoiu în limba românească; versurile sunt uneori schioape, dar rima e bogată şi variată, iar acţiunea bine înodată, cu momentele dramatice scoase ingenios în relief. In literatura noastră ea îşi are însemnătate deosebită căci este începutul unui gen literar nou, care va fi bogat reprezintat în epoca următoare, a Fanarioţilor: cronica rimată.

BIBLIOGRAFIE. Textul poemei se păstrează în Biblioteca Centrală din Blaj subt nr. 216, f. 104—113 şi a fost indicat de Şt. Manciulea în *Catalogul Bibliotecei Centrale din Blaj*, Blaj, 1939. Textul a fost tipărit de Emil Vîrtosu, *O povestire inedită în versuri despre sfârşitul Postelnicului Constantin Cantacuzino*, Bucureşti, 1940. Titlul poemei este: *Po easte de ţale şi pre scurt asupra nedreptei morţi a prea cinstit[illegible]lui Costandin Ca[illegible]ac[illegible]ino [illegible]arelui Postelnic al Ţării Rum[illegible]neşti, fă[illegible]ută dă prea bun şi [illegible] scun[illegible] [illegible] [illegible] al sa[illegible], într[illegible]u semnare a d[illegible]n os[illegible] şi a o [illegible]len al[illegible], [illegible] pur[illegible] [illegible] se cu a sa c[illegible] [illegible]ala, [illegible] să gr[illegible]c[illegible]asca [illegible]. Şi acum [illegible]re l[illegible]nba ru[illegible]ască scoasă* de Radul logofătul Grec[illegible]nu, [illegible] *asemene ca şi c[illegible]a [illegible]rec[illegible]a[illegible]. Cu care mică şi nevrednică osteneală, ca în loc de plecată şi smerită slujbă, mă închin dumneaei prea cinstitei jupâneasăi Stancăi Cantacu[illegible]ino a acestuiaş răposat C(ostantin) C(antacudino) iubită fică fiind şi maică prea luminatului şi prea creştinului stăpânului nostru Ioan Constandin B(asarab) B(râncoveanu), Voevod... Leat 7243, mesiţa Fevruarie 4. Insă scoasă după tipar şi scrisă cu mâna de Dumitru Logofăt sinŭ Anastase Suf(r)agiul, în zilele prea luminatului domn Io Grigorie Ghica Voevod, trecând doi an(i) dăn domnia Mării Sale, la Paşte.*

I. Bianu şi Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*, vol. IV, p. 25 nr. 32, aşează tipăritura românească între anii 1696 1699, Snagov.

STOICA LUDESCU

VIEAŢA. Stoica Ludescu, cum semnează el pretutindeni în acte, era logofătul familiei Cantacuzino, omul lor de casă, « bătrâna slugă», cum însuşi semnează în unele acte şi se numeşte în cronică. Era cărturarul familiei, care scria actele şi care poate a îndrumat în casa Postelnicului primii paşi către slovele chirilice ale copiilor. Testamentul din 1681 al Doamnei Elina, soţia Postelnicului, prin care, înainte călătoria la Sfântul Mormânt, dispunea de averea ei după de moarte, este scris de el şi «Catastiful de toate satele şi moşiile, rumânii, viile şi ţiganii pe care le cumpărase încă mai dinainte pe vreame când au fost Măria Sa < Şerban Vodă > în cinste boiariu, cu ale Măriei Sale dirept câştig» este scris tot de el, « bătrâna slugă a cinstitei sale case ».

Ca om al casei, Stoica Ludescu, a avut de împărtăşit, cu stăpânii săi, suferinţele prigonirilor şi bucuriile triumfului. In vara anului 1672, când Grigore Ghica, hotărît « să surpe casa » Postelnicului Constantin Cantacuzino, « a pus la opreală mare în turnul clopotniţei pe fiii Postelnicului — afară de Şerban, care se afla atunci în Turcia, împreună cu soerii lui Matei şi Şerban, a trimes la ocnă mare şi pe Stoica Ludescu « care a fost slugă bătrână la casa răposatului Costandin

Postelnicul ». Ludescu a stat închis doi ani fără două luni, până în Decemvrie 1674 când venind în domnie, cu stăruința lui Mihai Cantacuzino, Duca Vodă, a trimes de l-a pus în libertate. Şerban Cantacuzino, după ce a apucat scaunul domniei, recunoscător pentru devotamentul bătrânului logofăt al familiei, i-a încredinţat sarcina de judecător al scaunului din Târgovişte. In această situaţie, Ludescu a ridicat din temelie, cu ajutorul Domnului, biserica din Ludeşti, pe valea Potopului, lângă Târgovişte. In tinda bisericii, Virgil Drăghiceanu a descoperit, acum câţiva ani, mormântul în care se aflau osemintele soţiei lui Ludescu, cu două fiice ale lor. Cronicarul a mai avut un fiu, pe Costandin Căpitanul. Acesta se afla în 1674, când Duca Vodă a luat Domnia, la Ţarigrad, împreună cu Cantacuzenii. Trimes de noul Domn cu cărţi împărăteşti, « ca să ţie după obiceiu scaunul domnesc », a fost prins şi pus în butuci, învinuit că « umbla cu minciuni ». Curând însă boierii dumirindu-se că într'adevăr Duca a fost învestit cu domnia, fug spre munţi, târînd cu ei şi pe Stoica. Dar Radu Năsturel, despărţindu-se la Curtea de Argeş de tovarăşii săi, se întoarce cu Stoica în Bucureşti, la noul Domn, care dă poruncă să fie scos din ocnă fiul lui Stoica.

Acestea sunt ştirile pe cari le avem, până acum, despre Stoica Ludescu. După cum se vede, el a fost un cărturar mărunt, dela care cu greu va fi putut porni ideea îndrăzneaţă de a da un corp complet al cronicelor Ţării Româneşti. Indemnul pentru aceasta, logofătul l-a primit dela familia Cantacuzenilor, cari ţineau să reabiliteze memoria Postelnicului, dela Şerban Cantacuzino care avea interesul şi mai ales dela Stolnicul Const. Cantacuzino, care tocmai aduna materiale pentru o istorie a neamului, după cum se vede din corespondenţa lui cu Generalul conte Marsigli. Acesta se interesa de Radu Negru, de Tătari, de lista Domnilor din Ţara Românească, de Şerban Basarab, de Brâncoveanu şi mai ales de originea romană a neamului. Stolnicul răspunde: « Ceea ce doreşte Signoria Voastră Prea Ilustră, cu trecerea timpului şi cu mare trudă, aşa cum se poate, eu o fac în limba valahă, mai mult *pentru a elucida analele acestei provincii* ». E probabil chiar ca Stolnicul să fi dat o mână de ajutor la întocmirea compilaţiei, căci logofătul Ludescu nu avea de unde cunoaşte şi nici nu se vede a fi fost un adânc cunoscător de limbă grecească, în stare să utilizeze poemele greceşti, apărute cu câţiva ani mai înainte la Veneţia.

I. COMPILAŢIA LUI STOICA LUDESCU. — Primind sarcina de a aduna şi de a copia vechile anale pământene — poate în vederea unei sinteze pe care avea de gând, după cum se vede, să o pregătească Stolnicul Const. Cantacuzino — Stoica Ludescu a început prin a copia la rând, în ordine cronologică, cronicele scrise înaintea lui. In forma în care avem compilaţia, este greu de definit aceste izvoare. Dar de sigur cel mai vechiu, începând dela descălecat şi trecând repede peste primii voevozi avea ca sâmbure Vieaţa Patriarhului Nifon, împletită cu domnia lui Radu cel Mare, a urmaşilor săi şi mai ales a lui Neagoe Basarab.

Primul izvor intrat în compilaţia lui Stoica Ludescu este deci acest vechiu corp de anale pământene, astăzi pierdut în forma lui primitivă.

Compilaţia lui Ludescu începe cu o vagă aluzie la descendenţa neamului din Romanii cari au trecut apa Dunării şi au descălecat pe la Turnu-Severin şi pe apa Oltului. Trece apoi după aceasta legenda lui Negru-Vodă, « mare herţeg pre Almaşiu şi Făgăraşiu ». Acesta coborîndu-se de preste munţi « pre apa Dâmboviţei », « cu toată casa lui şi cu mulţime de noroade: Români, Papistaşi, Saşi şi tot feliul de oameni », a descălecat pe Argeş, unde şi-a pus scaunul domniei, făcând curţi de piatră şi case domneşti şi biserică mare şi frumoasă ». Noroadele lui s'au tins pe sub munţi, în jos, până la apele Dunării şi ale Siretului. « Atunce şi Basarabeştii, cu toată boierimea ce era mai înainte preste Olt, s'au sculat cu toţii de au venit la Radul Vodă Negru, închinându-se să fie supt porunca lui, şi numai el să fie Domn preste toţi ». Regretatul istoric D. Onciul a lămurit cum s'a format această legendă şi a scos la lumină sâmburele istoric din acest amestec de ficţiune şi de vagi reminiscenţe istorice.

După legenda lui Radu Negru, Ludescu, copiind de sigur mai departe vechiul letopiseţ, ne dă, ca şi vechile anale moldoveneşti, o listă a Domnilor până la Radu cel Mare, cu anii de domnie şi uneori cu ctitoriile şi războaele lor. Date ceva mai bogate se găsesc la « Mircea Vodă Bătrânul » (Mircea cel Mare) şi la Vlad Ţepeş, unde se dă povestea cetăţii Poenari, zidită cu cetăţenii târgovişteni « care pe toţi câţi au fost tineri cu nevestele lor şi cu fete mari, aşa cum au fost împodobiţi în ziua Paştilor, pre toţi i-au dus... de au lucrat în cetate, până s'au spart toate hainele de pre ei ».

II. VIEAŢA PATRIARHULUI NIFON. — Dela Radu cel Mare înainte, compilaţia lui Stoica Ludescu reproduce — dacă nu cumva această parte era deja cuprinsă în vechile anale pământene — un fragment din Vieaţa Patriarhului Nifon (v. despre ea mai sus, vol. I, p. 81—85), scrisă de Gavril, Protul Muntelui Athos, în care vieaţa sfântului se împleteşte cu istoria Ţării-Româneşti sub domniile lui Radu cel Mare, Mihnea cel Rău, Vlad Vodă cel Tânăr şi Neagoe Basarab, a cărui domnie este înfăţişată într'o aureolă de apoteoză.

După Neagoe Basarab, compilaţia trece în revistă domniile următoare, concentrând expunerea asupra luptelor fratricide dintre facţiunile boiereşti, în jurul scaunului domnesc. La moartea lui Neagoe, se ridică în scaun fratele lui, Preda, ca să ţie domnia pentru nepotul său, Teodosie, fiul lui Neagoe, dar boierii buzoeni nu-l primesc, ci aleg ca Domn pe Radu Vodă Călugărul. Teodosie fuge, cu fraţii şi cu mama sa, doamna Despina, la Constantinopol, unde mai târziu a murit. In lupta care se dă la Târgovişte între Preda şi Radu, Preda cade în luptă. Mehmet bei, venit prea târziu în ajutorul lui Preda, izbeşte pe Radu Vodă şi-l prinde viu. Intorcându-se peste Dunăre, Mehmet bei, îngădue, la Nicopole, lui Bădica comisul — vărul lui Preda — să taie capul lui Radu Vodă.

In aceste lupte sângeroase dintre partidele boiereşti era cât pe-aci ca tronul Ţării-Româneşti să fie ocupat de un turc. Mehmet bei, văzând că tronul ţării a rămas vacant, a cerut Sultanului şi a obţinut domnia. Dar Stoica logofătul, care era capuchehaie la Constantinopol, a trimes veste în ţară « ca să ridice Domn, cum mai curând, pre Radul Vodă din Afumaţi, pentrucă piere ţara de Turci ». Atunci, în acel ceas de primejdie, « s'au adunat boierii toţi şi mari şi mici şi toată curtea şi au ridicat Domn pre Radul Vodă din Afumaţi, ginerele lui Basarab Vodă » (Neagoe). Dar Radu Vodă are de susţinut lupte grele cu Turcii, înteţiţi de Mehmet, până când în cele din urmă este înlocuit cu Vladislav Vodă. Dar acesta n'a apucat să se instaleze bine în domnie, şi este răsturnat de Pârvu Banul, pe care-l umilise. Radu dela Afumaţi se întoarce, de data aceasta cu învoirea Turcilor, însă după 7 ani de domnie, este răsturnat de boierii răsvrătiţi, care-l prind la Râmnic şi-i taie capul şi lui şi fiului său Vintilă. Patimile se aprind din ce în ce mai mult. Chiar un egumen ca Paisie, ridicat din mănăstirea Argeşului pe tronul Ţării Româneşti, este adus să-şi taie boierii. Luptele între partide se înverşunează. Capete de boieri mari din divanul domnesc

cad rând pe rând sub toporul călăului; multe case boiereşti apucă drumul pribegiei peste munţi sau peste Dunăre, urzind intrigi la Constantinopol. Birurile pe ţară cresc necontenit: « oaie seacă », « năpaste », « găleata de pâine », « goştina de oierit », dijma din cinci stupi unul. Astfel, din frământări, din sânge şi din suferinţe se ţese istoria Ţării-Româneşti până la Mihai Viteazul. Pe acest fundal întunecat al istoriei naţionale apare ca un fulger luminos epopeea războinică a eroului dela Călugăreni.

III. CRONICA LUI MIHAI VITEAZUL. — Pentru epoca domniei lui Mihai Viteazul, Stoica Ludescu reproduce o versiune a cronicei lui Tudosie Rudeanu, scrisă la curtea marelui Domn şi copiată în familia Buzeştilor. Nu ne oprim asupra ei, pentrucă am analizat-o pe larg, la locul cuvenit (vol. I, p. 85-88).

IV. CRONICA LUI MATEI AL MIRELOR. — După moartea lui Mihai Viteazu, Ludescu încorporează în compilaţia sa o cronică în versuri greceşti, alcătuită de Matei Mitropolitul Mirelor. Matei, născut în Pogoniana din Epir, după ce fusese protosinghel şi arhimandrit al Patriarhiei din Constantinopol, după ce colindase vreo 7 ani prin Moscova şi Lemberg, a venit în Ţara Românească, unde a fost bine primit de urmaşul lui Mihai Viteazul, Radu Şerban Basarab, care i-a încredinţat egumenia mânăstirii Dealu, din marginea Târgoviştei. In 1605, a fost hirotonisit ca Mitropolit al Mirelor, o provincie în Asia Mică, ai cărei creştini trecuseră în parte la islamism. A preferat însă să păstreze numai titlul de Mitropolit şi să rămână mai departe egumen al mânăstirii Dealul, unde îl găsim încă la 1620, când copia, « cu mâna tremurândă, necăjit de bătrâneţe », o Evanghelie. Pe timpul cât a fost egumen la Dealu, el a scris în versuri greceşti o cronică: *Istoria celor întâmplate în Ţara-Românească dela Şerban Vodă până la Gavril-Vodă, care domneşte acum, întocmită de prea sfinţitul Mitropolit al Mirelor chir Matei din Pogoniana şi închinată prea slăvitului boier chir Ioan Catargi.* Acest Ioan Catargi era pe atunci Ban al Craiovei şi unul din cărturarii timpului, « om cu învăţătură şi cunoştinţe întinse şi frumoase », cum ne încredinţează vlădica. Cronica a fost dată de autor unui prieten grec, aflător atunci în Ţara-Românească, Pană Pepanos, care după aceea s'a stabilit în Veneţia, unde, mai târziu, a întâmpinat pe Stolnicul Constantin Cantacuzino, pentru a-l aşeza la studii în Padova. Pană Pepanos a publicat cronica lui Matei al Mirelor, la un loc cu poema lui Stavrinos despre Mihai Viteazul, într'o tipografie grecească din Veneţia, la 1638. Prin Stolnicul Constantin Cantacuzino — probabil — Stoica Ludescu a avut la îndemână opera Mitropolitului grec din care, înlăturând dojanele, sfaturile, învăţăturile, toate efusiunile, morale care aburesc povestirea evenimentelor — o utilizează, uneori traducând verbal, de cele mai multe ori rezumând-o. Cu ajutorul lui Matei al Mirelor, Stoica Ludescu înoadă evenimentele petrecute în Ţara-Românească dela moartea lui Mihai Viteazul până la Matei Basarab. Se înfăţişează astfel, într'o lumină simpatică, domnia lui Radu Şerban Basarab, socrul Postelnicului Constantin Cantacuzino, în slujba căruia se afla cronicarul, « Domn înţelept, bun şi milostiv, şi viteaz. Şi pre toţi streinii iubia, şi ţara lui bine o rânduise ». Se pomenesc răsboaele lui victorioase cu Szekely Moise şi cu Gabor Bathory; se trece apoi la Alexandru Iliaş, la Gavrilă Movilă; la Radu Mihnea, domnul cărturar, iubitor de ordine şi ceremonial, cu educaţia încheiată în mânăstirea Iviron din muntele Athos şi în Veneţia; apoi la Alexandru Cuconul, şi la Leon Vodă.

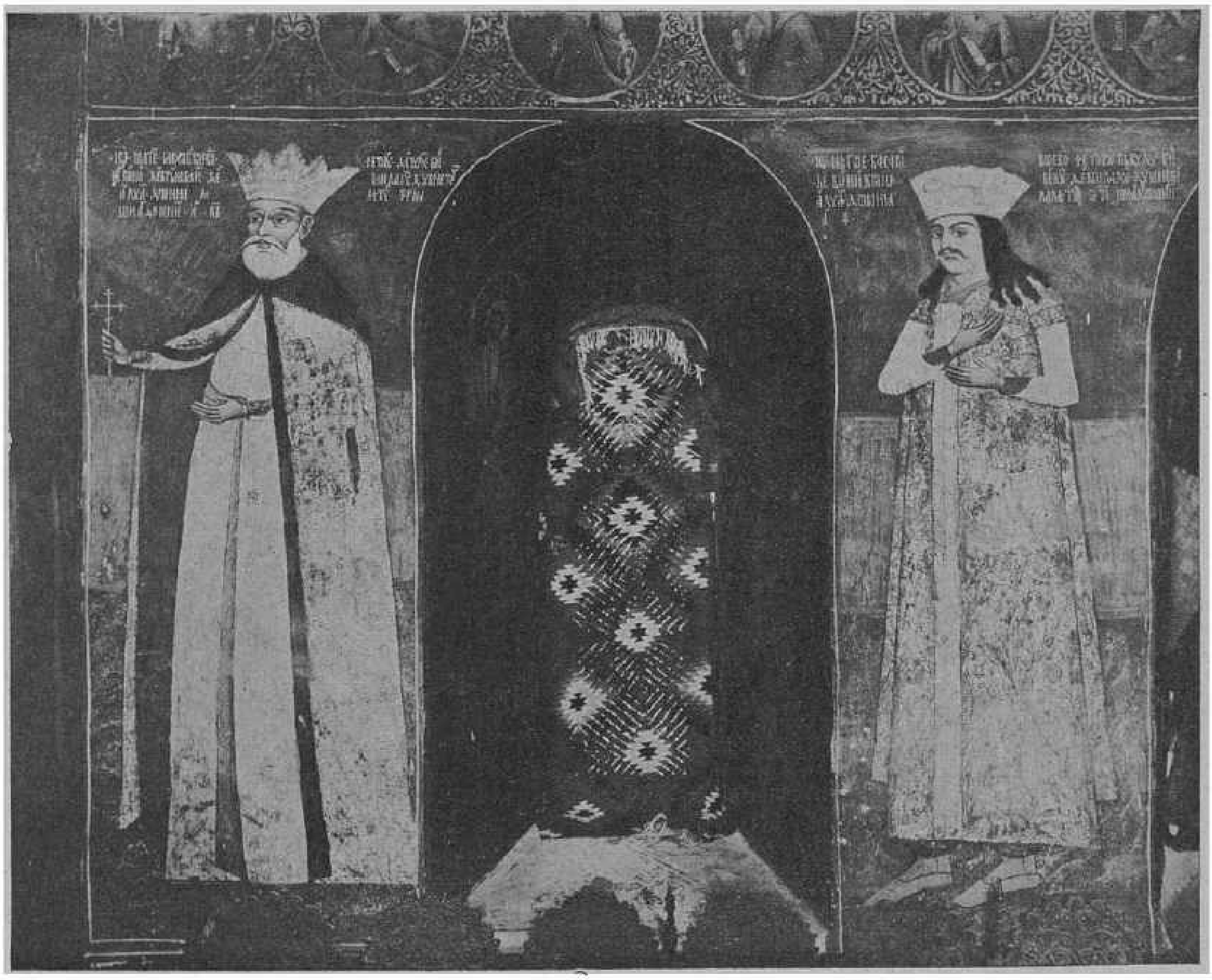
V. O CRONICĂ A LUI MATEI BASARAB. — Domnia lui Matei Basarab, din compilaţia lui Ludescu, se reazimă pe o cronică ce are şi ea timbrul contemporaneităţii. Invălmăşala şi frământările dela sfârşitul domniei lui Leon Vodă şi aşezarea domniei lui Matei Basarab sunt notate precis: şi fuga lui Matei Basarab şi a boierilor care ţineau cu el în Ardeal, şi deputăţiile numeroase trimese de Leon Vodă ca să-i aducă înapoi, şi încercarea pribegilor de a se întoarce cu oşti în ţară, şi trimesul lui Abaza Paşa, « popa Ignatie Sârbul din Nicopole, ca să vie să fie Domn, ţărei cu voia paşii», şi luptele care s'au dat, şi lista boierilor şi căpitanilor care au comandat oştile lui Matei Basarab şi a boierilor care au căzut în luptă. Aceeaşi precizie şi în ziarul de călătorie al Domnului la Constantinopol: plecarea din Bucureşti: Decemvrie 16 zile; intrarea doamnei Elina în scaunul din Bucureşti: «Marţi, Decemvrie 18 zile »; sosirea la Ţarigrad: « Ghenarie în 5 »; sbuciumul dela Constantinopol pentru a împrăştia atmosfera pârilor aduse de Radu Leon; audienţa la Sultan: 9 Februarie; purcederea din Constantinopol: 18 Februarie; intrarea în scaunul din Bucureşti: « Duminică, Martie 10 zile » — Oricât de bună memorie ar avea cineva, la distanţă de 2-3 decenii nu ar putea reconstitui aşa de precis datele. Ele au fost notate de cineva care le-a văzut desfăşurându-se subt ochii lui. Cine dintre contimporanii lui Matei Basarab, care a făcut parte din suita lui la Constantinopol, a muiat pana în călimară ca să le păstreze posterităţii? Regretatul N. Iorga înclina a atribui cronica lui Udrişte Năsturel, învăţatul cumnat al Domnului: « A-i atribui acest scurt letopiseţ... nu ar fi, credem, prea riscant ». Dar după înşirarea ctitoriilor lui Matei Basarab, compilatorul Ludescu trecând la luptele cu Vasile Lupu—« Făcutu-s'au şi războaie în zilele lui » —, nu mai păstrează în cronica sa accentul contimporan. Războaele sunt povestite fără amănunte precise, aşa de sumar şi de şters, încât nu mai avem impresia că au fost notate de cineva care ar fi luat parte la ele, sau măcar ar fi transcris ştirile proaspete, aduse de cei ce se întorceau în triumf de pe câmpul de luptă. Nici măcar pacea care a stins pentru mai bine de 10 ani vrajba dintre cei doi domni,—când Vasile Lupu, în amintirea tatălui său, a zidit biserica Stela din Târgovişte, şi când Mitropolitul Varlaam, care a aşezat pacea, s'a întâlnit în cetatea de scaun cu Udrişte Năsturel — nici aceste date nu sunt amintite. Şi nici săborul de vlădici şi de preoţi « a două ţări surori », eşit din întâlnirea acestor doi mari cărturari ai timpului şi în care s'a anatemizat Catechismul calvin, tipărit de Unguri pentru Românii din Transilvania. Nu mai vorbim de aducerea imprimeriilor în ţară. Este greu de crezut că un cărturar ca Udrişte Năsturel, dacă ar fi el autorul, ar fi trecut cu inima uşoară peste aceste evenimente. Afară numai dacă autorul compilaţiei nu ar fi folosit isvorul decât parţial, ceea ce nu este exclus. In schimb la ultima ciocnire a lui Vasile Lupu cu Matei Basarab, după intrarea în scenă a lui Gheorghe Ştefan, cronica dobândeşte iarăşi timbrul contemporaneităţii. Datele sunt precise: « Domnul încălecă, cu toată curtea lui dela Târgovişte, Duminecă, Maiu 15 zile, iar când au fost Marţi Maiu 17 zile, tăbărîtu-s'au la sat, la Finta, pe apa Ialomiţei ». Tabloul câmpului de luptă are mişcare şi vieaţă. Se reproduc cuvintele de îmbărbătare ale lui Matei Basarab către ostaşi. In toiul luptei Domnul este rănit « cu un glonţ, la piciorul stâng, din josul genunchiului ». Dar Dumnezeu dă către seară un nor ploios, care se năpusti asupra taberei moldoveneşti, « cum ar cura un râu prea iute », cu « picături groase şi vîrtoase ca o piatră, unde-i lovia, ticăloşii, îndată cădea de pre cai jos şi se făcu în tabăra lor apă multă, ca o baltă tinoasă. Şi aşa fiind, Muntenii se năpustesc asupra lor şi-i sfarâmă. Vasile Vodă, cu ginerele său Timuş şi cu puţini călări, de-abia

au scăpat cu fuga, « trecând la Moldova pe la Galați, însă noroc au avut, căci au înoptat ».

Tot astfel contimporane sunt și notele care urmează despre răscoala seimenilor, care a turburat ultimele zile ale înțeleptului Domn. Scena e povestită dramatic: « Mateiu Vodă, fiind rănit de războiul căzăcesc, zăcea în patul lui și nu putea să se repause și să-și caute leacul ranei sale de necazul slujitorilor lui ». « Aceștia se îndrăciră de se nebuniră... și-și bătea joc de dânsul și în toate zilele sbiera în curtea lui și lua tunurile de le scotea afară la câmp și intra în casă unde zăcea, de-l pedepsia (chinuia), și se lăuda că ei au bătut războiul Cazacilor, cerșindu-i să le dea câte trei lefi, iar de nu, vor sparge cămara și singuri își vor lua... Și zicea să-și lase de-acum scaunul și să se facă călugăr, că au îmbătrânit ». Intr'o zi, se strânseră cu toții în curtea domnească să prindă pe doi boieri pe care-i bănuiau că sfătuesc pe Domn să nu le dea lefi. Și, continuă cronica cu isbucniri de ură, care nu-și are locul decât la cineva care narează pentru fapte contimporane: « Și așa, fiind ei *turbați ca niște porci făr' de nici o rușine*, se suiră sus în casele domnești și dederă năvală unde zăcea Domnul lor, căutând pre acești boiari, supt căpătâiul lui, supt paturi, prin poduri, prin cămări, prin lade, până-i găsiră și așia dinaintea lui, i-au luat, cât se cutremura locul de groaza lor, dezbrăcându-i de haine, bătându-i nemilostiv până i-au scos afară la câmp și acolo i-au omorit ».

In răstimp Doamna Elina moare, îngropată cu mare cinste în biserica domnească din Târgoviște. Frământările provocate de răsvrătirea seimenilor însă nu se potolesc. Intr'o zi, pe când Domnul vindecat la picior eșise « la preumblare către Argeș, învârtejindu-se de-acolo, dorobanții și seimenii i-au închis porțile și i-au eșit înainte la șanțul cel mare, cu toate tunurile, oprind pre Domnul lor, ca să nu mai intre în cetate, zicând, că de-acum înainte nu le mai trebue să le mai fie lor Domn, ci sau să iasă din țară, sau să se călugărească. Deci așa au șezut cu toți boiarii lui, obidit, din josul orașului, trei zile; și nici pâine nu lăsa să-i aducă să mănânce din averea lui și din toată cinstea domniei lui ». Numai după ce le-a făgăduit să le dea bani din destul, l-au lăsat să intre în cetate.

VII. După moartea lui Matei Basarab compilația lui Stoica Ludescu continuă cu știri care au un caracter contemporan și care pot fi, de data aceasta, chiar amintirile

Neagoe Basarab și Matei Basarab, fresce din Mănăstirea Hurez, ctitoria lui Brâncoveanu.

Din Arhiva fotografică a Fundației Regele Mihai I).

personale ale compilatorului. Zarva seimenilor, care a amărît ultimele zile ale lui Matei Basarab isbucneşte cu furie, în domnnia următoare a lui Constantin Şerban Basarab — cumnatul Postelnicului Cantacuzino — a cărui figură este prezintată în lumină frumoasă: «om bun şi înţelept şi blând... judecăţi drepte făcea... pre niminea nu obidia, ci cu blândeţe şi cu cuvinte dulci pre toţi îi mângâia şi gândi să facă mult bine ţării şi se bucura toţi şi moşnenii şi streinii». Dar aceste intenţii nu putură fi aduse la îndeplinire. Domnul, sfătuindu-se cu boerii, făcu greşala de comunică căpeteniilor oştirii sale intenţia de a scoate pe seimenii sârbi din oştire. Căpeteniile încuscrite cu seimenii, le desvăluiră acestora planul Domnului, şi cu toţii, înfuriaţi, se răsvrătiră, asasinând boierii de frunte — între alţii pe vistierul George Carida, bunicul cronicarului Radu Popescu, şi pe Papa, fiul Predei Brâncoveanu, tatăl viitorului Domn. Apoi se năpustiră asupra bisericilor: «Călcară şi svintele biserici ale lui Dumnezeu, încă slujind preoţii svânta liturghie, iar ei intra în biserici de-i scotea de păr afară, şi-i desbrăca de vesminte, şi jefuia svintele biserici şi prestoalele, şi lua potirele de au vărsat jos svântul sânge şi trup al Domnului nostru Isus Hristos... Svintele veştminte făcutu-le-au muerilor şi fetelor conteşe; din procoveţe, făcut-au căiţe şi altiţe. Şi vindea cărţile bisericii la târg». De această năpaste n'a putut scapă ţara decât atunci când Domnul, împlinind un vechiu gând al lui Mateiu Basarab, a chemat în ajutor pe Gheorghe Ştefan, Domnul Moldovei, şi pe Gheorghe Racoţi al Ardealului, şi împreună cu aceştia, cu oastea ce-i rămăsese credincioasă, s'a învârtejit asupra rebelilor şi i-a nimicit, spânzurând la roată pe Hrizea Spătarul, pe care răsculaţii îl aleseseră Domn. Dar aceste turburări interne aduc mazilirea lui Constantin Basarab şi înlocuirea lui prin Mihnea.

VIII. Dela Mihnea Vodă înainte, Stoica Ludescu, povestind evenimentele la care a fost martor şi părtaş — căci el era omul de casă al familiei Cantacuzino, împărtăşind cu ea vicisitudinile soartei — concentrează interesul asupra împrejurărilor care au pregătit asasinarea Postelnicului Constantin Cantacuzino — eveniment care, prin turburările adânci pe care le-a avut în vieaţa ţării şi prin consecinţele lui îndepărtate, a intrat pe primul plan în istoria timpului.

Domnul Mihnea-Vodă, care usurpase din domnie pe cumnatul Postelnicului, Constantin Basarab, scoase pe Cantacuzino din funcţia de mare logofăt al curţii şi-l sili să se retragă la moşia sa Filipeşti, din Prahova. Câteva luni mai târziu, după ce boierii destăinuiseră în Ardeal Paşei intenţiile de trădare ale lui Mihnea, Domnul, înfuriat, trimise din Târgovişte, pe căpitanul Odor cu plăieşii Ialomiţei, să prinză pe Postelnicul Cantacuzino şi pe ginerele său, Pană Filipescu Spătarul, pe care-i credea vicleni, şi să-i omoare. Aceştia, prinzând de veste, fugiră prin munţii Prahovei, fugăriţi din urmă de trimişii Domnului. Dela Braşov, unde scăpaseră, ei trecură în Moldova, la fraţii Postelnicului, şi de acolo Postelnicul plecă la Constantinopol, unde fusese chemat de Poartă, spre a se desvinovăţi de învinuirile aduse de Mihnea Vodă. Acolo, C. Cantacuzino se apără aşa de bine, încât prigonitorul, Mihnea Vodă, se vede silit să fugă în Ardeal, în timp ce el — Postelnicul — se întoarce în ţară la numirea noului Domn, Gheorghe Ghica.

După domnia de un an a lui Gheorghe Ghica, urmează fiul acestuia, Grigore Gheorghe Ghica, sub care Postelnicul se credea asigurat, deoarece, ca recunoştinţă din partea tânărului Domn, pentru sprijinul dat la obţinerea tronului, primise dela acesta legământ scris, prin care i se garanta liniştea vieţii. Dar această prietenie fu de scurtă durată. In curând, avea să se abată asupra bătrânului sfetnic, năpasta.

Drama începe să se desfăşoare pe câmpurile de luptă, dincolo de hotarele ţării. Grigore Vodă se afla în tabăra turcească, împreună cu Tătarii şi Moldovenii. In lagărul muntean, se afla şi Constantin Stolnicul — pe atunci un copil de vreo 15 ani — care îndeplinea pe lângă Domn sarcina de postelnic, alături de cei doi fraţi ai săi mai mari, Drăghici şi Şerban Logofătul.

După încheierea campaniei, se răspândeşte în tabăra munteană svonul că Şerban Logofătul cu fraţii săi şi alţi boieri prieteni, ar fi încercat să îndemne pe căpitani şi slujitori ca să pârască vizirului pe Grigore Vodă de trădare faţă de Poartă, pentru ca, în cele din urmă, să ceară Domn pe Şerban Logofătul. Svonul, trecând din gură în gură, intră în urechile Domnului, care la început nu suflă un cuvânt, dar dupăce-şi ia ziua bună dela vizir şi se desparte de oştirea turcească, conăcind într'un loc, la amiază, porunceşte vătafului de aprozi să aresteze pe fraţii Cantacuzino şi pe ceilalţi boieri, care umblaseră cu vicleşug. In acelaşi timp, şi din ţară sosise Domnului ştiri dela Doamna şi dela caimacamii lăsaţi de el în Bucureşti, dela Stroe Vornicul Leordeanu şi dela Dumitraşco Cantacuzino, că tatăl Cantacuzinilor se laudă că «el a popit pe Grigore Vodă şi el îl va despopi», că trimite oamenii lui «pre marginea turcească, hulind numele Domnului de rău şi hain», că zăticneşte oamenii ţării şi nu-i lasă să dea dajdiile împărăteşti.

Fără să bănuiască nimic din aceste intrigi, bătrânul Postelnic, aflând ştirea că fiii săi au căzut în năpaste, iese întru întâmpinarea Domnului la Craiova, dar Grigore Ghica îi arată dela început «o faţă foarte posomorîtă»; îi vorbeşte cu aluzii înţepătoare — «îi vorbia cam alăturea cu calea», zice cronicarul — şi, în cele din urmă, se plânge de copiii Postelnicului că sunt răi şi vicleni.

Venind la scaunul de domnie, Ghica, punând în libertate pe ceilalţi boieri arestaţi, taie la nas de-o parte pe Şerban Vodă», pentrucă — zice cronica — se numea a fi Domn». In acelaşi timp, trimite, în toiul nopţii, dorobanţi să ridice pe bătrânul Postelnic din aşternut şi să-l ducă în mănăstirea Snagovului, de lângă Bucureşti.

Era în pragul sărbătorilor de Crăciun ale anului 1663, în noaptea de Sâmbătă spre Duminică, 20 Decemvrie. Cronica scrisă de Stoica Ludescu, «bătrâna slugă a Cantacuzenilor», ne spune cum Postelnicul, cu presimţirea morţii apropiate, a stat a doua zi «la dumnezeiască rugă tot în genunchi la sfintele icoane» şi s'a precestuit cu trupul şi cu sângele Mântuitorului. Sorocul zilelor lui era încheiat. Seara, pe vremea cinei, gelaţii lui Vodă îl duc în sala trapezăriei şi acolo, legându-l de stâlpul cel mare, l-au sugrumat.

Năpasta împotriva Cantacuzenilor nu se sfârşi cu moartea Postelnicului. După mazilirea lui Grigoraşco Vodă, Drăghici Spătarul Cantacuzino, trimes înainte la Constantinopol, ca să aşeze, prin legăturile lui acolo, domnia lui Radu, fiul lui Leon, este suprimat de Greci — explică Ludescu — «căci nu-i lăsa de tot în voia lor să mănânce şi să prade ţara, iar ei, ca nişte draci, înţelegând, mai rea pismă puseră şi otrăviră pre ticălosul Drăghici Spatariul, omorindu-l acolo în Ţarigrad». După răsturnarea lui Radu-Vodă, care, înteţit de Stroe Leurdeanu şi de Greci, pusese la cale uciderea boierilor — fireşte în cap cu Cantacuzenii — «sus în casele domneşti» — urmează o scurtă epocă de înseninare. Prin stăruinţele boerilor, fu ales Domn «un boiariu, anume Antonie Vornicul, den sat den Popeşti, den judeţul Praovei».

Domnia lui Antonie Vodă este înfăţişată cu simpatie, — o domnie de împăcare a urilor deslănţuite şi de reabilitare, a memoriei Postelnicului. Intrat în scaun în Săptămâna Patimilor, Antonie Vodă, în «Duminica Svintelor Paşti, fiind toţi înaintea bisericii... făcut-au mare jurământ împreună cu toţi boiarii, câte unul câte unul, fieştecare puindu-şi mâi-

nele pre svânta Evanghelie, jurând pre puternicul svântul nume al Domnului Dumnezeului nostru Iisus Hristos, cum vor sluji Domnu-său, lui Antonie Vodă, cu dreptate, şi cum să lipsească pisma şi mozaviria şi hicleşugul din mijlocul lor; numai de acum înainte să locuiască toţi într'o adevărată dragoste, ca nişte adevăraţi creştini...». Şi «istovind jurământul, toţi au iscălit cu mâinile lor la izvodul jurământului».

In timpul acestui Domn, «care făcea judecăţi drepte şi căuta de rândul ţării şi al săracilor», fiii Postelnicului Cantacuzino şi mama lor, «jupâneasa Elina Postelniceasa», s'au prezintat în divanul domnesc, acuzând pe Stroe Vornicul Leurdeanu că a pricinuit moartea pe nedrept a Postelnicului. Stroe tăgăduieşte: «nu este el cu nimic vinovat de sângele acelui creştin... vrând — adaogă Ludescu — să se ascunză ca Cain de sângele frăţine-său, lui Avel». Pârâşii scot atunci 3 răvaşe «scrise cu mâna lui către un hoţ asemenea cu el, Costandin Paharnicul Verzariul... ca să facă lui Costandin Postelnicul moarte, iar într'alt chip nu», care «s'au citit în divanul cel mare şi le-au văzut singur Stroie Vornicul şi n'au mai putut prinde bâha, că erau scrise de mâna lui». Domnul cu Mitropolitul Teodosie şi amândoi episcopii, cercetând Pravila, osândesc pe vinovat la moarte. Atunci Doamna Elina şi copiii ei se roagă de Domn să-l ierte de moarte, trimiţindu-l mai bine la călugărie. Antonie Vodă porunceşte să-l scoată afară din divan, «cu răvaşele lui cele de vânzare, de se arătară tuturor noroadelor, ca să-l ştie toţi că s'au asemănat cu Iuda şi l-au ivit Dumnezeu ca pre Cain». Apoi l-au dus la mănăstirea Snagov, unde l-au călugărit, puindu-i numele, în monahism, de Silvestru.

Condamnarea lui Stroe Leurdeanu turbură din nou vieaţa publică a Ţării-Româneşti. Adversarii Cantacuzenilor alcătuesc «o ceată spurcată», care «noaptea se strângea la casa lui George Vornicul Băleanu» şi «uneltia pieirea lor». Cantacuzenii se plâng Domnului. Antonie Vodă, aducând plângerea lor în divan şi negăsind în sarcina lor nicio vină, scoate din dregătorii boierii uneltitori şi le porunceşte să «meargă la ţară, să şează la casele lor». Aceasta îndârjeşte şi mai mult partida Bălenilor, care nu se lasă până nu provoacă mazilirea lui Antonie Vodă şi readucerea în domnie a lui Grigoraşco Ghica. Cu acesta, începe o eră nouă de prigoniri împotriva Cantacuzenilor. Călugărul Silvestru, aflând de întoarcerea lui Grigoraşco, îşi leapădă rasa de monah şi aleargă la Odrii, ca să se închine Domnului. Apoi se însoţeşte din nou cu ceilalţi boieri şi cu Grecii şi pornesc lupta împotriva adversarilor. «Multe case au pustiit, că toată pisma lor era mai vârtos ca să surpe casa răposatului Costandin Postelnicul, că nu se sătura de sângele lui, ci şi acum tare se nevoia ca să omoare şi pre feciorii lui», se văicăreşte Ludescu. Aşteptau să se întoarcă în ţară Şerban Cantacuzino dela Ţarigrad, ca să pună mâna pe toţi, dar acela, înştiinţat în drum de maică-sa, despre cele ce se urzeau în ţară, se întoarce înapoi. Adversarii, văzând că le-a scăpat Şerban, «fac svat drăcesc»: «pun la opreală mare în turnul clopotniţei» pe ceilalţi fraţi şi trimet la ocnă rudele apropiate şi devotaţii, între care şi «pre Stoica Logofătul Ludescul, care au fost slugă bătrână la casa răposatului Costandin Postelnicul». Domnul plecând cu oastea, ispravnicii lăsaţi de el — Gh. Băleanu, Stroe Leurdeanu şi Hrizea Vistiernicul — scot din turn pe fraţii Cantacuzino «şi-i ducea afară din cetate, înaintea temniţei, de-i bătea în toate zilele pre talpele picioarelor şi-i spânzura de mâini cu sfoară şi-i muncia în tot felul». Dar Şerban — cel scăpat — care veghea dela Ţarigrad asupra fraţilor săi, izbuteşte să trimeată în ţară un capegi-başa, cu poruncă împărătească. Turcul, fără veste, intră în casele domneşti; ceru să i se predea boierii arestaţi şi astfel îi scăpă din mâinile duşmanilor lor în care intrase «covăseala dracului». Nici în domnia următoare, a lui Duca-Vodă, Cantacuzinii nu sunt liniştiţi. Din nou arestaţi, din nou scăpaţi, şi toate aceste prigoniri ale lor nu se sfârşesc decât cu urcarea în scaun a lui Şerban Cantacuzino. Domnia lui Şerban Cantacuzino este înfăţişată în lumină simpatică. Cronicarul nu ştie nimic de răzbunările sângeroase împotriva adversarilor, cu care Şerban şi-a inaugurat domnia. El începe prin a arăta dificultăţile domniei: «Ţara, fiind spartă şi răsipită pentru multe nevoi şi greutăţi ce au fost împresurată încă din zilele altor Domni», «nu putu nici într'un chip să o îndirepteze», mai ales că-l împresurase Turcii cu dări de bani şi cu «zaharéle». El povesteşte apoi participarea ţării la luptele Turcilor dela Viena, dela Buda, dela Seghedin. Inseamnă pe larg călătoria Doamnei Elina, întovărăşită de fiul ei Mihai Vel Spătar, la Sfântul Mormânt; pomeneşte moartea şi înmormântarea ei la Mărgineni, în «gropniţa ce este în tinda bisericii din dreapta, alăturea cu gropniţa soţului ei», şi încheie cu un act de adevărată clemenţă al Domnului: căsătorirea fiicei sale, Alexandra, după Gligoraşco Postelnicul, feciorul lui Ivaşco Băleanul, fost mare logofăt. «O mare minune au făcut acel Şerban Vodă cu ginere-său Gligoraşco. Că tatăl lui Ivaşco şi moşiu-său Gheorghe din Băleni, fost-au mari vrăjmaşi asupra lui Şerban Vodă şi a toată casa părinţilor lui». La venirea lui Şerban Vodă, Ivaşco şi fiul său fugiseră în Moldova. Ivaşco au murit în pribegie, Gligoraşco s'a tras în Ardeal. «Inţelegând de bun sfat şi înţelepciunea acestui cocon, Gligoraşco Postelnicul, îndată au trimes de l-au adus împreună cu maica lui aici, în ţară, şi către aceia n'a mai pomenit vrăjmăşia lor cea dintâiu, ci cu inimă curată l-au iertat şi l-au făcut lui ginere... Şi s'au mirat şi mari şi mici de acest lucru ce au făcut Şerban Vodă». La flăcările unui nou războiu, încins între Turci şi Austriaci, în care generalul austriac, Veterani, pătruns în ţară pe la Turnu-Severin, este întors înapoi prin solia plină de tact a lui Constantin Brâncoveanu, se încheie compilaţia lui Stoica Ludescu.

Compilaţia lui Stoica Ludescu, este cusută, după cum se vede, din părţi inegale ca întindere, ca valoare istorică şi formă literară: unele epoci reduse la câteva date seci şi acelea nesigure, altele expuse pe larg cu detalii preţioase pentru istoricul care nu se mărgineşte la schema faptelor principale privitoare la transformările urmate în structura unei societăţi, ci caută să prindă şi culoarea particulară a timpului. Ca izvor istoric, Ludescu trebueşte utilizat cu grijă. El este «bătrâna slugă a Cantacuzenilor», care resfrânge în scrisul său sentimentele şi resentimentele familiei de care-şi legase vieaţa şi pentru care suferise doi ani de ocnă. Mihnea Vodă, cel care a deslănţuit prigoana împotriva Cantacuzenilor, este înfăţişat ca fiind «de neamul lui, grec cămătariu. Tată-său l-au chemat Iane Surdul, iar pre dânsul l-au chemat din botez, Franţi. Deci isvodindu-se de mic a urma lui Ismail, feciorul Agariei, fugit-au dela părinţii lui de s'au dus la Ţarigrad şi s'au curtenit la Kinan-Paşa, zicând că este fecior Radului Vodă, nepot Mihnii Vodă». Dispreţul şi ura lui împotriva lui Mihnea se vede des în cursul naraţiunii. Acesta «îmbrăca pe dorobanţi tot cu haine spahiceşti şi nădăjduia în ei, ca Irod împăratul în Irodiada, când tăia capul Svântului Ioan Botezătoriul pentru dragostea ei; deci cât folos au avut Irod de dânsa, atîta au avut Mihnea de ei». Asasinarea Postelnicului, e înfăţişată ca o cursă a Diavolului, «pismaşul neamului omenesc». «Diavolul găsi două vase rele, unul românesc, altul grecesc, vel Vistiariu Ţarigrădeanul». La moartea Postelnicului el izbucneşte — influenţa poemei pe care am analizat-o mai sus (p. 232—233) — într'un

adevărat threnos: « O, diavole, răul pismașiu neamului omenesc, cum prilestiși (amăgiși) pre Grigorie Vodă de omorî pre Costandin fără judecată, fără vină nimică? Iară țara toată plângă pre Costandin Postelnicul, că au pierdut un stâlp mare, carele au sprijinit toate nevoile țărei. Plângu-l și săracii că și-au pierdut mila. Plângu-l care au avut de la el multă căutare, plângu-l și păgânii și creștinii și toate țările care l-au știut și nu l-au știut, ci numai de numele lui au auzit pentru multă înțelepciune și bunătate ce făcea în toate părțile...».

Iată acum, cum sunt înfățișați, prin contrast, boerii amestecați în complotul urzit împotriva Postelnicului. Mai întâi Costandin, fiul Radului Armașul Vărzariul: « cum nu se poate face din mărăcine struguri, și din rug smochine, așa nu se poate face din neamul rău bun; ci din varza cea, rea ce-i zic morococean, au eșit fiu-său și mai morococean... Sămânța acestor nelegiuiți și îndrăciți s'ar cădea, ce ar fi parte bărbătească, să se scopească, ca să nu mai răsară muștar și ardeiu, ci să se topească și să se canonească ».

Iată pe tatăl lui Costandin Vărzarul: « Radul Armașul era de moșie Român. Și tată-său era grădinar de verze la Ploești, pentru aceia numele lui s'au poreclit de i-au zis: Vărzariul. O rea sământă au fost, că nu s'au făcut varză bună, ci de nimic au răsărit fiul dracului ».

Ura sau simpatia lui îmbracă adesea forme biblice. Bătrânul logofăt găsește necontenit, pentru oamenii și faptele pe care le povestește, paralele în textele biblice. Grigorașco Vodă s'a căit de moartea Postelnicului, « cum s'a căit, pentru moartea Domnului nostru Iisus Hristos, și Iuda ». Stroe Leurdeanu, Gr. Băleanu și Hrizea Vistierul, care au închis pe frații Cantacuzino și-i chinuiau, «se asemănă cu Maximian și Diocletian, muncitorii creștinilor și cu spurcatul Arie ». Pre Șerban Cantacuzino « l-a scos Dumnezeu din calea pierzării și l-a îndreptat pre calea mântuirii, precum au îndreptat și pre cei trei filosofi care i-au trimes Irod să ispitească de nașterea lui Hristos ». Câteodată logofătul încearcă pe aceste teme de paralele biblice să scoată efecte retorice, ca atunci când ne povestește că seimenii « pârîră pre Domnul care era Constantin Șerban Basarab, cumnatul Postelnicului lor, la păgânii care niciodată nu pohtesc binele creștinilor. Iuda pârî pre Domnul nostru Iisus Hristos la păgânii Ovrei: cum că el se laudă că este fiiul lui Dumnezeu, iar dorobanții pârîră pre Domnu-seu la păgânii Turci. Iuda vându pre Hristos în 30 de talanți, iar ei se vândură robi Turcilor în toată vieața lor. Ovreii deaderă acel chelciug pre un sat a fi de îngroparea streinilor, iar ei singuri se deaderă mâncare câinilor. Iuda se deade singur spânzurării, iar ei singuri se deaderă înecării, că s'au înecat cu totul. O nebunie nespusă...».

Acest fel de citate și de paralelisme biblice, de invective și imprecații, care se întrețes prea des în partea finală a cronicei, fac să lâncezească interesul pe care-l trezesc liniile simple ale evenimentelor în încordarea lor dramatică. Artificiile retorice ale bătrânului cronicar par azi naive și vetuste. Indignarea și ura nu trezesc în sufletul lui, alimentat mai mult cu lecturi biblice și hagiografice, ecouri atât de largi și de puternice, încât să se cristalizeze în forme literare, care să poată trăi dincolo de lumea și de epoca lui.

Cronicarul cantacuzinesc stă astfel cu mult în urma cronicarilor moldoveni, și prin lipsa de obiectivitate și prin darul formei literare, dar el are meritul de a ne fi păstrat, în compilația sa, cele mai vechi anale ale Țării-Românești și de a fi înodat povestirea evenimentelor de la descălecat până în vremea sa.

BIBLIOGRAFIE. Ediții: Textul cronicii lui Stoica Ludescu a fost publicat pentru întâiaș dată, la Chișinău la începutul sec. XIX sub titlul *Istoria Tierei Romanesci de cându au descălicatu Românii*, în *Magazinu istoricu pentru Dacia suptu redacția lui* A. Treb. Laurianu și Nicolae Bălcescu, tom. IV, 1847, p. 231–372 și V (1847), pp. 3–32. O altă versiune după un manuscris, aflat în Biblioteca Mitropliei din Chișinău, copiat de ierodiaconul Daniil, a fost publicată de G. Ioanid în *Istoria Moldo-României*, București 1858, vol. I, p. 1–165. O altă versiune cu multe interpolări a fost publicată de Stoica Nicolaescu, în *Revista pentru istorie archeologie și filologie*, vol. XI, partea 1,1910, p. 97–186 și XI p. 2, p. 346–355. I. Minea *O versiune a cronicii lui Stoica Ludescu*, în *Cercetări istorice*, I, 1925, p. 2–7.

STUDII: Gr. Tocilescu, *Studii critice asupra cronicelor române*, în *Revista pentru istorie archeologie și filologie*, anul II, vol. III, 1884, p. 270–288; N. Iorga, *Câteva note despre cronicele și tradiția noastră istorică*, în *Analele Acad. Rom. secț. ist., seria II, tom XXXIII*, 1910, p. 141–146; N. Iorga, *Cronicele muntene. Cronicele din secolul al XVII-lea*, în *Analele Academiei Române. Mem. Secț. ist.* seria II, tom. XXI, 1898-1899, p. 303–462. O părere deosebită în privința alcătuirii cronicii, la D. Onciul, *Din istoria României*, Socec, 1913, p. 84–85 (retipărită și în *Biblioteca pentru toți*, nr. 361—362, p. 102–103). Știri despre Stoica Ludescu, în afară de studiul amintit al lui Iorga: C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul cronicelor muntene*, București, 1906, p. 5–8. Al. Lapedatu în *Buletinul Comisiunii Monumentelor istorice* I, 1908, p. 161–165: *Noi monumente istorice. Biserica din Ludești* (ctitoria lui Stoica Ludescu) în care se găsesc mormintele soției lui Stoica Ludescu, Ecaterina, și a fiicelor lui: Lencuța și Ancuța. Al. Ciorănescu, *Un act al lui Stoica Ludescu* în *Revista istorică*, XX, 1934, p. 219-220. E o mărturie la mâna lui Goran Logofătu pentru o moșie dela Țigănești, pe Mostiște, din Ilfov. Cronicarul semnează aci: «Stoica Logofătul Liudescu, ispravnicul Scaunului Târgoviștii». G. Potra, *Averea lui Șerban Cantacuzino și întemeierea mânăstirei Cotroceni*, în *Revista Istorică Română*, IV, 1934, p. 300–306. Actul este scris de « bătrâna slugă a cinstitei sale case, Stoica Liudescul » și terminat în Decemvrie 1681. Rezumate și extrase din părțile principale ale studiilor citate mai sus au dat N. Simache și Tr. Cristescu, *Letopisețul cantacuzinesc*, 1290–1688, Buzău, 1942. Este însă de regretat că autorii uită să pună semnele citării după pasagiile destul de întinse pe care le reproduc dela alții.

RADU POPESCU

Compilația lui Stoica Ludescu a ajuns și la cunoștința adversarilor și era firesc ca acestora să nu le convină a fi înfățișați contimporanilor și viitorimei în lumina de blesteme în care îi înfățișase istoricul cantacuzinesc. Cel mai cărturar dintre ei, Radu Popescu, om cu cultură largă și cu talent literar, fiul Visterniculul Hrizea, care pierise ucis în chinuri de Șerban Cantacuzino, a apucat pana ca să întocmească o altă compilație pe un plan nou și ca să povestească lupta dintre ai săi și dintre Cantacuzeni, în lumina care le era prielnică.

VIEAȚA. Radu Popescu are o vieață plină de peripeții dramatice, cu trăsături de adevărat roman: sguduită în tinerețe de tragedii familiare, de neașteptate întorsături ale soartei, care fac din fiul unuia din cei mai bogați și mai puternici oameni ai Țării Românești, un boier scăpătat, pentru ca apoi să-l ridice pe treapta cea mai înaltă a ierarhiei boierești, și în cele din urmă, să-l aducă a-și închina zilele în chiliile unei mănăstiri.

Era fiul lui Hrizea Vistierul, din satul Popești al județului Ilfov. Bunicul său, Gheorghe Carida — nume ce trădează o origine grecească — fusese vistier pe vremea lui Radu Leon și a lui Matei Basarab și a fost ucis în răscoala seimenilor din 1655, când i s'a jefuit și toată casa. Tatăl cronicarului — Hrizea — a luat în căsătorie pe Maria, fiica Marelui Ban Gheorghe Băleanu, căpetenia partidei de boieri care duceau lupta înverșunată împotriva Cantacuzinilor.

In încăierarea dintre cele două partide boierești, în care a căzut victimă Postelnicul Constantin Cantacuzino, Hrizea a jucat un rol de frunte. După moartea Postelnicului, el era în capul partidei boierești, care ducea mai departe lupta contra Cantacuzinilor.

Pe timpul lui Duca Vodă, când Domnul, din porunca Turcilor, pornise cu oștirea în ajutorul trupelor turcești, împotriva cetății Cehrinul, rămân în țară ca ispravnici de scaun, între alții, Hrizea Vistiernicul și Logofătul Șerban Cantacuzino, fiul Postelnicului, cu misiunea specială de a supraveghea ridicarea unor ziduri la curtea domnească. In acele împrejurări, Șerban Cantacuzino, care intrase în legături de dragoste cu Doamna,

şi-ar fi dat gândul pe faţă: «bune case de Domn tânăr». De fapt, el umbla încă de atunci după domnia ţării, îndemnat între altele şi de faptul că în Constantinopol fusese numit Vizir un bun prieten al său, Cara Mustafa. In aceste împrejurări, vine în Bucureşti un ciohodar din Constantinopol, cu veşti pentru Şerban Cantacuzino. Intâmplarea face ca să iasă în calea Turcului, care căuta pe Şerban, Hrizea şi-i spune trimisului că el este Cantacuzino. Astfel scrisoarea şi destăinuirile ciohodarului sunt aflate de Hrizea, care le comunică Domnului Duca Vodă. Şerban Cantacuzino, înştiinţat de cele întâmplate prin Doamna lui Duca Vodă, Anastasia, fuge peste graniţă şi, curând după aceasta, isbuteşte să capete la Constantinopol, domnia Ţării-Româneşti.

Şerban Cantacuzino, nevoit să mai rămână câteva zile pe ţărmurile Bosforului, ca să-şi consolideze domnia, trimite prin nepotul său Brâncoveanu, poruncă la Bucureşti, ca să se aşeze în scaunul domnesc ca locţiitori ai săi — caimacami, cum se zicea pe atunci — Badea Vornicul Bălăceanu şi Hrizea Vistierul. Dar această cinste deosebită, pe care Şerban Vodă o aducea celui ce făcuse parte din tabăra care pusese la cale pieirea tatălui său, nu era pornită din sentimente sincere.

In 1680, pe la sfârşitul lui Februarie, Hrizea este închis din porunca Domnului, sub învinuirea că ar fi mâncat banii ţării. Boierii însărcinaţi cu cercetarea cazului, stabilesc însă că Hrizea cheltuise dela el pentru ţară, 30.000 de taleri. Abia scăpat de această acuzare, o altă năpastă cade pe capul lui. Domnul îl învinueşte că zahareaua — adică proviziunile — procurate oştirii turceşti, care înconjurase Cameniţa, fusese rea. O cronică anonimă, care ne relatează acestea, adaogă aci că «ori bună, ori rea de au fost, o dedese boiarii şi rudele lui, iar el numai Hrizei Vistier îi găsea vină». Din porunca Domnului, i s'a cerut pentru această vină, 41.000 de taleri. Neavând încotro, nenorocitul Vistier a trebuit să-şi vândă satele, moşiile şi ţiganii, şi pe deasupra să se împrumute, ca să achite suma cerută. După plată, Hrizea este scos din temniţă, dar în curând este închis din nou şi muncit în chinuri din ce în ce mai grele, până ce i se scoate un ochiu. Un misionar catolic, călugărul italian *Del Monte*, care fusese trimis în Ţara Românească de scaunul papal, ca să facă un raport asupra situaţiunii ţării, ne spune că Domnul din iatacul său auzia vaietele şi chinurile nenorocitului boier, care se sbătea în dureri, jos în beciu, strigând: «Doamne, eşti crud şi nebun de-mi chinuieşti trupul? Cine-ţi va mai crede ţie? Ţi-am slujit cu credinţă şi numai în acest an ţi-am numărat din ţară 2.800 pungi, pe care le-ai luat şi nu ştiu cui le-ai dat». Del Monte adaogă la acestea că Domnul, înfuriat, a poruncit atunci ca Vistierul să fie tras în ţeapă.

Pridvorul Mânăstirii Hurez, ctitoria lui Const. Brâncoveanu

Pe urma lui Hrizea rămân, cu totul sărăciţi, jupâneasa şi copiii. Şi totuşi, setea de răzbunare a Domnului nu s'a potolit, căci cere familiei bani şi pune slujitori să-i păzească ziua şi noaptea şi să le urmărească toate mişcările. Văzându-se necontenit hărţuiţi şi aflând dela unii şi dela alţii că Domnul e hotărît să-i piardă, «au luat — cum zice cronica în graiul ei bătrânesc — pe Dumnezeu într'ajutor» şi, strecurându-se printre paznicii care pândeau în jurul casei, isbutesc să încalece de cu seară şi, gonind pe drumul Giurgiului, pe la miezul nopţii, au trecut Dunărea în Ţara Turcească.

Şerban, aflând a doua zi de fuga lor, a trimis în toate părţile căpitani şi slujitori ca să-i prindă şi să-i omoare unde i-or ajunge. Era însă prea târziu. Cu toate promisiunile de bani făcute paşilor şi cadiilor din cetăţile dunărene, fugarii ajung la Adrianopol, de acolo la Ţarigrad şi, în sfârşit, după o oarecare vreme, se oploşesc în Moldova, la curtea lui Duca Vodă, unde se întâlnesc cu ceilalţi boieri pribegiţi acolo, de frica lui Şerban Vodă.

Pe la începutul lui 1687, adică în ultimul an al domniei lui Şerban Vodă, Radu Popescu — fiul Vistierului ucis — şi ai săi, se întorc cu cea mai mare parte a pribegilor, la vetrele lor. Erau însă — cum se va vedea îndată — cu totul scăpătaţi.

La începutul domniei lui Brâncoveanu, Radu Popescu este preţuit pentru cultura lui şi trimis în misiuni diplomatice.

In acele timpuri, Aga Constantin Bălăceanu, care fusese încredinţat cu solie la Viena, de către Şerban Cantacuzino, aflând de moartea socrului său, s'a oprit la Braşov şi a început să uneltească împotriva noului Domn, Brâncoveanu, pe lângă generalul Heissler, comandantul armatelor imperiale. După stăruinţele lui Bălăceanu, Heissler se pregătea chiar să intre cu oştirile în ţară. Brâncoveanu însă, care se străduia ca ţara să nu devină teatrul războiului dintre creştini şi Turci, trimisese o solie pe lângă Bălăceanu şi pe lângă comandantul general, dar solii lui Brâncoveanu găsesc pe Heissler turburat şi mânios, ca «un urs împuşcat», spune o cronică anonimă contimporană, şi «nici cum nu se apropia de vorba lui, că nu se uita la vorbele lor, ci la cuvintele Bălăceanului».

Solii se întorc fără nicio ispravă, dar Brâncoveanu, gândindu-se la jaful şi pustiirea ce s'ar întinde în ţară, când împotriva armatelor germane s'ar uni oştirile turceşti şi tătăreşti, trimite din nou, de data aceasta, pe Radu Popescu, «fiind — după cum ne încredinţează cronica — învăţat în limba latinească». Şi pentru a îmblânzi mânia generalului, Radu Logofătul aducea ca dar din partea Domnului, pe lângă o sumă de bani, şi o mie de boi pentru nevoile oştirii. Cronica contemporană ne-a consemnat toate amănuntele întrevederii cu generalul austriac şi discuţia urmată între ei, asupra căreia, pentru savoarea lucrului şi pitorescul vremei, ne oprim puţin.

« Jupâne Haisler — începe Radu Popescu — ce pricină este la mijloc între Dumneata și între Măria Sa Vodă și între țară, și în toate zilele te lauzi cu rău asupra pământului; în loc ce am avut nădejde de mântuință din mâinile Turcilor păgâni, acum dela Dumneavoastră să ni vie pieire, care nădejde va să fie la noi în deșert ». La acestea, Heissler răspunde acuzând pe Brâncoveanu că, după ce a trimis soli la împărat și a încheiat legământ cu creștinii, n'a vrut să păzească « tocmeala — cum zic la noi, la Nemți: parola — ci ați călcat și toate legăturile, și ați stricat și parola ». La acestea, răspunde Radu Logofătul: « Mi-ar fi voia să auz dela Dumneata, care legături am călcat de am stricat parola, că Domnul nostru și cu țara gândește că le țin toate câte au legat solii noștri acolo în Beciu (Viena), iar de au legat Dumnealui Bălăceanu, care îndeamnă pre Dumneata spre mânie, alte legături afară din cei trei soli ai noștri, pre neștiință, în taină, acelea nu le vom ținea... iar acelea primim, care au legat solii noștri toți de față. Și de au legat bani, iată dăm bani, numai deodată toți nu putem să-i dăm, de vreme ce suntem dajnici și Turcilor ». El stăruie mai departe să convingă pe general să renunțe la planul de a intra în țară, căci hotarele « sunt deschise de toate părțile și ar veni Turcii și Tătarii de ar pustii tot pământul... Care lucru dacă ar rămânea fără oameni, de ce fel ni sânt ostenelile și vorbele și legăturile ce le facem? » Generalul rămâne însă neînduplecat: « Nicio mântuire — încheie el discuția — nu se poate fără primejdie și fără pagubă ».

Cu toată încrederea pe care i-a arătat-o Brâncoveanu în această împrejurare, totuși, până în 1693, nu i se acordă nicio dregătorie. De altfel și vremurile erau turburi. Ofensiva otomană împotriva creștinilor începuse. Brâncoveanu primea porunca de a se duce cu toate oștile sale la Cerneți. In toamna anului următor, trupele austriace intrară în Oltenia: ocupară Piteștii, Câmpulungul, iar în iarnă, Heissler și ințețitorul său, Constantin Bălăceanu, își făceau Crăciunul în București. Ca să scoată pe imperiali din țară, Domnul aduce în ascuns pe Tătari.

De altă parte și Radu Popescu este prins în deslegarea numeroaselor încurcături bănești, rămase de pe urma tatălui său. Tatăl lui Radu Popescu, silit de Șerban Cantacuzino să plătească 41.000 taleri, pentru zahareaua dela Camenița, își vânduse o parte din avere și a zălogit pe cealaltă. Radu și fratele său Gheorghe s'au tot străduit să plătească datoriile mari și grele — zice actul divanului — dar văzând în cele din urmă că n'au putere să le împlinească toate, s'au lepădat de toată averea rămasă dela tatăl lor, ca să se împartă între datornici, luând fiecare « măcar veri ce ar găsi ».

Se pare că Brâncoveanu nu avea destulă încredere în Radu Popescu, sau poate că trăia încă viu în amintirea lui, rolul pe care l-a jucat Hrizea în uciderea bunicului său despre mamă. Dregătoria de clucer (care avea îndatorirea de a îngriji de proviziile necesare cailor domnești), nu era o slujbă, pentru cultura și aspirațiile lui Radu Popescu. De aceea, nu era mulțumit cu situația lui, și amărăciunea de care era cuprins se strâvede într'o scrisoare interesantă, pe care o trimite vărului său Răducanu Dudescu. In această scrisoare semnificativă, cronicarul nostru își arată dorința de a veni la Dudești, să vadă pe « mama Neacșa » și pe vărul său, ca să mai vorbească:

« câte ceva, că Dumnezeu numai va crede precum ne aflăm
« și alt nu avem la cine și către cine ne plânge... Doară până
« acum, ca niște oameni ce sântem, înfășurați în deșertăciunile
« lumii, vom fi și avut câte ceva între noi, iar acum, cunoscând
« și văzând dela Dumneavoastră atâta ajutor, de nu-ți voi fi
« mai bun decât fratele și gânditor și cu fapte, încât îmi va fi
« cu putință, să mă bată Dumnezeu. Numai iar mă rog aibi-mă,
« iubeaște-mă, sprijineaște-mă, că sânt striin și n'am pe nimeni
« să mă caute, ci toată nădejdea, după Dumnezeu, la Dumnea-
« voastră îmi iaste. Și eu iar cum voiu fi cu Dumneavoastră,
« Sfinția Sa așa să mă judece. Nu-mi trebuiește alt nimic, fără
« cât o fărâmă de viiață fără groază, și să trăim cum va da Dum-
« nezeu; că unde văz că într'aciasta becisnică de țară, ne vin
« oamenilor primejdii și petrec neștiind nimica, zău că sunt
« bucuros mai bine să mă aflu în statul celor mai de jos și să
« fiu odihnit, decât să-mi fie numele acesta și să fiu pururea cu
« ghiață în inimă ».

Cu aceste sentimente de amărăciune în suflet, Radu Popescu ia parte în iarnă, la complotul urzit împotriva lui Brâncoveanu, pentru aducerea la domnie a lui Grigore Ghica, care se afla atunci la Constantinopol. Căpetenia complotului era Dumitrașcu Corbeanu, a cărui soțieera înrudită cu sora pretendentului.

Ințelegerea între complotiștii din București și între pretendentul din Constantinopol s'a făcut prin mijlocirea unui Turc, care fusese efendi la Grigore Ghica. Inlăturându-se corespondența, care putea să dea lucrurile pe față, Turcul trebuia să ducă lui Grigore Ghica, în ziua când cele puse la cale în București erau gata, o mahramă cu sârmă. Insă Turcul, din lăcomia câștigului, primind mahrama cu un răvaș, le-a predat lui Brâncoveanu. Domnul, mirându-se cu boierii săi de această viclenie, nu s'a turburat la început și i-a iertat. Dar lucrurile răsbătuseră până la Țarigrad, și într'o bună zi, se pomenește cu un agă, trimis din Constantinopol, cu firman ca să aducă la Poartă, pe boierii care pârîseră pe Brâncoveanu. Domnul, care se pricepea să desnoade ițele încurcate ale conjurațiilor, trimite pe lângă boierii cuprinși în firman, — deci și pe Radu Popescu — și o sumă de boieri devotați lui, împreună cu 15.000 de galbeni, care au efectul de a împăca lucrurile și de a întări situația lui Brâncoveanu.

Pe temeiul unui firman, care declara că pârele au fost dovedite mincinoase, Brâncoveanu închide pe Dumitrașcu Corbeanu, căpetenia, pe Grigore Postelnicu Băleanu și pe Radu Popescu; dar aci, se vede și tactul lui Brâncoveanu, care nu numai că, îi iartă, dar îi și pune în slujbe.

In Decemvrie următor (1700), Radu este « ispravnic de banii haraciului » în județul Vâlcea, iar în primăvara anului 1703, este ispravnic la Vel Ocnă în Râmnic.

Curând după aceasta, raporturile dintre Domn și cronicarul nostru se înăspresc. Radu nu se mai întâlnește în dregătorii, iar dintr'o scrisoare a lui Brâncoveanu, din 1708, către vărul cronicarului, se vede că acesta căzuse în disgrația Domnului.

Radu Popescu făcuse în satul său un zăgaz, ca să abată cursul apei pe matca cea veche, dar neglijase să sape mai întâiu șanțul cuvenit, ca să dea cale apei și puhoiul, venind mare, s'a revărsat și-a înecat livezile și morile mănăstirești. « Dacă au fost văru-tău — scrie Brâncoveanu — cu atâta minte, n'avem ce face... Pentru aceasta am scris boierilor caimacami, să taie acel zăgaz și nu va fi numai cu atâta, ci și câtă pagubă și stricăciune s'a făcut, toată va să plătească... ». Pentru aceste motive, el va fi trecut în rândurile partizanilor lui Ștefan Cantacuzino (1714—1716) și după înscăunarea acestuia, este numit în rangul de mare vornic de Târgoviște. In această calitate, i se încredințează misiuni delicate, ca de pildă sarcina de a conduce, dela Giurgiu până la graniță, cu conace, pe Carol al XII-lea, regele Suediei, sau aceea de a delimita hotarele Munteniei, care fuseseră încălcate de raiaua turcească a Brăilei.

Domnia lui Ștefan Cantacuzino este însă de scurtă durată. După doi ani de domnie, Ștefan Cantacuzino și tatăl său Stolnicul Constantin, sunt strangulați în temnițele dela Bostangi-Bași.

Domnia lui Nicolae Mavrocordat reprezintă punctul culminant în accensiunea politică a lui Radu Popescu. La începutul nouei domnii, el păstrează funcțiunea de Vornic de Târgoviște, iar în Martie 1716, este ridicat la rangul de mare vornic. De aci

înainte, cronicarul nostru începe să semneze în acte: *Radu Popescu*, în loc de *Radu sin Hrizii Vistierul* sau *Radu Hrizea*. In vremurile acelea de sbucium, provocat de războiul dintre Austriaci şi Turci, Radu Popescu este însărcinat de Domn cu misiuni de încredere. Astfel, el este desemnat să conducă oştirea tătărească, ce trebuia să treacă prin ţară, venind în ajutorul Turcilor la asediul Timişoarei, şi să-i pregătească conace. Tătarii sosesc însă prea târziu, după ce Timişoara căzuse în mâna imperialilor. Grosul armatei tătăreşti, cu hanul în frunte, trebuia acum să se împreune cu Vizirul. In acest timp o ceată de Nohai, întorcându-se spre vetrele lor, încep să se dea la jaf şi pradă. Radu Popescu dă atunci de ştire Domnului, care, trimiţând slujitori, izbuteşte să smulgă din mâna Tătarilor prada. Intorcându-se în cetatea de scaun, Domnul îl primeşte, după cum notează el însuşi, cu cinste şi-l numeşte Mare Ban al Craiovei. Radu Popescu ne spune că această înaltă dregătorie o datorează lui Grigore Băleanu, Radu Golescu şi Şerban Bujoreanu care, fiind în înţelegere ascunsă cu Nemţii şi temându-se de el să nu le afle planurile, spre a-l îndepărta din Bucureşti, l-au recomandat lui Mavrocordat, pentru bănia Craiovei, că, fiind un om mai sprinten, « mai levent », va putea face această ispravă. Cronicarul nostru primeşte însărcinarea, dar pe când el se afla la Craiova, o expediţie germană, condusă de un maior, surprinde pe Mavrocordat în Bucureşti şi-l ia prizonier. Radu Popescu pretinde că el, aducând la cunoştinţa oştilor pământene vestea arestării lui Vodă, a fost dus de aceştia sub pază mare la Târgovişte, unde a fost predat autorităţilor germane, care l-ar fi ţinut în arest.

Documente din sursă germană ne dovedesc însă că relatările lui Radu Popescu — în această privinţă nu sunt conforme cu realitatea. Dimpotrivă, era şi el din tabăra boierilor cari sprijineau acţiunea creştinilor. La 3 Decemvrie 1716, el se găsea la Târgovişte, unde iscălea, împreună cu 2 episcopi şi 39 de boieri, « fără de nicio silnicie, ci de bună voie », un act de solidaritate, prin care semnatarii se obligau între ei ca să ţină cu toţii laolaltă şi să aleagă în unanimitate ca Domn, pe Gheorghe Cantacuzino, « căci tatăl înălţimei sale a fost domn şi cel mai bun cârmuitor al ţării, care ne-a guvernat ca cel mai milostiv părinte », şi în sfârşit, să suporte împreună, fiecare după puterile lui, cheltuielile necesare pentru acţiunea lor.

Câteva zile după aceasta, Radu Popescu pleacă în Ardeal, unde se întâlneşte cu ceilalţi boieri pribegi, devotaţi partidei creştine şi unde obţine dela generalul Stainville carte de liberă petrecere, « carte de odihnă », cum zice el. In Ardeal stă până aproape de încheierea păcii dela Pojarevać.

In tot acest timp, Radu Popescu subscrie printre cei dintâi, uneori imediat după Mitropolit, plenipotenţa dată delegaţiunii de boieri, prin care se cere împăratului Carol al VI-lea sau prinţului Eugeniu de Savoia, alungarea « administratorului », adică a lui Ioan Mavrocordat, şi numirea ca Domn ereditar a lui Gheorghe Cantacuzino. Ultima plenipotenţă, semnată de Radu Popescu, este din primăvara anului 1718. Un an mai târziu, după încheierea păcii dela Pojarevać şi numirea definitivă a lui Nicolae Mavrocordat în tronul Ţării Româneşti, Radu Popescu se găseşte la curtea din Bucureşti a noului Domn, împotriva căruia luptase până atunci, îndeplinind însemnata funcţiune de mare vornic, ceea ce însemna pe acele vremuri: primul sfetnic al Divanului. In această dregătorie stă patru ani de zile, până la 1723. Era acum în asfinţitul vieţii, om trecut de 70 ani, şi cu sufletul adânc religios al bătrânilor din alte vremuri, gândind la ceasul morţii, care se apropia pe nesimţite, la ziua înfricoşată a judecăţii din urmă şi la sbuciumul vieţii sale trecute, a renunţat la măririle amăgitoare ale acestei lumi vremelnice.

Iată cum ne mărturiseşte el însuşi motivul care l-a îndemnat să părăsească lumea în care trăise până atunci: « Fiind dvornic mare eu, Radu Popescu, în cinstea şi dragostea Măriei Sale şi viind la vreme de bătrâneţe şi de slăbiciune, socotind că şi ale lumii sunt toate deşarte, singur din bună voie, am cerut voie dela Măria Sa şi am mers de m'am călugărit la mănăstire, la Radul Vodă ».

La mănăstirea Radu Vodă, sub numele de Rafail Monahul, trăeşte până la 1729, când îl prinde moartea. Astfel, în liniştea patriarhală dintre zidurile mănăstirii, în rugăciuni şi umilinţă, îşi ispăşeşte sbuciumul vieţii, plină de întorsături şi de alergări după măririle ispititoare ale vieţii, Marele Vornic al lui Nicolae Mavrocordat, cronicarul Radu Popescu.

Cum a înţeles vieaţa şi cum a înfăţişat el lumea în mijlocul căreia a trăit şi s'a sbătut?

COMPILAŢIA LUI RADU POPESCU, cunoscută sub numele de *Istoriile Domnilor Ţării-Româneşti*, începând tot dela descălecare, are un orizont de privire mai larg decât a lui Stoica Ludescu. Factura cronicii lui Radu Popescu este mult mai complexă, căci el tratează istoria Ţării-Româneşti sincronic cu a ţărilor învecinate: Moldova, Ardealul, Turcia, Rusia. Este un plan cu totul original, care nu are nimic comun cu vechile cronografe, căci acelea erau repertorii de istorie universală, care începeau povestirea evenimentelor dela creaţiunea lumii şi înfăţişau în ordine cronologică istoria tuturor popoarelor rând pe rând (Evrei, Asirieni, Egipteni, Perşi, Greci, Romani, Bizantini), pe când în cronica lui Radu Popescu privirea este circumscrisă la popoarele din Răsăritul Europei vecine cu Ţara-Românească. După fiecare domnie muntenă, se înşiră evenimentele contimporane din ţările megieşe. De pildă, după ce dă povestea decălecatului şi a legendarului Radu Negru, pe care cronicarul — confundându-l cu Basaraba — îl aşează la 1290, urmează: « In zilele acestui Domn, după cum să veade veleatul, au fost împărat la Ţarigrad Mihail Paleologul, carele au scos Ţarigradul din mâinile Francilor», apoi se trece la Otman şi lumea turcească, pentru ca să continue apoi cu istoria ungurească: « Intru această vreame era craiu unguresc Ladislau ». Dela domnia lui Alixandru Vodă I, cu întemeierea principatului moldovean 1320, intră în raza de privire a cronicarului şi Moldova, iar dela 1509 şi istoria Rusiei.

Cronicarul însă nu izbuteşte să găsească un punct de vedere unitar care să coordoneze evenimentele; acestea sunt de cele mai multe ori juxtapuse. Dar trebue să recunoaştem că autorul a lăsat o operă unică, nu numai pentru timpul lui, dar chiar şi pentru vremurile noastre: o încercare de istorie a Românilor în lumina istoriei europene orientale.

Izvoarele lui Radu Popescu în această vastă operă de istorie răsăriteană, având ca punct central istoria Românilor, sunt felurite. Pentru istoria Moldovei a avut la îndemână cronica lui Ureche într'o versiune a lui Simeon Dascălul. Pentru istoria bizantină şi turcească pe Gh. Phrantzi, care fusese martor la căderea Constantinopolului şi a fugit apoi în Italia; o versiune a cronicei greceşti dela 1570. Pentru istoria Ardealului izvoare ungureşti, ce n'au fost încă identificate.

Pentru istoria munteană, Radu Popescu a folosit acelaş izvod vechiu pe care-l utilizase şi Stoica Ludescu şi care în copia lui, în unele părţi, avea lacune şi confuzii în altele date ceva mai bogate. In linii generale însă ştirile lui Radu Popescu corespund cu ştirile lui Stoica Ludescu până la domnia lui Neagoe Basarab, unde cronicarul Bălenilor utilizează şi el Vieaţa Patriarhului Nifon, dar o reduce ca proporţie (eliminând partea apologetică a lui Neagoe) şi o încadrează mai armonic în urzeala cronicei. Pentru domnia lui Mihai Viteazul împleteşte ştirile din cronica lui Teodosie Rudeanu cu cele din poema grecească a lui Stavrinos, pe care am analizat-o în vol. I

(p. 85); pentru domniile următoare se foloseşte de cronica lui Matei al Mirelor. La domnia lui Matei Basarab are ştiri ceva mai bogate decât Stoica Ludescu.

Dela domnia lui Grigore Vodă înainte începe partea personală a lui Radu Popescu (Radu Vodă Leon, Antonie Vodă, Grigore Vodă Ghica în a doua domnie, Duca Vodă, Şerban Basarab) în care intră pe scenă ca eroi principali Cantacuzineştii cu zarva şi turburările pe care — după el — le aduc în rândurile boierimei pământene şi cu reacţiunea partidei Bălenilor.

Radu Popescu înfăţişează tragedia Postelnicului Const. Cantacuzino într'o lumină cu totul deosebită de aceea în care o cunoaştem dela Stoica Ludescu, căci el este cronicarul partidei adverse. După el vina toată o poartă Şerban Cantacuzino, care, încă dela mazilirea lui Ghica Vodă, nutrea ambiţii mari, căci, ne spune cronicarul: «Şărban Logofăt, feciorul lui Costandin Postelnic Cantacuzino, mai ficlian fiind decât alţi fraţi, au gătit un cal foarte frumos şi l-au dus de l-au dăruit Paşăi despre dânsul şi i s'au rugat să-i fie slugă şi să-l aibă în gândul lui neuitat». Paşa într'adevăr nu l-au uitat «că, cu vreame îndelungată, i-au făcut mult bine, până şi la domnie l-au rădicat». Intenţiile lui Şerban se dau curând pe faţă. Pe când urmaşul lui Ghica Vodă, fiul său Grigoraşcu, se afla cu oştile turceşti şi tătăreşti în Ardeal, atunci, «cum zic unii, s'au făcut nişte amestecături, adecă Şărban Logofăt feciorul lui Costandin Postelnicu Cantacuzino şi oarecare den fraţii lui ce era acolo, şi Mareş, şi Creţulescul, să fie umblat între căpitani şi între slujitori, de îndemna să meargă să părască pre Grigorie-Vodă la Vizirul de rău, de hain şi de altele, şi pre urmă să ceară Domn la Vizirul pre Şărban Logofătul; care dăn om în om mergând vorba, au ajuns şi la Domn». După ce s'a despărţit de Vizir, Vodă porunci vătafului de aprozi să-i aducă boierii care umblaseră cu vicleşug şi «începu a-i mustra pentru căci fac aşa, de au vrut să-l viclenească şi să-l părască la Vizirul: «ce rău li-au făcut? Au nu i-au boierit cu mari boierii, au nu i-au miluit cu mile mari?». Care anume, le spunia». Pârîţii tăgăduesc. Domnul «scoase vadnicii de faţă, căpitanii cari vorbise cu ei... şi începură a zice: Aşa, Doamne, ni-au zis să mergem să te pârîm la Vizirul, şi să pue pre Şărban Logofătul Domn». Grigore Vodă i-a dat atunci în pază Vătafului de aprozi. In acelaş timp sosesc din ţară pâri dela caimacamii domneşti: Stroe Leurdeanu şi Dumitraşco Vistierul Cantacuzino, nepotul Postelnicului, «pârând pre Costandin Postelnicul Cantacuzino, că umblă pre marginea turciască oamenii lui hulind numele Domnului de rău şi de hain, şi pre oamenii ţărăi, îi zăticneaşte, de nu-i lasă să-şi dea dăjdiile împărăteşti, şi cum că să laudă, că el au popit pre Grigorie-Vodă, şi iară el îl va despopi şi ca acestea altele multe». Aceste două «pricini: una den tabăra, alta den ţară» au aţâţat pre Grigore-Vodă «cu mare mânie asupra casii lui Costandin Postelnicul» şi au deslănţuit drama pe care Radu Popescu o relatează cu aceleaşi detalii ca şi Stoica Ludescu.

După omorîrea Postelnicului, fiii săi nu se potolesc. In timpul domniei lui Ghica Vodă, «iar au început Cantacozinii a amesteca lucrurile, precum au fost învăţaţi şi a turbura pre unii din boiari», «care aciasta n'o făcia de alt, fără cât să fie totdeauna ei mai mari». Boierii «alunecându-să cu firia că vor fi acelea care le zic Cantacozinii — că Domnul s'ar fi sfătuit cu Grecii ca să-i omoare — se răzvrătesc şi provoacă înlocuirea lui Ghica prin Antonie Vodă din Popeşti. Subt acest Domn bătrân, abia «se aşăzase lucrul ţărăi bine şi gâlcevile despre toţi, iar feciorii lui Costandin Postelnicul Cantacuzino... găsiră vreame să caute moartia tatâne-său, den cine au fost, şi închiseră pre Stroe Leurdianu, vinuindu-l că el au fost pricina de l-au omorît». Radu Popesen ştie şi el de răvaşele pe care Ghica Vodă le dăduse Stolnicului Const. Cantacuzino la Viena. Le văzuse chiar: «iar noi am văzut neşte răvăşele», dar adaogă, aruncând umbra îndoelii: «ale cui vor fi fost, Dumnezeu ştie».

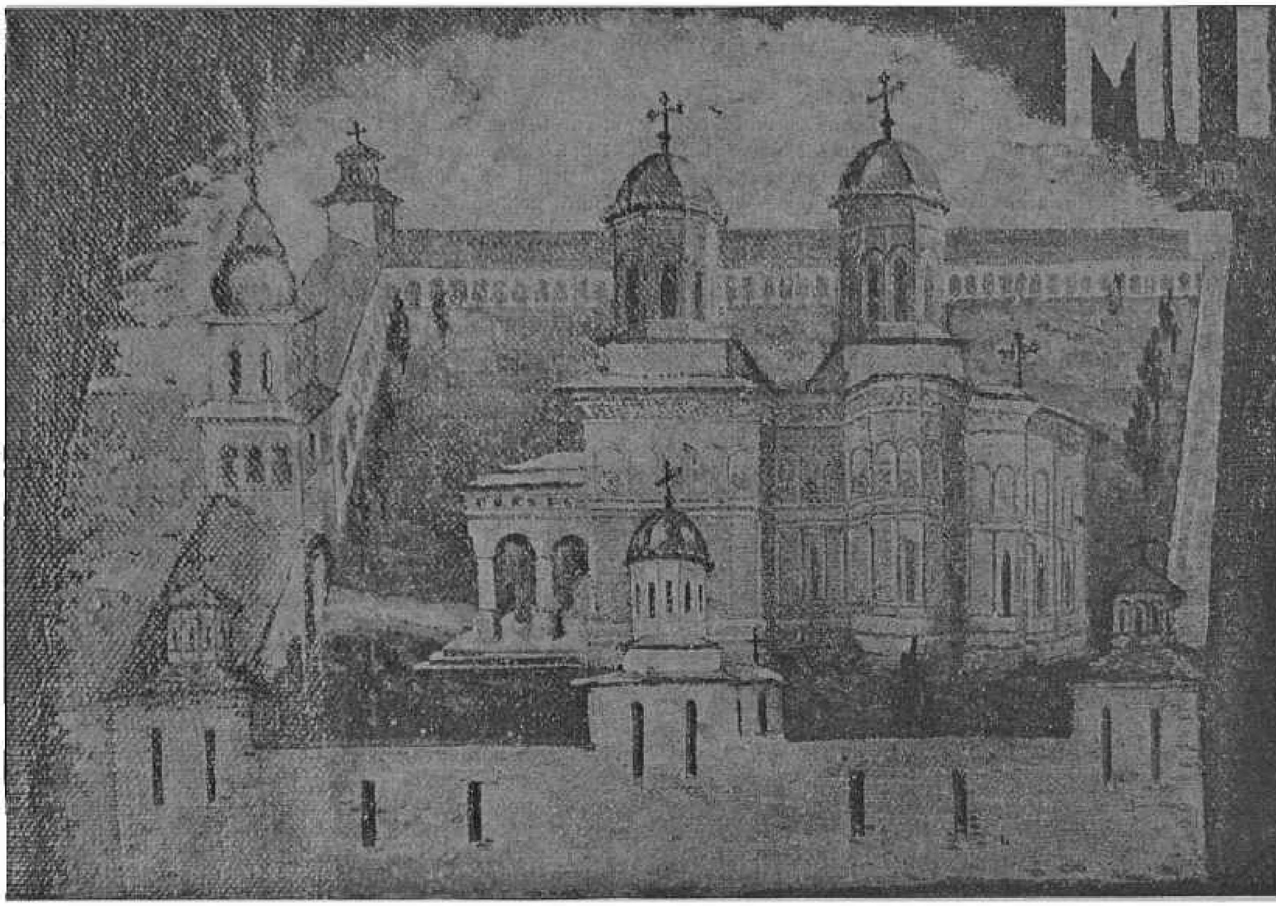
După călugărirea lui Stroe Leurdeanu, «Şărban Spatariul şi fraţii lui să mărise, să împuternicise, cât trecea peste măsură, nebăgând seamă pre ceilalţi şi întru nimic socotindu-i». Subt domnii următori, Cantacuzenii şi partizanii lor sunt necontenit în fierbere, când în ţară, «nălucindu-li-se» că adversarii «fac sfat între dânşii să-i omoare», şi sbătându-se «să depărteze pre toţi boiarii de pre lângă curte şi să le ia boieriile», ca să le împartă între ai lor, când pribegi în Moldova sau la Constantinopol, urzind răsturnarea Domnilor.

Domnia lui Şerban Cantacuzino e înfăţişată ca o pacoste pentru ţară. «Mare şi întunecat nor, şi plin de fulgere şi de trăsnete, au căzut pre Ţara-Rumânească Şărban-Vodă, carele, ca cu neşte trăsnete, cu răutatia lui au spart şi au dezrădăcinat nenumărate case de boiari şi de slujitori şi de săraci şi pre mulţi au omorît cu multe feluri de cazne şi i-au sărăcit cu multe feliuri de pedepse, precum istoria mai jos va arăta». Şi începe a înşira crimele săvârşite de Şerban-Vodă. Pe când se întorcea cu oastea sa şi cu Turcii dela cetatea Dogancalé a trimes înainte cu «cărţi» la scaunul Domniei pe Drosu Sărdariu, dar, în acelaş timp, a învăţat, în ascuns, pe un tătar pe care i-l dăduse ca însoţitor, să-i tae capul pe drum şi apoi să se facă pribeag în Bugeac. Şi «pentruca să stingă neamul lui Drosu, fiindcă acesta mai avea o fată, a trimes neşte seimeni, hoţi de ai lui» de au omorît-o. Pe Vâlcu Vornicul, deşi l-a judecat în multe rânduri, şi nu i-a aflat nici o vină, l-a închis în mănăstirea Znagovul şi, muncindu-l cu multe cazne, l-a spânzurat. Pe feciorul lui Drosu Sărdarul «tânăr săracul», «l-au legat şi l-au slobozit în ocnă pustie.

Asasinarea lui Hrizea Vistierul, tatăl cronicarului şi năpăstuirea familiei lui e povestită pe larg. Nu mai insistăm, fiindcă am reconstituit-o mai sus.

Radu Popescu cu toate defectele lui ca istoric, are însă mai multă cursivitate în povestire decât Stoica Ludescu. El nu se pierde în lungi şi oţioase imprecaţii biblice, ci dizolvă ndignarea şi ura în naraţiune. Este o limbă rea, cârcotaşe. Inregistrează toate svonurile răutăcioase, chiar şi vulgare ale timpului, când este vorba de adversari: Lui Antonie Vodă ne spune el, atât îi scurtase Cantacuzenii toate veniturile «cât nici de mâncare nu era sătul, şi de băutură, că-i da cât vria ei; în zi de dulce: carne de vacă cu apă şi cu sare, în zi de sec : linte şi fasole cu apă şi cu sare. Vin îi da împuţit, ci trimitea cu urcioarele în târg Antonie Vodă şi fie-său Neagoe Vodă cu bani refenia, de cumpăra vin de bia; ci da fie-său mai mult la refenia, căci îi zicea tată-său că el are Doamnă şi coconi, ci să dia mai mult — şi aşa vieţuia bietul Antonie Vodă». Despre Mihnea Vodă «zic unii să-i fi fost giuvan (lui Chinan-Paşa), fiind frumuşel». «Ştefăniţă-Vodă, fecior lui Vasilie Vodă, nu căuta trebile Domniei, ci curviile, şi cu parte fămeiască şi bărbătească».

Dar Radu Popescu are ceva din darul marilor cronicari moldoveni, izbutind să scoată în lumină colţuri interesante din trecutul sbuciumat al ţării, în care se vede coloarea timpului şi psihologia societăţii. Şi factura sintactică a stilului are o tehnică mai modernă. Fraza e mai degajată din angrenajul coordonărilor şi al incidentelor. Ţâşneşte câteodată viu şi energic în dialoguri scurte. E caracteristică în această privinţă scena dinamică, povestită cu efecte teatrale a mazilirii lui Antonie Vodă din Popeşti. Faptele se petrec la Constantinopol, unde Antonie Vodă se dusese cu boierii ca să reînoiască domnia. Turcii le făgăduiseră. «Să vă

Mănăstirea Cotroceni din București, ctitoria lui Șerban Cantacuzino.

(După o stampă veche).

gătiți în cutare zi, să veniți să îmbrace caftanul ». La ziua sorocită, Domnul și boierii se strâng în camera Marelui Vizir. Acesta intră « și începu a întreba: « Care iaste Mareș? ». Zise: « Eu sânt ». « Ia-l! ». Ci-l luară. « Care iaste Gheorghe Vornic? ». Zise: « Eu sânt ». « Ia-l ». Ci-l luară. « Care iaste Șărban? ». Ziseră: « Nu iaste » (Șerban Cantacuzino, presimțind ce se va întâmpla, rămăsese acasă și prefăcându-se că-i este rău, « zăcia lângă foc »). « Care iaste Mihai Postelnicul? ». « Cesta iaste ». « Ia-l! ». Il luară. Care iaste cutare, cutare? Ii luară pre toți ». Și după îndepărtarea protivnicilor, «zise vizirul Domnului Antonie Vodă: Impăratul ți-au mazilit ». Și întorcându-să cătră ceilalți boiari: « Voao v'au dat împăratul Domn pre Gligorie-Vodă; păsați la dânsul ». Tot așa prinsă pe viu, este filmată și scena următoare, care se petrece în București. Noul Domn scrie Banului Gheorghe Băleanu, care era caimacam, să prinză pe Radu Logofătul Crețulescul și pe frații Cantacuzino. Băleanu trimete slujitori cu Radu Năsturel să ocolească casele boierilor și să-i cheme la curte. Pe drum, boierii nedumiriți, «întrebau: Dar ce, ce? Ei zicea « Nu știm nimic, fără cât poruncă domnească au venit; veți vedea». Și merseră la curte. Acolo era Banul Gheorghe și slujitori mulți, lumânări aprinse. Dacă veniră, șăzură. Și se sculă Banul și zise: « Boiari fraților, sănătate de la Măriia Sa Grigorie-Vodă, că l-au miluit Dumnezeu și Impăratul cu domnia: iată și cartia ». Mulțămia ei lui Dumnezeu, însă acii dentre gloată fugi Iordache (Cantacuzino) și vru să fugă și Matei Aga (fratele său), dar îi prinseră de veaste, șă-i întoarseră. Și le zise Banul Gheorghe: « Matei, căci faci copilărește de nu șăzi! Dar Domnul căci poruncește să fiți la oprealâ, nu doar că va să vă omoară, ci numai până va veni Măriia Sa; deci bun iaste Dumnezeu: vă va ierta; nu vă teameți, ci șădeți: nu ne mai faceți rușâne ». In cămările domnești zăceau închiși de Crețulescu 24 de boieri. « Ci îndată porunci Banul Gheorghe de aduseră țigani, și le tăiară obezile, șă-i slobozi. Ci fieștecarele îș lua obezile și le ducea înainte Crețulescului și-i zicea să șă le pue în gât, și le lepăda jos ».

Iată și o scenă cruntă care ilustrează despotismul voevozilor din acele vremuri sângeroase de vasalitate turcească:

Mihnea Vodă, măniat că boierii, în frunte cu Pârvul Vistierul Vlădescul, îl pârîseră Pașii, după ce s'au întors la conac, « întâmplându-să de au venit Pârvul Vistieriul supt cortul domnesc, poruncise mai nainte unor beșlii, dacă-l vor vedea că vine Pârvul Vistieriul la cort, să vie și ei cu armele pre supt haine să nu vază. Ci îndată veniră beșlii, cum le poruncise. Deci după perdia eși Mihnia Vodă, și zise beșliilor turceaște: « vurșughidi ». Și îndată îl loviră cu săbiile de-l făcură fărâme, și nu să mai socoti că iaste știut la Poartă și mutafaraca împărătească, și-l rădicară de acii, făcut fărâme de săbii ».

Iată, în sfârșit, în contrast, și un tablou de logodnă domnească — fiul, « coconul » lui Radu Vodă din Muntenia, Ștefan, cu fiica lui Duca Vodă din Moldova, Catrina — al cărei fast patriarhal și ale căror obiceiuri turcești, cu coloritul lor oriental, au isbit curiozitatea naivă a boierimii noastre din ambele țări, căci o descrie și Neculcea:

« Strâns-au toată boerimea ţării cu toate jupânesele şi au întins corturile în dial despre *Mihai Vodă*, în drumul Cotrăcenilor: acolò făcia ospeţe în toate zilele. Adus-au pehlivani de cei ce joacă pe funii, şi de alte lucruri. Adusese şi un pehlivan hindiu harap, carele făcea jocuri minunate şi nevăzute pe locurile noastre: iute om era şi vârtos. Lângă altele, de nu le putem lungi, făcia aceastea mai ciudat: punia de rând 8 bivoli, şi să răpeziia iute şi, sărind peste ei, să da în văzduh peste cap, şi cădia în picioare de ceia parte; alta, un cal domnesc, gras, mare, îşi lega chica de coadă-i, şă-l bătea comişelul căt putia, şi nu-l putia să-l mişte de loc; alta, un copac mare den pădure aduseasе neated, şi înfipt, s'au suit pre dânsul ca o maimuţă: deci, după multe jocuri ce au făcut sus în vârfu-i, s'au slobozit de acolò cu capul în jos, şi au dat în picioare; alta, un tulpan lung de mulţi coţi, îl ţinia oameni în mâini, cât era, şi să răpăziia iute, şi mergia călcând pre tulpan, şi nu să afunda; alta, să prindea mulţi oameni câte doi în mâini, şi făcea chip ca de o bute cu mâinile, şi mai lung şi să răpeziia iute, şi intra cu capul pen gaura aceaia, şi nu-l simţia oamenii, şi de ceia parte cădia în picioare. Ca acestea multe făcea, care nu le ţinem minte. In scurt, mare veselie s'au făcut la aciastă logodnă a coconului Radului-Vodă aicea la noi ».

Compilaţia lui Radu Popescu se opreşte în prima redacţie la actul de împăcare a celor două partide vrăjmaşe prin căsătorirea Smaragdei, fiica lui Şerban Cantacuzino, « frumoasă şi înţeleaptă », cu Gligorie Postelnic Băleanu, pribeag în Ardeal, şi el « de bun neam, frumos, înţelept ». Mai târziu Radu Popescu continuă cronica ţării de la Constantin Brâncoveanu înainte. Pentru a avea o caracterizare generală a personalităţii lui, trebue să trecem la epoca lui Brâncoveanu şi să examinăm şi a doua parte a cronicii sale.

CRONICARII LUI BRÂNCOVEANU

Rare ori în trecutul nostru sbuciumat o domnie a avut norocul să aibă parte de atâția cronicari, ca domnia lui Constantin Brâncoveanu. Dăinuirea ei îndelungată, prosperitatea crescândă a țării, înflorirea culturală, sprijinul acordat creștinilor din Răsărit, care gemeau sub apăsarea păgână, casa îmbelșugată a Domnului, înviorată de numeroși copii, gineri și nurori și apoi, deodată, din culmea fericirii și a gloriei, repedea prăbușire: arestarea lui Brâncoveanu și a copiilor săi, închiderea în fioroasa temniță a celor 7 turnuri și în sfârșit sângeroasa decapitare pe țărmurile Bosforului a tatălui și a celor 4 copii ai săi cu ginerele Văcărescu, — toate aceste evenimente au avut un răsunet adânc în sufletul contimporanilor. In afară de italianul Anton Maria Del Chiaro, secretarul de limbi occidentale al lui Brâncoveanu și al urmașilor săi, care în opera *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, apărută la Veneția în 1718, ne-a lăsat o icoană prețioasă a vieții de curte și a domniei lui Brâncoveanu, patru cronicari pământeni s'au învrednicit a transmite peste veacuri amintirea lui Brâncoveanu. Unul, Radu Popescu, care se simțea nedreptățit în această « becisnică de țară », a continuat a scrie cu ochii împăienjeniți de patimă. Altul, logofătul Radu Greceanu, traducătorul de texte religioase de care ne-am ocupat mai sus, a scris cronica la curte, subt ochii Domnului, în lumina în care acesta ar fi dorit să fie înfățișat viitorimei. Un boier, necunoscut până acum, ne-a lăsat o cronică de o reală valoare literară și, în sfârșit, un cărturar mai mărunt, din mulțime, a cântat în versuri tragedia morții lui Brâncoveanu, cântec care, a intrat apoi în domeniul popular.

CONTINUAREA CRONICEI LUI RADU POPESCU

Continuarea cronicei lui Radu Popescu, de care am vorbit mai sus, a fost publicată de N. Bălcescu în *Magazinŭ istoricŭ pentru Dacia*, după un ms. în care ea se înfățișa ca o continuare directă a cronicii lui Radu Greceanu.

Răposatul Giurescu, reluând, în 1906, studiul cronicelor muntene, a arătat cu argumente serioase că textul acestei cronici, publicată de Bălcescu pe numele lui Radu Popescu, este de fapt o continuare la « *Istoriile Domnilor Țării Românești* », care fusese atribuită până la dânsul de Aron Densușianu și apoi de N. Iorga, lui Constantin Căpitanul Filipescu. In argumentarea sa, Giurescu atribuia « *Istoriile Domnilor Țării Românești* » tot lui Radu Popescu. In 1908 însă, d-l Emil Panaitescu în *Cronicarul Radu Popescu și Istoriile Domnilor Țării Românești*, a semnalat o serie de contradicții între datele pe care le cuprinde cronica întitulată « Istoriile Domnilor Țării Românești » cu privire la tatăl lui Radu Popescu și familia sa, și între realitatea faptelor, așa cum ne-o desvăluie documentele contimporane. Aceste contradicții ar fi, după d-sa, de așa natură, că nu se pot explica decât admițând că nu Radu Popescu este autorul acestei cronici. Cercetările ultime însă ale lui Al. Vasilescu și ale lui Constant Grecescu au înlăturat însă definitiv aceste obiecțiuni.

Continuarea cronicii lui ni s'a păstrat încorporată în două serii de compilații. Prima compilație este alcătuită din corpul cronicelor muntene, inclusiv cronica lui Radu Greceanu. După cronica lui Radu Greceanu, care se încheie în această compilație la anul 1714, urmează cronica lui Radu Popescu, cu următorul titlu: « De aicea sânt cele ce au scris Kir Rafail Monahul, care pre nume mirenesc l-au chemat Radu Popescu biv vel dvornic ». Această compilație munteană a fost întocmită din porunca lui Nicolae Mavrocordat, după cum se poate vedea limpede chiar din titlu:

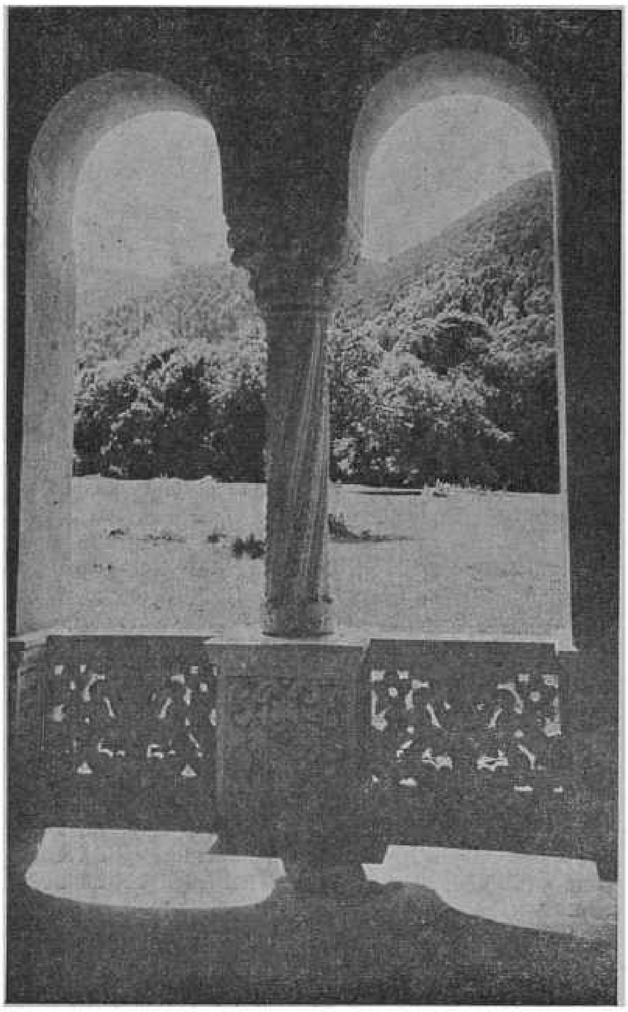
« Istoria Țării Românești, de când au descălecat pravoslavnicii « creștini; întru care coprinde toate istoriile a tuturor Dom« nilor, dinceputul țării, dela întâiul Domn, Radul Negrul Voevod, « până acuma, la domnia a doua a Măriei Sale lui Nicolae Ale« xandru Voevod; acum de iznoavă *scrisă, din porunca Măriei « Sale* prea luminatului și prea înălțatului nostru Ion Nicolae « Alexandru Voevod, întru al unsprezecelea an dintru a doua « domnie a Măriei Sale... de Radu Logofețelul de Divan, sin « Mihaiu Ieromonahul Lupescu, la anii dela zidirea lumii 7238, « iar dela Nașterea Domnului nostru Iisus Hristos 1729, luna « lui Octomvrie 31 ».

A doua compilație cuprinde cronica lui Radu Popescu, îmbinată cu cronicele moldovenești privitoare la domnia lui Nicolae Mavrocordat. Ea poartă titlul:

« Letopiseț întru carele să cuprinde domnia dintâi și de a « doao din Țara Moldovei a Măriei Sale prea luminatului nostru « Domn Io Nicolae Alexandru (Mavrocordat) Voevod, carele « iaste alcătuit de Nicolae Costin vel Logofăt, feciorul lui Miron « Costin ce-au fost Logofăt mare, și domnia dintâi și de a doao « iară a Măriei Sale din Țara Românească, *tocmitŭ și așezatŭ « de Radulŭ Popescul*, ci-au fostu vornic mare, coprinzând și « alte lucruri ce s'au întâmplat printr'alte părți, într'aceste « domnii ale Măriei Sale ».

In ambele compilații — și în cea muntenească și în cea moldovenească — cronica privitoare la cele două domnii ale lui Nicolae Mavrocordat în Țara Românească, este atribuită lui Radu Popescu, care, în monahism, a luat numele de Rafail Monahul. Paternitatea lui Radu Popescu asupra acestei cronici este deci în afară de orice discuție.

Am schițat vieața lui Radu Popescu, plină de frământări și de griji: după o copilărie fericită în mijlocul unei familii bogate și puternice, o tinerețe amărită de tragedia uciderii în chinuri groaznice a tatălui și turburată de fiorii zilelor nesigure ale pribegiei în țări străine; după întoarcerea la cămin, o luptă îndărătnică de a-și salva averea părintească, încheiată cu lepădarea,

Tinda Mânăstirii brâncovenești dela Sâmbăta de Sus (Arhiva fotografică a Fundației Regele Mihai I).

înaintea divanului domnesc, de averea rămasă de pe urma tatălui, în mâna datornicilor. Epoca maturității n'a fost nici ea mai fericită. Străduința de a se ridica prin munca și cultura lui deosebită — pentru timpul lui — este însoțită de amărăciunea de a se vedea ținut în ranguri inferioare, ceea ce-l determină să se amestece în ițele încurcate ale unui complot și-l aduce să retrăiască zilele de groază pe care le îndurase tatăl său, în beciurile temniței.

Abia la bătrânețe, sufletul acesta sbuciumat găsește și el o satisfacție în neașteptata ascensiune pe treapta cea mai înaltă a ierarhiei boierești.

Vieața plină de frământări și amărăciuni; atitudinea de neîncredere a lui Brâncoveanu, care-l ținea departe de funcțiile mari ale curții; bunăvoința lui Mavrocordat care-l ridică la cea mai înaltă situație — toate acestea au avut o răsfrângere adâncă în sufletul lui și au influențat puternic pana sa de istoriograf.

Cronica lui ne înfățișează — în versiunea publicată de Bălcescu — evenimentele petrecute în Țara Românească între anii 1714—1729. In câteva manuscrise din Biblioteca Academiei Române se vede că mai târziu, după trecere de mai mulți ani, Radu Popescu — îndemnat poate de Nicolae Mavrocordat, care ținea să se facă un corp complet al cronicelor — a încheiat domnia lui Șerban Cantacuzino și a povestit pe scurt domnia lui Brâncoveanu. Din domnia lui Brâncoveanu, ediția Bălcescu povestește numai partea finală, începând cu întoarcerea Domnului din Adrianopol. Pornind dela această dată, când Brâncoveanu se credea ajuns în culmea puterii, cronica înfățișează faptele petrecute în Țara Românească și evenimentele care au dus la căderea lui Brâncoveanu, pentru a se opri apoi pe larg la cele două domnii ale lui Nicolae Mavrocordat, despărțite prin scurta domnie a lui Ioan Mavrocordat.

Epoca finală din domnia lui Brâncoveanu corespunde tocmai cu partea din vieața cronicarului în care el, în căutarea unei « fărâme de vieață fără groază », se simțea nedreptățit în « această becisnică de țară », în care « vin oamenilor primejdii » și în care « mai bucuros ar fi fost să se afle și el în statul celor mai de jos și să fie odihnit », decât — cum spune însuși — « să-mi fie numele acesta și să fiu pururea cu ghiață în inimă ».

In această epocă din vieața lui, Radu Popescu, nemulțumit de distanța la care era ținut de curtea domnească și în năzuința unor zile mai bune, ia parte la complotul pentru răsturnarea lui Brâncoveanu. Complotul fusese însă, după cum am văzut, desvăluit; situația lui Brâncoveanu a fost întărită la Poartă, iar Radu Popescu, după ce fusese târît pe la Constantinopol, a fost în cele din urmă întemnițat din porunca lui Brâncoveanu.

La această nouă răspântie din vieața cronicarului, resentimentele lui împotriva lui Brâncoveanu se străvăd limpede în paginile cronicei. Povestind întoarcerea Domnului dela Adrianopol, unde fusese chemat la Poartă și de unde dușmanii credeau că nu se va mai întoarce, cronicarul ține să sublinieze dela început că Domnul « și-a schimbat firea, că s'a făcut mai rău, mai cumplit; împrumuturi au pus pre boieri, pre mănăstiri, biruri mari pre săraca țară, cât n'avea putere să le împlinească, ci să văita și blestema ».

Trecând apoi la ostilitățile dintre Petru cel Mare și Turci, Radu Popescu insinuează că Brâncoveanu a fost cauza războiului; că el a ințețit pe Ruși, trimițând la ei soli cu scrisori și îndemnându-i să vină cu oștile și să libereze principatele românești de sub Turci; că Domnul român a primit dela Ruși « hrisoave » prin care el și feciorii lui s'au făcut « cnezi de Moscovia ».

Este într'adevăr curios faptul cum Radu Popescu nu mai poate înțelege acum liniile politicei externe a lui Brâncoveanu, el, care odinioară expusese cu atâta convingere, căldură și energie, punctul de vedere românesc, înaintea comandantului armatelor imperiale din Ardeal. Și totuși, datele problemei rămăseseră aceleași, deoarece Turcii și Tătarii erau atunci o mare forță militară și deoarece Țara Românească nu avea hotare naturale, ci era deschisă de toate părțile. Brâncoveanu și ai săi nu puteau trece fățiș de partea creștinilor, până ce puterea Turcilor nu va fi fost sdrobită. Altfel ar fi expus țara zadarnic, la jaf, la măcel, la robie și ruină. « Dacă ar rămâne pământul fără oameni, de ce fel ne sunt ostenelele și vorbele și legăturile ce le facem » — încheiase el cuvântarea față de Heissler. Iar acum în 1711, în tratativele cu Rusia, care urmau aceeași linie pe care el o expusese lui Heissler, din toată această politică de serioasă cumpănire a intereselor țării și ale poporului românesc, Radu Popescu nu mai vede, nu mai găsește altceva de subliniat decât latura de duplicitate. Parcă își simte sufletul ușurat, când povestește prăbușirea politicei lui Brâncoveanu:

« ...că s'au scăpat de amândouă părțile, că Muscalii l-au « cunoscut de viclean și înșelătoriu de creștini, Turcii încă l-au « numit hain împăratului..., că el gândise să placă vreunei « părți, în cea de pe urmă nici uneia n'au plăcut nici alteia, că « nu minte Hristos (când zice) că nu poate sluji neștine la doi « Domni... ».

Nici chiar atunci când ajunge cu povestirea la ziua de Adormirea Maicii Domnului a anului 1714, când Brâncoveanu a trebuit să privească, înainte de a-i veni rândul, cum cad sub sabia

gealatului capetele celor 4 copii ai săi şi al ginerelui — tragedie care a sguduit atât de puternic sufletul maselor populare, că ne-au transmis înfiorarea lor peste veacuri, în cunoscuta baladă: « Brâncoveanu Constantin, boer vechiu şi Domn creştin...» — nici atunci, nu picură din sufletul înăcrit de ciudă al cărturarului, măcar o lacrimă de îndoioşare peste rândurile cronicei. Dimpotrivă, încercând să fixeze, într'un tablou general, bilanţul domniei lui Constantin Brâncoveanu, el ţine să sublinieze petele de umbră:

« Insă Constantin Vodă Brâncoveanul în domnia lui, au fost « fericit de toţi oamenii ţării şi încă şi de oamenii altor ţări, « cât i s'au auzit numele, iar nu lăudat, pentrucă alta este feri-« cirea, alta este lauda...

« Intr'acest chip poate să se fericească şi Constantin Vodă că « l-au dăruit norocul cu tot felul de bine: sănătos, întreg, casă « întreagă, fii şi fete mulţi, avuţii prea multe, case, palaturi, « sate, vii, heleştee, domnie îndelungată şi altele ca acestea, care « nu i-au lipsit nimica, de care ochii lui au poftit, dar toate acestea « au fost *darurile norocului*, iar nu câştigate de dânsul, că ceea « ce câştigă cinevaş în lume este partea sufletului... iar Con-« stantin Vodă nici o bunătate sufletească n'au arătat în vieaţa « şi domnia lui, pentru ca să-l laude, ci mai vârtos este a se huli « pentru multe rele fapte ce au făcut în domnia lui, care au « rămas la cei după urmă greutate şi blestem: avea o lăcomie « mare peste măsură şi obiceiurile cele bune ale ţării, care cu « multă socoteală le-au făcut acei bătrâni, toate le-au stricat...».

Despre politica lui prevăzătoare, care în timpul unei îndelungate domnii a asigurat liniştea în ţară şi a înlesnit poporului o prosperitate, cum nu mai cunoscuse de multă vreme; despre numeroasele lui ctitorii de mănăstiri, care au rămas până azi ca admirabile mărturii ale unui superior simţ artistic; despre înfloritoarea activitate culturală susţinută şi stimulată de Domn, el nu pomeneşte nimic.

O singură dată sufletul lui se pare că se înduioşează de nenorocirea lui Brâncoveanu, atunci când este vorba de cei cari au pus la cale prăbuşirea Domnului: Cantacuzinii. Ura, care mocnea ascunsă în sufletul cronicarului împotriva celor cari uciseseră în chinuri pe tatăl său, isbucneşte cu toată vehemenţa:

« In mijlocul vremilor acestora, Cantacuzinii, carii pururea « au fost vicleni Domnilor şi n'au fost odihniţi de nici un Domn, « şi acum la Constantin Vodă au început să-l viclenească şi să-l « desrădăcineze din faţa pământului, neavând altă pricină, fără « numai răutatea lor aceea ce din fire o au avut şi mai dinainte, « că nu le-au lipsit în zilele lui Constantin Vodă nici un fel de « bine ca să nu-l aibă, voie vegheată, sfetnici ai Domnului plini « de bani, de sate, de vii, fără bir, fără împrumuturi, precum alţii « ai ţării da... Zic adevărul, că mai bine trăia ei, decât Constantin « Vodă, că el avea grijile domniei, iar ei aveau primblările şi « desfătările şi câştigurile şi tot binele...».

Şi el povesteşte mai departe cum Cantacuzinii ar fi falsificat peceţile boierilor la Braşov şi cu acestea ar fi semnat plângerea împotriva lui Brâncoveanu; cum, mai târziu, prin chiar Constantin Diichites — vătaful lui Brâncoveanu — ar fi trimis cărţi Sultanului, legându-se să predea ei înşişi pe nepotul lor în mâna Turcilor. El învinovăţeşte făţiş pe Ştefan Cantacuzino că s'a nevoit, « cu atâta osârdie să stingă casa lui Constantin Vodă, *cât limbă de om nu poate spune* ». In această groaznică învinuire, el nu cruţă nici pe Stolnicul Constantin Cantacuzino « hoţul acel bătrân, care ştiind toate tainele nepotu-său Constantin, pentrucă (i) le spunea toate, avându-l, nu ca pre un unchiu, ci ca pre un tată, au ştiut şi cărţile dela Nemţi şi dela Moscali, care-i făcuse acei împăraţi, hrisoave, să fie el şi feciorii lui prinţipi, cnezi şi luându-l de unde au fost, însuşi bătrânul acela le-au dus la imbrohorul », ca să le dea în mâna Sultanului. Şi ţine Radu Popescu să mai adauge că « lângă alte păreri ce va fi mai zis şi aceasta li-au pus înainte, că de nu va omorî pre Constantin Vodă şi pre feciorii lui, odihnă domnia şi ţara nu va avea ».

Stolnicul Constantin Cantacuzino, a cărui înţelepciune şi cultură era apreciată de toţi călătorii occidentali, este astfel încondeiat în cronica lui Radu Popescu, încât apare un adevărat monstru. Inainte de a pune la cale dezastrul nepotului său, Stolnicul şi-ar fi otrăvit doi fraţi: pe Şerban Vodă şi pe Iordache Spătarul. Dovada: Stolnicul însuşi a mărturisit. In zilele de restrişte, când Ştefan Cantacuzino a fost mazilit, Stolnicul, în credinţa că va îndrepta situaţia fiului său, s'a dus la capigibaşa de l-a dăruit şi între alte vorbe i-ar fi desvăluit şi o mare taină. Anume: Stolnicul însuşi ar fi otrăvit pe fratele său Şerban Vodă, când a simţit că acesta se abate dela credinţa datorită Porţii şi tot el ar fi spus Turcului că ar fi otrăvit şi pe celălalt frate mai mic, pe Iordache, care fusese trimis în solie la Viena şi se înţelesese cu Nemţii:

« Aceste cuvinte toate capegibaşa le-au spus Vizirului şi « altor meghistani ai Porţii, de le-au auzit mulţi oameni de « credinţă, mai vârtos Dragomanul, fratele Măriei Sale lui Ni-« colae Vodă, carele ajungând mai pre urmă şi Domn în urmă « aicea în ţară, au mărturisit către toţi boierii ».

Şi cum aici cronicarul se teme că cititorii contimporani şi viitori nu-l vor crede, el încearcă să spulbere astfel îndoielile:

« Dacă el a mărturisit însuşi, ce îndoială va să fie ca să nu « crează cineva, că la amândurora morţi s'au zvonit că Constantin « Stolnicul i-au omorît, dar credinţă tot nu era, necunoscându-se « adevărul... Iar dacă şi-au mărturisit păcatul către Turc, nu « la duhovnic, destul este să fie crezut la toţi! »

Singurul Domn înzestrat numai cu virtuţi şi calităţi este Nicolae Mavrocordat, binefăcătorul său, căruia, îi închina şi cronica. Capitolul despre Nicolae Mavrocordat începe cu o schiţă genealogică despre « Vieaţa prea luminatului neam al prea înălţatului şi milostivului Domn Io Nicolae Alexandru Vv., prea bunul stăpânitor (al) Ţării Româneşti ». Această schiţă arată, cum în linie feminină, Nicolae Mavrocordat descinde din Alexandru cel Bun şi deci era destinat să fie « încoronat de puternicul Dumnezeu cu soarta domniei Ţării Moldovei în două rânduri şi aici în ţară aşijderea... Dumnezeu cel milostiv — adaugă el — să-i adauge anii vieţii Măriei Sale până la adânci bătrâneţe, întru îndelungată stăpânire » — şi în tonul acesta panegiric, continuă povestirea domniei lui Nicolae Mavrocordat până la al 10-lea an, unde se opreşte mâna cronicarului. « Nici odinioară nu voi tăcea, înălţate Doamne, ca să nu vestesc pretutindenea, cât voi fi într'această călătorie a vieţii, bunătăţile care Măria ta ai arătat către mine » scrie el în prefaţa închinată Domnului.

S'a arătat mai sus cum în 1716, când Nicolae Mavrocordat a fost luat prizonier de Germani, Radu Popescu semna, la 3 Decemvrie, alături de 2 episcopi şi 39 de boieri, « fără nicio silnicie, ci de bună voie », actul de solidaritate, prin care se legau să ceară ca Domn pe Gheorghe Cantacuzino, fiul lui Şerban Vodă. Trecând apoi în Ardeal, el subscrie, printre cei dintâi, alături de Mitropolit, plenipotenţele date delegaţiunilor de boieri, care se duceau să ceară împăratului Carol al VI-lea sau Prinţului Eugeniu de Savoia, alungarea « administratorului », cum numeau ei pe Ioan Mavrocordat, şi aducerea în domnie a lui Gheorghe Cantacuzino.

După încheierea păcii dela Pojarevać, o bună parte dintre boierii cari luptaseră împotriva « administratorului » au rămas în Oltenia, cedată Austriacilor, şi au luptat mai departe pentru ridicarea în domnie a lui Gheorghe Cantacuzino, pe când Radu Popescu s'a reîntors pe lângă « administrator » şi şi-a luat în primire locul de mare vornic.

Cum povestește cronicarul această parte din istoria țării, în care și el a jucat un rol activ?

Mai întâi pretinde că, după căderea lui Mavrocordat în mâna Nemților, aducând aceasta la cunoștința ostașilor săi, el, Banul Craiovei, ar fi fost făcut prizonier de către gloate, care l-ar fi dus cu pază mare la Târgoviște, unde l-au predat autorităților germane. Dus în Ardeal, el a obținut acolo dela generalul Stainville o carte de odihnă și s'a dus să-și întâlnească familia la Brașov. Atât! Despre participarea lui la acțiunea boierilor pentru restabilirea domniilor pământene, nu suflă un cuvânt. Dimpotrivă, vorbește în cronică despre « nebunia pe care au făcut-o spurcații de boieri », cari au dat pe Mavrocordat în mâna Nemților. El povestește mai departe cum aceștia au făcut sfat de « nimica și blăstămățesc, ca să se alcătuiască de tot cu Nemții, fiindu-le capetele pline de fumurile deșertăciunii »; că generalul Stainville i-a trimis înapoi la stăpânii lor Turcii; că delegația s'a întors ca « niște câini cu coada între picioare »; că au făcut « cetișoare » și au început a se sfătui « sfaturi vrednice de râs », « socoteli deșarte și vrednice de batjocură », adică « cum ei să închine țara împăratului nemțesc și să ceară Domn pe Iordache Beizadea, feciorul lui Șărban Vodă » și că, abia după încheierea păcii, când Nicolae Mavrocordat a revenit în scaunul domnesc, le-au ieșit « fumurile cele deșarte din cap și s'au trezit » și că afară de câțiva, cari au fugit peste Olt, « toți cu o inimă s'au strâns la București ».

Poate cu remușcări pentru atitudinea avută față de protectorul său, Radu Popescu continuă povestirea domniei a doua a lui Mavrocordat an de an, înfățișând toate evenimentele mărunte dela curtea domnească: nașterea « cuconilor și cucoanelor lui Mavrocordat »; trimiterea haraciului la Poartă ș. a. și subliniind, continuu « bunătățile » acestui Domn, deși într'un rând se teme să nu cadă în « bănuială de colachie, care românește se zice: ciocoinicie ».

Din când în când, întrețese în urzeala istoriei naționale și aci evenimente petrecute în țări străine: turburările Tătarilor din Bugeac; moartea lui « Duca de Orleans », unchiul lui Ludovic al XV-lea; abdicarea regelui și reginei Spaniei, care se retrag într'o mănăstire; moartea Ecaterinei « împărăteasa Moscalilor » ș. a.

Radu Popescu are, după cum se vede, un orizont de cultură mai larg. Imprejurările vieții îl aduseseră din tinerețe să călătorească prin multe țări. Era poliglot: cunoștea limbile latină, greacă, turcă și poate și slava.

Limba lui, înviorată cu plastice proverbe populare (« Dracului dă-i fum de tămâie cât de mult, el rămâne în firea lui tot drac », sau « Din cal, l-au făcut măgar pe Gheorghe Beizadea », sau « Cămilei i-au pus cercei la urechi ») este în același timp îmbibată de citații și cuvinte grecești (prochimen, pan-macariston, amfivolie, perilipsie, exorie, ipopsie, etc.) și chiar turcești (husmet, dughiun, buhasbelele — socotelile veniturilor, imam, dunama = flotă, etc.), marcând astfel în evoluția limbii noastre literare, o fază nouă.

El nu s'a putut însă desface de patimile care-i întunecau privirea limpede a lucrurilor, nu s'a putut ridica deasupra lui însuși, ca să ne dea nu numai o povestire vie și caldă, dar și o icoană senină, plină de adevăr și de sinceritate a vremurilor sale. Ii lipsește acea conștiință a răspunderii față de viitorime, pe care o găsim la marii cronicari moldoveni: « Scrisoarea este lucru veșnic. ...Eu voiu da samă de ale mele toate câte scriu ».

BIBLIOGRAFIE. Cronica lui Radu Popescu a fost publicată, pentru întâia dată, de N. Bălcescu în *Magazinu istoricu pentru Dacia*, al lui Bălcescu și Laurian, vol. I, p. 83—114, 147—186, 211—250, 279 326, 343—389 și vol. II, p. 3—35, sub titlul: *Istoriile Domnilor Țării Rumânești, scrise de Constantin Căpitanul*. Editorii au însoțit publicarea cronicei cu următoarea notiță: « In manuscrisul ce avem, se zice că această cronică s'a scris la 1769 (recte: 1761). In cursul scrierii însă, cum se va vedea, autorul se mărturisește de martur ocular al întâmplărilor urmate cu un veac mai înainte. Aceasta ne face să credem că acest Constantin Căpitanul este un copist, iar nu adevăratul autor. Noi, în lipsă de alt nume, am păstrat p'acesta, spre a o putea deosebi de celelalte cronici ». Notița la care se referă Bălcescu în rândurile de mai sus, este următoarea: « Această carte s'au scris de Costandin Căpitanul, Mai 10, leat 7269 (= 1761) ». Pentru întâia dată, Aron Densușianu, în *Istoria literaturii Române*, ed. I, Iași 1885, p. 176, a atribuit cronica lui Constantin Căpitanul Filipescu. Părerea lui Densușianu a fost admisă de A. D. Xenopol, în *Istoria Românilor*, ed. I. Vlădescu, v. VIII, p. 226—227; de Hașdeu, în *Etymologicum Magnum Romaniae*, III, col. 3047 și, însfârșit, de N. Iorga, care a reconstituit cel dintâiu vieața lui Constantin Căpitanul Filipescu, în studiul *Cronicele muntene* din *Analele Academiei Române*, Mem. sec. ist. seria II, tom. XXI, 1899, p. 342-361, precum și în prefața pusă în fruntea ediției noui, publicată de el sub titlul: *Istoriile Domnilor Țării Românești... compilate și alcătuite de Constantin Căpitanul Filipescu*, București, Socec, 1902. Părerea aceasta n'a fost admisă de Tocilescu într'un articol publicat în *Revista pentru istorie, archeologie și filologie*, an. II, vol. I (1884), p. 281—283 și de Dr. I. G. Sbiera, care, în *Mișcări culturale și literare...*, Cernăuți 1897, p. 200—206 și 215—216, atribuie pentru întâia dată cronica lui Radu Popescu. In 1906, regretatul Const. Giurescu, într'un studiu prețios: *Contribuțiuni la studiul cronicelor muntene*, București, 1906 a arătat, că opera nu poate fi a lui Constantin Căpitanul Filipescu, ci trebuește atribuită lui Radu Popescu. După studiul amintit al lui Constantin Giurescu, Radu Popescu a scris *Istoriile Domnilor Țării Românești de la descălecat până la anul 1729*. El ar fi scris această cronică în trei rânduri și anume: odată în anii tinereții, pe la 1688, cu intenția de a răspunde cronicei cantacuzinești a lui Stoica Ludescu; a doua oară între anii 1719—1721 și, în sfârșit, a treia oară către sfârșitul vieții ca monah, în preajma anului 1729. Emil Panaitescu, în *Cronicarul Radu Popescu și Istoriile Domnilor Țării Românești*, București, 1908, a arătat că partea de cronică, publicată de Bălcescu, sub titlul *Istoriile Domnilor Țării Românesti* — adică partea care merge până la 1688 — cuprinde neexactități de date și fapte cu privire la ultimele zile ale lui Hrizea Vistiernicul, tatăl lui Radu Popescu, precum și la fuga familiei lui Hrizea, deci și a presupusului autor, peste Dunăre. Chestiunea a fost reluată, de Al. Vasilescu, *Contribuțiuni la biografiile cronicarului Radu Popescu și a compilatorului Constantin Căpitanul* (Ungureul din Ungurei, județul Olt) în volumul comemorativ: *In amintirea lui Constantin Giurescu la douăzeci și cinci de ani dela moartea lui* (1875—1918), București, 1944 p. 533—546. Vasilescu discutând obiecțiunile aduse de E. Panaitescu la lumina unor documente inedite, le combate, aducând dovezi pentru paternitatea lui Radu Popescu. La aceleași rezultate ajunge și Constant Grecescu, *Câteva date noui în legătură cu istoriile Domnilor Țării Românești*, în același volum comemorativ *In amintirea lui C. Giurescu*, p. 277—289. O nouă versiune a cronicei, cuprinzând evenimentele dela 1689—1729, a fost publicată de librarul George Ioanid, *Istoria Moldo-României*, București, 1859, vol. II, p. 278—399; o ediție critică a întregii cronice anunță Constant Grecescu, v. *ibidem*, pag. 280.

Pentru isvoarele cronicei vezi notele dela ediția lui Iorga. Pentru isvoarele grecești ale cronicarului cf. și Al. Vasilescu în *Convorbiri Literare*, *Un cronicar bizantin anonim utilizat de autorul „Istoriilor Domnilor Țării Românești“* XLVIII, 1914, p. 1085—1092 și 1254—1270 (Radu Popescu a utilizat Istoria politică în forma *Turcograeciei*), vezi însă D. Russo. *Studii greco-române*, opere postume I, p. 99; (de fapt cronica grecească de la 1570).

Vieața lui Radu Popescu a fost reconstituită pe larg de răposatul C. Giurescu în studiul amintit: *Contribuțiuni la studiul cronicelor muntene*. Pentru câteva mici detalii este de văzut și G. Pascu, *Data morții lui Radu Popescu* și *Turcisme la Radu Popescu*, în *Arhiva*, Iași, XXIX (1922), pag. 241—243.

CRONICA LUI RADU GRECEANU

Cronica lui Radu Greceanu, în forma mai completă pe care ne-a dat-o un strănepot al său, Ștefan Greceanu, cuprinde 110 capitole, fiecare cu titlul său, și povestește domnia lui Brâncoveanu dela începutul ei până în vara anului 1714.

In anul 1698, când cronica, începută mai de mult, a fost înfățișată Domnului ca un omagiu, Țara Românească respira liniștită. Invazia oștirilor germane fusese respinsă fără vărsări de sânge, prin aducerea trupelor turcești și tătărești. Prin abilitatea politică a lui Brâncoveanu, țara fusese ferită de nenorocirea de a deveni teatrul de luptă în războiul dintre creștini și turci. Boerimea era mulțumită de domnia părintească a lui Brâncoveanu, iar sprijinul generos acordat de el mișcării culturale, dădea domniei lui o strălucire deosebită. In această atmosferă de mulțumire generală, un boier ca Radu Greceanu, retras departe de zarva ambițiilor de curte, trăind în liniștea cărților sale, era un admirator sincer al domniei lui Brâncoveanu. In rândurile de caldă închinare cu care el înfățișa cronica sa Domnului, în al X-lea an de domnie, el exprima, poate nu numai sentimentele sale personale, ci și pe ale boierimii contimporane:

«Măria Ta, eşti cu daruri vrednice împodobit şi ai îngrijit «de această ţară cu o aşa adâncă pricepere şi înaltă priveghere, «cu atâta blândeţe şi răbdare pornită din sufletească dragoste «ce îi porţi, încât eu pociu să dau chezăşie că politica luminată «şi plină de bunătate a Inălţimei Tale este în adevărată ase«mănare cu înţelepciunea lui Democrite care, în învăţăturile «sale zice: Stăpânii noroadelor şi povăţuitorii lui, trebue să «aibă în toţi timpii îngrijirea ca să se arate cu asprime către «vrăjmaşii ţării, iar către supuşii lor, iubitori şi blânzi».

Cu aceste sentimente de admiraţie faţă de Domnul care, în mijlocul atâtor frământări, isbutise să asigure ţării pacea şi prosperitatea, se unea recunoştinţa faţă de protectorul care stimulase şi încurajase munca lui culturală:

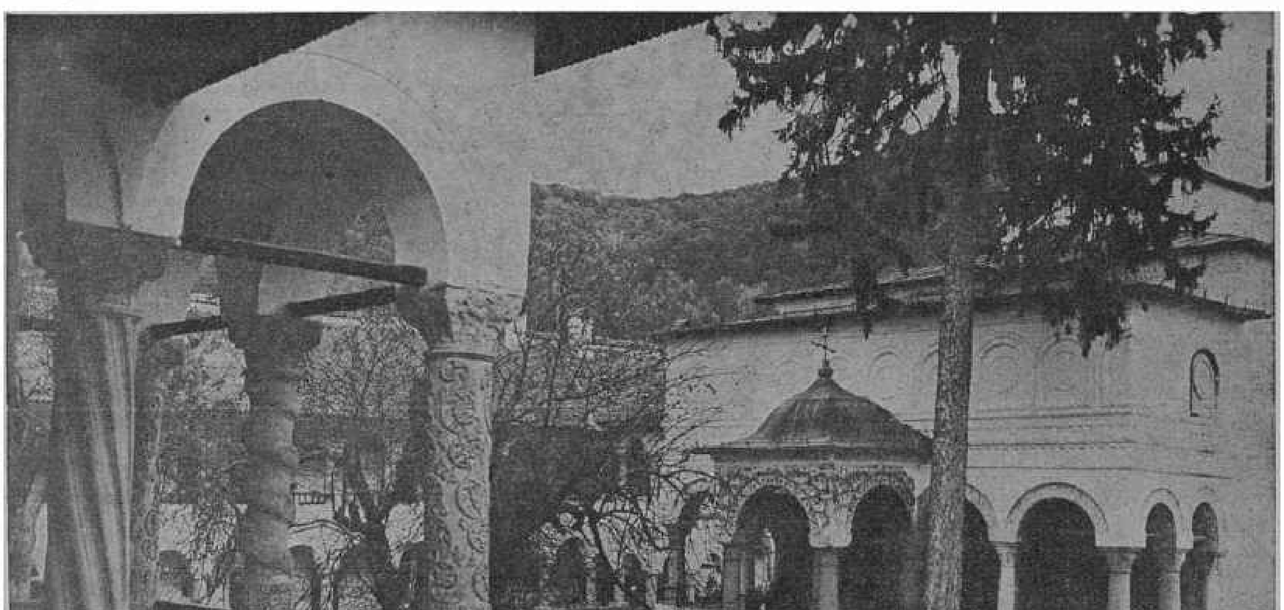
«Până în ziua de azi multe feliuri de bunătăţi ai dăruit Măria «Ta la toată suflarea din ţara aceasta, şi aşa şi pre mine, ple«catul slujbaş al Inălţimei Tale, m'ai încălzit, încât nu pociu «să-mi arăt mai bine recunoştinţa de care sunt cuprins, decât «prin alcătuirea acestei istorii despre vieaţa şi întâmplările «domniei Inălţimei Tale, care s'a petrecut prin vederile mele».

Luând pana în mână, sub impulsul sentimentelor de admiraţie şi recunoştinţă, ca să povestească pentru viitorime «faptele cele mult lăudate şi de toată suflarea ţării aceştia cinstite şi iubite», era firesc ca Radu Greceanu să se identifice în toate paginile cronicei sale, cu interesele Domnului care, după el, erau şi ale ţării. Brâncoveanu, luase domnia, împins dela spate de toţi boierii ţării care-l rugau: «Logofete, noi cu toţii pohtim să ne hii Domn». Sprijinit astfel pe consensul tuturor boierilor, Brâncoveanu se urcă pe tronul pe care stătuse până atunci unchiul său de mamă, Şerban Cantacuzino.

Toată lumea era mulţumită de această alegere, afară de soţia lui Şerban Cantacuzino, care ar fi dorit tronul pentru fiul său minor. Solii trimişi de Şerban Cantacuzino la Impăratul Leopold se aflau în drum spre Viena, când soseşte acolo o nouă delegaţie de boieri, care aduce vestea că Şerban Vodă a murit şi că ţara a ales în locul lui pe Brâncoveanu. Dintre solii lui Şerban, singur Aga Bălăceanu, ginerele răposatului Domn, înteţit şi de soacra sa, nu s'a putut împăca toată vieaţa cu alegerea lui Brâncoveanu. El a rămas în Ardeal, stăruind pe lângă imperiali, care erau atunci în războiu cu Turcii, ca să intre cu armata în Ţara Românească, să o libereze de Turci şi să redea tronul cumnatului său, Gheorghe Cantacuzino. Toate străduinţele lui Brâncoveanu de a împăca pe Bălăceanu şi de a zădărnici intenţiile Germanilor, nu izbutesc, şi în curând oştirea nemţească pătrunde în ţară, se îndreaptă spre Cerneţi, Craiova, Piteşti, şi de acolo la Bucureşti.

Povestind aceste evenimente, Radu Greceanu înfăţişează lucrurile cu o vădită simpatie pentru politica lui Brâncoveanu. Mai întâi se străvede, în paginile cronicei, aversiunea Domnului împotriva mătuşei sale, care pusese la cale toate aceste încurcături. Doamna lui Şerban Vodă e numită de cronicar «sârbcă de fel dela Nicopole, fata Gheţii negutătoriul de abale». «Fumuri mari — spune el într'alt loc — acei mueri îi urla în cap, care toate în deşert i-au eşit, că ochiul cel privitor al lui Dumnezeu niciodată nu se înşeală».

Aga Constantin Bălăceanu este pentru Radu Greceanu, ca şi pentru cronicarul anonim, — şi de sigur ei reprezentau într'aceasta nu numai sentimentele lui Brâncoveanu, ci şi pe ale boierimii pământene: — «viclean şi vânzător de ţară». El n'a vroit să asculte cuvintele împăciuitoare ale Domnului, care, explică Greceanu, «încă din boierie avea dragoste cu dânsul şi frăţie», ci, cuprins de zavistie şi vicleşug, umbla «după fandasii şi păreri nebuneşti». S'a alunecat «după blestemăciuni

Biserica Mănăstirii Hurez, ctitoria lui Const. Brâncoveanu.

cu hirea» şi, cu «hoţesc meşteşug», venind cu oastea nemţească în ţară; a adus pe feciorul lui Şerban Vodă cu mama lui dela Drăgăneşti, «părându-i că — lămureşte Greceanu — cum îl va aduce Nemţii, Domn ţării îl va pune, şi aşa cu acel nume de domnie, el, ispravnic domniei şi ocârmuitor făcându-se (căci tânăr copil era de ani coconul acela al lui Şerban Vodă), mai lesne pre ai ţării boiari şi lăcuitori îi va trage lângă ei; întru care în deşert nădăjduia, că Nemţii nici de cum după a lor nebunie nu umbla, ci numai folosul lor şi-l căuta». Căci de sigur Nemţii nu erau să umble după «vânturi bălăceneşti». Aflând că Turcii şi Tătarii au intrat în ţară, imperialii părăsesc Muntenia şi se retrag în Ardeal.

Cronicarul domnesc ne povesteşte apoi campania pe care a întreprins-o în Ardeal, Brâncoveanu, alături de Sultan, de Tătari şi de Tököli, campanie care se încheie cu înfrângerea Nemţilor la Zărneşti şi cu prinderea generalului Heissler. Greceanu povesteşte şi el scena întâlnirii lui Brâncoveanu cu generalul Heissler, dar, spre deosebire de cronicarul anonim, care înfăţişează lucrurile cu mai multă viaţă, consemnând şi duelul de cuvinte dintre Domnul român şi generalul german («Jupâne Haisler, ţi-am adus oaspeţii care ţi-am scris că-ţi voiu aduce, primeşte-i» şi răspunsul plin de mândrie al captivului: «De sunt rob, astăzi am căzut în robie, iar tu eşti rob de când te-au făcut tată-tău» — aluzie la starea de vasalitate a Ţării Româneşti), Greceanu se mărgineşte doar să ne spuie că Brâncoveanu, dând mâna cu Heissler, a încercat «să-l îmbuneze cu cuvinte de mângâiere pentru ale vremii şi ale lumii întâmplări», dar că bunătatea de suflet a Domnului român, «de cea semeaţă şi nebunească megalopsihia lui Haisler, puţin se atingea, că nu ca un prins şi ca robit răspundea, ci şi atunci firea lui cea înaltă vrea să şi-o arate, micşorând lucrurile şi biruinţele ce se făcuse». Dar care erau acele cuvinte de «semeaţă şi nebunească megalopsihie», Greceanu nu ne spune, poate şi fiindcă nu erau pe placul Domnului.

Când povesteşte aducerea capului lui Bălăceanu în cortul lui Brâncoveanu, Greceanu lasă să isbucnească în cronică sentimentul de indignare, împotriva vânzătorului de ţară:

«...că pre acest Costandin Bălăcianu nu-l lăsa, ticălosul, «trufia ca să-şi aducă aminte şi de frica lui Dumnezeu, ci cre- «dea în avere şi în cai şi în arme şi în vitejii şi în fandasii ne- «buneşti, şi nu ştia că nu este Dumnezeu înaintea celor ce nu se «tem de Dânsul, ci aşa cu acestea ş'au pus şi sufletul şi vieaţa».

Se va vedea, când vom analiza cronica anonimă, cu câtă vioiciune înfăţişează cronicarul necunoscut, dramatica scenă când intră în spătăria domnească alaiul cu călăul în frunte, care aducea conspiratorii împotriva lui Brâncoveanu, legaţi cu lanţuri de mâini şi de picioare. Ei bine şi Radu Greceanu ne povesteşte acest moment, dar sufletul lui de cărturar, deprins cu liniile simple ale clasicismului elen, nu este atras de amănuntele senzaţionale şi de elementele dramatice ale scenei. El trece repede peste acest episod, ca peste un fapt divers, căruia nu-i dă importanţa pe care i-o dă cronicarul anonim. Stărueşte numai asupra vinovăţiei lui Staicu, pe care ni-l înfăţişează într'o lumină cu totul defavorabilă. Astfel, el ne explică dela început că:

«...Acest Staicu a fost om de jos, feciorul unui Bărcan, «carele şi Pârcălab de Curte fusese, iar fiu-său acesta, Staicu, mai «înainte era slugă la Pârvul Vistierul Vlădescu. După aceea s'au «lipit lângă Mareş Banul, (care) fiind om de casa boiarilor Canta- «cuzineştilor, cu mijlocul lor au tras şi spre Staicu mai la cinste «şi la boierie: fiind Mareş Vistier mare, pre Staicu l-au făcut «Logofăt de Vistierie, apoi şi Vistier al treilea ajunsese. Iară «după aceea, trecând câtăva vreme, într'alt chip primenin- «du-se vremile şi ţara la Domni străini şi la greci căzând...».

Cantacuzinii ajungând la strâmtorare şi urgie, Staicu — spune mai departe Greceanu — «nemulţumitoriu binelui s'au arătat», căci a trecut în tabăra duşmană Cantacuzinilor. De aceea, când Şerban Cantacuzino a luat domnia, Staicu a plecat în pribegie, fugind din loc în loc, ca să scape de urmăririle noului Domn. Brâncoveanu — ne încredinţează cronicarul — i-a arătat «milă şi blândeţe», dar el n'a vrut să vie «în ţară la moşia lui», ci s'a dus în Moldova, la Constantin Cantemir. Şi aci Greceanu are prilejul să-l încondeieze şi pe Cantemir: «Acest Cantemir, întâiu au fost herghelegiu, apoi şi ciauş la steagul spătăresc aicea în ţară au fost». Şi povestind cum, prin ajutorul lui Şerban Cantacuzino, Cantemir a ajuns Domn în Moldova, cronicarul subliniază că el, «cum a luat domnia, întâiaş dată nemulţumitor s'au arătat spre făcătoriul lui de bine Şerban Vodă» şi, neputând să-i strice cu nimic rosturile lui Şerban Vodă», s'a apucat, prin mijlocul lui Staicu, să surpe pe Brâncoveanu. Când ne comunică sentinţa de moarte a osândiţilor, sufletul lui de cronicar nu se înduioşează, căci:

«...cele ale lor ficlene scrisori arătându-se şi toate de faţă «cetindu-li-se, nimeni din câţi auzea a se milostivi spre dânşii «era, faptele lor cele spurcate şi păgâne aevea văzându-se, câte «ficleşuguri spre Domn şi spre ţară vânzări făcuse, că ei pre «Nemţi în ţară îi adusese, şi pentru Nemţi, Tătarii venise şi «la primejdie şi de istov prăpădire ţara ajunsese cât nimeni «din creştini... n'au rămas de pradă şi de sărăcie scăpaţi, care «de Tătari, care de Nemţi, lăsând mult sărăcime, care arşi de «Tătari şi căzniţi au murit, afară de robii ce au luat».

In aceeaşi lumină este înfăţişată şi cealaltă conspiraţie împotriva lui Brâncoveanu. Dumitraşcu Corbeanu, căpetenia conspiratorilor, este un «om foarte rău, zavistnic şi turburător», iar jupâneasa lui, Tudosca: «muiere rea şi neastâmpărată»; pe amândoi îi înfierează cronicarul: «ticăloşi», care nu se puteau odihni «întru atâta bine şi îndestulare».

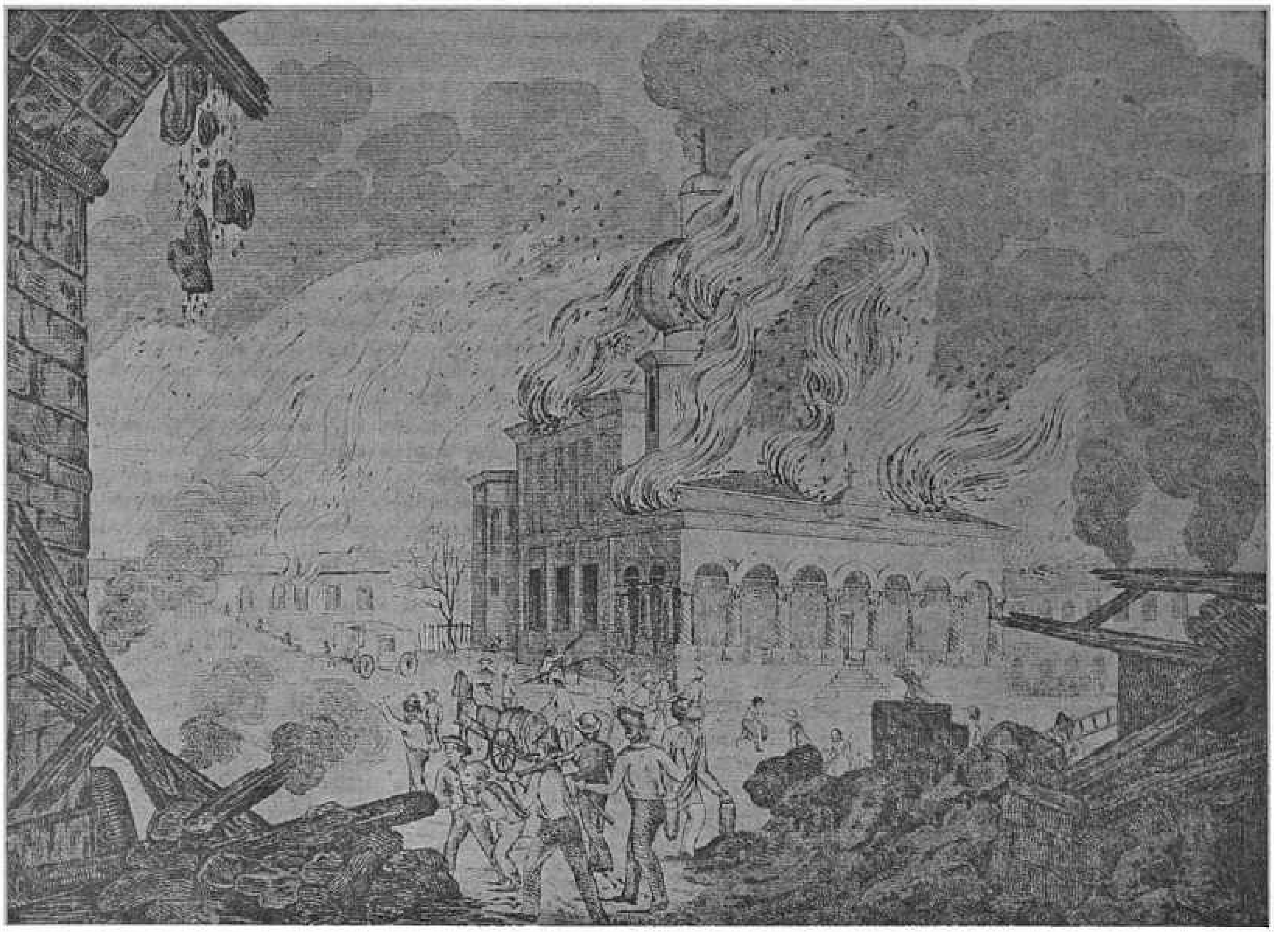
Necazurile şi mai ales grija, care cuprinsese sufletul lui Brâncoveanu şi al boierilor săi de curte, după trecerea lui Toma Cantacuzino de partea Ţarului Petru cel Mare, se răsfrînge cu toată emotivitatea în aceste rânduri ale cronicei lui Radu Greceanu:

«Toma Cantacuzino, marele spătar, carele tocmai ca acel «din 12 Apostoli, Iuda, alegându-se şi de către stăpânul său «făr de nici o nevoie, ca un hiclean hainindu-se, Iudei cu ade- «vărat s'au asemănat, pentrucă den râvna ce pururea spre «cele deşarte lumeşti avea, uitând cinstea, folosul, mila şi cău- «tarea, ceeace încă den copilăria lui tocmai ca dela însuş născă- «torul lui, încă şi mai mult pociu zice, dela Domnul câştigase «şi avusese... pe carele nu ca pre un neam şi văr al Măriei Sale «l-au căutat, l-au cinstit şi l-au iubit, ci neosebit din iubiţii fii «Măriei Sale îl avea, şi mai cinstit încă pociu zice..., carele întru «atâta cinste şi îndestulare ce avea neîndestulându-se, ci fiind «cuprins şi biruit de gândul trufiei, urmat-au tocmai şi Eosfo- «rului şi lui s'au asemănat, carele au socotit să-şi puie scaunul «preste norurile cerului. Aşa şi acesta nu s'au îndestulat cu câtă «cinste şi vrednicie avea, ci stepena domniei visând, şi dentru «aceea ce au fost au căzut, pentrucă ochiul cel neadormit al «nefăţarnicului Judecător, precum iaste îndelung răbdător, «iaste şi de sârg răsplătitor».

In această formă, este scrisă întreaga cronică. Autorul ei, scriind sub ochii Domnului, în mijlocul emoţiilor care frământau curtea, împărtăşeşte cu întreaga boierime din divanul domnesc, simpatiile şi resentimentele lui Brâncoveanu. Paginile cronicei vibrează încă de căldura patimilor, peste care timpul a aşternut de mult uitarea.

Incepând din al zecilea an al domniei lui Brâncoveanu, Radu Greceanu povesteşte evenimentele an de an, în ordinea în care s'au succedat.

Acest fel de înfăţişare a evenimentelor impune cronicarului să neglijeze înlănţuirea lor cauzală şi să amestece între faptele importante pentru vieaţa ţării şi întâmplări mai puţin însemnate,

Biserica Sfântul Gheorghe Nou — unde au fost aduse pe ascuns și înmormântate, rămășițele lui Const. Brâncoveanu — în timpul focului din 1847, după o gravură a vremei făcută de E. F. Bucheri

(Originalul în Muzeul Municipiului București)

dar care au stârnit senzație la curte. El povestește, adesea pe același plan: venirea Hanului tătăresc în țară; sosirea solilor la curtea domnească și primirea ce li s'a făcut; plățile haraciului și trimiteri de salahori și care pentru raialele turcești; războiul dintre creștini și turci; plimbările lui Brâncoveanu prin țară, cu notarea precisă a conacelor făcute, ziua sosirii și data plecării; nunțile domnești; știri sosite din Beciu (Viena); ctitorii și clădiri domnești, ș. a. m. d.

Cronica lui Radu Greceanu se încheie tocmai în primăvara anului 1714, la vremea când se desfășură sguduitoarea dramă la care cronicarul însuși a trebuit să ia sufletește parte. Nepotul său Șerban Greceanu, care ținea în căsătorie pe fiica lui Brâncoveanu, a fost dus și el cu nenorocitul Domn la Constantinopol și a trăit în fioroasa temniță alături de soția lui Brâncoveanu și de cumnații săi, zilele de chin și groază, când le-a ajuns acolo, în închisoare, vestea că Domnul și copiii săi au fost decapitați. « Eu, care patru ani neîntrerupți — spune Del Chiaro — am avut onoarea de a fi în intimitatea acestor principi, nu-mi pot aminti această teribilă catastrofă, fără a vărsa lacrimi ».

In același timp, Radu Greceanu se înrudea și cu Ștefan Cantacuzino, fiul Stolnicului, care surpase pe Brâncoveanu și-i luase locul. Nepoata lui Radu Greceanu, Păuna, era soția lui Ștefan Cantacuzino și sora lui Șerban, ginerele lui Brâncoveanu. Păuna n'a avut nici ea mai mult noroc decât fratele ei. După doi ani de domnie, pornește și ea, ca și soția lui Brâncoveanu, să-și întovărășească soțul pe drumurile de primejdii ale Constantinopolului. Acolo, în Duminica Sft. Treimi a anului 1716, ora 4 din noapte, soțul său Principele Ștefan și tatăl lui, Stolnicul Constantin Cantacuzino, au fost spânzurați în temnița din Bostangi-Bași.

Doamna Păuna, spre a-și salva copiii dela moarte, ajutată de câțiva prieteni devotați ai familiei, se ascunde travestită într'o casă, singură, unde, cu toată străduința Turcilor, n'a putut fi găsită. De acolo, luându-și inima în dinți, închirie pe ascuns o corabie și, strecurându-se cu multă teamă din Constantinopol cu copiii, după patru săptămâni de călătorie pe mare, debarcă la Messina. De acolo pornește spre Neapole și trecând prin Bologna și Ferrara, sosește în Veneția, unde avea să o întâlnească în 1718, fostul secretar al soțului său, Anton Maria Del Chiaro.

Urgia deslănțuită cu doi ani mai înainte împotriva familiei lui Brâncoveanu, se deslănțui acum împotriva Cantacuzinilor. Dela Del Chiaro aflăm că satele fostului Domn și ale Cantacuzinilor fuseseră împărțite de Mavrocordat între rudele și prietenii acestuia. « Am fost de față — zice Del Chiaro — și am servit de tâlmaciu când sărmana femeie — e vorba de soacra Doamnei Păuna, soția Stolnicului — trimite rugăminte la unul din nouii miniștri greci, care deținea prin silnicie satele ei, ca să o miluiască și pe ea cu o neînsemnată cantitate de făină ».

Dece Radu Greceanu, cronicarul cărturar, tace asupra acestor vremuri de urgie şi de durere, nu putem şti. Datele sărace pe care le avem despre vieaţa lui nu ne îngădue să facem nicio ipoteză măcar.

Elenist de frunte al timpului, Radu Greceanu nu a alergat niciodată după situaţii şi onoruri pe care, mai ales după ce se înrudise, prin fratele său, cu familia lui Brâncoveanu, le-ar fi putut obţine. Cărturar modest — ca toţi cărturarii — s'a mulţumit să ajute cu cunoştinţele sale întinse de grecească la marea operă de traducere a cărţilor sfinte în limba neamului.

Era bucuros că ocupă şi el un loc la curtea domnească, că poate fi de faţă la serbări şi la petreceri, că poate împărtăşi bucuriile, îngrijorările şi durerile curţii — care erau şi ale poporului — şi că poate nota an de an pentru Domn şi cei ce vor veni toate cele ce vedea petrecându-se sub ochii săi: şi nunţi domneşti, şi primiri de soli, şi încoronări de Principi (a lui Tököli în Ardeal) şi plimbări de curţi pe la moşii şi vii, şi trimiteri de baraciu la Poartă şi invazii de oşti nemţeşti, turceşti şi tătăreşti şi trimiteri de salahori pentru participarea cetăţilor turceşti, şi «fuga Tomii Cantacuzino la Muscali» şi «furtuna cea ticăloasă a Craiului svetesc». Cronica lui, scrisă fără mult nerv, dar cu bun simţ, este astfel un ziar oficial de curte al celui mai mare voevod al culturii româneşti.

BIBLIOGRAFIE. O bibliografie completă asupra lui Radu Greceanu ne lipseşte. Opera genealogică întocmită de strănepotul cronicarului, Ştefan D. Greceanu, apărută postum, sub titlul *Din scrierile inedite ale lui Ştefan D. Grecianu: Genealogiile documentate ale familiilor boiereşti, publicate de Paul St. Grecianu*, 2 vol., Bucureşti, 1913—1916, merge numai până la litera *B* (eştelelii). Se găsesc însă risipite în această publicaţie, ca şi în alte culegeri de documente, câteva acte interesante privitoare la familia Grecenilor. Date despre înrudirea Grecenilor cu Constantin Brâncoveanu se găsesc în: *Câteva documente şi un arbore genealogic pentru a proba descendenţa domnului Ştefan Dimitrie Grecianu, fost senator, din neamul boierilor «ot Brâncoveni»*, Bucureşti, Göbl, 1902. Date despre moşia Greci din jud. Ilfov, leagănul Grecenilor, în Ştefan D. Grecianu, *Din trecutul Ţării Româneşti: Istoricul unei bătrâne moşii boiereşti Grecii*, Bucureşti, 1910. Precizări biografice noui a adus I. C. Filitti în articolul: *Cine erau fraţii cărturari Radu şi Şerban Greceanu*, publicat în *Revista Istorică Română*, vol. IV (1934), p. 65—70.

Scrisori de la Şerban Greceanu la N. Iorga, *Scrisori de familie ale vechilor Brâncoveni*, în *Analele Academiei Române*, Secţia ist., seria III, tom XVI (1934 — 1935), p. 183 şi urm.

OPERA. St. D. Grecianu a publicat şi primele studii asupra activităţii literare a lui Radu Greceanu în: *Scrierile lui Radu Logofetul Chronicarul*, publicat în *Revista Romana pentru sciinţe, litere şi arte* a lui Al. Odobescu, vol. I, 1861, pag. 575—588 şi vol. II, 1862, p. 245—258 şi într'o broşură cu titlul: *Scrierile lui Radu Logofetul Chronicarul. Completarea articolului din Revista Română, pentru a servi ca introducere la vieaţa lui Constantin Brâncoveanul*, Bucureşti, 1904. Cronica a fost publicată pentru întâia dată în *Magazinŭ istoricŭ pentru Dacia* al lui N. Bălcescu şi A. Treb. Laurian, vol. II, p. 129—176, 193—228, 321—354. Versiunea publicată de Bălcescu cuprinde evenimentele dintre anii 1689 şi 1700 şi este extrasă din compilaţia de cronici muntene făcută din iniţiativa lui Nicolae Mavrocordat. O altă versiune a publicat George Ioanid, *Istoria Moldo-României* vol. II, Bucureşti, 1858 p. 165—278; cuprinde, în 48 capitole, evenimentele de la 1688 până la Octomvrie 1699.

O versiune mai completă, cuprinzând povestirea evenimentelor dela 1688 până la 1714, a fost publicată de un strănepot al cronicarului Ştefan D. Grecianu, sub titlul: *Din cronicile Ţării Româneşti: Viaţa lui Costandin-Vodă Brâncoveanu de Radu Vel Logofet Grecianu, cu note şi anexe*, Bucureşti, Göbl, 1906. Această versiune cuprinde şi predoslovia cu care cronicarul a închinat lucrarea lui Brâncoveanu în 1698, când i-a predat povestirea primilor zece ani de domnie. Predoslovia lipseşte din versiunea publicată de Bălcescu.

CRONICA ANONIMĂ DESPRE C. BRÂNCOVEANU

Cea mai obiectivă ca ţinută şi cea mai frumoasă ca factură literară este însă o cronică pe care unii au atribuit-o lui Radu Popescu, dar pe care noi, pentru motive pe care le-am arătat în altă parte, o socotim *anonimă*.

Cronica povesteşte evenimentele petrecute dela moartea lui Şerban Vodă şi urcarea pe tron a lui Brâncoveanu, până la începuturile domniei lui Ştefan Cantacuzino. In manuscrisul publicat de Bălcescu — pierdut în vicisitudinile vieţii marelui istoric al generaţiei dela 1848 — cronica se încheie cu nararea înebunirii, la Mănăstirea Dintr'un Lemn, a Doamnei Păuna, soţia lui Ştefan Cantacuzino, tocmai în ziua fatală a Adormirii Maicii Domnului, când la Constantinopol, dinaintea seraiului imperial, se tăia capul lui Brâncoveanu şi ale copiilor săi. Această dramatică şi stranie coincidenţă, a sguduit adânc sufletele contimporanilor, cari erau dispuşi să vadă aci pedeapsa lui Dumnezeu împotriva celor ce puseseră la cale năruirea lui Brâncoveanu (între care se socotea de unii şi soţul Doamnei).

Cronica este alcătuită, după cum a arătat regretatul Giurescu, din două părţi inegale. Prima parte e alcătuită din «cinci şăsimi din întinderea totală a operei» şi istoriseşte mersul ascendent al domniei lui Brâncoveanu, care culminează în 1703, când, în vremuri de aparentă linişte, Domnul, rupând toate firele intrigilor ţesute de duşmanii săi, se întoarce din Adrianopol în ţară, cu hatişerif din partea Sultanului, garantându-i domnia până la sfârşitul vieţii. Această primă parte a cronicei se încheie cu o frumoasă apoteoză de patriarhală fericire a Domnului:

«Şi aşa cu acestea se bucura în ospeţe şi în veselii, în nunte, şi «ale boiarilor de pământ şi ale lui nunte, mărintându-şi fetele, «însurându-şi feciorii cei de vârstă, că atâta era fericit, cât «mi se pare că toate darurile norocului erau asupra lui. Că mulţi «au noroc în lume, dar nu în toate, că unii au noroc în cinste, «iar nu de feciori şi de bogăţie şi de altele... Iar acest Domn «în toate au avut noroc: bogat, frumos la chip, la stat, vorba «lui frumoasă, cu minte mare, rude multe, fii, fete din destul, «gineri, nurori, aşijderea cinste mare. Şi în boieria lui, şi în «domnia ce au domnit nici o lipsă nu va fi avut. Şi acest Domn «ar fi putut să zică cuvintele lui Solomon: «că orice i-a pohtit «inima, lui nu i-a lipsit». Acestea şi ca acestea văzând înaintea «ochilor lui, numai se veselia».

După această evocare sugestivă a domniei lui Brâncoveanu, cronicarul povesteşte repede, în a doua parte, evenimentele externe din al căror angrenaj s'a deslănţuit războiul dintre Petru cel Mare şi Turci, războiu care, în vâltoarea lui, a pregătit prăbuşirea lui Brâncoveanu.

Istoricii au dreptul să regrete că informaţia este mult mai săracă pentru ultimii 11 ani din domnia lui Brâncoveanu, că raporturile dintre nefericitul Domn şi Petru cel Mare nu sunt mai clar şi mai amănunţit expuse; dar noi, istoricii literari, cari căutăm în slova strămoşească, dincolo de adevărul istoric, eternul omenesc prins în formele artei, trebue să recunoaştem aci, că după apoteoza fericirii lui Brâncoveanu, această repede expunere a faptelor până la catastrofa finală, este de un real efect dramatic, pe care cronicarul ştie să-l speculeze din punct de vedere literar.

Tonul povestirii lui de aci înainte, mai ales după războiul dela Stănileşti, începe să se schimbe. Faptele sunt înfăţişate într'o lumină mai tristă: «Constantin Vodă încă cu întristăciune s'au tras dela Urlaţi la Târgovişte, venindu-i multe împutăciuni dela Turci pentru spragerea Brăilei, cum că ar fi fost mers Toma (Cantacuzino), cu ştirea lui, de au adus Moscalii».

El zugrăveşte repede intrigile ţesute de Cantacuzini pentru a răsturna pe Brâncoveanu; plângerile ticluite şi semnate cu peceţile falsificate la Braşov ale boierilor Ţării Româneşti; venirea imbrohorului la Bucureşti; arestarea lui Brâncoveanu şi confiscarea averilor («şi până într'atâta avea necredinţă, ca şi cum ar fi mai ascuns avere, până şi pre Doamna şi pre nurori le-au căutat şi au luat ce au găsit, care obiceiu la Turci n'ar fi fost mai înainte, să cerce muierile»), trece apoi la expunerea, cu sentimente turburi, a domniei lui Ştefan Cantacuzino, insistând asupra ingratitudinei Cantacuzinilor faţă de Brâncoveanu şi încheie povestind tragedia finală: tăierea capului lui Brâncoveanu şi a celor patru copii ai săi dinaintea foişorului imperial,

sub ochii Sultanului, care privea această scenă de groază și, apoi, înfigerea capetelor în prăjini, dinaintea porții împărătești.

Autorul acestei cronici este, în ceea ce privește talentul literar, superior celorlalți contimporani ai săi din Țara-Românească. Din îndelungata domnie a lui Brâncoveanu, el alege cu deosebire evenimentele care l-au impresionat mai puternic, dar isbutește să ne concentreze interesul asupra lor, prin viața cu care le povestește.

Ceremonialul batjocoritor, cu care Brâncoveanu primește în țară pe conspiratorii potrivnici lui, este descris cu amănunte patetice. Din porunca lui, trădătorii sunt aduși în București « într'un car mocănesc » și porniți la palat, cu alai mare. In fruntea cortegiului, mergeau boierii trimiși de Brâncoveanu la Țarigrad; de o parte și de alta urmau rânduri-rânduri, toată slujitorimea din casa lui efendi până în divanul cel mare, iar la mijloc, duși de subțioară de către călărași, pășeau, cu mâinile prinse în cătușe și împiedicându-se în fiare, conjurații. In întâmpinarea lor, Domnul trimite pe armaș și — în chip de Postelnic mare, cum se obișnuia pentru primirea Domnilor, fiindcă se svonise că Staico vrea să fie Domn — « pe gâdea cu un ciomag mare în mână ». Ulițele orașului erau pline de « norod », pe când la curte, Domnul cu toți boierii mari și mici așteptau în cele două spătării, cu ușile deschise, sosirea convoiului. Ajunși înaintea lui Brâncoveanu, vinovații cad în genunchi. Scena întrevederii dintre Domn și Paharnicul Staico, căpetenia conspiratorilor, e de un dramatism mișcător: « N'ași fi gândit, Staico, — începe Brâncoveanu ironic — să văz una ca aceasta, zău n'aș fi gândit în vieața mea, ca acela ce într'atâta vreme, printr'atâtea locuri și cu atâtea feluri de umblete (s'a vânturat), să te văz așa, dinaintea mea, într'acesta chip. Zău n'ași fi gândit». Cu moartea în suflet, înfundat, răsvrătitul abia îngăimează: « Greșit sunt Măriei Tale; mila Măriei Tale, încă este mai mare decât greșala mea ». La toate imputările Domnului — « că el le-a dat pâine și iertăciune, iar ei i-au aruncat cu piatra » — pribegii, încolțiți, nu pot răspunde decât: « Greșiți suntem Doamne, greșiți, și ce va fi voia Măriei Tale ».

După această sumară judecată, Brâncoveanu, întorcându-se spre armaș, dă porunca: « Armaș, ia pre dumnealor de-i du în pușcăria unde și-au gătit-o singuri, că noi avem altă treabă... să bem astăzi ». Și pe când conspiratorii scoborau, zornăind din lanțurile prinse de mâini și de picioare, în beciurile întunecoase ale palatului domnesc, și ușa grea a temniței se închidea și se zăvorea cu lacătul în urma lor, Domnul, cu toată boierimea care se adunase la curte — și spre a sărbători o nuntă — « se așează la masă, toată ziua până noaptea, cu feluri de muzici, cu tunuri, precum este obiceiul Domnilor ».

In beciurile temniței, Staico și tovarășii săi stau multă vreme, până ce se țin trei divanuri asupra lor: unul făcut de Domn în spătăria cea mare, un altul în divanul cel mare și, în sfârșit, un al treilea ținut de boierii singuri, în vistieria de jos, fără Domn « cu cealaltă țară și cu vlădica Teodosie ». Zadarnic Staico blesteamă pe Constantin Cantemir și pe Cupăreștii care-l puseseră la cale, zadarnic se roagă de iertare « că, fiind om bătrân, nu va trăi mult și pentru doi trei ani, dece să-i verse sângele, să intre în păcat »; soarta lui este definitiv hotărîtă în al treilea divan, ținut de boieri sub președinția Mitropolitului. Aducându-se pravila țării și cercetând Mitropolitul în ea cazul impricinaților, i se dă lui Staico să-și citească singur osânda:

« Boierul — zicea Pravila — care va umbla împotriva Dom- « nului și a Țării, să-l spânzure și să-i facă spânzurătorile mai « înalte cu un cot decât ale altor oameni proști ».

Aruncat din nou în temniță, este ridicat de acolo, trimis la Mănăstirea Snagov, și în cele din urmă spânzurat « într'o noapte, în târgul de afară al Bucureștilor », pe când ceilalți conspiratori sunt aruncați în temniță.

Era un exemplu sguduitor, pe care Brâncoveanu îl dădea pentru trădătorii de domnie în vremuri turburi, când flăcările războaielor la hotare amenințau țara.

Alte pagini ale cronicei, tot așa de dramatic expuse, sunt grupate în jurul unui episod care scoate în lumină o altă lature a caracterului lui Brâncoveanu: energia cu care știa să aducă rânduială în administrația țării și să sgâlțâe pe boierii fraudatori, chiar și atunci când aceștia îi erau rude apropiate.

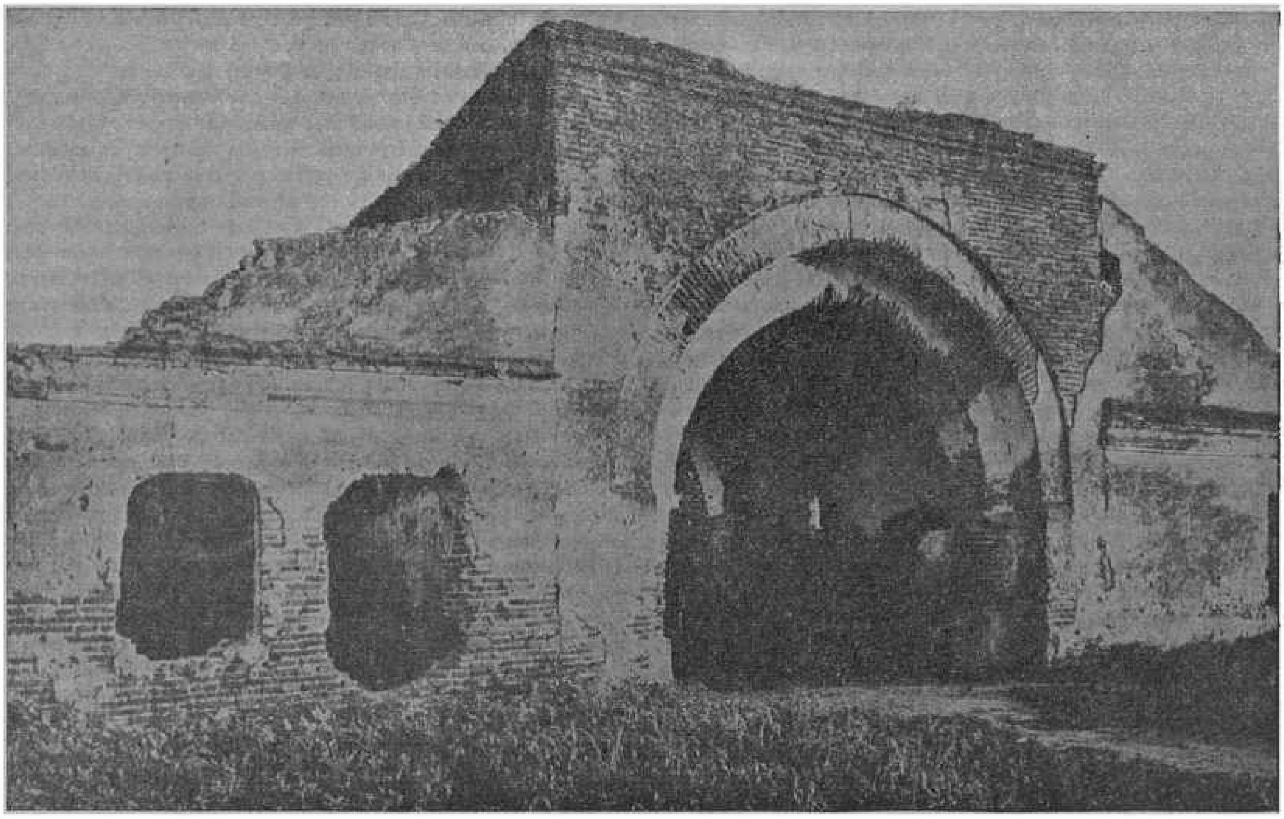
Vinovatul era de această dată marele boier Radu Clucerul Știrbei, care ținea în căsătorie pe o vară a Domnului — om, cum îl caracterizează cronicarul, « cam lung la unghii ». Insărcinat cu strângerea birurilor, Știrbei luase mai mult decât se cuvenea, pentru a-și face și lui o parte însemnată. Brâncoveanu primește plângerile locuitorilor jefuiți, tocmai la Cerneți, unde se dusese să se întâlnească cu tabăra Sultanului. Adunând atunci zapisele Clucerului și controlându-le cu catastifele vistieriei, se convinge de vinovăția lui Știrbei și poruncește caimacamilor săi din București să-l cheme grabnic și să-i ceară să întoarcă imediat « banii săracilor, că de voie nedându-i, va să-i dea cu rușine ». Știrbei însă, neștiind că « iscăliturile » lui se află în mâna lui Brâncoveanu, o ținea într'una că « nu a luat nimic și că nu va da niciun ban ». Domnul, aflând aceasta, s'a turburat și, ajungând în scaunul său din Târgoviște, a cerut să i se aducă la curte vinovatul și în plin divan îi adresează răspicat aceste cuvinte:

« Clucere, când te-am trimes în țară cu slujbe, fiind cu boerie, « dreptate am poruncit să faci, au nedreptate... ? — El zice: « Ba, dreptate ai poruncit Măria Ta să fac. Și începu a se îndrepta « din cuvinte. Iar Domnul zise: Dar acestea ce sunt? Și scoase « hârtioarele cu iscălitura lui și le dete la Radul Cluciarul, fe- « ciorul Hrizei Vistierul din Popești, să le citească. Și se sculă « Radul Cluciarul de unde ședea la Divan și le luă din mâna « Domnului și începu a citi și a arăta Cluciarului Costandin « iscăliturile lui. Care, dacă au văzut, au rămas înghețat.

« Și începu a zice: că pentru cheltuiala câii și a feciorilor au « făcut. Și un covor și niște tipsii și tingiri ce au fost luat mită, de « au făcut nedreptate săracilor, zicea că le-au dăruit Mănăstirii « Strehații. Domnul zise: Auziți boeri, cu ce jafuri și cu ce nedrep- « tăți face pomeni. Incepu a-l mustra, zicând: Dar până când « aceste jafuri să le faci, Cluciare Costandine, că din nimica, eu « te-am ridicat și te-am făcut slugiar mare, comis mare și cluciar « mare, al șaselea scaun al divanului, și te-am miluit și te-am « ținut credincios!. Ai luat județul Dâmboviței: l-ai prădat de « n'au rămas ca un sat. L-am luat acela și ți-am dat Teleor- « manul. Și mai rău l-ai făcut, că ți-am găsit pe urmă-ți « sume de lei jefuite, pentru care te-am suduit într'o vreme « și te-am urgisit să nu te văz în ochi. Iar te-am iertat, pentru « rugăciunile altora: acum iar ai făcut jafuri și nedreptate!...».

Și amintindu-i toate năravurile lui vechi și toate osândirile de care a scăpat cu greu: cum Antonie Vodă era « să-i taie mâna » și să-l « dea cu catastihul legat de gât prin târg »; cum Șerban Vodă era să-l spânzure « pentru furtișagurile ce au făcut din banii cailor ». Brâncoveanu încheie hotărît și aspru: « Și acum ai îmbătrânit și tot nu te lași. Voi să te fac să înveți ». Și porunci dregătorului care avea în sarcină paza celor osândiți: « Ia-l, căpitane de dorobanți, și-l du la vistierie. Și să cauți « un car să-l pui și să-l duci la Mehedinți, prin satele pe care « le-au jefuit, să le dea banii care i-au luat. Și apoi să-l aduci, « însă să-l bagi și în fiară. Și-l luă și-l duse la vistierie până în « amiază zi; de aci l-au băgat în pușcăria dela Poartă (poarta « palatului) ».

Această aspră, dar dreaptă judecată, a făcut o mare senzație la curte și în toată Târgoviștea. Soția Clucerului, vara Domnului, cu maică-sa, sora mamei lui Brâncoveanu, se duc într'un suflet la curte și, cu lacrimi în ochi, cer îndurare pentru cel vinovat. A trebuit să intervină mama Domnului; a trebuit să intervină

Poarta castelului brâncovenesc de la Potlogi.

(Arhiva fotografică a Fundației Regele Mihai I).

boierii; a trebuit să intervie Mitropolitul însuşi, pentru ca, după două săptămâni de temniță, urgisitul boier şi rudă să fie iertat, cu condiția ca să restitue săracilor banii îndoiți.

Am stăruit într'adins asupra acestor două episoade mişcătoare, pentru ca să se vadă talentul literar al cronicarului; darul lui de a alege din vălmăşagul faptelor amănuntele care caracterizează o epocă şi de a le ridica la valoarea tipică, de a găsi cuvântul care oglindeşte o întreagă stare sufletească; de a însufleți oamenii şi vremurile dispărute şi de a pune astfel în scenă dramele pe care le reconstitue. Cronica este plină de asemenea amănunte interesante, care redau nota caracteristică a oamenilor şi a situațiilor şi coloarea locală a vremii.

Iată, de pildă, ce bine este fixată mândria şi aroganța generalului austriac Heissler, căzut în captivitate după lupta dela Zărneşti. Adus în cortul în care se aflau Sultanul, Tökeli şi Brâncoveanu, acesta i se adresează cu următoarele cuvinte, din care nu lipseşte nuanța de ironie: « Jupâne Haissler, ți-am « adus oaspeții care ți-am scris că-ți voi aduce. Primeşte-i! ». « Iar el răspunse lui Constantin Vodă: « Nu te bucura de această « întâmplare, că de am pierdut noi războiul, împăratul nostru « mai are ca noi mulți, ci te bucură de vrăşmaşul tău, de Bălă« ceanu, (era ginerile lui Şerban Vodă, care adusese pe Austriaci « în țară) că au pierit, că eu, pentru ca să-l mântuiesc pe dânsul, « am căzut în robie, şi de sânt şi rob, *astăzi* am căzut în robie, « iar tu — face generalul aluzie la vasalitatea țărilor noastre — « eşti rob de când te-au făcut tată-tău ».

Nimic nu contureazǎ apoi mai precis satisfacția pe care o simte Brâncoveanu la aflarea acestei ştiri şi strădaința de a linişti țara, decât episodul pe care-l povesteşte imediat:

« Deaci întrebând Constantin Vodă: unde au pierit Bălă« ceanu, au trimis slujitori şi l-au adus acolo mort, ci capul « l-au trimis la Bucureşti, de l-au pus într'o suliță în ziua de « Sântă Măria Mare, că într'acea zi se lăuda Bălăceanu că va « să fie în Bucureşti, iar trupul — notează cronicarul care avea « şi el aversiune pentru Bălăceanu — i-au rămas batjocura « oamenilor ».

Prin obiectivitatea ei, prin asemenea amănunte dramatice, care redau coloarea epocii, prin cursivitatea stilului, savoarea şi pitorescul povestirei, cronicarul anonim se ridică de-asupra celorlalți cronicari ai lui Brâncoveanu, şi se aşează pe linia marilor cronicari ai Moldovei.

DISCUȚII ASUPRA PATERNITĂȚII. Cine este autorul acestei cronici, păstrată întreagă, fără nicio indicație, într'un singur manuscris, şi acela pierdut după publicarea lui, în sbuciumul vieții lui Bălcescu?

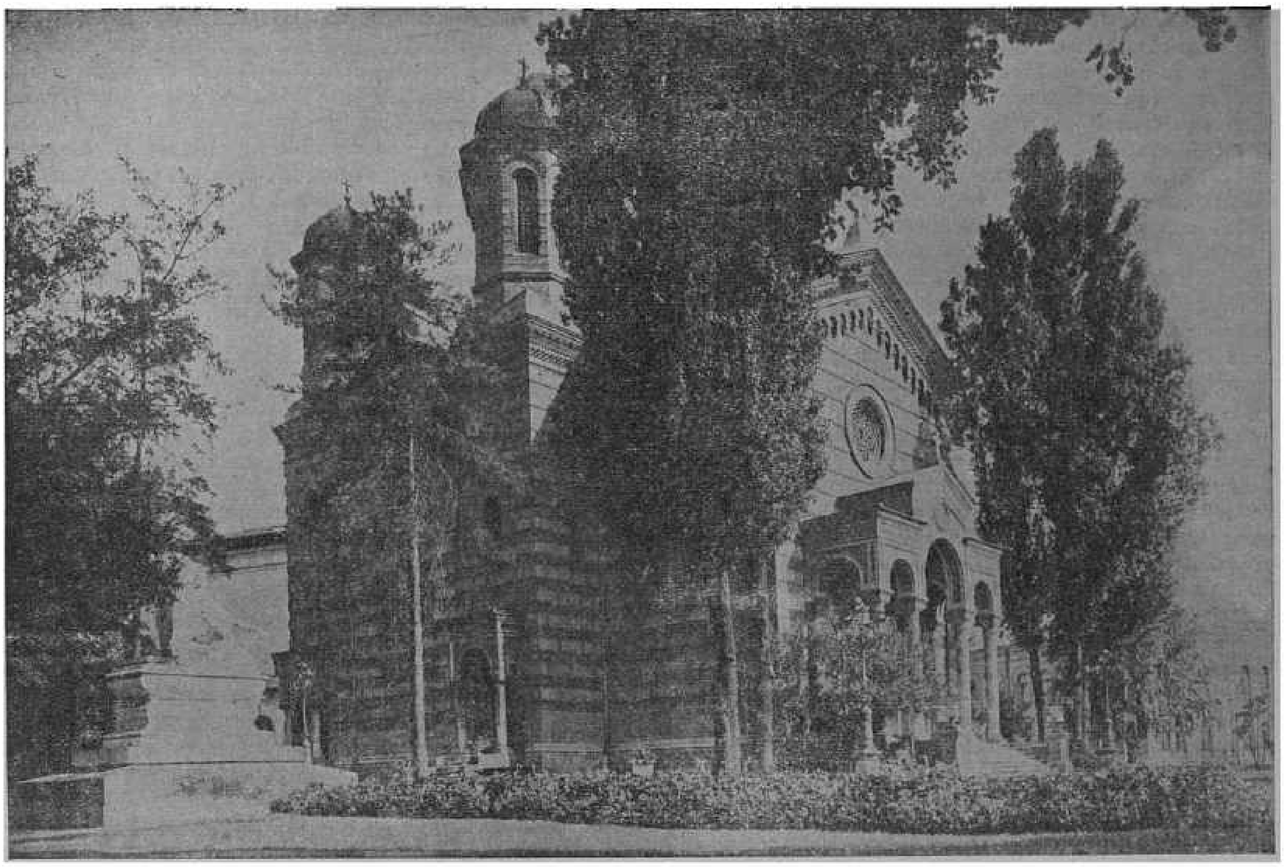
Pentru a-l putea identifica între boierii dela curtea lui Brâncoveanu, este mai întâiu necesar să fixăm data la care a fost alcătuită cronica.

Regretatul C. Giurescu, care-şi făcuse o adevărată specialitate din studiul cronicarilor, dar care, spre paguba culturii noastre, a decedat înainte de a-şi fi putut încheia opera, a ajuns, prin critica internă a textului, la următoarele concluzii în ceea ce priveşte datarea.

Cronica a fost scrisă târziu în domnia lui Brâncoveanu, precum se poate de altfel vedea destul de clar, din chiar începutul ei:

« *Multe şi vrednice de auzit istorii* sunt de faptele ce s'au în« tâmplat în zilele domniei lui Costandin Vodă Brâncoveanu, « care mă voiu nevoi a le scrie cât voiu putea ».

Pentru ca să poată începe cu aceste cuvinte cronica, autorul trebue să fi cunoscut înainte de a se fi aşezat la scris, acele

Biserica Domnița Bălașa din București, zidită de Bălașa, fiica lui Const. Brâncoveanu, căsătorită cu Banul Manolache Lambrino.

multe și vrednice de auzit istorii, care s'au întâmplat în domnia lui Brâncoveanu, deci târziu.

Cronica este alcătuită, după cum s'a spus, din două părți inegale: prima parte, cea mai desvoltată, se întinde până la întoarcerea lui Brâncoveanu dela Adrianopol, când se credea cu drept cuvânt ajuns pe culmea fericirii. Restul, alcătuind abia a șasea parte din totalitatea operei, povestește într'o repede ochire decăderea lui Brâncoveanu, cu decapitarea lui și a copiilor săi și domnia lui Ștefan Cantacuzino, până la înebunirea Doamnei Păuna.

Examinând cu atenție prima parte și întemeindu-se pe faptul că în diferite locuri din cuprinsul ei, se face aluzie la evenimente care s'au petrecut ulterior, Giurescu a fixat data la care a fost scrisă această parte: anul 1709, care reprezintă în domnia lui Brâncoveanu o epocă senină, de mari speranțe înviorătoare.

Pe aceleași criterii, Giurescu stabilește că a doua parte a cronicei a fost scrisă în vara anului 1716.

Cronica anonimă a fost scrisă prin urmare în răstimpul dela 1709 până în vara anului 1716.

Care dintre boierii dela curtea lui Brâncoveanu a putut scrie cronica la aceste date?

Din studiul cronicei, se vede că el era un om de cultură largă, puțin obișnuită pe vremea sa. Mai întâiu își frământase mintea, *se pedepsise* — cum se zicea în limba timpului — cu studiul latinei, care era întrebuințată pe atunci în cancelaria lui Brâncoveanu pentru corespondența cu occidentalii. Cunoștințele sale de limbă latină erau, se pare, destul de sigure, căci vorbind de visurile himerice ale lui Bălăceanu, el se folosește, pentru a-și contura ideea, de două dictoane latinești, bine puse la locul lor: «*Laus in fine cadit*, cum zice oarecare politic latin sau cum zice altul *Finis coronat opus*, adică sfârșitul cunună locul». Din limba latină, obișnuită în actele de cancelarie, îi scapă din când în când sub pană, în cronică, expresii ca: *duca* (de Saxonia) dux; *generarism; generariul; comăndanții; regemente; comisariul; presidiile* (cetăților); *forteliții* «întru care scapă norodul în vreme... de rezmerițe»; *rebeliști; încoronare; coronație; patria; privilegii; grația; parola; orgoliu; armada* (franțeză); *invitaare*, etc.

Din puținul cât se resfrânge în cronică, se pare că el avea cunoștințe sigure și despre istoria romană, căci vorbind într'un loc de cetatea Cladova, adaogă: «La Cladova cetate, care au făcut-o Claudie împăratul și la Turnul Severinului, unde sânt și picioarele podului lui Traian împăratul ce au făcut preste Dunăre».

In afară de limba latină, autorul cronicei cunoștea și limba greacă, după cum o dovedesc unele citate ca: «precum zice Aristofan în stihul întâiu», «sau cuvinte ca: *prochimen* (τὸ προκείμενον = subiect, chestiunea despre care se vorbește): «să venim iarăș la prochimen»; *politie*, linie de conduită; sau «avea *patolă* asupra Domnului», (Ἔχει πάθος κατά τινος = a avea pică pe cineva, a avea inimă rea).

Și, în sfârșit, autorul era familiarizat și cu limba turcescă, precum, o dovedesc numeroase pasagii ale operei sale. Astfel, povestind într'un loc mânia vizirului împotriva lui Brâncoveanu, că n'a ieșit la vreme întru întâmpinarea Sultanului, cronica spune că vizirul «ca un ceas n'au vorbit. Iar după aceea au zis: *Diisîzi ghiaur*, cum nu asculți porunca, de n'ai venit înaintea împăratului». Povestindu-se, într'alt loc, spaima Turcilor când s'au

pomenit cu Nemţii în tranşeele lor la Timişoara, cronicarul ne spune că « Turcii au fost strigând: *Medetu, medetu, ghiaur bezebat*, adică, explică el: vai! vai! ghiaurii ne-au călcat ». Ironizând, într'un rând, pe banul Cornea Brăiloiu, ispravnic de Cerneţ care, văzând un « musaip » ce venea să dea de ştire că trece Sultanul prin ţară, cronicarul anonim îl încondeiază: « nimică alta n'au mai căutat, măcar un *selammalikim* dela musaip să audă, ci au încălicat pe cal şi au luat crângul în cap ». Despre August al II-lea, ne spune că Turcii îl numeau *Nalcăram* adică — lămureşte el: — « româneşte va să zică sfarămă-potcoavă ». Sultanul Mustafa « au zis că el nu se numeşte împărat, ci *seideigheciti* ».

Termeni turceşti de funcţionari şi acte oficiale revin deseori sub pana lui: *Mustafa aga, capegibaşa, Iazagiu-Boctaşi effendi, imbrihor, bostangii* împărăteşti (soldaţi din garda împăratului) *musaip, hadâm saip* (hadâm = eunuc; saip = negru), *arzuri* (jalbă colectivă); *hatişerif* (ordin imperial) — chiar numiri de localităţi date sub formă turcească: insula « *Sacâz*, adică *Chios* ». Cazacii au luat cetăţile dela *Doganghecet*.

Am insistat asupra acestui aspect al cronicei anonime, fiindcă ne luminează drumurile noui pe care apuca limba literară din vremea lui Brâncoveanu şi fiindcă el ne arată în acelaşi timp şi ceva din personalitatea autorului cronicei, om cult, cunoscător de limba latină, greacă şi turcă.

Care dintre boierii munteni, scriind între 1709—1716, se putuse ridica până la cunoştinţa acestor trei limbi, de a căror îndemânare dă dovadă autorul cronicei?

N. Iorga credea că nu putea fi altul decât Radu Popescu. Intr'adevăr, cronica pe care, fără deosebire, toate copiile făcute în Muntenia sau Moldova o atribuie în chip indiscutabil lui Radu Popescu, ne dovedeşte că cronicarul oficial al lui Nicolae Mavrocordat era un om învăţat şi cunoscător al celor trei limbi amintite. El se foloseşte de aceleaşi neologisme latine ca şi autorul cronicei anonime; opera lui are de asemeni un contingent însemnat de elemente greceşti şi, în sfârşit, întrebuinţarea cuvintelor turceşti în forme flexionare corecte (de ex.: pluralul dela *Şaitan-Oglu* îl formează exact: *Şaitanici Oglulari*, — limba turcă fiind o limbă aglutinantă) nu lasă nicio îndoială că Radu Popescu era familiarizat şi cu limba turcească. Datele biografice consună cu concluzia pe care o scoatem din analiza linguistică a cronicei lui Radu Popescu şi vin să ne lămurească împrejurările în care autorul ei a putut să-şi însuşească cunoştinţa acestor trei limbi.

După uciderea în împrejurări dramatice a tatălui său, Radu Popescu şi familia sa, furişându-se noaptea printre paznicii orânduiţi de Şerban Cantacuzino, se refugiază în Turcia şi stau la Constantinopol mai multă vreme, până ce li se deschid drumurile către Moldova. Acolo, în mediul cosmopolit al marei metropole, a putut Radu Popescu să se familiarizeze cu limba turcă şi să-şi desăvârşească cunoştinţele de limba greacă, pe care probabil o învăţase din ţară, poate chiar din familie, căci bunicul său se pare că era grec. In sfârşit, cronica anonimă ne mai spune că Radu Popescu era învăţat în limba latină şi pentru acest motiv a fost trimis de Brâncoveanu în solie să trateze la Braşov cu generalul Heissler, comandantul oştirilor imperiale din Ardeal.

In sprijinul paternităţii lui Radu Popescu cade acum cu greutate argumentul adus de răposatul profesor dela Universitatea din Cernăuţi, Ion Sbiera în *Mişcări culturale şi literare la Românii din stânga Dunării* (pag. 206): « Autorul cronicei se vădeşte pretutindeni contimporan, ba adesea chiar ca martor ocular al întâmplărilor » şi ceea ce este mai semnificativ, el « introduce în acţiune din primul an al domniei lui Constantin Brâncoveanu « pre Radul Logofătul, fiul Hrizii Vistiarul din Popeşti, fiind învăţat şi în limba latinească », aducând înainte, chiar cuvintele ce le vorbia acesta către generalul Heissler, ca trimis al domnitorului. De unde să ştie autorul acele cuvinte, dacă n'ar fi fost însuşi de faţă, căci aici nu se zice, ca aiurea « precum spun cei ce au fost acolo ». Această împrejurare — încheie Sbiera — indică destul de bine pe autorul sau izvorul scrierii ».

Citind textul din cronica anonimă, în care se reproduce, cuvânt de cuvânt, discuţia urmată între generalul Heissler şi Radu Popescu, vedem cât de limpede şi cât de precis este redată discuţia contradictorie şi plină de vieaţă dintre cei doi reprezentanţi ai unor atitudini politice adverse. Este greu de presupus că altcineva decât Radu Popescu însuşi să fi putut reda decursul acestei întrevederi şi discuţia amănunţită dintre el şi general.

Nu ştim dacă Brâncoveanu a fost pe deplin mulţumit de misiunea lui Radu Popescu şi nici însemnătatea pe care i-a atribuit-o curtea domnească. Fapt este însă că, în cronica oficială a lui Radu Greceanu, scrisă sub privegherea Domnului, această misiune a lui Radu Popescu nici nu este menţionată.

Tendinţa de a înfăţişa într'o lumină simpatică acţiunea lui Radu Popescu se vede şi în alte părţi ale cronicei. Astfel: nici n'apucase Radul Logofătul să se întoarcă în ţară şi Brâncoveanu, pentru a înlătura intenţia comandantului german de a invada cu armata în Ţara Românească, scrie solului său să înştiinţeze pe Heissler că Ali Paşa se îndreaptă cu oştile pe Dunăre, spre Ruşiava, ca să o smulgă din mâinile Germanilor. « Şi îndată ce au venit cartea — scrie cronica — la Radu Logofătul în Braşov, au mers la Generariul şi i-au spus toată povestea, precum scrisese Domnul ».

In alt loc, se aminteşte însărcinarea pe care Radu Popescu a primit-o din partea lui Brâncoveanu de a supraveghea fortificarea cu bolovani de piatră a cetăţii Cladova, din porunca Turcilor. Intărirea se începuse sub supravegherea directă a lui Brâncoveanu, dar Domnul, retrăgându-se spre a păzi ţara de o invazie nemţească « au ales — zice cronica — doi boiari mari de i-au lăsat cu o seamă de oşti cu căpitani, să fie de pază, anume Radul Stolnicul, feciorul lui Tudor Şătrariul din Greci şi Radul Cluciarul, feciorul Hrizei Vistiarul din Popeşti, şi i-au învăţat şi le-au dat toată isprăvnicia de trebile ce era acolo... Şi prin vremea ce au fost acei boiari acolo, cetatea o au isprăvit...». Şi înumărând toate sarcinile pe care şi le-au îndeplinit conştiincios şi cu chibzuială, cronica încheie: « şi alte trebi şi porunci, ce era, le făcea spre folosul domniei şi al ţării ».

Din motive ce nu se văd, Brâncoveanu înlocuieşte însă pe Radu Popescu şi pe colegul său cu Banul Cornea Brăiloiu. Cronicarul nu uită să ne înfăţişeze, subliniind cu o nuanţă de umor, isprava înlocuitorului. Pe când Domnul se afla în toamnă la Târgovişte şi ispravnicul său la Cerneţi, vine un musaip, care avea sarcina să dea de veste că soseşte Sultanul, înapoiat atunci din războiul cu Nemţii. Banul Cornea « de mare politie ce avea — notează zâmbind cronicarul — cu tot feliul de neamuri, de limbi, mai vârtos fiind politic cu Turcii, îndată ce au văzut pe Saipul împăratului... nimic altă n'au mai căutat, măcar un Selammalikim dela Musaip să auză, ci au încălecat pe cal şi au luat crângul în cap, Dumnezeu ştie câte vreascuri l-or fi lovit peste ochi până au ieşit cu puţintel suflet ». Noroc pentru ţară că a ieşit înaintea Turcului căpitanul de Cerneţi, care l-a cinstit şi l-a îmblânzit. După ce a povestit această ispravă a Banului, care de spaima musaipului a părăsit tabăra şi a luat-o prin crâng, cronicarul subliniază primejdia ce s'ar fi putut abate asupra ţării din această stângăcie a ispravnicului domnesc:

« Acest feliu de ispravă a făcut Banul Cornea Domnului ţării, « care să nu dea Dumnezeu să facă vreun boiariu altul vreodată « ca acest lucru, că mare primejdie va veni pământului sau « Domnului ţării, ca să vie un împărat mare ca acesta atuncea

«întâiu în pământul ţerei şi să nu găsească nici conace, nici «Domn, nici ispravnicul Domnului, care să fie pentru o vorbă, «pentru o călăuză, să îndrepteze calea încătro ar vrea să meargă «şi să nu facă rău sau Domnului sau ţării».

Această biciuire a isprăvii săvârşită de Banul Cornea, după laudele aduse lui Radu Popescu şi tovarăşului său, apoi reliefarea rolului pe care l-a jucat Radu Popescu în tratativele cu generalul Heissler; reproducerea cuvânt de cuvânt a discuţiei ce a urmat atunci între aceştia doi; aversiunea împotriva Cantacuzinilor; prezenţa elementelor latine, greceşti şi turceşti în cronica lui Radu Popescu şi în cronica anonimă, — toate acestea militează puternic în sprijinul paternităţii lui Radu Popescu.

Trebue să recunoaştem însă că argumentele aduse împotriva lui Radu Popescu de regretatul C. Giurescu cad şi ele greu în cumpănă.

Iată teza regretatului Giurescu, expusă cu argumente bine susţinute, în *Contribuţiuni la studiul cronicelor muntene*.

Mai întâiu, Giurescu pleacă dela constatarea că prezenţa elementelor latine, greceşti şi turceşti, în cronica anonimă, nu poate constitui un argument în sprijinul paternităţii lui Radu Popescu, deoarece încrucişarea acestor influenţe lexicale este un aspect caracteristic al limbii literare româneşti din epoca lui Brâncoveanu şi ea se întâlneşte şi la alţi cronicari ai vremii, ca de pildă la Radu Greceanu.

Giurescu găseşte apoi între cronica anonimă şi cronica lui Radu Popescu deosebiri de redacţie. Autorul cronicei anonime are o deosebită predilecţie în expunerea sa pentru vorbirea directă — oratio directa — care însufleţeşte adesea naraţiunea. Nu numai când este vorba de a povesti evenimente la care el a fost părtaş şi martor, ci chiar atunci când povesteşte din informaţiuni culese dela alţii, el preferă să reproducă, ori de câte ori are prilejul, cuvintele eroilor ce iau parte la acţiune. Acest fel de redactare este aproape neobişnuit la Radu Popescu.

In sfârşit, între cele două cronici este şi o deosebire de concepţie. In cronica anonimă autorul este însufleţit de un sentiment de simpatie pentru acţiunea politică a Domnului, pe care o înţelege şi o îndreptăţeşte pe deplin, şi în acelaşi timp pentru cârmuirea lui din lăuntru, pe care o găseşte plină de chiverniseală. Brâncoveanu este astfel înfăţişat într'o lumină plăcută: nu numai ca un Domn încărcat cu toate darurile norocului, ci şi ca un om «bun, blând, răbduliv», «cu minte mare». Acţiunea lui — chiar atunci când este vorba de pedepsirea sângeroasă a boierilor trădători — e condusă numai de interesele ţării şi ale locuitorilor.

Această simpatie pentru Brâncoveanu îi stârneşte ura împotriva Cantacuzinilor — în special împotriva Stolnicului şi a fiului său Ştefan pe care, considerându-i ca trădătorii lui Brâncoveanu şi uneltitori ai prăbuşirii lui, îi înfăţişează într'o lumină antipatică.

In cronica lui Radu Popescu — observă Giurescu — domnia lui Brâncoveanu este dimpotrivă înfăţişată într'o lumină neplăcută, ca fiind inspirată numai de interesul lui personal şi al familiei sale. Ba într'un loc, Radu Popescu polemizează chiar cu autorul cronicei anonime. Acesta afirmase despre Brâncoveanu că «în toate au avut noroc: bogat, frumos la chip, la stat, vorba lui frumoasă, cu minte mare...». Radu Popescu întoarce astfel aprecierea cronicei anonime:

«Costandin Vodă în domnia lui au fost fericit de toţi oamenii «ţării şi încă si de oamenii altor ţări, iar nu lăudat, pentrucă «alta este fericirea, alta lauda...».

Şi enumerând motivele fericirii lui Brâncoveanu, încheie:

«...Dar toate acestea au fost darurile norocului, iar nu «câştigate de dânsul, că aceea ce câştigă cinevaşi în lume este «partea sufletului, adecă bunătatea... iar Costandin Vodă nici «o bunătate n'au arătat în vieaţa şi domnia lui, pentru ca să-l «laude, ci mai vârtos este a se huli pentru multe rele ce au făcut «în domnia lui, care au rămas la cei după urmă reutate şi ble-«stem. Avea o lăcomie mare peste măsură şi obiceiurile bune «ale ţării... le-au stricat».

Cronica anonimă a fost terminată în vara anului 1716, când Mavrocordat dobândise domnia Ţării Româneşti; cronica lui Radu Popescu în 1719. Cum se explică această fundamentală schimbare de convingeri, într'un interval de timp aşa de scurt, admiţând că Radu Popescu ar fi autorul ambelor cronici? Presupunerea că Radu Popescu şi-ar fi schimbat părerea despre Brâncoveanu, sub influenţa lui Mavrocordat, nu se poate susţine. Nu se poate susţine, fiindcă Mavrocordat nu era stăpânit de ură faţă de amintirea lui Brâncoveanu. Cronicarii oficiali cari povestesc domnia lui Nicolae Mavrocordat, Nicolae Costin şi Acsinte Uricariul, au despre Brâncoveanu cuvinte de laudă: «au domnit 27 ani cu multă fericire şi au făcut Ţara-Românească sciută şi vestită în multe părţi a lumei». Nu există, crede Giurescu, decât o singură concluzie pentru a explica această fundamentală schimbare: Radu Popescu nu este autorul cronicei anonime.

Trebue să mărturisesc însă că ultimul argument adus de Giurescu, din atitudinea deosebită a celor două cronici faţă de Brâncoveanu, nu-mi pare aşa de convingător pe cât s'ar părea la prima vedere.

Mai întâiu, deşi lumina în care cronica anonimă înfăţişează domnia lui Brâncoveanu este în genere simpatică, totuşi ea are şi părţi de umbră, căci autorul ei nu uită să ne zugrăvească şi situaţiile umilitoare ale Domnului. Iată de pildă, cum ne înfăţişează întâlnirea lui Brâncoveanu cu Sultanul la Cerneţi:

«Când era la conac şi sta oastea de făcea halaiu, când intra «împăratul în corturi, Domnul descăleca şi îngenuchia, şi când «trecea împăratul se *pleca cu capul la pământ* — aşa-l învăţa «cei de lângă împăratul, iar oamenii Domnului sta tot călări, «apoi încăleca şi Domnul şi se ducea la otac. De acolo poa-«mele, pezmezii cei cu apă de trandafir şi cu moscos făcuţi şi «struguri şi altele ce socotea Domnul, numai sta de a se tri-«mite la unii şi la alţii, în tot ceasul şi în toată vremea».

In ce priveşte schimbarea de convingeri şi simpatii la Radu Popescu, am avut prilejul să o cunoaştem din schiţa biografică pe care am înfăţişat-o. La un scurt interval de timp, după ce semnase alături de ceilalţi boieri munteni adresa către Carol al VI-lea şi Prinţul Eugeniu de Savoia, prin care cereau înlăturarea lui Ioan Mavrocordat şi numirea ca Domn ereditar al lui Gheorghe Cantacuzino, Radu Popescu se întoarce la curtea lui Nicolae Mavrocordat, primeşte funcţiunea de mare vornic şi în cronica lui încondeiază pe tovarăşii săi de până atunci cu epitete grele: «spurcaţii de boieri, cu capetele pline de fumurile deşertăciunii, care prin sfaturi vrednice de râs s'au alcătuit cu Nemţii».

Poate tocmai pentru a face să se uite uneltirile lui, alături de acei pe care acum îi critica, a căutat într'un exces de zel, să înegrească domnia lui Brâncoveanu, pentru a înfăţişa într'o lumină cât mai simpatică domnia binefăcătorului său.

In orice caz, ultimii ani din vieaţa lui Radu Popescu sunt ani turburi, în care nu vedem nicio consecvenţă şi nicio convingere.

Şi s'ar putea ca tocmai aceste drumuri întortochiate ale vieţii lui, aceste atitudini contradictorii, să-i fi împovărat conştiinţa de remuşcări, îndemnându-l, în amurgul vieţii, să renunţe la toate deşertăciunile, pentru a căuta în mânăstire, prin umilinţă şi rugăciune, să-şi ispăşească păcatele şi să-şi pregătească sufletul pentru vieaţa viitoare.

BIBLIOGRAFIE. Cronica anonimă a fost publicată în *Magazinu istoricu pentru Dacia* (tom. V, p. 93—184) al lui Bălcescu şi Laurian, sub titlul: *Istoria Ţerei Româneşti dela anul 1689 încoace, continuată de un anonim.*

Cronica anonimă cuprinde istoria Țării Românești dela Octomvrie 1689 până la August 1714. Manuscrisul publicat de Bălcescu s'a pierdut, dar o parte din această cronică, fără început și cu o continuare de un alt autor, se păstrează în manuscriptul nr. 441 din colecția Academiei Române. In acest manuscript, povestirea este dusă până la Martie 1717 (domnia lui Ioan Mavrocordat). Continuarea aceasta a fost publicată de N. Iorga în *Studii și Documente*, vol. III, p. 22—27. Dr. I. G. Sbiera în *Mișcări culturale și literare la Românii din stânga Dunării în răstimpul dela 1504—1714*, Cernăuți, 1897, p. 206, atribuie cronica lui Radu Popescu. Părerea lui Sbiera a fost reluată și desvoltată de N. Iorga, cu argumente scoase din cercetarea comparativă a cronicei anonime și a cronicei lui Radu Popescu, într'un studiu despre cronicele muntene, publicat în *Analele Academiei Române*, s. II, t. XXI, p. 368—377 (Memoriile Secțiunii istorice), precum și în *Istoria literaturii românești*, vol. II, București, 1926, p. 203 și urm.

Paternitatea lui Radu Popescu a fost combătută de răposatul Constantin Giurescu în *Contribuțiuni la studiul cronicelor muntene*, București, 1906, p. 120—150. Scarlat Struțianu, *Doi umaniști ardeleni la curtea lui C. Brâncoveanu*, în revista *Ramuri*, Craiova, 1941 p. 40—55 (crede că autorul este Teodor Corbea); argumentele însă nu ne-au convins. Teodor Corbea era omul Cantacuzinilor și al lui Brâncoveanu. Aceștia erau însă ostili partidei căreia aparținea Radu Popescu, prezintat de cronică, în lumină simpatică. De altă parte Teodor Corbea nu mai era în țară.

UN SCRIITOR SÂRBO-ROMÂN LA CURTEA LUI ȘERBAN CANTACUZINO ȘI A LUI BRÂNCOVEANU: GH. BRANCOVICI.

Stolnicul Constantin Cantacuzino, în a sa Istorie a Țării-Românești, vorbind de originea Ungurilor, care ar fi Tătari veniți din părțile Iugrei, « supusă astăzi supt împărăția Moscului », aduce, într'un loc, o mărturie interesantă: « Auzit-am și eu, cu urechile mele, de dumnealui Gheorghie Brancovici din Ardeal, om de cinste și cu cunoștință, și și iubitoriu de a ști multe, povestind cum că, mergând la Mosc împreună cu frate-său, Sava Brancovici, Mitropolitul Ardealului... acolo... viind de acei Schiti (Tătari) de la Iugra, într'adins au mers la dânșii, ca să vază aceia ce să auzia cu limba — că se potrivesc în multe cu acești Unguri — este adevărat cevași, au ba. Și așa, cu dânșii împreunându-se și vorbind ungurește, zicea că adevărat este că multe cuvinte asemenea erau cu ale acestora ».

Acest Gheorghe Brancovici, informatorul Stolnicului Constantin Cantacuzino, scriitor în limba română și sârbă, agent diplomatic al Principilor unguri și români, călător pe meleaguri streine, ideolog politic și revoluționar, aspirant la tron și în cele din urmă captiv în temniță, este una din cele mai interesante figuri dela curtea lui Șerban Cantacuzino și a lui Constantin Brâncoveanu.

Gh. Brancovici s'a născut în 1645, dintr'o veche familie cu moșii întinse în comitatele Arad, Zarand și Timiș, în cetatea de frontieră a Ineului. In mediul acesta de frontieră, Brancovici a deprins de timpuriu limba română, sârbă, ungară și turcă. A fost crescut de fratele său, Sava Brancovici, care în 1656 a fost ales Mitropolit al Ardealului, cu scaunul la Bălgrad (Alba Iulia). La 1663 — în vârstă numai de 18 ani — intrase în serviciul Principelui Apafi, care l-a trimes apoi cu solia ungurească la Constantinopol, unde, după moartea lui Petru Iank, fu numit capuchehaie. Acolo petrecu Brancovici patru ani, când, întorcându-se în țară, plecă la începutul anului 1668, cu fratele său, Mitropolitul Sava, la Moscova. Acolo, a avut prilejul să admire fastul dela curtea țarului Alexie Mihailovici și splendoarea serviciului divin pe care l-a oficiat fratele său, Mitropolitul, împreună cu Patriarhul Moscovei, al Alexandriei și al Antiohiei.

Intorcându-se înapoi, Brancovici intră din nou în serviciul lui Mihail Apafi și fu trimes capuchehaie la Constantinopol. Dar aci este atras în cercul conspiratorilor unguri, răsvrătiți împotriva lui Apafi și trădează planurile acestuia, încheind un pact cu reprezentantul Habsburgilor și cu Grigore Ghica, Domnul Țării-Românești. Scrisoarea dată de Ghica, la 20 Aprilie 1673, prin care se leagă ca să-l țină pre « dumnealui la mare cinste și la din destulă milă și la mare credință; nu numai pre dumnealui, ce încă pre tot neamul dumisale », aruncă lumină asupra motivelor care l-au îndemnat pe Gh. Brancovici să trădeze pe Apafi. « Taina și sfatul — spune mai departe scrisoarea lui Ghica — care între noi iaste legat pentru *bonum publicum* și *pentru lărgirea sfintei bisericei noastre* ». In acele vremuri, superintendentul calvin Gaspar Tiszabecsi, reluând tradiția veche a predecesorilor săi, desfășura o înverșunată prigoană împotriva Bisericei ortodoxe din Transilvania pe care atunci o cârmuia fratele său, Mitropolitul Sava. Intre timp conspirația lui Paul Béldi este descoperită. Aceasta dete prilej noului superintendent calvin, Mihail Tofoe și aderenților săi dela curtea Principelui să ințețească persecuția împotriva ortodocșilor. Cu putere armată, năvăliră asupra locașului mitropoliei ortodoxe, ridicară pe Sava Brancovici, care se afla pe patul suferinței, zăcând de podagră, și, fără judecată, îl aruncară în temniță. In aceste împrejurări, fu arestat și Gheorghe Brancovici, care însă în cele din urmă izbuti să scape și să se refugieze în Țara-Românească. La Craiova fu bine primit de « bărbatul de nobil neam, învățat atât în slovenie, cât și în latinie, cu numele Radu Năsturel, marele ban — era fiul lui Udriște Năsturel. Acesta « îl primi cu cinste... ca pe un vechiu cunoscut și după câteva zile de odihnă după oboseala călătoriei, îl conduse la curtea lui Șerban Cantacuzino, care îl primi, dacă ar fi să-l credem, ca pe un « frate iubit ».

La curtea lui Șerban Cantacuzino se frământau atunci planuri mari. Domnul, care încheiase tratat de alianță cu creștinii, râvnea să răscoale popoarele ortodoxe din Balcani împotriva Turcilor și să restabilească vechea împărăție a Bizanțului.

In planurile lui Șerban Cantacuzino a fost atras și Gh. Brancovici, care pretindea că-și trage spița neamului din despoții sârbi. Atunci va fi încolțit în sufletul lui ideea de a răsvrăti pe Slavii sud-dunăreni și de a reînființa vechiul despotat al strămoșilor săi. In Țara-Românească a rămas tot timpul domniei lui Șerban Cantacuzino și în primul an al domniei lui Brâncoveanu, dar, întorcându-se în Transilvania, după ce fusese cinstit de Habsburgi, în 1688, cu titlul de conte, fu arestat la Cladova, în toamna anului 1689. Dus la Viena și condamnat, a stat închis tot restul vieții, 22 de ani, până ce moartea l-a prins în 1711, la Egger, în Boemia.

ACTIVITATEA ISTORICĂ. — La curtea lui Șerban Cantacuzino și a lui Brâncoveanu unde a petrecut în pace și cinste 9 ani (1680—1689), Gheorghe Brancovici a găsit o spornică activitate culturală în ritmul căreia a fost prins și el. Subt îndemnul Stolnicului Constantin Cantacuzino, care aduna atunci materiale și punea la cale o mare istorie a neamului său, Gh. Brancovici, folosind după toate probabilitățile biblioteca Stolnicului, a scris și el într'o curată limbă românească: *Cronica Sloveanilor, Iliricului, Misii cei din sus și cei din jos Misii*. Cronica este de fapt un fel de cronograf, în care materialul, așezat cam haotic, se desfășoară repede, dela creațiunea lumii, fixându-se locul Slavilor de Sud în arborele genealogic al semințiilor lumii. Autorul se oprește pe larg asupra istoriei sârbești. Luminează figura lui Ratko, tânărul prinț, care, renunțând la măririle lumii, s'a retras în muntele Athos, trăind vieața de călugăr sub numele de Sava; amintește de războiul Sfântului Ștefan dela Decian, cu Mihail craiul Bulgariei; continuă cu « istovul crailor sârbești » dela Vâlcașin și fratele său Ugleș despotul, încoace; se oprește asupra luptei dela Cosova, iluminând figura eroului Miloș Cobilici, « viteazul care pentru neamul patriei lui vieața și-au pus la mijloc »; trece apoi la războiul dela Nicopol; urmează mai departe până

la cel dela Varna; ajunge la războiul dela Jebăt şi se încheie cu « Pocaania ce au fost rânduit şi a ţinut Turcii în 1686 », după înfrângerea suferită sub zidurile Vienei.

In această urzeală a istoriei sârbeşti, care cuprinde destule anacronisme, sunt împletite adesea şi fapte de istorie românească, prezentate sumar, dar cu simpatie. Cucerirea Daciei este: « In zilele împăratului Traian au venit de la Italia şi Rumânii, cari după oraşul Roma s'au numit Rumâni şi s'au aşăzat Rumânii între Sloveanii cei dupre lângă Dunăre, luând pre sine şi botezul pravoslavnicesc. Aşa şi vulturul dupre sfântul botez cu sfânta cruce în gură luară, ca să le fie sămnul ţărăi lor, închipuind vulturul cel mare al Romei, pentru ca să să ştie că de la Roma au venit Rumânii cu semnul înpărăţiei ».

Descălecatul Moldovei:

« Intru acea vreame Rumânii din Maramoreş au descălecat în Moldova, pentrucă o pustiise Tătarii şi nimenea nu cuteza să şază într'însa, până ce au descălecat Moroşanii, Rumânii. După lupta de la Nicopol, subt anul 6903 (1395) este pomenit « Domnul Mircea Voevod al Ţărăi-Munteneşti », care « au bătut pre înpăratul Baiazit la Rovine; atunce au perit Marco Cralevici, Costandin şi Drăgaş ». Despre Iancu Huniadi ştie că era « de fealul lui din Ţara-Muntenească, născut din fămeae greacă; numele tătâne-său au fost But şi, pentrucă mult bine şi mare omenie făcuse tată-său lui Jigmond crai, au dus pre tatăl Iancului Vodă în Ardeal şi i-au dăruit cetatea Hinedoara, ca să o aibă cu veacinică stăpânire... ». Se pomeneşte, subt anul 6970 (1462), expediţia Turcilor împotriva lui Vlad Ţepeş « şi nimic n'au putut isprăvi »; fuga Mitropolitului Maxim în ţara Muntenească « la stăpânitoriul ţărăi Radul voedov cel Bun » (la 1469); moartea lui Radu la 1472 şi a lui Vlad.

Sunt şi destule elemente de folklor. V. Bogrea a arătat, (*Anuar. Inst. ist. naţională*, Cluj, III, p. 505 - 507), că legenda Dumbrava Roşie a lui Neculce îşi găseşte paralelă în legenda cneazului Roman al Smolenskului; legenda lui Ciubăr Vodă mâncat de guzgani, în legenda lui Popela. Episodul în care se povesteşte că Ştefan Despot « avea obiceaiu de umbla noaptea pre uliţele oraşului, împărţind veşminte şi galbeni de aur săracilor » şi că, « văzând pre un sărac că de multe ori îi eşia înainte şi-i lua milă », i-a dat, zicându-i: « ia tâlhariule şi hrăpitoriule! », iară săracul calic i-au răspuns: « nu sânt eu, ce tu eşti tâlhariu şi hrăpitoriu; că împărăţia ta de aici, şi împărăţia cea veacinică o furi cu jefuiri hrăpitoare », şi despotul i-a dăruit atât « cât să-şi îndestulească traiul vieţii fără de cerşut — episodul acesta este o temă care-şi are sursa ei în romanul lui Alexandru cel Mare. Tot din Alexandria este şi ştirea că Pombie « au tăiat la Vizantiu boazul, de au intrat Marea Neagră în Marea Albă şi zic să fie rămas în uscat Ţara Moldovei, Ţara Muntenească şi Ţara Ardealului ».

In întocmirea operei sale Gh. Brancovici a avut la îndemână, după cum a arătat P. P. Panaitescu, un letopiseţ sârbesc pe care însă l-a amplificat cu ştiri luate din: Cosmografia lui Münster, cronicele lui Cromer, Bonfinius, etc.

Această cronică a Sloveanilor, scrisă în limba română este preludiul unei opere mult mai desvoltate, alcătuită în limba sârbă.

După ce a fost închis de Austriaci, Brancovici a refăcut în limba sârbească această cronică a Sârbilor într'o foarte voluminoasă operă, păstrată în manuscris, în biblioteca Patriarhiei din Carloviţ. Din această întinsă cronică, în care se întreţes şi evenimente româneşti, a extras Silviu Dragomir partea privitoare la Mitropolitul Sava Brancovici cu dramaticul lui sfârşit şi cu venirea autorului la curtea lui Şerban Cantacuzino, fragment pe care l-a publicat în limba sârbă şi în traducere românească.

SCRIERI RELIGIOASE. — In afară de opera istorică, ne-a mai rămas dela Gh. Brancovici, tot în limba română, trei texte cu cuprins religios, care au fost descoperite, identificate şi semnalate, în anii din urmă, de Emil Turdeanu în *Revue des études slaves*.

Textele se păstrează în Biblioteca Regală din Belgrad, sub cotele nr. 168/8° şi 236, şi au următoarele titluri: 1. *Carte acasta a sfintelor rugăciuni;* 2. *Catehism;* 3. *Către adevăraţii călători.*

In epoca lui Gh. Brancovici, când calvinii şi catolicii dădeau asaltul pentru a converti pe Români de partea lor şi când fratele său fusese închis pentru energia cu care apărase, ca Mitropolit, ortodoxia Românilor, Catehismul lui Gh. Brancovici, împărţit în 44 de capitole, îşi are importanţa lui. Este o replică ortodoxă la propaganda calvină şi catolică.

Textul *Către adevăraţii călători*, din care s'au păstrat numai 13 paragrafe, cuprinde o serie de comentarii la versetele biblice destinate să călăuzească pe om, călător în această vieaţă de ispite, pe calea înţelepciunii, după cum se poate vedea din următorul fragment reprodus de Emil Turdeanu:

« Să gândeşti mai nainte ca pântru călătorie ta n'ai fi purces, cum că striin din loc în loc şi călător eşti întru această lume. Bit(ia). 47, 9; Psalmi, 39, 13.

Această tocmală ca un razăm întru călătorie ta, aşa te va răzăma întru primejduire ispitelor: dân loc în loc mutetor eşti şi călător, derept aceia dară, aceste să le rabzi ».

Prin naşterea şi copilăria lui petrecută în mediu sârbesc şi prin anii îndelungaţi petrecuţi pe lângă Mitropolia românească a Ardealului şi la curtea Domnilor români, prin vieaţa lui de muncă şi de suferinţe pentru idealul independenţii celor două popoare, Gh. Brancovici a fost considerat, pe drept, şi de istoricii sârbi şi de istoricii noştri, ca Sârb şi Român. Prin activitatea lui literară în limba sârbă şi română, el are dreptul să revendice un loc modest şi în literatura sârbească şi în literatura românească.

BIBLIOGRAFIE. Opera: *Cronica Sloveanilor, Iliricului, Misii cei din sus şi cei din jos Misii* a fost publicată după un manuscris defectuos de Aron Densuşianu, în *Revista critică literară*, I (1893), p. 366—399; de N. Iorga după un manuscris mai bun al Părintelui C. Bobulescu, în *Revista Istorică* III (1917), p. 9-15 (studiu), p. 26—118 (textul) şi ediţie separată cu titlul: *Operele lui Gheorghe Brancovici*. Despre alte manuscrise cunoscute şi despre filiaţiunea textelor: P. P. Panaitescu, *Revista Istorică Română*, X (1940), *Istoria Slavilor în româneşte*, p. 80—117, în deosebi p. 82 100. Fragmentele de cronică sârbească a lui Gheorghe Brancovici au fost publicate în sârbeşte şi traducerea românească de Silviu Dragomir, în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională* (Universitatea din Cluj), II, 1923, p. 1 70. Extrase din aceste opere la I. Lupaş, *Cronicari şi istorici români din Transilvania*, în colecţia *Clasicii români comentaţii* îngrijită de N. Cartojan, Craiova, Scrisul Românesc, p. 23—28.

Textele de natură religioasă descoperite şi identificate de Emil Turdeanu în *Biblioteca Academiei Regale Sârbeşti din Belgrad* (doc. nr. 168 8° şi ms. 236. notate vag în inventariul bibliotecii ca documente româneşti) au fost semnalate de d-sa întâi în *Cercetări Literare*, III, publicate de N. Cartojan, Bucureşti, 1939, p. 200—202 şi studiate pe larg în *Revue des études slaves*, XIX (1939), p. 5-16: *L'oeuvre inconnue de Georges Branković*.

STUDII: Dr. Iov. Radonić, Гроф Ђорђе Бранковић и његово време (Contele George Brancovici şi vremea lui), Belgrad, 1911, 766 p.; acelaş, *Situaţia internaţională a principatului Ţării Româneşti în vremea lui Şerban Cantacuzino*, în *Analele Academiei Române, Mem. Secţ. ist.*, seria II, tom. XXXVI, 1914; N. Radojčić, О хроникама грофа Ђорђа Бранковића (Despre cronicile contelui Gheorghe Brancovici) în Прилози за књижевност језик историју и фолклор, Belgrad VI, 1926, p. 1—45; Emil Turdeanu, articolul amintit mai sus şi *Georges Branković et les pays roumains*, în *Communications et rapports du III e Congrès international des Slavistes*.., II, Belgrad, 1939, p. 203 205; P. P. Panaitescu, *Istoria Slavilor în româneşte*.., *Cronica lui Gheorghe Brancovici şi Sinopsisul de la Kiev*, în *Revista istorică română*, X, 1939, p. 80—129.

Despre Mitropolitul Sava cf. Marina I. Lupaş, *Mitropolitul Sava Brancovici*, Teză de doctorat. Universitatea « Regele Ferdinand I », Cluj. Fac. de lit. şi fil., Cluj, 1939.

CRONICA RIMATĂ ASUPRA MORȚII LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU

(CÂNTECUL LUI CONSTANTIN VODĂ)

Tragedia decapitării lui Brâncoveanu, a ginerilor și copiilor săi pe țărmul Bosforului a înfiorat întreaga creștinătate. Vestea a străbătut ca fulgerul în Occident și a fost notată cu groază de ziarele contimporane. In deosebi marile ziare franceze ale timpului *Le Journal historique sur les matières du temps* din (Verdun), *Gazette de France*, *Mercure Galant*, aduceau la cunoștință cititorilor grozăvia executării lui Brâncoveanu, subt ochii Sultanului [1])

Chiar cei care urmăriseră răsturnarea lui au rămas consternați. Până și în lumea turcească din Constantinopol s'au ridicat voci care să murmure împotriva cruzimei «Les Turcs même ont trouvé beaucoup de barbarie et de férocité dans cette action» [2]) înștiință în 1715 pe Ludovic al XIV, ambasadorul francez la Constantinopol, Des Alleurs. Cu atât mai mult vestea aceasta a sguduit conștiințele românești.

Invinuirile aproape fățișe care se aduceau Stolnicului Constantin Cantacuzino și fiului său Ștefan, învinuiri care și-au găsit expresia în cronicele timpului și ajunseseră până la urechea lui Dimitrie Cantemir în Rusia [3] erau un ecou al indignării populare, neștiutoare a mrejilor de intrigi de peste hotare. In aceste împrejurări, un cărturar mărunt din mulțimea anonimă a alcătuit o cronică în versuri asupra tragediei lui Brâncoveanu și a copiilor săi. Evenimentul este încadrat în tema biblică, atât de cultivată în predica și lirica medievală — fortuna labilis — temă pe care o speculase, în literatura noastră, mai înainte Miron Costin și D. Cantemir:

> O pricină minunată
> Ce au fost în lumea toată
> Di 'nceput și din vecie
> Precum și la carte scrie
> ....
> Că e lumea înșelătoare
> Și foarte amăgitoare
> De-i face și-i amăgește
> Și pre toți îi prilēstește
> Pre Domni și pre împărați
> Și pre cei ce sunt mai tari,
> De-i vroește în avuție
> Și să țin în sumeție,
> Ca și când n'ar avea moarte...
> Precum iată c'au privit
> La Constantin Vodă ce-au domnit

Autorul ne introduce apoi la curtea lui Brâncoveanu, unde lumea se pregătea de sărbătorile Paștelui, când sosește dela poartă un imbrohor. Acesta convoacă toți boierii la curte, ca să împlinească porunca imperială și să citească firmanul de mazilire:

> Când firmanul își citea,
> Toți boierii că plângea.

Domnul, Doamna rămân consternați. Copiii, care se bucurau de adierile primăverii:

> — Oh! prea dulce primăvară,
> Cum ne scot Tu cii din Țară
> Și ne duc la grea urgie
> La pedeapsă și urgie!

Turcul dă poruncă să se strângă a doua zi, din nou, boierii ca să purceadă la alegerea altui Domn. Este ales Ștefan Cantacuzino. Autorul anonim cunoaște și el episodul — pe care-l povestește mișcat Del Chiaro — al întrevederii lui Ștefan Cantacuzino cu Brâncoveanu. Ștefan Cantacuzino se duce să-l vadă pe Brâncoveanu și, jenat parcă de mustrarea conștiinței, abia îngăimează:

> — Ne rugăm să ne ertați
> Că nu suntem vinovați.
> Mulțumim de boerie
> Și de altă avuție.

La care Brâncoveanu răspunde scurt:

> — Să fiți de mine ertați
> De Dumnezeu judecați!
> Că eu văd că sânt robit
> Și despre voi sânt vândut

Apoi cuprins de indignare și de durere adâncă, văzând că cel ce l-a trădat este însuși nepotul său:

> — Dacă ți-a fost de domnie,
> De ce nu mi-ai spus tu mie ?
> Ca să ți-o fi dăruit,
> Cu pace să fi domnit.
> De Domnul nu te-ai temut ?
> Tiranului m'ai vândut!
> Să știi nu va zăbovi,
> Dumnezeu îți va plăti!

Turcul poruncește să se strângă la curte tot orașul. Lumea se revarsă pe ulițele capitalei. Brâncoveanu și ai săi sunt urcați în caretă și porniți pe drumul pieirii, în lacrămile poporului care-l petrece cu urarea: «Domnul să te izbăvească»:

> Cu pace să te păzească!
> Să scapi de-această urgie,
> Să fii iarăși în domnie,
> Că bine ne-ai domnit
> Și cu pace ne-ai hrănit...

Ajunși la Giurgiu, nenorociții creștini sunt lăsați câteva zile până petrec Paștile. Apoi sunt trecuți peste Dunăre și duși la Țarigrad, unde Domnul, ginerii și copiii sunt închiși și ținuți în temniță toată vara.

Apoi sunt aduși prin grădina împărătească la locul de execuție.

Brâncoveanu aruncă cuvinte grele pentru «păgânul și spurcatul» Sultan care-i tae fără dreptate:

> Cu ce-ți suntem vinovați
> De pierim nejudecați
> Măcar să-ți fim vinovați
> Dar copiii ce-au stricat ?

Ajunși la locul de execuție, se așterne covorul. Momentul este dramatic. Copii, înfiorați, se lipesc de sânul tatălui, plângând:

> Ce să facem
> Că vom să ne pristăvim,
> Și de lume ne lipsim.
> Și iar în taină grăia
> Tătâne-său și zicea
> — Lasă-ne să ne turcim
> Ca zilele să lungim.

Și acum intervine acel gest de mare demnitate creștină, trăsătura proeminentă a personalității marelui Domn:

> Vodă dulce-l săruta
> Și din gură așa striga: (autorul are predilecție pentru
> — Nu vă, fiilor. spăriați, verbul a striga)
> Ci pe Dumnezeu rugați
> Și *strigați* toți cu tărie
> Și cu glas de bucurie:
> Puțină durere-om lua
> Și în raiu că vom intra.

In sfârșit, se apropie gelatul, care retează pe rând capetele copiilor și al tatălui, aruncând apoi trupurile în mare. Doamna care privește scena, înebunește de groază. In încheere, autorul

[1] Cf. L. Baidaff, *La mort de Constantin Brâncoveanu et la presse européenne* în *Revue du Sud-Est-Européen*, București, 1929, p. 64 76.

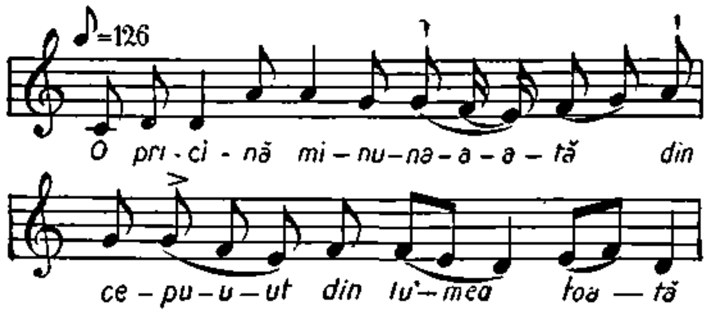
[2] *Documentele Hurmuzaki*, vol. I, supl. I, p. 430—431.

[3] *Operele Principelui Demetriu Cantemir* (ed. Academiei Române) tom. II, Bucuresci, 1875, p. 20—26.

revine la tema psalmistului cu care începuse cronica, ceea ce ne îndeamnă să bănuim că autorul trebue să fi fost un cleric sau un dascăl de biserică.

După cum se vede, cronica nu are o valoare literară deosebită. Fiorul tragediei nu a găsit în sufletul cărturarului anonim, flacăra căldurii emotive şi mijloacele de expresie adecvate, care să transfigureze materia istorică în materie de artă. Dar în sbuciumul care a cuprins sufletele româneşti ale vremei, această umilă cronică rimată, care dădea glas indignării poporului, a avut un adânc răsunet, căci pe de-o-parte ea a fost aşezată pe melodie, iar pe de alta a intrat în demeniul colindelor populare.

Subt această nouă formă «Cântecul lui Constantin Vodă cel Bătrân» a străbătut repede în straturile populare şi a fost introdus de copii în ciclul colindelor cu steaua, la sărbătorile Crăciunului. Cu timpul însă, fiindcă textul cântecului era prea lung, copiii l-au scurtat, mărginindu-se la partea introductivă, la tema biblică: «O pricină minunată, ce au fost în lumea toată». In această nouă formă prescurtată, cântecul trăeşte şi azi ca colindă, cântându-se în toate ţinuturile româneşti dela Maramureş până în Dobrogea; din părţile Mureşului până în Basarabia. Forma cea mai veche a melodiei a notat-o Anton Pann în colecţia lui de *Cântece de stea* în notaţie bisericească veche, care transpusă în note moderne de Sf. Sa Preot I. D. Petrescu, este următoarea:

De altă parte, forma primitivă, completă, a cântecului Constantin Vodă s'a răspândit repede, prin cópii manuscrise, în tot largul pământului românesc: în Moldova, în Basarabia, în Transilvania. Pe la 1818, el era copiat tocmai la graniţa de Vest a Ardealului, prin părţile Beiuşului, la Diosig, de preotul Pavel Popovici, care ne-a lăsat în acelaş caet şi o variantă a acestui cântec, prelucrată mai adânc sub inspiraţia sentimentului naţional. Brâncoveanu este prezentat în acest cântec ca un Domn care a urmărit independenţa ţării:

Că el Ţara Românească
Vre singur să o domnească
Plângi neam românesc
Cu Nemţii să se unească
Ca pe Turci să isgonească
Plângi neam românesc.

şi în final, după ce povesteşte scurt asasinarea lui Brâncoveanu şi a copiilor săi:

Plângeţi acum Românilor
Că aţi rămas în jugul Turcilor
Şi n'o mai fi Vodă ca Constantin
Ca să vă scoată din robia Turcească
Plângi neam românesc...

Astfel, cronica rimată a morţii lui Brâncoveanu, care este a doua cronică rimată în literatura noastră — întâia a fost traducerea lui Greceanu — şi cea dintâi plăsmuită de un român, deşi nu are calităţi literare deosebite, a ajuns totuşi o creaţie populară şi a devenit ca un simbol al rezistenţei sufletului românesc împotriva furtunilor care au abătut pe cei mai aleşi reprezentanţi ai săi. Din ea a crescut apoi frumoasa baladă populară a lui Alecsandri, Const. Brâncoveanu, reprodusă, pe vremuri, în toate manualele de clasele primare.

BIBLIOGRAFIE. Texte: O versiune din 1730, publicată de G. Creţu în *Convorbiri Literare*, IX, 1875, p. 329—331. *Cântecul lui Constantin Vodă* într'o versiune din 1809, a fost publicată de I. Bianu în *Buletinul Comisiunei Istorice a României*, I, 1915, p. 309—314. Versiunea Preotului Pavel Popovici din Diosig şi prelucrarea ei au fost publicate de I. Lupaş, *Versuri istorice despre Constantin Brâncoveanu*... în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională* (Univ. Regele Ferdinand I, Cluj) publicat de Alex. Lapedatu şi Ioan Lupaş, V, Cluj, 1930, p. 460—462. Alte versiuni în mssele din Biblioteca Academiei Române Nr.: 1437 f. 63, 1620 f. 50 (din 1778); 1629 f. 53 (din 1756); 3078, 3151, 4725, 4730.

Despre Cântecul lui Brâncoveanu în cântecele de Stea şi în Vicleim, cf. N. Cartojan, *Cărţile populare în literatura românească*, Vol. II, Bucureşti, 1938, p. 193, 212—214.

STOLNICUL CONSTANTIN CANTACUZINO

Personalitatea cea mai de seamă, care a ilustrat epoca aşa de strălucită a lui Brâncoveanu, a fost unchiul său din partea mamei, Stolnicul Constantin Cantacuzino. Stolnicul a fost nu numai inspiratorul politicei, condusă cu atâta prudenţă, dar şi sfetnicul preţios pe tărâmul vieţii culturale. A fost un scriitor de largă şi profundă cultură, care prin erudiţia lui poate fi aşezat alături de Dimitrie Cantemir.

Stolnicul Constantin Cantacuzino era fiul Postelnicului Constantin Cantacuzino, scoborîtor din împăraţii bizantini şi stabilit în Muntenia, în prima jumătate a veacului al XVII-lea.

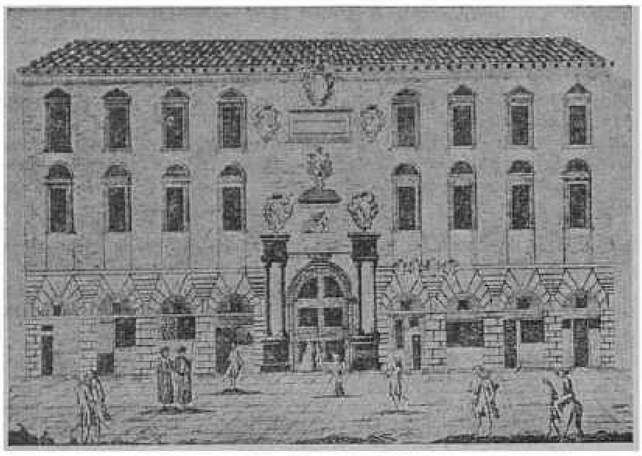
Postelnicul Constantin Cantacuzino, după sugrumarea tatălui său la Constantinopol, din porunca Sultanului Selim I, fugise cu toată familia în insula Creta, stăpânită atunci de Veneţieni. Acolo, familia, dobândind cu vremea iertarea dela Poartă, se întoarce la Ţarigrad şi de acolo, cei cinci fraţi, împărţindu-şi averea părintească, se despărţiră şi se risipiră în lume. Unul din ei rămase în Constantinopol; doi — Toma şi Iordache, protectorii lui Miron Costin, — s'au aşezat în Moldova, iar Constantin a venit în Muntenia, unde, pe vremea lui Mateiu Basarab, ajunge postelnic mare şi se căsătoreşte cu Elina, fata fostului Domn Radu Şerban Basarab. Din această căsătorie s'au născut 6 băieţi şi 6 fete, care toţi şi toate fură căsătoriţi cu cei mai de seamă reprezentanţi şi reprezentante ale boierimii pământene.

Stolnicul Constantin Cantacuzino s'a născut pe la 1650 şi este al treilea dintre cei 6 băieţi. E probabil că primele cunoştinţe le-a dobândit dela un dascăl grec, pe care familia îl ţinea în casă pentru instrucţia copiilor. Copilăria lui, petrecută în mijlocul urii desfăşurată de luptele dintre partidele boiereşti, a fost turburată de sbuciumul familiei. Avea abia vreo 9 ani, când furtuna începu să se deslănţue asupra neamului său.

Am expus mai sus peripeţiile dramatice ale intrigilor şi prigoanei îndreptate împotriva Cantacuzenilor care au dus la omorîrea Postelnicului.

După sugrumarea Postelnicului în mănăstirea Snagov, familia, temându-se ca nu cumva în atmosfera urilor şi a luptelor deslănţuite, să fie primejduită şi soarta Stolnicului, hotărî să-l depărteze de ţară, trimiţându-l pentru desăvârşirea studiilor, în capitala imperiului otoman.

In primăvara anului 1665, Stolnicul pleca din Bucureşti, cu alaiul care ducea ploconul haraciului cuvenit Porţii, şi la 12 Martie, soseşte în Adrianopol — «Odrii», cum notează el în carnetul său de student, care, din fericire, ni s'a păstrat. După o scurtă călătorie în Constantinopol, tânărul Cantacuzino începu «tare spudia cărţii», cu dascălul Chir Dionisie, un călugăr din metohul Ierusalimului. Dar tânărul spudeu n'a avut parte să se bucure multă vreme de luminile povăţuitorului său, căci Dionisie, ducându-se la Ţarigrad, este prins de moartea care-l păştea din urmă (la 12 Maiu 1666). Rămas fără dascăl, Constantin Cantacuzino pleacă atunci la Constantinopol. Il

Universitatea din Padova (supranumită Il Bò) pe timpul Stolnicului Constantin Cantacuzino.
(După Ramiro Ortiz şi N. Cartojan, *Lo stolnic Cantacuzino*)

găsim pe lângă capuchehaia ţării, Lascarache Roset. Probabil cu sfatul acestuia, el îşi găseşte, la sfârşitul lui Octomvrie, un nou povăţuitor, în ieromonahul Gherasim Cretanul, un mare cărturar, care ales mai târziu mitropolit al Filadelfiei, a fost superiorul bisericii Grecilor din Veneţia dela 1680 — 1685. Invăţăturile la acest nou profesor se termină însă curând. La 10 Ianuarie, Stolnicul pleca, să-şi desăvârşească instrucţia spre ţărmurile de lumină ale Italiei, la Padova.

Padova fusese în tot cursul evului mediu şi în timpul Renaşterii cetatea luminii, «scaunul şi cuibul a toată dăscălia şi învăţătura, cum era într'o vreme Athina», spune Miron Costin. Renumele ei şi profesori ca Piccolomini, Cremonini, Pompanazzi, Gulielmini, Galeo Galilei (1610), atrăgeau studenţi — cum atrage azi Parisul — din toate colţurile Europei: din Franţa, din Germania, din Ungaria, din Polonia, din limanurile greceşti. Acolo, studenţii, împărţiţi în corporaţii sgomotoase, ascultau prelegeri savante, găsiau biblioteci bogate cu nenumărate cărţi rare, anticari cu manuscrise preţioase şi, afară de acestea, dădeau peste o vieaţă vioaie, veselă, sburdalnică, cu serbări fastuoase, cu jocuri cavalereşti, cu reprezentări teatrale, cu baluri mascate în zilele de carnaval.

Spre acest liman de lumină şi tinereţe, pleca, în Ianuarie 1667 cel care avea să ajungă mai târziu sfetnicul cel mai preţuit al lui Constantin Brâncoveanu şi cea mai de seamă personalitate a culturii româneşti din a doua jumătate a veacului al XVII-lea. O întâmplare fericită ne-a păstrat, după trecere de atâta vreme, jurnalul de călătorie al tânărului vlăstar al boierimii româneşti.

Din el aflăm că a pornit din Constantinopol cu un caic până la insula Halchi, unde s'a îmbarcat pe corabia «Madona del Rozario» sau «Corona Aurea». Căpitanul corăbiei, Bernard Martinenco, strecurându-se cu băgare de seamă pr'ntre insulele ionice, de teama piraţilor, îşi aduce călătorii după o lună la «prânzul mic» — pe o «zi frumoasă», Marţi 19 Fevruarie, în limanurile Veneţiei, — unde după ce făcu obişnuita carantină, «contumaţie», cum zice Stolnicul, debarcă abia la 13 Martie, pe uscat.

Strălucirea Veneţiei, cu palatele ei de marmoră, cu piaţa San Marco, cu galerele aurite care soseau din largul mării, cu gondolele svelte, care lunecau pe canalele verzi dela un palat la altul, trebue să fi făcut o impresie puternică asupra tânărului boier român, căci el rămase două luni în cetatea lagunelor, vizitând palatele şi monumentele de artă. E păcat că în carnetul lui de note este aşa de laconic şi nu ne comunică nimic din aceste impresii; abia dacă aflăm dintr'o notă prizărită că a vizitat palatul Dogilor, «palatul Veneţiei», cum îi zice el, din care însemnează doar inscripţiile latineşti: «Scris este în casa ce şade prinţipul cu alalţi mari, în podina casei, întâi cum intri pre uşa ceea ce stă în faţă: «Robur imperii». Mai mergând puţin este: «Nunquam derelicta» şi iar, la mijlocul casei: «Reipublicae fundamentum», iar în fundul casei aceasta: «Gubernatores libertatis».

Mentorul său, pe timpul cât a stat în Italia, a fost Pana Pepano, unul din Grecii levantini stabiliţi în Veneţia, dar care avea legături şi rudenii în Ţara Românească. Un Dona Pepano, stabilit în Muntenia, lăsă mai târziu în Sept. 1677, un testament, tradus în româneşte de însuşi Stolnicul Const. Cantacuzino, «din mare prietenie şi iubire», prin care dăruia o parte din averea sa, mănăstirii de pe Mostiştea, zidită de el. In Aprilie, Pana Pepano îl conduse la Padova, împreună cu un camarad de studii, Necula al lui Bubuli. Aci, tânărul Constantin Cantacuzino se instală cu pensiune completă, în casa unui preot catolic, Alvisio Florio, plătind câte 15 galbeni pe lună. După un an, se mută însă în casa unei oarecare Verginia Romano.

Se puse cu toată stăruinţa pe carte, luând lecţii în particular dela profesori distinşi. Incepu — după cum are grije să noteze în carnetul lui — «cu ajutorul prea sfinţitului şi puternicului Dumnezeu», şi «cu toată a mea mică putere omenească», să înveţe cu dascălul *Antonio dell'Acqua* «Academicul», care locuia în aceiaşi casă cu el; trecu apoi la *Arsenio Kaludi*, profesor şi rector al colegiului grecesc, zis şi cotunian, întemeiat pentru bursierii greci. Acest Kaludi avea legături şi cu ţările noastre, căci la 1661 închinase un Proschinatar, Domnului Moldovei.

Albanius Albanesius, Profesorul de logică al Stolnicului Cantacuzino, pe timpul studiilor sale la Padova.
(După Ramiro Ortiz şi N. Cartojan, *Lo stolnic Cantacuzino*)

Cercetările recente ale colegului Ramiro Ortiz, în arhiva universității, aruncă acum mai multă lumină peste ceilalți profesori ai Stolnicului. « Luminatul și mult știutul *Albanie Albanes* », profesor de logică la Universitate « in tertio loco », răsplătit în 1667, când Stolnicul se afla acolo, cu un salariu de 180 fiorini. Era, ne spune un contimporan, «foarte elocvent în prelegerile sale, adânc cunoscător al lui Aristotel și de o memorie prodigioasă, obișnuit să reproducă toate textele filosofului din memorie, spre admirația auditorilor săi». Pentru reputația pe care și-o crease, a fost distins de Republica Veneției cu titlul de *comes* — comite — eques D(ivi) Marci — cavaler al sf. Marcu — patronul Republicii. In 1681, a fost ridicat ca profesor « in primo loco » și ajunsese în 1681, la o frumoasă răsplată materială, pentru vremea aceea, de 700 fiorini anual (stipendiul se plătea « ad personam »). In 1715, s'a îmbolnăvit de o boală grea și era adus la universitate cu lectica. A murit în 1717, fiind înlocuit cu Ion Cigala. Dela Albanius Albanesius Constantin Cantacuzino învață logica, psihologia și fizica. In sfârșit, ultimul profesor menționat în caietul de studii al Stolnicului « Bonovici », adică *Valeriano Bonvicino*, care pe vremea aceea era plătit cu 360 de fiorini dela universitate, era într'adevăr, profesor de filosofie extraordinară la gimnaziul paterin. El completă învățătura tânărului român cu lecții de matematică, geometria lui Euclid și astronomie sau cum notează el în carnet: « matematica... adecă den partea matematecii gheometria, care sânt studiile lu Efclid, și dent'altă parte sfera care să fie armularis, care este a toatei lumi ».

Notele lui de studii menționează și o listă a cărților pe care le cumpărase. Erau alături de gramaticele și dicționarele de școală, operele clasicilor: Homer (Iliada și Odissea), Aristotel, Lucian, Virgiliu, Horațiu, Terențiu, Marțial, Valeriu, Maxim Quintus Curtius, logica de Cesar Cremonini, pe lângă unele cărți care făceau atunci senzație ca: Istoria Dogilor Venețieni.

In anul 1668, după ce petrecuse trei ani și jumătate de studii printre străini, Constantin Cantacuzino se întorcea prin Viena în țară, aducând cu el din Veneția, unde întâlnise pe Grigore Ghica, scrisorile în care acesta destăinuia pe boierii care urziseră uciderea tatălui său. Cu acestea el se înfățișă, alături de mama și de frații săi, în divanul lui Antonie Vodă și astfel isbutiră să reabiliteze amintirea tatălui lor și să obțină condamnarea lui Stroe Leurdeanu Vornicul. In cele din urmă, fu călugărit.

Dar zilele senine nu durară mult, căci, venind în a doua domnie Grigore Vodă (1672—1674), porni din nou urgia împotriva familiei Cantacuzino. Intre ințetători era și Stroe Leurdeanu, care fugise din mânăstire și ieșise în întâmpinarea Domnului la Adrianopol. Frații Cantacuzino, afară de Șerban atunci pribeag, fură prinși, închiși și osândiți să fie bătuți la tălpi în fiecare zi. O săptămână încheiată, primiră astfel o sută de lovituri cu vergi lungi și verzi. Constantin, care era un tânăr de vreo 18—19 ani, înduioșat de suferințele fratelui său mai mic și mai plăpând, se rugă să i se dea lui loviturile destinate fratelui, ceea ce se și făcu. Constantin răbdă cu stoicism bătaia, fără să scoată un geamăt, fără să verse o lacrimă. Acest act de mărinimie și de demnitate a mișcat adânc pe contimporanii săi și Del Chiaro îl culegea, mulți ani mai târziu, dela boierii care fuseseră martori la această scenă.

Din urgia lui Ghica, scapă prin mijlocirea fratelui său Șerban. Acesta ajunsese la Constantinopol și isbutise să trimită în București un agă turc, cu porunca de a fi puși în libertate frații Cantacuzino. Scăpat din ghiarele Domnului, Constantin pribegi tocmai în Creta, spre a se feri de intrigile aceluia, care pusese la bătaie, pe capul lui, 200 de pungi.

După mazilirea lui Grigore Ghica, Constantin fu rechemat în țară de Duca Vodă și trimis într'o misiune, dar în 1676, oprit

Portretul mural al Stolnicului Constantin Cantacuzino, după o frescă din mânăstirea Hurez.

în drumul spre Mărgineni, unde trebuia să se întâlnească cu ceilalți frați, la praznicul pe care familia îl dădea săracilor de Sft. Nicolae, fu arestat și închis la Cocărești, dar liberat în curând.

Furtuna deslănțuită împotriva familiei Cantacuzino se potoli abia în 1678, cu urcarea pe tron a lui Șerban Cantacuzino. In domnia fratelui său, Stolnicul, ocupând locul de frunte în divanul țării, găsi și liniștea și răgazul necesar ca să se ocupe cu studiul și să dea ajutorul prețios fraților Greceanu, la traducerea Bibliei.

Punctul culminant al activității sale politice, îl atinge însă Stolnicul în timpul domniei nepotului său de soră, Constantin Brâncoveanu.

Del Chiaro ne spune că, după moartea lui Șerban Cantacuzino, poporul a început să aclame pe străzile Bucureștilor pe Stolnicul Constantin Cantacuzino, dar acesta, temându-se să nu atragă asupra lui și a țării urgia Porții, a refuzat cu hotărîre, cedând locul nepotului său de soră. Stolnicul a rămas însă până la sfârșitul domniei lui Brâncoveanu, sfetnicul lui cel mai prețios. « Principele Brâncoveanu acorda Cantacuzinilor — spune Del Chiaro — cele mai de seamă demnități și păstra un respect deosebit pentru cei doi unchi al săi, Constantin și Mihail, frații lui Șerban ».

Un cronicar contimporan ne încredințează că « de multe ori și noi am auzit pre Constantin Vodă zicând: că eu tată n'am pomenit, de vreme ce am rămas mic de tată, fără cât pe dumnealui, tata Costandin l-am cunoscut părinte în locul tătâne-meu, și altele ca acestea ».

Această afecțiune deosebită, pe care Domnul o păstra unchiului său, era de sigur crescută și prin stima pentru cultura lui întinsă și pentru larga experiență de lucruri și de oameni, dobândită în călătoriile aceluia prin Occident.

Stolnicul avea în familia lui Brâncoveanu un rol așa de important, încât el ținea locul tatălui, în împrejurările în care acesta nu putea fi de față. Astfel, în toamna anului 1712, când fiica lui Brâncoveanu, Maria, lua în căsătorie pe Domnul Moldovei, Duca Vodă, învățatul Stolnic conduse pe tânăra mireasă și pe mama ei, Doamna Marica, la Iași, « unde boierimea a două țări nuntiră cu mari pohvăli și podoabe și cu feluri de feluri de muzice și cu pehlivănii de mare mirare ... ».

Și în afacerile politice, Stolnicul e sfetnicul cel mai prețios și omul de încredere al Domnului. Del Chiaro ne încredințează

Ștefan Cantacuzino, fiul Stolnicului C. Cantacuzino, Domn al Țării Românești.

că secretarii lui Brâncoveanu « erau puși sub ordinele lui Constantin Cantacuzino, care dirija toată corespondența ».

Un epigrafist englez, care îndeplinea misiunea de duhovnic al companiei engleze din Smirna și care însoțea pe ambasadorul Angliei, în drumul spre Londra, ne spune și el despre Stolnic că « este foarte priceput în politică. Domnitorul ascultă de povețele sale, care sunt totdeauna isvorite din grija cinstei și a interesului țării ».

In vremurile de mare cumpănă, care cereau multă perspicacitate, Stolnicul era omul pe care se sprijinea Brâncoveanu. In 1691, când generalul Heissler intrase cu catanele în țară, misiunea delicată, care cerea multă discreție și multă abilitate, de a aduce pe Tătari împotriva Nemților, fu încredințată lui Constantin Cantacuzino. Prin mijlocirea acestuia, Brâncoveanu se afla în corespondență cu Sobieski, regele Poloniei și cu comandanții oștirilor imperiale: cu Veterani și cu contele bolognez, general Marsigli, un erudit care, pe lângă informații politice, cerea dela Stolnic și lămuriri istorice privitoare la Țările Românești.

Din nenorocire, relațiile dintre Domn și unchiul său se răciră cu timpul. Contimporanii acuză pe Stolnic și pe frații săi, că ei, care cunoșteau secretele cancelariei domnești, ar fi adus la cunoștința Porții legăturile cu creștinii și ar fi urzit căderea lui Brâncoveanu, venită pe neașteptate, ca un trăznet.

Din documentele timpului, nu vedem clar până la ce punct această învinuire, pusă în circulație de dușmanii Cantacuzenilor, este întemeiată. Poate, cândva, arhivele din Constantinopol să arunce mai multă lumină asupra acestei chestiuni și să lămurească dacă bunăoară N. Mavrocordat, care era pretendent la scaunul principatelor române și care a acreditat în Muntenia svonul despre vinovăția Stolnicului [1]), a avut sau nu și el vre-un amestec în detronarea lui Brâcoveanu și a lui Ștefan Cantacuzino. Din documentele publicate, însă, până acum se vede că ițele intrigilor împotriva lui Brâncoveanu fuseseră țesute peste hotare.

Incă din 1710, ambasadorul francez la Varșovia, Polignac, înștiința pe Rege că « se spune din Viena că în hârtiile generalului Veterani s'au găsit probe de corespondență pe care o întreținea de mult cu Hospodarul Valahiei și că au fost trimise ordine Tătarilor ca să-l prinză ».

La 24 Ianuarie 1711, Des Alleurs, ambasadorul Franței la Constantinopol, într'un raport trimes regelui său, înștiințează că un trimes al lui Rakotzi, Baronul Talaba, care fusese în Moscova, adusese Porții vești, că Brâncoveanu, ca și Domnul Moldovei, intraseră în legături cu Petru cel Mare și stăruiau de acesta să deschidă lupta împotriva Turcilor, pentru a-i elibera de stăpânirea păgână și că ei se ofereau să-i dea ajutor. Tot odată, el sfătuia pe Turci să nu se încreadă nici în Brâncoveanu, nici în Cantacuzino. Intrebat de marele Vizir, ce crezământ se poate da Baronului Talaba, ambasadorul francez care-l prezintase, răspunse că este desăvârșit de cinstit « parfaitement honnête », și că merită toată încrederea. Lupta dela Stănilești, cu trecerea lui D. Cantemir de partea lui Petru cel Mare, cu fuga lui Toma Cantacuzino în tabăra rusească, au pecetluit definitiv, soarta lui Brâncoveanu.

Era în săptămâna Patimilor, când Domnul se pregătea să serbeze, după datina străbună, Paștile. Un capegiu împărătesc,

[1]) Cf. cronica lui Radu Popescu, în *Magazinu Istoricu pentru Dacia*. IV, p. 37. Radu Popescu acuză pe Stolnic că a mărturisit unui capegiu venit să mazilească pe fiul său, că el, Stolnicul, ar fi otrăvit pe frații săi: Șerban și Iordache Spătarul și că el ar fi dat pe Brâncoveanu în mâna Turcilor, când l-a văzut « că se alcătuește cu Muscalii ». Capegiul le-a « spus Vezirului și altor meghistani, de le-au auzit mulți oameni de credință, mai vârtos Ianache Dragomanul, fratele Măriei Sale lui Nicolae Vodă, carele ajungând mai pe urmă și Domn... aicea în țară, au mătrurisit către toți boierii cum au auzit pe acel capegiu ».

ales de marele Vizir într'adins dintre prietenii lui Brâncoveanu, fu trimis la Bucureşti. Primit la curte în marea sală de audienţe, Turcul, după ce refuză invitaţia Domnului de a se aşeza pe scaun, scoate o năframă de mătase neagră şi o aruncă pe umărul Domnului, strigând: « mazil ». Brâncoveanu surprins, încercă să protesteze şi vroind să se aşeze pe scaun, Turcul îl împinse cu brutalitate, zicându-i că locul lui nu mai este pe tron.

Fură chemaţi boierii şi Mitroplitul, şi, în auzul lor, se citi firmanul prin care Brâncoveanu fu declarat, cu toată familia lui, hain. Apoi Domnul şi ai săi fură conduşi şi închişi în apartamentele palatului. Trei zile mai târziu, boierii şi Mitropolitul fură adunaţi ca să aleagă un nou Domn, în prezenţa capegiului. Acesta, întrebând cine este marele spătar Ştefan Cantacuzino, puse mâna pe umărul lui şi-l declară Domn. Astfel, fiul Stolnicului ajunse Domn în locul vărului său.

Del Chiaro, povestind aceste evenimente, relatează o scenă într'adevăr dramatică. Pe când Brâncoveanu, detronat, stătea sub pază, în apartamentele sale, cu toţi ai săi, sbătându-se în prada unor gânduri triste, « încât — spune florentinul — plângeau de compătimirea lor şi persoanele care, din curiozitate, intraseră în odăile lor », în sala cea mare a palatului, Ştefan, fiul Stolnicului, urcat pe tronul de catifea roşie, în sunetul muzicelor şi în bubuitul tunurilor, primea omagiul de închinare al boierilor, cu sărutul mâinii.

După ce primi omagiile boierilor, Ştefan Cantacuzino trecu în apartamentele vărului şi naşului său, unde, cu o falsă modestie, îi spuse că a rămas surprins de neaşteptata şi nedorita lui întronare şi îşi exprimă părerea de rău, pentru cele întâmplate, lăudând calităţile Domnului al cărui loc îl lua.

Secretarul de limbi occidentale al lui Brâncoveanu, care a fost martor la această întrevedere, ne spune că noul Domn stătea în picioare, pe când Brâncoveanu, care stătea cu cuca în cap, îi răspunse cu politeţea lui obişnuită, că e mai bine că domnia a fost încredinţată lui, decât unui străin.

Când, a doua zi, în Vinerea Mare, pe înnoptate, pe la ceasurile 9, porni din palat alaiul care ducea spre drumurile morţii pe Brâncoveanu, cu Doamna, cu cei patru feciori, cu ginerii şi soţia celui mai vârstnic dintre copii, Ştefan Cantacuzino îi conduse cu capul descoperit până la caretă. Pe scara palatului, Brâncoveanu, cuprins de îndoieli şi presimţiri, îi spuse aceste fatidice cuvinte: « Finule Ştefane, dacă aceste nenorociri sunt dela Dumnezeu pentru păcatele mele, facă-se voia Lui. Dacă însă, sunt rodul răutăţii omeneşti pentru pieirea mea, Dumnezeu să ierte pe duşmanii mei, dar ei să se păzească de mâna grozavă şi răsbunătoare a lui Dumnezeu ».

Şi judecata divină n'a întârziat.

Ştefan Cantacuzino, care avea planuri mari — ne încredinţează Del Chiaro, care a continuat să funcţioneze şi mai departe ca secretar domnesc — se ducea cel puţin odată pe săptămână la tatăl său, Stolnicul Cantacuzino, cu care se sfătuia până la miezul nopţii. Sub inspiraţia tatălui, el continuă politica de apropiere faţă de creştini, dar aceasta îi fu fatală, căci duşmanii îl pândeau din umbră şi pe el.

Pe pragul de a începe războiul cu Veneţienii pentru Moreea, Turcii trimit un capegiu, care soseşte în Bucureşti, la 21 Ianuarie, fără ca agenţii din Constantinopol ai Domnului să fi prins de veste. Crezând că Turcul a venit pentru luarea tributului, Domnul chemă în grabă pe cumnatul său, Radu Dudescu, marele spătar şi pe marele vistiernic şi le porunci să pregătească suma haraciului. A doua zi de dimineaţă, Turcul se înfăţişează la curte şi predă Domnului un firman împărătesc. Domnul ia firmanul şi — potrivit protocolului vremii — îl sărută, îl duce la frunte şi apoi îl trece lui divan-efendi, ca să-l citească. Firmanul aducea la cunoştinţa ţării, că Ştefan Cantacuzino, care a domnit îndeajuns, este înlocuit cu Nicolae Mavrocordat. In acelaşi timp, se poruncea Principelui Ştefan Cantacuzino să se ducă la Constantinopol, unde va trăi în tihnă, din mila Măriei Sale Sultanul. Domnul, neînţelegând motivele mazilirii sale, pleacă chiar în ziua următoare, după amiază. Bătrânul Stolnic, hotărît să împărtăşească soarta fiului său, îl însoţeşte pe drum, împreună cu nenorocita Doamnă şi cu cei doi copii ai Domnului.

La Constantinopol, se îngădue expatriaţilor să locuiască în palatul domnesc, care era proprietatea ţării. Aci, vin să-i vadă prieteni creştini şi turci, care se întrec să le făgăduiască sprijinul lor şi să le reaprindă nădejdea redobândirii tronului. Dar duşmanii nu dormeau. Vrăşmaşii neîmpăcaţi din ţară interceptaseră scrisorile Domnului către generalul comandant al Transilvaniei, şi cum aceste scrisori nu conţineau destule capete de vinovăţie, ei ticluiră o traducere grecească cu adause agravante. Această scrisoare fu fatală. Domnul mazil şi bătrânul său tată fură închişi la Başbachiculi; de acolo conduşi în carcerile dela Bostangi-Başi, unde, în ziua de 7 Iunie — Duminica Sft. Treimi — la ora 4 din noapte, fură spânzuraţi. Capetele lor tăiate, golite şi umplute cu câlţi, fură trimise spre încredinţare marelui vizir, care se afla atunci la Adrianopol.

Astfel se încheie o pagină sumbră, de patimi, de ură şi de sânge, din istoria Munteniei.

ACTIVITATEA LITERARĂ A STOLNICULUI CONSTANTIN CANTACUZINO

Prin călătoriile şi studiile sale, Stolnicul Constantin Cantacuzino îşi formase o cultură temeinică, pe care i-au recunoscut-o şi preţuit-o toţi cei care au venit în contact cu el: pământeni ori străini.

Epigrafistul şi duhovnicul englez, Edmund Chisthull, care a fost oaspetele lui Brâncoveanu, împreună cu Lordul Paget, ambasadorul britanic la Constantinopol şi care a cunoscut de aproape pe Stolnic, ne-a transmis despre el următoarea impresie: « Unchiul Domnitorului, Constantin Cantacuzino Stolnicul, este un om în vârstă, care a călătorit prin multe ţări ale Europei. Este foarte iniţiat în controversa religioasă a bisericii ţării sale, precum şi în multe ştiinţe profane ».

Un alt contimporan, Gherasim de Alexandria, ne vorbeşte şi el de « întru tot vestitul Constantin, mai denainte Marele Stolnic, carele cu frumuseţe ai prea înţeleptii şi dumnezeeştii lui înţelepciuni luminează toată politia ».

Aceeaşi impresie ne-au transmis-o şi cărturarii pământeni contimporani. Fraţii Greceanu, în prefaţa pusă la traducerea « Mărgăritarelor » lui Ioan Hrisostomul, mărturisesc că au avut pentru « nevoinţele » lor ca « îndreptătoriu » pe « prea înţeleptul Constandin Cantacuzino, biv vel Stolnic... la ceale mai adânci filosofeşti şi bogosloveşti noimată ce s'au aflat, pre dumnealui, ca pre un epistimon şi ştiutoriu, l-am avut lumină şi deslegare întru toate ».

Stolnicul conducea cancelaria lui Brâncoveanu. Secretarii domneşti stăteau sub ascultarea lui. In această calitate, el intră în corespondenţă cu regele Sobieski, dela care primeşte scrisori; cu Veterani, comandantul armatelor imperiale şi cu generalul de origine bologneză, contele Marsigli. Corespondenţa Stolnicului cu generalul conte, Luigi Ferdinand Marsigli, a fost mai rodnică pentru cultura noastră. Marsigli, după ce studiase la Padova şi trecuse prin diplomaţia veneţiană din Constantinopol, intrase în armata germană, luase parte la campania imperialilor contra Turcilor, căzuse în robia paşei din Timişoara, petrecuse, ca rob, legat în lanţuri, luni întregi, într'un bordei bosniac şi, în cele din urmă, răscumpărat cu bani veneţieni, ajunsese general în armata imperială. In această calitate, a luat parte la luptele contra Turcilor, a intrat cu generalul Heissler

în Bucureşti, a venit de mai multe ori cu solie la curtea lui Brâncoveanu, unde a fost bine primit şi, în aceste împrejurări, a avut de sigur prilejul să cunoască de aproape pe Stolnicul Cantacuzino, care-şi făcuse cultura în Italia, tot la Padova. Intre Stolnic şi contele Marsigli s'a legat o corespondenţă interesantă privitoare la etnografia, limba şi istoria poporului român. Ni s'au păstrat chiar răspunsurile Stolnicului, care au fost descoperite şi publicate de N. Iorga în 1901, iar, în anii trecuţi, profesorul italian Carlo Tagliavini, a dat peste un dicţionar latino-româno-ungar, al contelui Marsigli.

ACTIVITATEA RELIGIOASĂ. Stolnicul Constantin Cantacuzino a avut, cum s'a văzut, o largă cultură teologică şi toţi cărturarii şi vlădicii greci, care se abăteau la curtea lui Brâncoveanu, ca pastorul anglican Chisthull, steteau bucuros de vorbă cu el asupra chestiunilor subtile de dogmatică ortodoxă. La întrebările lui despre chestiunea atât de importantă — a predestinării omului — care formează piatra de temelie a calvinismului şi a altor chestiuni subsidiare, care deosebesc calvinismul de ortodoxie, marele retor al Patriarhiei, Ioan Cariofil, care venise la curtea lui Brâncoveanu, a scris un tratat: Ἐγχειρίδιον περὶ τινων ἀποριῶν καὶ λύσεων... (Manual despre câteva nedumeriri şi soluţiuni). Deşi acest manual a fost atacat de Patriarhul Dosoftei al Ierusalimului, totuşi el a fost tipărit după stăruinţa lui Brâncoveanu, la Snagov, în 1697, de Antim Ivireanu şi a fost tradus apoi în limba română, cu întrebările Stolnicului. Stolnicul a tradus apoi din greceşte câteva rugăciuni: « Molitvă către Dumnezău Savaoth, foarte de folos scoasă depe grecie pre limba românească de dumnealui Cantacuzino Stolnicul ». In sfârşit, la luminile de grecească şi de cunoştinţe dogmatice ale Stolnicului recurgeau traducătorii religioşi ai epocei lui Brâncoveanu, ca bunăoară fraţii Greceanu: « însă la cele mai adânci... noimata pre dumnealui l-am avut lumină ca pre un epistimon ».

Preocupările principale ale Stolnicului s'au îndreptat, cu deosebire, în domeniul geografiei şi al istoriografiei naţionale.

OPERA GEOGRAFICĂ A STOLNICULUI. Răspunzând la informaţiile geografice, cerute de contele general Marsigli în 1694, Stolnicul Constantin Cantacuzino făcea, în încheiere, următoarea observaţie: « Câteodată privind mapele acestor provincii, îmi displace că văd că au fost făcute cu mare osteneală şi cheltuială, dar apoi nu cu puţine greşeli, atât în aşezări, cât şi la rîuri, la cetăţi şi ceea ce e mai rău, la nume. Tac despre alte provincii şi regate. *O Deus bone*, câte greşeli vor fi fiind! ».

Mai târziu, scriind regelui Sobiescki, care se angaja să atace pe Turci pentru a libera creştinătatea subjugată, Stolnicul făgăduia să trimeată o hartă mai bună decât aceea procurată de generalul conte Marsigli. Harta la care lucra Stolnicul a apărut imprimată în tipografia Seminarului grec din Padova, prin grija lui Hrisant Notara, în 1700.

Harta Stolnicului, în lungime de 132 c. m. şi în lăţime de 64 c. m., cu indicaţiile geografice în greceşte şi latineşte, a fost descoperită în anii din urmă, de consulul D. Dimăncescu la Londra, în British Museum. Existenţa ei ne era însă cunoscută dintr'o reproducere mişcorată — cu traducerea în limba italiană a numelor geografice — adăogată de Del Chiaro la sfârşitul operei sale *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, apărută la Veneţia, în 1718.

Harta Stolnicului, studiată pe larg de C. C. Giurescu, are sus în colţul din stânga, într'un medalion, portretul lui Constantin Brâncoveanu; alături legenda în limba greacă; în mijloc stema ţării: corbul cu crucea în gură şi, în colţul din dreapta, legenda în limba latină. Jos în colţul din stânga sunt notate dealurile cu vinuri bune, iar în cel din dreapta semnele grafice întrebuinţate, care sunt cele obişnuite în cartografia timpului. Din legenda hărţii aflăm că ea a fost întocmită după « descrierea şi forma foarte exactă pe care a făcut-o prea nobilul, prea învăţatul şi prea înţeleptul boier Stolnicul Constantin Cantacuzino, spre folosul doctorului şi filosofului Ioan Comnen » şi că a fost tipărită pentru întâia oară, cu litere greceşti, de Hrisant Notara, presbiterul şi arhimandritul scaunului patriarhal din Ierusalim.

Ea e dedicată Principelui Constantin Brâncoveanu. Harta însemnă precis: munţii, dealurile şi pădurile, Dunărea cu insulele ei, râurile, bălţile şi lacurile, podgoriile vestite, localităţile cu bogăţii minerale, mănăstiri de călugări şi de maici — 73 la număr —, frontierele ţării cu cele 3 raiale: Turnul-Măgurele, Giurgiu, Brăila; hotarele judeţelor şi, în sfârşit, rămăşiţele arheologice ca: valul lui Traian, podul lui Traian.

Este, precum se vede o hartă amănunţită, de cel mai mare interes pentru geograf şi pentru istoric. Din harta Stolnicului se vede, de exemplu, că hotarele care despărţeau judeţele erau cu totul altele pe vremea lui Brâncoveanu decât cele de azi. Judeţul Mehedinţi se întindea până aproape de Craiova şi cuprindea în sine şi oraşul Calafat. Vlaşca se întindea spre Nord, având între altele: Mănăstirea Cobia din Dâmboviţa şi Răteştii din Argeş. Harta Stolnicului mai notează apoi o serie de oraşe, azi scoborîte în starea de comune rurale (Cerneţii, vechea capitală a judeţului Mehedinţi; Brâncovenii din judeţul Romanaţi; Hodivoaia din Vlaşca, etc.); altele, ca oraşul de Floci, dela gura Ialomiţei, distrus în războaiele din secolul al XVIII-lea.

Harta Stolnicului a fost folosită în lumea grecească şi cunoscută de geografii Occidentului. Astfel profesorul lui D. Cantemir, Meletie, ajuns mai târziu Mitropolit de Arta, într'un tratat de geografie generală, citează « harta geografică a Valahiei publicată de Constantin Stolnicul Cantacuzino ». Şi marele geograf francez D'Anville într'un memoriu, publicat în 1771, în *Recueil de l'Académie des inscriptions et Belles Lettres*, despre popoarele care locuesc Dacia lui Traian, se sprijină pe harta Stolnicului.

OPERA ISTORICĂ — Inaintea Stolnicului, Miron Costin, dăduse câteva note geografice despre Moldova, dar Stolnicul este cel dintâi român care ne-a dat o hartă a ţării sale, executată după toate cerinţele ştiinţifice ale timpului şi superioară, din toate punctele de vedere, celor puse în circulaţie de străini.

Stolnicul petrecuse o parte din anii copilăriei sale în Moldova, preocupată pe atunci de problema originei romane. Imprejurările vieţii sale îl aduseseră în mai multe rânduri în Moldova, între altele în 1093, când însoţise la Iaşi pe soţia lui Brâncoveanu şi pe Domniţa Maria, fiica lui Brâncoveanu, care se căsătoria atunci cu Domnul Moldovei, Constantin Duca. Cu prilejul acestei nunţi, care a durat 3 săptămâni, Stolnicul a venit în contact şi cu Nicolae Costin, cumnatul mirelui.

In aceste călătorii ale sale în Moldova, Constantin Cantacuzino a dat peste cronica lui Grigore Ureche, în compilaţia lui Simion Dascălul, şi indignat şi el, ca toţi contimporanii săi din Moldova, a urzit, ca să restabilească, pe temeiuri adevărate, trecutul, o « *Istoria a Ţării Rumâneşti, întru care să coprinde numele ei cel dintâiu, şi cine au fost lăcuitorii atunce, şi apoi cine a mai descălicat şi a stăpânit până în vremile de acum, cum s'au tràs şi stă* ».

După o introducere, în care arată dificultăţile pe care le întâmpină în reconstituirea evenimentelor istorice, introducere care cuprinde o judicioasă critică a izvoarelor istorice utilizate (letopiseţele: încurcate; povestirile oamenilor bătrâni variază; cântecele bătrâneşti: făcute pentru laudă; hrisoavele interne: împrăştiate), el trece la primul capitol, tratând despre « numele acestei ţări din vechime, cum îi era şi cine o stăpânia ».

Cu o informaţie bogată, el vorbeşte aci, despre Geţi şi Daci, despre luptele Dacilor cu Romanii şi despre izbânzile lor sub regele Boerebista.

Capitolul al II-lea, despre « Traian Ulpie » şi luptele lui cu Dacii, este mai bine informat decât capitolul respectiv din cronica lui Miron Costin. Pe când Miron Costin confundă cele două războae ale lui Traian cu Dacii într'unul singur, pe care-l aşează în Dobrogea, Stolnicul Constantin Cantacuzino, care utilizează isvoare bizantine necunoscute lui Miron Costin, reconstituie războaiele dacice, mai precis şi cu amănunte interesante, pentru cititorii vremii sale.

Povesteşte urcarea lui Traian pe tronul Romei, amintind anecdota că acesta ar fi spus pretorului, când i-a predat sabia: « pentru mine slujeşte-o până dreptele (cele drepte) fac, iară nedireptele de voiu face, împotriva mea tu o întoarce ». Arată apoi faptele mari, pe care le-a săvârşit pentru slavă şi prin care şi-a întrecut înaintaşii. Pomeneşte de « drumurile mari de piatră », de « şanţurile groaznice », şi se opreşte mirat, ca şi Miron Costin, asupra troianului: « şanţuri groaznice trăgea, pe unde mergea şi umbla, precum şi până astăzi se văd şi la noi aici în ţară, cărora încă *troianuri* le zicem, rămânând de atuncea den om în om acel nume, carele se trage şi până astăzi...; acesta este adevărul, că de oştirea acelui mare împărat, Traian Ulpie, sânt ridicate acestea; şi nu numai aici, ci şi printr'alte ţări aşa au făcut, cum s'au zis, pentru ca să rămâie neamului omenesc pomenirea de mari şi puternice faptele lui ».

Trece apoi la războaele lui Traian cu Dacii, oprindu-se puţin asupra lui Decebal (Decheval), « foarte om viteaz şi meşter la ale războaielor... care cu mare putere s'au ridicat şi 16 ani năprestan cu o împărăţie mare şi puternică ca aceea a Romanilor şi-a măsurat puterile ». Spre deosebire de Miron Costin, care confundă cele două războae ale lui Traian într'unul singur şi strămută începutul războiului în Dobrogea, Stolnicul se dovedeşte a fi mai bine şi mai bogat informat. El reconstitue, după Zonara, primul războiu dacic, care a fost aşa de crâncen, încât Decebal, văzând că Traian se apropie de scaunul împărăţiei lui, a cerut pacea prin soli, făgăduind să predea armele, muniţiile şi meşterii care-i zideau cetăţile. El însuşi a venit înaintea împăratului şi, plecându-se până la pământ, s'a închinat. Traian a făgăduit pacea şi s'a întors în Italia, ducând cu el solii lui Decebal, pe care înfăţişându-i în senatul roman « acolo — zice Stolni cul — armele şi-au lepădat şi mâinile strângându-şi în chipul robilor, mult şi cu multe cuvinte s'au rugat ». Astfel s'a încheiat pacea.

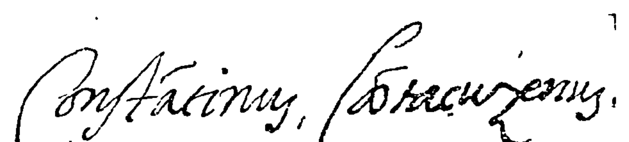
Dar « Decheval » nu se putea odihni şi, în dorinţa de a-şi răpune vrăjmaşul, a trimis pe ascuns oameni, care să se prefacă în Roma că sunt fugari din Dacia; să se apropie de Traian, pe care-l ştia foarte popular, şi să-l omoare. Pretinşii fugari sunt însă prinşi şi planurile lui « Decheval » descoperite. Aceasta — continuă Stolnicul — a deslănţuit al doilea războiu. Romanii, care nu îngăduiau să le stea împotrivă niciun neam vrăjmaş sau supus, au hotărît să pună capăt puterii Dacilor, precum sfărâmaseră puterea Cartaginei, a Numanţiei, a Eladei. Traian « cu toată romana putere-i s'a ridicat » şi, « venind până la marginile Dunării, din jos de Cladova », a durat pod de piatră peste Dunăre, « această mare minune şi mare lucru... aiavea semn de nespusă putere ». Şi Stolnicul avusese prilejul să privească de aproape ruinele podului, poate pentru întâiaşi dată, în acelaşi timp, în care şi Miron Costin scruta, « prin apa limpede a Dunării, pragurile podului », adică în 1664, dată la care cei doi istorici ai începuturilor neamului însoţeau pe Domnii lor în campania turcească din Ardeal, spre Uivar. Constantin Cantacuzino, care ne spune şi el că până astăzi şi dincoace de Dunăre şi dincolo se văd « marginile şi începăturile cum au fost », iar, « când scade apa la mijloc », ies la iveală « şi alte colţuri, ca nişte picioare de zid », se opreşte aci ca să ne descrie, după Tzetzes — Ioan Ţeţu — şi mai ales după Dion, construcţia şi dimensiunea podului. Aminteşte şi de o inscripţie, aflătoare în Ardeal şi adusă probabil din rămăşiţele podului, cu următorul cuprins: « Providenţa lui August, adevăratului pontifex. Puterea romană, ce nu se supune sub jug, iată că răpeşte şi Dunărea ».

Pe acest pod, Traian a trecut Dunărea şi a pornit războiu crâncen. Decebal, biruit, « a fugit, trăgându-se spre scaunul crăiei lui », către « Beligradul Ardealului », crede greşit Stolnicul, căci Sarmisegetuza nu era unde e azi Alba Iulia, ci era în părţile Huniedoarei. Armata romană, trecând Carpaţii, a dat foc pretutindeni şi a sfărămat oştirile Dacilor. Decebal însuşi, ne spune Cantacuzino, după unii, a fost prins şi omorît, după alţii, « şi-a făcut singur moarte, ca să nu cază de viu în mâna vrăjmaşilor săi ».

După distrugerea puterii dacice şi moartea lui Decebal, Traian a pus mâna pe marea bogăţie a regelui dac, care se afla ascunsă, o parte, « în cămările palatelor lui », iar o altă parte, « scule de aur şi argint şi alte scule ce ştia că de apă nu se strică », într'o grotă, pardosită cu lespezi, peste care abătuse albia unui râu.

Traian, supunând astfel desăvârşit toată Dacia, ca să curme orice putinţă de răsvrătire şi să o întocmească, « au poruncit — zice Stolnicul — de prin prejururile biruinţelor sale, de au adus Romani lăcuitori de i-au aşezat aici, şi dintr'a sa oaste au lăsat câţi au trebuit de a-i lăsa, ca să se aşeze aici, rămâind lăcuitori acestor ţări, carii şi până astăzi să trag ». « Traian — spune el mai departe — au aşezat lăcuitorii Romani în Dachia, cum toţi istoricii adeverează, şi aevea şi până astăzi în Ardeal, în multe locuri să văd în pietre scrise epigramata şi altele în numele lui, cum şi la Cluj... ».

In capitolul următor, « De Dachia pe scurt aicea iară voiu mai arăta, cum zic că au fost de mare şi cu ce părţi s'au hotărît », Stolnicul fixează — după « Filip Cloverie gheograful » — hotarele Daciei: la Sud până la Dunăre, unde se învecina cu Misia; la Apus cu « apa ce se cheamă Patisul » (Tisa); la Nord cu Carpaţii şi Prutul şi la Răsărit, spune el, corectându-şi sursa, până la Nistru sau chiar Nipru.

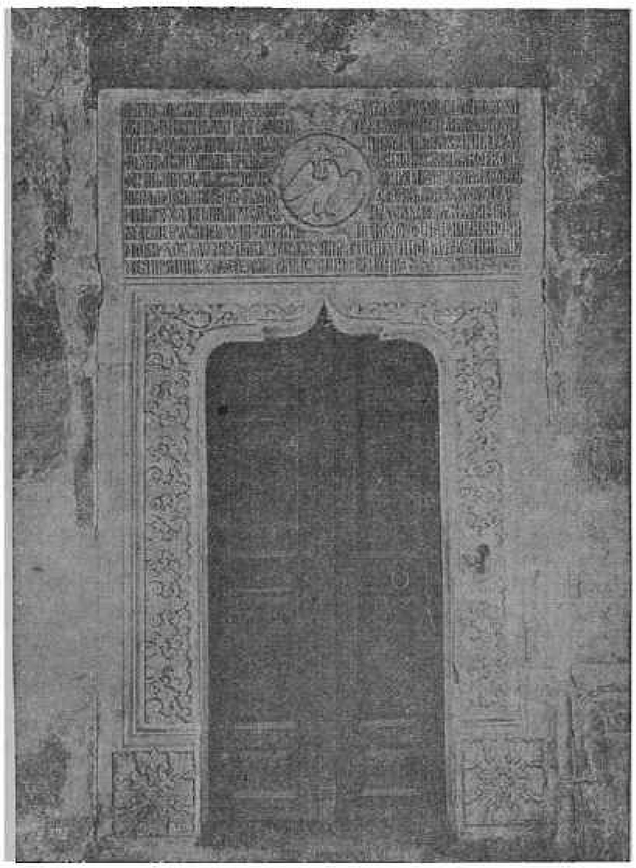
Semnătura latină a Stolnicului C. Cantacuzino.

Al IV-lea capitol urmăreşte soarta Daciei după cucerirea romană: « După ce au aşezat Traian pre Romani în Dachia, cum s'au ţinut şi până când tot aşa au stătut ». El povesteşte cum Traian, după ce a adus colonişti în ţara cucerită şi a aşezat cârmuire nouă, s'a întors la Roma şi de acolo a pornit « în părţile Răsăritului »; a supus pe Armeni şi pe Parţi şi s'a îndreptat împotriva Evreilor, care se răsculaseră. Pe drum însă s'a îmbolnăvit de idropizie şi a murit — şi aici e mai bine informat decât Miron Costin — la Chilichia. După moartea lui Traian, urmaşul său, Adrian, continuă lupta împotriva Evreilor, până la nimicire. Stolnicul, pierzându-se aci în digresii, se opreşte îndelung, pentru a povesti amănunţit lupta contra Iudeilor. Intorcându-se, după un ocol cam mare, la subiectul său, Constantin Cantacuzino ne spune mai departe că Romanii, aduşi în Dacia, au rămas ascultători împărăţiei romane, dar că în curgerea vremurilor, li s'a pierdut urma. « Intr'aceea curgere de ani, până când iar s'au mai descoperit numele acelor lăcuitori de aici, ce să vor fi făcut şi ce să vor fi întâmplat nu ştiu, că nici scris, nici pomenit de alţii nu aflu ». Mai târziu însă, locuitorii vechei Dacii apar în istorie cu numele de Vlahi şi al V-lea

capitol al operei sale este consacrat explicării acestui nume: « Vlahii, de unde să zic Vlahi, sau alt nume, iar mai vârtos aşa, căruia scriitorii cum le-au plăcut puindu-le nume, — şi mai ales de unde se trag ei ».

In acest capitol, Stolnicul expune mai întâiu părerile istoricului de origine italiană dela curtea lui Mateiu Corvin; Anton Bonfiniu, şi anume: că Valahii se numesc astfel sau după numele comandantului roman Flacus, care cel dintâiu a venit pe meleagurile Dacilor, părere emisă de Papa Pius al II-lea — Aeneas Sylvius Piccolomini — sau că numele *Vlahi* le-a rămas dela numele fiicei lui Diocleţian, măritată cu Ioan, cârmuitorul Daciei de atunci; sau, în sfârşit, părerea la care se opreşte mai mult Bonfiniu: că numele Valahilor vine dela grecescul βάλλω (= a arunca cu săgeata), fiindcă sunt buni arcaşi. Expunând mai departe părerile lui Carion şi Martin Cromer, se opreşte pe larg — ca şi Miron Costin — la Laurenţiu Toppeltin din Mediaş, « Sas de amintrelea, iar om învăţat şi destul umbalt, carele nu de mult s'au pus a scrie, însă prescurt într'o cărticea... latineşte .. ».

El se uneşte cu Toppeltin, când acesta combate părerea lui Ioan Zamoischi, după care coloniştii romani, aduşi de Traian în Dacia, au fost ridicaţi cu toţii de Galian şi aşezaţi în Misia, Tracia şi Elada, spre a păzi acolo fruntariile imperiului împotriva invaziei Goţilor şi că Valahii de azi sunt urmaşii vechilor Daci, care învăţaseră limba latină, din convieţuirea cu Romanii şi la care s'au adăogat cu timpul şi alţi « varvari », adunaţi în locurile părăsite de Romani. Pentru a înlătura această părere — menţionează Stolnicul — Toppeltin aduse ca dovadă numele etnic al Românilor: « Până astăzi vedem şi auzim, zice Toppeltin, că de întrebăm pe un Valah: ce eşti? el răspunde:

Uşa Bisericii Doamnei din Bucureşti, ctitoria Do mnei Maria, soţia lui Şerban Cantacuzino.

Rumăn, adicăte: Roman; ce numai au stricat puţin cuvântul: din Roman, zic Rumăn, iar acelaş cuvânt este ». Dar acest argument nu-i pare destul de temeinic istoricului român « pentrucă — observă el — vedem şi auzim astăzi pe Greci aşa răspunzând; când îl întrebi ce este?, el răspunde: Romeos, adecă Roman şi mare osebire este între Grec şi între Roman. Ci numai şi ei fiind supuşi mai pe urmă Romanilor, Romani vrea să se cheme şi ei... ». Această observare îi dă prilej să deschidă o lungă paranteză despre cultura strălucită a vechei Elade, aşa de strălucită, că înşişi Romanii îşi trimiteau copiii să înveţe în şcolile greceşti; asupra decăderii Grecilor; asupra stăruinţii lor în păstrarea dogmelor ortodoxe, cu toată apăsarea turcească şi încheie această digresie — poate cu sufletul cuprins de pietate la amintirea tatălui său — cu aceste cuvinte: « Fie dar milă şi grijă şi de ei acelui Hristos Dumnezeului nostru, întru carele nesmintit credem, şi pentru al căruia nume nespuse rele şi grele trag şi pat ei şi toţi câţi sânt supuşi varvarei turceştii puteri... ».

Reluând firul discuţiei, Stolnicul aduce, în sprijinul ideii de continuitate a elementului roman în Dacia, o serie de argumente care şi astăzi stau în picioare, şi anume:

1. Nu este de crezut, argumentează el, că a putut împăratul Galian să ridice aşa lesne « cu totul atâta sumă şi noroade de oameni, cu case, cu copii, aşezaţi pe aceste locuri » de mai bine de 200 ani. Oameni întemeiaţi, cu gospodării întinse, nu şi-ar fi putut părăsi aşa de uşor rosturile lor de acasă.

Argumentul acesta al Stolnicului, scos din bunul simţ şi din intuiţia vieţii, n'a apărut niciodată mai clar ca în lumina zilelor de azi, când, în uriaşa încleştare în care sunt prinse atâtea popoare, tehnica războiului a ajuns la o perfecţiune pe care, cu câteva decenii în urmă n'o bănuia nimeni: tancuri şi care blindate, branturi, avioane în picaj, cetăţi sburătoare, bombe robot. Zeci şi zeci de mii de tone de bombe explosive şi incediare, cad necontenit asupra marelor capitale, asupra oraşelor şi satelor; cartiere întregi sunt prefăcute în ruine sau cenuşe — şi cu toate acestea populaţiile nu-şi părăsesc total locuinţele. Cum erau dar Dacoromanii să-şi părăsească în masă căminurile şi ţarinele şi să treacă peste Dunăre pentru ca să facă loc hoardelor de invazie, care veneau călare şi se războiau cu arcul? Şi aceasta când autohtonii aveau la îndemână pădurile nesfârşite şi masivul prăpăstios şi împădurit al munţilor Carpaţi şi al celor Apuseni, cu atâtea piscuri greu de străbătut, cu atâtea văi prăpăstioase, cu atâtea peşteri adânci şi ascunzişuri prielnice!

2. Nu este posibil ca o împărăţie, aşa de întinsă ca aceea a Romanilor, să fie redusă pentru apărarea ei, la ostaşii lăsaţi pentru paza Daciei. « Au doară — se întreabă el — cu aceşti Romani numai ce era aici, vrea acel împărat, măcar şi alţii ca el... să-şi ţie împărăţia şi să-şi păzească ţinuturile? ».

3. Cârmuitorii statelor întemeiate în vechea Dacie nu s'ar fi învoit uşor să-şi lase stăpânirile, pentru a se duce în locuri necunoscute. Dimpotrivă, într'o vreme în care autoritatea romană la Dunăre slăbise, normal ar fi fost ca ei să nu plece, ci să rămână singuri stăpânitori. « Au nu mai lesne era şi acelora atunci oblăduitori acestor locuri să nu asculte, decât moştenirile lor înţelinate de atâţia ani să le lase şi să meargă de a să aşeza printr'alte locuri mai aspre şi mai seci? »

4. Şi în sfârşit, « nicăiri urme de ale acelora Romani ce au fost în Dachia, ca să fie fost mutaţi cu totul într'altă parte, nu este; că de ar fi undevaşi în Elada, şi astăzi, au limba, au alte semne de ale Romanilor s'ar vedea şi s'ar cunoaşte, cum şi în Ardeal, şi pe aici, şi pe unde au fost aceea, până acum aevea sunt ».

Totuşi Stolnicul admite că împăratul Galian şi alţi împăraţi au ridicat pentru apărarea imperiului, ostaşi şi din Dacia. Scoborîtorii acestora sunt, după el, Cuţovlahii « cari să tind în lung

de lângă Ianina Ipirului până spre Arbănaşi, lângă Elbasan», unde «şi până astăzi se află, păzindu-şi limba şi obiceiurile». Ei înşişi îşi zic «*Vlahos*, adică Rumân; şi locurile lor unde lăcuiesc, le zic *Vlahia*, iar ţării aceştia ei îi zic *Vlahia cea mare*».

El ţine apoi de rău, în câteva pagini următoare, pe Greci, fiindcă râd de Cuţovlahi şi încheie, explicând cu umor, această pornire a lor: «pentrucă văzând şi ei pre toată altă lume răzând de dânşii şi batjocorindu-i, au stătut şi au obosit şi prin gunoaiele lor, ca cocoşii rîcăind, părîndu-le că au mai rămas cevaşi vlagă şi de ei».

Dar, spune el mai departe, nu numai Grecii tăgăduiesc că Românii se trag din ostaşii aduşi de Traian în Dacia, ci şi alte popoare. Şi aduce ca dovadă pasagiul din cronica lui Grigore Ureche, interpolată de Simion Dascălul, privitoare la «ijderenia Moldovenilor» din hoţii trimişi de împăratul Râmului, craiului Laslau, în lupta acestuia cu Tătarii. El se ridică hotărît, ca şi cronicarii moldoveni, împotriva acestei basne, care nu poate avea niciun temei istoric. Căci se întreabă: Ce împărat a putut fi acela, la care s'a dus Laslau Craiul şi «care niciun tâlhar, niciun fur» să nu omoare? Şi câţi ani au împărăţit el, ca să strângă atâta tâlhărime, cât să facă oaste cu ea? şi cum pot tâlharii şi furii să întocmească stăpâniri şi să întemeieze state, care să dureze sute de ani? «Ci dar — încheie el răfuiala cu Simion Dascălul — să-l lăsăm la ghindă (pe Simion Dascălul) cum parimia de Arapi este».

In ultimele două capitole, Stolnicul urmăreşte soarta coloniştilot romani rămaşi în Dacia, cari în cursul veacurilor s'au amestecat cu Dacii şi cu alte neamuri, i-au asimilat şi au format un singur popor. Trece apoi la invazia Hunilor, pe care îi consideră ca strămoşii Ungurilor, pentruca să explice împrejurările în care o jumătate din neamul românesc a ajuns sub stăpânire ungurească. Scrierea se încheie cu căderea Panoniei sub Huni şi cu portretul lui Atila.

Opera Stolnicului nu are într'adevăr acea căldură comunicativă, acel ton familiar, care înfrăţeşte sufletul boierului cărturar cu al cititorului necunoscut: «Puternicul Dumnezeu, cinstite şi iubite cetitoriule, să-ţi dăruiască şi mai slobode veacuri...», pe care l-am subliniat în opera lui Miron Costin.

Opera Stolnicului nu are nici acel caracter — aş putea zice de popularizare — pe care-l are scrierea lui Miron Costin. Cronicarul moldovean, ridicându-se împotriva basnei lui Simion Dascălul, pentru a trezi în sufletul contimporanilor săi interesul în jurul începuturilor glorioase ale neamului, avusese nevoie de două capitole iniţiale: unul în care să-şi lămurească cititorii în ce parte de lume se află Italia din care a venit Traian, altul în care să scoată în relief mărimea şi puterea împărăţiei romane. In tot cursul expunerii, cronicarul moldovenean se ţine la nivelul cititorilor săi, mergând direct, fără ocoluri, către ţinta pe care o urmăreşte. Opera lui este mai unitară. Stolnicul, preocupat mai adânc de problema originei şi a continuităţii romane în Dacia, intră de-a-dreptul în miezul chestiunii. De altă parte, mulţimea şi varietatea problemelor ce-i răsar în calea expunerii, îl silesc să se piardă adesea în digresii şi detalii, care nu se închează unitar în opera lui. In schimb însă, Stolnicul, care-şi făcuse studiile în Padova, unde găsise atmosfera de cultură a marilor umanişti ai Italiei, are un orizont de privire cu mult mai larg decât Miron Costin. Bun cunoscător al limbii şi culturii greceşti — pe care o deprinsese de copil în casa părintească — el utilizează isvoare greceşti şi bizantine ce-i fuseseră inaccesibile lui Miron Costin precum: istoricul şi geograful Strabo (66 a, Chr.—24 p Chr.), istoricii bizantini Procopie din veacul al VI lea, Zonaras şi Ioan Tzetzes din secolul al XII-lea. Cultura latină pe care şi-o desăvârşise în mediul universitar din Padova îi dăduse putinţa să cunoască nu numai scriitorii latini, care se ocupaseră de Traian şi cucerirea Daciei, dar şi umanişt şi istoricii Occidentului, care au scris în limba latină despre originea poporului şi despre lucrurile noastre, ca Flavio Biondo (1392—1463), secretar al multor principi italieni şi ai curţii papale; umanistul ungur de origine română, Nicolae Olahus (1493—1568), înrudit cu Huniade; istoricul german Ioan Şleidanus (Ioan Philippi din Schleide 1506—1556); istoricul italian Filippo Buonaccorsi (1437—1470) — profesorul copiilor lui Casimir al IV, regele Poloniei — care a scris o carte despre Atila; istoricii unguri Simon de Keza, sec. XIII, Abraham Bakschay sec. XVI, Ioan Sambucus, de origină franceză ş a. şi în sfârşit chiar mapele geografice, răspândite atunci în Occident, ca ale geografului german Philip Cluverius (1580—1623) sau atlasul geografilor olandezi Blau (tatăl şi fiul), apărute pe la jumătatea secolului al XVII, fără să mai socotim izvoarele pe care le avusese la îndemână Miron Costin.

Confruntând izvoare aşa de multe şi de variate pentru a stoarce din ele adevărul, Stolnicul se comportă ca un istoric modern, căci el indică şi discută contradicţia izvoarelor şi are grijă să indice precis sursa de unde împrumută ştirea: «Martin Cromer, carele de ijderenia şi de lucrurile Leşilor şi de viaţa crailor lor istoreşte într'a 12 carte a lui, unde şi viaţa lui Cazimir craiu cel mare scrie... Lorenţu Topeltin de Mediiaş, Sas de amintrilea,... într'o cărticea ce-i zice letineşte *Origines et occasus Transylvanorum* care carticea... o au tipărit la L'onul — Lyon — de Franţa, la anul 1667. Acolea dară, într'aceia (capitol) ale *Ardealului şi lăcuitorilor lui cine sânt şi câte neamuri sânt*... zice: Vlahii, zic unii... Mihail Reţie Neapolitanul în cartea lui de'ntâiu ce scrie de craii ungureşti... Gulielmu Blau în *Theatrum orbis terrarum*...» cu ajutorul atâtor izvoare, pe care are grije să le citeze precis, el vede mai limpede chestiunea originii romane şi nu cade în greşelile de date şi amănunte în care căzuse Miron Costin. Nimeni până la el nu a văzut şi nu a expus aşa de clar, problema obârşiei romane şi a unităţii neamului, în tot complexul ei. Iată ce sintetic rezumă el însuşi, rezultatul cercetărilor sale:

«Iară noi într'alt chip de ai noştri de toţi, câţi sânt Rumâni, «ţinem, şi credem adeverindu-ne din mai aleşii şi mai adeve«riţii bătrâni istorici, şi de alţii mai încoace, că Valahii, cum «le zic ei, iar noi Rumânii, sântem adevăraţi Romani şi aleşi «Romani în credinţă şi în bărbăţie, din cari Ulpie Traian i-au «aşezat aici, în urma lui Decheval, dupre ce de tot l-au supus «şi l-au pierdut. Şi apoi şi alalt tot şireagul împăraţilor aşa «i-au ţinut şi i-au lăsat aşezaţi aici, şi dintr'acelora rămăşiţă «să trag până astăzi Rumânii aceştia. Insă Rumânii înţeleg «nu numai ceştia de aici, ci şi den Ardeal, cari încă şi mai «neaoşi sânt, şi Moldovenii şi toţ câţi şi într'altă parte se află «şi au această limbă [1], măcar fie şi cevaşi osebită în neşte cuvinte, «din amestecarea altor limbi, cum s'au zis mai sus, iar tot unii «sânt. Ci dar pe aceştia cum zic, tot Rumâni îi ţinem, că toţi «aceştia dintr'o fântână au isvorît şi cură».

Prin această largă înţelegere a problemei, prin erudiţia lui vastă, prin întrebuinţarea critică a izvoarelor, prin claritatea planului, prin fraza lui încărcată şi meşteşugit întoarsă, dar plină de miez, Stolnicul Constantin Cantacuzino se ridică deasupra contimporanilor săi şi se apropie de Dimitrie Cantemir. Este, se poate spune, un istoric în sensul modern al cuvântului.

BIBLIOGRAFIA. I. OPERA. Ediţii: Cronica Stolnicului Constantin Cantacuzino a fost publicată pentru întâia dată de George Ioanid în colecţia intitulată: *Istoria Moldo-României*... Manuscrise vechi de limba română găsite în Sf. Mănăstiri Cozia şi Şerbăneşti, Bucureşti, 1858, vol. I, pag. 297—376, sub titlul: *Fragmentu dintr'o cronică pre scurtŭ a Românilorŭ* (căreia îi lipsesc câteva pagini dela început). Textul publicat de Ioanid a fost reprodus de Mihail Kogălniceanu

[1] El se gândeşte aci la Românii macedoneni, despre care vorbise înainte pe larg.

în *Cronicele României sau Letopisețele Moldovei și Valahiei*, ediția II-a din 1872—73 (cu caractere latine), vol. I, p. 85—126. Același text, atribuit însă, după părerea lui Hașdeu și Picot (vezi mai jos), lui Nicolae Milescu, a fost republicat în colecția școlară «Autorii vechi și contemporani», sub titlul: *Spătarul N. Milescu, Cronica pe scurt a Românilor*, București, Socec, 1894. In 1884, V. A. Ureche semnalează un alt manuscris «prescris de Grigorie ierodiaconul din episcopia Râmnicului cu cheltuiala monahului Rafail», la 1781. Acest manuscris a păstrat și titlul exact al operei: *Istoria Țării Românești dintru început*. In 1901, N. Iorga, atribuind cronica Stolnicului Constantin Cantacuzino, publică textul operei, întregit cu predoslovia și începutul primului capitol, după edițiile precedente și după manuscrisele 446 și 1267 din Biblioteca Academiei Române. Nu i-au fost însă accesibile: ms. semnalat de V. A. Ureche, precum și un altul care se afla atunci la Muzeul Național. Ediția lui Iorga poartă titlul: *Operele lui Constantin Cantacuzino*, București, 1901. In introducere, Iorga ne dă următoarele amănunte asupra raportului dintre texte și asupra întocmirii ediției: «Păstrând ca bază edițiile precedente, am întrebuințat pentru stabilirea unui text mai bun și mai complet, cele două manuscripte ale Academiei, care sunt uneori inferioare fiecare în parte. Variante erau la tot pasul, dar de acele variante care nu arată altceva decât libertățile ce-și luau obișnuit la noi copiștii, schimbând după plac ordinea cuvintelor în frază. Inlăturând și aici orice pedanterie nefolositoare, am căutat numai să dau textul așa cum aveam simțul că a trebuit să-l scrie Stolnicul și cu o ortografie care să reproducă pe acea cerută în epoca lui». Ediția ne înfățișează deci un text reconstituit. Tehnica edițiilor nu mai recomandă astăzi reconstituirea textelor, (vezi pentru aceasta și Joseph Bédier în *Romania*, LIV, 1929, p. 356). Ediția lui N. Iorga cuprinde următoarele texte: 1. «Istoria Țării Românești, întru care să coprinde numele ei cel dintâiu și cine au fost lăcuitorii atunci, și apoi cine au mai descălicat, și apoi cine o au stăpânit până și în vremile de acum, cum s'au tras și stă». 2. Carnetul de studii al lui Constantin Stolnicul Cantacuzino, păstrat la Biblioteca Academiei Române. 3. Testamentul lui Dona Pepano, tradus de Constantin Cantacuzino, semnalat lui Iorga de Iuliu Tuducescu, funcționar la Biblioteca Academiei Române. 4. Cronologia tabelară, care însă nu se mai poate atribui Stolnicului (v. Al. Vasilescu în *Revista Istorică Română*, II, 1932, p. 367—381). 5. Răspunsul lui Constantin Cantacuzino Stolnicul la întrebările generalului Marsigli, după ms. Marsigli 57 al Bibliotecii Universității din Bologna. Primul capitol al *Istoriei Țării românești dintru început* fusese publicat de N. Iorga mai înainte în *Cronicele muntene, Analele Acad. Rom.* s. II, tom. XXI, mem. secț. ist., 1899, p. 454—460. O ultimă ediție a cronicei, după o versiune mai completă, păstrată în ms. nr. 3449 din Biblioteca Academiei Române au dat N. Cartojan și Dan Simonescu, *Stolnicul Constantin Cantacuzino, Istoria Țării-Rumânești*, Craiova, 1944, Scrisul Românesc, în colecția *Clasicii români comentați*.

Problema paternității cronicei. Ioanid publicase «cronica pe scurt», dând-o ca o operă anonimă, cum de altfel se și găsește în manuscrise. In 1872, Hașdeu, într'un articol publicat în *Columna lui Traian*, III (1872), p. 274, a atribuit opera Spătarului N. Milescu. Opinia lui Hașdeu a fost primită de Émile Picot în *Notice biographique sur Nicolas Spatar Milescu*, Paris, 1883, p. 10 și 18. Pe numele lui Milescu opera a fost republicată în ediția școlară amintită mai sus. Aron Densușianu în *Istoria limbei și literaturei române*, ed. I, Iași, 1885, p. 171, nu admite părerea lui Hașdeu, ci se raliază la o veche opinie a lui Klein (din răspunsul la notele critice ale lui Eder), admițând ca autor al cronicei pe Mitropolitul Teodosie Vestemianul al Ungrovlahiei, care era ardelean de origine și care mai înainte de a ajunge mitropolit, fusese călugăr la mânăstirea Cozia, unde se găsise manuscrisul lui Ioanid. Mai aproape de adevăr, Mihail Kogălniceanu în *Cronicele României*, ed. II, 1872, vol. I, p. 85 și urm. atribuie opera «unui român de peste Olt». V. A Ureche în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, an. II, 1884, pag. 65—82 și Gaster în *Istoria literaturii române*, publicată în limba germană în *Grundriss der romanischen Philologie* al lui Gröber, II, partea 3-a, 1898, p. 293, înșiră părerile predecesorilor săi, fără să aleagă niciuna. In 1899, N. Iorga, pentru întâia dată, într'un studiu publicat în Analele Academiei Române, seria II, tom. XXI: *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria Românilor*, p. 78—94, atribuie opera Stolnicului Constantin Cantacuzino (în acelaș memoriu și corespondența Stolnicului cu Marsigli). Părerea lui N. Iorga este admisă azi de toți istoricii literari. Amintim aci și studiul lui Al. T. Dumitrescu, *Contribuțiuni la istoriografia românească veche*, publicat în *Lui Ion Bianu, Amintire din partea foștilor și actualilor funcționari ai Academiei Române la împlinirea a șaseseci de ani*, București, 1916, p. 227—263. In acest articol, Al. T. Dumitrescu atribuie «Istoria Țării Românești dintru început», lui Daniil Panonianul, fostul Mitropolit al Ardealului.

Celelalte opere. Despre opera lui Ioan Karyophylles Ἐγχειρίδιον, περί τινων ἀποριῶν καὶ λύσεων ἢ περὶ ἐξετάσεως καὶ ἐπιβεβαιώσεως ἀναγκαίων τινῶν τῆς Ἐκκλησίας δογμάτων (Manual despre câteva nedumiriri și soluțiuni sau despre cercetarea și confirmarea câtorva dogme necesare ale Bisericei, Snagov 1697, vezi I. Bianu și N. Hodoș *Bibliografia românească veche*, tom. I, p. 349—350.

Traducerea românească sub titlul: *Întrebări și răspunsuri ale blagorodnicului dum. Constantin Cantacozino, fratele răposatului Șărban Voevod Cantacozino... și ale celui dintru dascăli învățat și cuvântător Ioan Caroofil*, se găsește în colecția de manuscrise a Academiei Române, nr. 458 și fond. Gaster, cota nr. 56. Despre relațiile lui Cariofil cu țările noastre și cu Stolnicul Cantacuzino, despre condamnarea lui ca eretic (1691) și despre străduințele lui Brâncoveanu de a-l reabilita, despre viața și opera lui v. D. Russo, *Studii istorice greco-române, opere postume* I, p. 183 — 191. Pentru combaterea cărții lui Cariofil, Patriarhul Dositei a publicat la Iași, în 1694, doi ani după moartea lui Cariofil: Ἐγχειρίδιον κατὰ Ἰωάννου τοῦ Καρυοφύλλη (Manual împotriva lui Ioan Cariofil).

Rugăciunea Stolnicului Const. Cantacuzino, publicată în Acatistul de la Râmnic 1698, și reprodusă în Molitvenic (v. I. Bianu și D. Simonescu, *Bibl. rom. veche* t. IV, p. 57, 58, 68, 267), a fost republicată în *Revista istorică*, XXV, 1939, p. 57—60 de George B. Popescu după un molitvenic. Harta Stolnicului a fost reprodusă întâi de Del Chiaro ca anexă la cartea lui, și de *Al. Procopovici* în Ion Neculce, *Cronica* vol. I, (anexele de la sfârșit), în colecția Clasicii Români comentați, Scrisul Rom. Craiova, 1941, ed. II. Originalul hărții se află la *British Museum*. O copie la Biblioteca Academiei Române (secția stampelor). O notă asupra ei la N. Iorga *Analele Academiei Române*. Partea administrativă și desbateri XLVII (1927—1928), p. 50 și 67—68. Reprodusă recent cu studiu de C. C. Giurescu, *Harta Stolnicului Const. Cantacuzino* în *Revista Istorică Română*, XIII (1942), p. 1—27.

II. BIOGRAFIA. Lămuriri despre Stolnicul Constantin Cantacuzino se găsesc în prefața pusă de N. Iorga în fruntea volumului *Operele Stolnicului Constantin Cantacuzino* (vezi mai sus); în N. Iorga: *Documente privitoare la familia Cantacuzinii, scoase în cea mai mare parte din arhiva d-lui G. Gr. Cantacuzino*, București, 1902. Prețioase informațiuni biografice, date de un contemporan, se găsesc la Anton Maria del Chiaro: *Istoria delle moderne Rivoluzioni della Valachia*..., apărută la Veneția, în 1718; o traducere românească a acestei opere ne-a dat-o S. Cristian: *Revoluțiile Valahiei*, Iași, «Vieața Românească», 1929, cu deosebire cap. VI și urm. Alte știri contemporane se găsesc la Radu Greceanu, *Viața lui Costandin-Vodă Brâncoveanu*, ed. Ștefan Greceanu, București, 1906, în *Cronica anonimă*, în cronica lui *Radu Popescu* și în continuarea din 1714, vezi mai sus p. 247—254 și la D. Cantemir, *Evenimentele Cantacuzinilor și Brâncovenilor din Țara Muntenească*, tom. V (ed. Societății Academice Române) București, 1883 p. 1—44. Alte știri în *Documentele Hurmuzaki*, în deosebi vol XIV. N. Iorga, *Testamentele Domniței Elina Cantacuzino*, în Anal. Acad. Rom. s. III, XVI (1934-1935), p. 93—101. N Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzinilor* și D. Russo, *Studii istorice greco-române, opere postume* cf. indicele în vol. II.

Despre mediul universitar în care și-a făcut cultura la Padova, Stolnicul Constantin Cantacuzino, a se vedea și Ramiro Ortiz, *Per la storia della cultura italiana in Romania*, p. 167—195, precum și precizările aduse de N. Iorga în *Istoria învățământului românesc*, București, 1928, p. 36 și urm., P. V. Haneș, *Convorbiri Literare*, 1933, p. 17—34; Ramiro Ortiz și N. Cartojan, *Lo Stolnic Cantacuzino, Un grande erudito romeno a Padova*, Bucarest, 1943.

Pentru dependența presupusă Stolnicului de Miron Costin, G. Pascu, *Influența cronicarilor moldoveni asupra celor munteni din sec. al XVII-lea: Constantin Cantacuzino*, în *Arhiva* (XXIX), 1922, p. 196—206. Argumentele nu sunt convingătoare.

Despre Contele Luigi Ferdinando Marsigli se găsesc știri prețioase într'o autobiografie a lui: *Autobiografia di Luigi Ferdinando Marsigli*, publicată «a cura di Emilio Lovarini», Bologna, N. Zanichelli, 1930. Din această autobiografie, știrile ce ne privesc pe noi au fost extrase și publicate de d-l Al. Dem. Marcu în *Inchinarea lui N. Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Cluj, 1931. Dicționarul Contelui Marsigli a fost publicat de Dr. Carlo Tagliavini în *Il «Lexicon Marsilianum». Dizionario latino-rumeno-ungherese del sec. XVII. Studio filologico e testo*, în colecția Academiei Române, București, 1930.

ILUSTRAŢIILE LA VOLUMUL III

TABLA DE MATERII LA VOL. III

FUNDAȚIA REGALĂ PENTRU
LEI 500
LITERATURĂ ȘI ARTĂ
FUNDAȚIA REGALĂ PENTRU
LEI 500
LITERATURĂ ȘI ARTĂ
FUNDAȚIA REGALĂ PENTRU
LEI 500
LITERATURĂ ȘI ARTĂ
FUNDAȚIA REGALĂ PENTRU
LEI 500
LITERATURĂ ȘI ARTĂ
FUNDAȚIA REGALĂ PENTRU
LEI 500
LITERATURĂ ȘI ARTĂ

MONITORUL OFICIAL
ŞI IMPRIMERIILE STATULUI

IMPRIMERIA NAŢIONALĂ
BUCUREŞTI, 1945.

Lei — 15.00